॥ ओ३म् ॥

पाणिनीय-शब्दानुशासनम्

सम्पादकः
सत्यानन्दवेदवागीशः

नानाशास्त्रपारङ्गताभ्यो
विदुषीभ्यः प्रज्ञादेवीभ्य-
स्सप्रीति समुपह्रियते
सम्पादकेन ।
दि. 1.5.87

प्रकाशकः—सत्यानन्द-वेदवागीशः,
२७२, आर्यनगर, अलवर (३०१००१)

संस्करणम्—प्रथमम्
संवत् २०४३ वि., १९८७ ई०

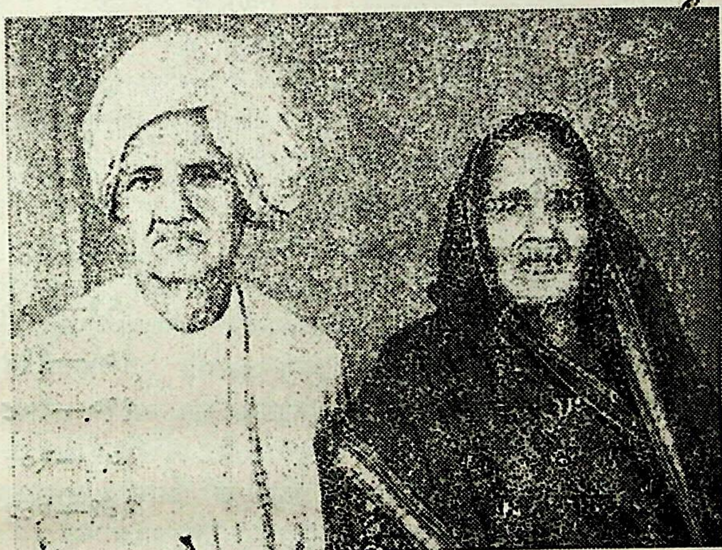
मूल्यम्—२०.०० अजिल्द
२४.०० सजिल्द

प्राप्तिस्थानानि—
(१) प्रकाशकस्थानम् ।
(२) आर्ष गुरुकुल महाविद्यालय,
आबू पर्वत (जि० सिरोही)
[३०७५०१]
(३) समर्पण-शोध-संस्थानम्,
४/४२ सेक्टर नं० ५, राजेन्द्रनगर,
साहिबाबाद (जि० गाजियाबाद)
[उ. प्र.]

मुद्रक—ज्योतिष प्रकाश प्रेस,
कालभैरव मार्ग, वाराणसी (२२१००१)

स्व० "शान्ता आर्य" महोदयायाः
सुजानगढ़ (चूरू-राजस्थान) निवासिनोः
पूजनीय-पित्रोः

'पं० गणपतिशर्म्मा'   'श्री० पूर्णदेवी शर्म्मा'

इत्यनयोः
यशस्विनोः करकमलयोः
पाणिनीयशब्दानुशासनस्य प्रत्नसंस्कार-
समन्वितम् अभिनवं संस्करणमिदं
सप्रश्रयं समर्प्यते
कृतज्ञेन
सत्यानन्द-वेदवागीशेन
सुमित्राजानिना ।

विषयानुक्रमणिका

निवेदनम्

ऐहिकामुष्मिकसुखावाप्तये ज्ञानविज्ञानोपलब्धये पारस्परिकलोकव्यवहाराय च शब्दज्ञानमनिवार्यम्। व्याकरणज्ञानं च शब्दज्ञानस्य लघुतमोपायः। समुपलब्धव्याकरणेषु च पाणिनीयव्याकरणमेव परिपूर्णम्मूर्धन्यम्प्राचीनतमञ्च। तत्र व्याकरणाध्ययनस्य द्वे पद्धती व्यवह्रियेते सम्प्रति। एका लक्षणप्रधानाऽपरा च लक्ष्यप्रधाना। आचार्यप्रोक्तसूत्रादिक्रमेणैव यत्राध्ययनाध्यापनादि विधीयते सा लक्षणप्रधाना। यत्र तु लक्ष्यम्मुख्यतयाऽक्षिलक्षीकृत्य व्युत्क्रमेणापि सूत्रव्याख्या प्रस्तूयते तत्प्रयोगश्च क्रियते सा लक्ष्यप्रधाना। अनयोः प्रथमा सम्प्रति 'प्राचीनव्याकरणम्' इत्यपरा च 'नव्यव्याकरणम्' इति नाम्नाऽभिज्ञायते। नाम्नैव स्पष्टमिदं यल्लक्ष्यप्रधानेयं पद्धतिरर्वाचीनाऽस्ति। लक्ष्यप्रधानाया अस्याः शैल्याः प्रतिपादकानाम्प्रक्रियाग्रन्थानां रूपावतार-प्रक्रियाकौमुदी-सिद्धान्तकौमुदीप्रभृतीनां रचना क्रमशो द्वादश्याः शताब्द्या आरभ्य षोडशशताब्दीपर्यन्तकाले बभूव। विक्रमार्कस्य द्वादश्याः शताब्द्याः प्राङ्नामापि कश्चिन्न विवेदाऽस्याः पद्धतेः। तदा सर्वे पाणिन्याद्याचार्य-प्रोक्तक्रमेणैव व्याकरणमधीयते स्म। नानाशास्त्रकृतो महाकाव्यानां काव्यानाञ्च प्रणेतारो विपश्चितो ऽनयैव सरण्या सूत्रक्रमात्मिकया व्याकरणमधीत्य शब्दशास्त्रपारङ्गता बभूवुः। वृत्तिफक्किकादिघोषणात्मकानां प्रक्रियाग्रन्थानाम्प्रचलनेन व्याकरणज्ञानं दुरूहतामापेदे। शनैः शनैश्च व्याकरणाध्ययनं विरलताञ्जगाम।

व्याकरणाध्ययनस्य दुरवस्थामिमां विलोक्य विक्रमस्य नवदश्यां शताब्द्यां जयपुराधीश्वरस्य सवाई-श्रीरामसिंहमहाराजस्य वन्दनीयेन, अलवर-महीपतेः श्रीविनयसिंहमहाराजस्य च व्याकरणाध्यापकेन नानाशास्त्रार्णवपारावारीणेन प्रज्ञाचक्षुषाऽशेषशेमुषीजुषा वैयाकरणशिरोमणिना मथुरावासिना श्री विरजानन्ददण्डिस्वामिना पुनरपि सूत्रक्रमाध्ययनशैल्याः सूत्रपातोऽकारि, शतशश्च शिष्या अनेन क्रमेण व्याकरणमध्याप्य विद्वांसो विदधिरे। तेष्वन्यतमेन तदन्तेवासिना प्रसिद्धवैदिकधर्मसंरक्षकेण ऋषिप्रणीतग्रन्थानां परमपक्षग्राहिणा महाभाग-श्रीदयानन्दसरस्वती-स्वामिनाऽस्याः शैल्याः प्रचाराय सुमहान् प्रयासो व्यधायि। तच्छिष्य-प्रशिष्यपरम्परायाञ्चः श्री पं० गुरुदत्तविद्यार्थि-श्रीशुद्धबोधतीर्थ-श्रीपं०ब्रह्मदत्तजिज्ञासु-श्रीपं०शङ्करदेवमहाभाग-पं० युधिष्ठिरमीमांसक-पं० पद्मनाभाचार्य-पं० ज्योतिःस्वरूपाचार्य-पं० राजेन्द्राचार्य-आचार्यबलदेव-डॉ०विजयपाल-डॉ०प्रज्ञादेवी-आचार्या शान्तिदेवी-स्वामिव्रतानन्दमहोदय-पं०भीमसेनवेदवागीश-स्वामित्यागानन्द-

महाभाग-श्रीमद्-ओमानन्दसरस्वतीत्यादि-विपश्चितां तपस्विनाञ्च प्रयत्नेन प्राचीनव्याकरणस्य पठनपाठनं नानागुरुकुलेषु संस्कृतमहाविद्यालयेषु पाठशालासु च सोत्साहं ससाफल्यञ्च प्रवृत्तिं लेभे साम्प्रतम्प्रचलति च ।

अस्य क्रमस्योपादेयतामनुवीक्ष्यैव वाराणसेय (सम्पूर्णानन्द)-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य जयपुरीय-राजस्थानविश्वविद्यालयस्य रोहतकीय-महर्षिदयानन्द-विश्वविद्यालयस्य च मध्यमा-शास्त्रि-आचार्य-परीक्षाणां पाठ्यक्रमेषु प्राचीनव्याकरणस्य समावेशो बहोः कालात्पूर्वमेवाऽक्रियत ।

नाना गुरुकुल-विद्यालय-महाविद्यालयेषु व्याकरणाध्यापनङ् कृतवत एषाम्पङ्क्तीनां लेखकस्यापि स्वानुभवोऽयं यत्सूत्रक्रमाध्यापनाऽध्ययन-पद्धतिरेव साधीयसी सरलतरा स्वल्पकालेनैव शब्दबोधकरी चास्तीति ।

प्राचीनक्रमेणाध्येतॄणाङ् कृते मूलपाणिनीयशब्दानुशासनस्य ज्ञानङ् कण्ठीकरणञ्चानिवार्यतयाऽऽवश्यकं वर्त्तते । नव्यशैल्या व्याकरणानुशीलिनामपि कृते मूलपाणिनीयसूत्रादिज्ञानं तद्वदेव महदुपकारि साहाय्यकृच्च खलु ।

पाणिनीय-शब्दानुशासनेऽष्टाध्यायीसूत्रपाठ उणादिप्रत्ययविधायकसूत्र-पाठो लिङ्गानुशासनसूत्रपाठो धातुपाठो गणपाठश्चेति पञ्चपाठी गण्यते ।

चिराय मे मनसि पञ्चपाठ्या अस्या विशिष्टमेकं संस्करणम्मुद्रापयितु-मासीदभिलाषः । स च परमेश्वरस्य कृपयाऽधुना पूर्त्तिमभजत । संस्करणेऽस्मिन्नधोऽङ्कितानि वैशिष्ट्यानि सन्ति ।

१. अत्र पाणिनिप्रोक्तः सर्वोऽपि व्याकरणपाठः—सकलापि पञ्चपाठी ह्येकस्मिन्नेव ग्रन्थे सहैव प्रादीयत ।

२. इत्सञ्ज्ञाभाविनः सर्वेऽप्यचोऽत्र सानुनासिकचिह्ना अमुद्राप्यन्त ।

३. धातुपाठस्य सर्वेऽपि धातवोऽनुदात्तस्वरितादिस्वरचिह्नैरङ्किता अक्रियन्त । चुरादिगणीयादन्तधातुषु कण्ड्वादिगणधातुषु च नेदमक्रियत ।

४. उणादिसूत्रपाठ-धातुपाठ-गणपाठादीनां केषाञ्चिद् भ्रष्टपाठानां समुद्धारो व्यधीयत ।

५. अन्ते पाणिनीय-शिक्षासूत्राण्यपि प्राकाश्यन्त ।

६. परिशिष्टभागे वार्त्तिकगणपाठं परिभाषापाठं फिट्सूत्रपाठञ्च समयोजयाम ।

७. सर्वान्ते धातुवर्णानुक्रमणिकाऽदीयत । तत्रापि धातवस्स्वरचिह्नैरनुनासिकचिह्नैश्च सहिता अमुद्राप्यन्त ।

८. गणपाठं विहाय सर्वोऽपि मुख्यो ग्रन्थः स्थूलाक्षरेषु समसुद्राप्यत ।

अस्य वैशिष्ट्याष्टकस्य विषये किञ्चिद् विशदय्याधस्ताल्लिख्यते—

१. पञ्चपाठ्या एकत्र सङ्ग्रहः

नानास्थानेषु मुद्रितान्यष्टाध्यायीसूत्रपाठ-धातुपाठप्रभृतीनां पृथक् पृथक् पुस्तकान्युपलभ्यन्ते। तेनावृत्तिकरणे पठने बोधने च महत्काठिन्यञ्जायते। अष्टाध्यायीमधीयानाश्छात्रा अपि धातुपाठोणादिपाठगणपाठादीनामध्ययने शिथिलादरा दरीदृश्यन्ते। यदा पुस्तं हस्ताङ्कगतं स्यात्तदा तु कश्चित्तदध्यनाय समुत्सहेत नाम। पुस्तको यदि दृग्गोचरीभूतो न स्यादायासलभ्यो वा स्यात्तर्हि स्वत उत्साहच्छेदो जायते। अत्र संस्करणे पञ्चपाठ्याः सहैवोपलभया दैनिकावृत्तिकरणे, परामर्शे, बोधनेऽध्यापने च महत्सम्पत्स्यते सौकर्यम्।

२. इत्सञ्ज्ञिनामचां सानुनासिकचिह्नत्वम्।

पाणिनीयशब्दानुशासने त्रिविधा खल्वित्सञ्ज्ञा विधीयते। अचां हलामञ्झलसमुदायानां च। तत्रान्त्यहलो, यथानिर्देशं प्रत्ययादौ वर्त्तमानानां चवर्गीय-टवर्गीय-कवर्गीयहलां षकारलकारशकारहलां, धात्वादौ वर्त्तमानानां ञिटुडूनामञ्झलसमुदायानां चेत्सञ्ज्ञाकरणे न कापि क्लिष्टतोत्पद्यते।

परम्, 'उपदेशेऽजनुनासिक इत्' इति सूत्रेणाचामित्सञ्ज्ञाकरणे काठिन्यम्प्रतीयते। कुचुटुतुपु इत्येतेषामुकारस्य, धातुषु—पठ-अद-श्विता-इदि-दीपी-कुजु गुहू-ऊर्णुञ्-काशृ-गम्लृ-लगे-भुजोप्रभृतीना मन्त्यस्याचः, ओवै-ओहाक्-ओहाङ् इत्यादीनामाद्यस्याचः, ईशुचिर्- उभ्रस-उबुन्दिर्-ओविजी-प्रभृतीनामाद्यान्त्ययोरचोरित्सञ्ज्ञा विधीयते। अत्रेत्सञ्ज्ञाकरणे किं मानम्? सूत्रकार उपदेशे वर्त्तमानस्यानुनासिकस्याच इत्सञ्ज्ञामाह। अनुनासिकचिह्नप्रयोगाभावे चोपरिनिर्दिष्टदृष्टान्तधातुषु कस्यचिद्विशिष्टस्यैवाच इत्सञ्ज्ञाकरणेऽन्यस्यान्येषां वाऽचामकरणे को हेतुः? यदि पठ-अद-इदि-भुजोप्रभृतीनामन्त्यस्याच इत्सञ्ज्ञा विधीयते तर्हि कथन्न विधीयत आद्यस्याप्यचः? ओवै-ओहाक्-ओहाङ् इत्यादीनामन्त्यस्याचः कथन्न क्रियत इत्सञ्ज्ञाऽऽद्यस्यैव चाचः कुतः? अन्यच्च धातुषु तावदाद्यभूतानां प्रायेण सर्वेषामोकाराणामित्सञ्ज्ञाकरणे ओखृ-ओणृ धातू कथं त्यज्येते? ईशुचिर्-ओविजी प्रभृतीनामाद्यान्त्ययोरेवाचोरित्सञ्ज्ञायै ग्रहणे कथम्प्रवृत्तिः कुतो न मध्यमान्त्ययोराद्यमध्यमयोर्वाऽचोर्ग्रहणङ्क्रियेत? अनुनासिकचिह्नप्रयोगाभावे सर्वमेतदनिश्चितमिव।

कैश्चिद्वैयाकरणैरेतदर्थम् 'प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः'[१] इति सिद्धान्तो घटितः। प्रतिज्ञयाऽनुनासिक्यं येषां ते प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनिशिष्या इति च तद्व्याख्यातारः[२] प्रोचुः। परं, का सा प्रतिज्ञा? किं

---

१. काशिकाकृज्जयादित्यवचनम्। 'उपदेशेऽज०' सूत्रवृत्तौ।
२. न्यासकृतो जिनेन्द्रबुद्धेः 'उपदेशेऽज०' सूत्रव्याख्या द्रष्टव्या।

स्वरूपा ? कुत्र चाचार्येणाऽकारि सा ? अद्यतन-प्रचलित-धात्वादिस्वरूपसन्तुष्टानान्तु सा खपुष्पायितेव खलु । अस्याः प्रतिज्ञाया वर्त्तमानं व्यावहारिकं स्वरूपन्तु वस्तुतो गुरुशिष्यपरम्परयेत्सञ्ज्ञाभाविनामचाम्मुखेन बोधनमेवाऽऽस्थितमस्ति । गुरवोऽध्यापका बोधयन्त्यत इमेऽच इत्सञ्ज्ञाभाविनः सन्तीत्येवम्मत्वैवादौ शिष्या इत्सञ्ज्ञाकरणे प्रवर्त्तन्ते । सुबोधत्वे समासादिते सति त्वित्सञ्ज्ञाफलादि दृष्ट्वापि तेषामत्र प्रवृत्तिर्जायते । परमिदङ्क्लेशकरमेव खलु । इत्सञ्ज्ञाभाविनोऽचो यद्यनुनासिकचिह्नैरनङ्कितास्तिष्ठन्ति तर्हि सुबोधानामपि बहुत्र संशयो जायते । ते 'श्विता' धातोराकारमितं वीक्ष्य 'दरिद्रा' धातोरप्याकारस्येत्सञ्ज्ञाकरणे प्रवर्त्तन्ते । 'चकासृ' धातोर्ऋकारमिव 'जागृ' धातोरप्यृकारमित्करणाय गृह्णते । 'इदि' 'णिसि' प्रभृतीनामन्त्यमिकारमितं कुर्वाणाः 'चिरि' 'जिरि'[1] धात्वोरप्यन्तिमस्येकारस्येत्सञ्ज्ञायै धावन्ते । 'बलेर्गुक् च'[2], 'फलेर्गुक् च'[3], 'लक्षेर्मुट् च'[4], 'अदेर्मुट् च'[5] इत्यादिसूत्रस्थिताऽऽगमानामुकारमितं विदधानाः 'ह्रियः कुक् रश्च लो वा'[6], 'डित्खनेर्मुट् चोदात्तः'[7], इत्यत्राप्यागमोकारस्येत्सञ्ज्ञायै समुत्सहन्ते ह्यापाततः । 'मिथुने मनिः'[8], 'स्पृशोऽनुदके क्विन्'[9], 'जनसनखनक्रमगमो विट्'[10] इत्यादिषु प्रत्ययस्यान्त्यमचमित्सञ्ज्ञापात्रमवलोक्य 'ग्रहेरनिः'[11], 'जॄशॄस्तृजागृभ्यः क्विन्'[12], 'वृदृभ्यां विन्'[13], इत्यत्रापि वर्त्तमानं प्रत्ययान्तमचमित्पात्रतां ग्राहयितुं प्रवर्त्तन्ते ।

एवमनेकत्र सन्दिहानानां सन्देहदशायाः समुच्छेदायास्माभिरस्मिन् संस्करणे सर्वत्रेत्सञ्ज्ञाभाविनोऽचोऽनुनासिकचिह्नेन ँ एवंविधेन समङ्किता एवाऽदीयन्त । क्वचिदपि नसंशयानेभ्यो महद्भ्यस्तु नो नमो नमः । नैतत्प्रयत्नन्तेषां कृते । यथास्थितिसन्तुष्टानां प्रतिप्रक्रमं दोषदर्शनाय कृतक्षणानां विचक्षणानाञ्च कृते किमपि निवेदनीयन्नावशिष्यते । तेषां विदर्शने तु दुषधातोरिवास्माकंगुणोऽपि दोषाय कल्पेतेत्यलम् । गुणमात्रसङ्ग्रहणप्रवणानां सहृदयानां समुल्लासायेदमनुनासिकचिह्नादिप्रकाशनम् ।

वस्तुतस्तु 'मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः' इयमेव पाणिनेरनुनासिकविषयिणी प्रतिज्ञा । यो वर्णो मुखसहितया नासिकया समुच्चार्यते स एव पाणिनिनाऽनुनासिकः प्रत्यज्ञायत । तादृशस्य वर्णस्याभिज्ञानाय च लिप्यां

१. स्वादि. ३० । २. उणा. १.११ । ३. उणा. ३.५६ । ४. उणा. ३.१६० । ५. उणा. २.१०७ । ६. उणा. ३.८४ । ७. उणा. ५.२० । ८. उणा. ४.१५२ । ९. अष्टा. ३.२.५८ । १०. अष्टा. ३.२.६७ । ११. उणा. ५.६७ । १२. उणा. ४.५४ । १३. उणा. ४.५३ ।

ँएवंरूपश्चन्द्रबिन्दुः प्रयुज्यते। अनुनासिक-वर्णोच्चारणे नासिकायाः प्रयोग आवश्यकतमः। तथा च विद्वांसः—

क. 'यद्यप्यत्रोपजीव्यत्वादनुनासिकसञ्ज्ञा प्रथमं वक्तुमुचिता तथापि नासिकामनुगत इति योगाश्रयेणैव गतार्थत्वादनुनासिकसञ्ज्ञासूत्रं मन्द-प्रयोजनमिति ध्वनयितुं नेहोपन्यस्तम्' †।

ख. 'नासिकानुगत इति। नासिकामभिहत्य वायुनाऽभिव्यञ्जित इत्यर्थः। प्रातिशाख्य-शिक्षादौ लोके च तद्व्यवहारस्य तथैवोपपादनमावश्यकमिति तात्पर्यम्' ‡।

एवं सुधीजनाभिमतानुनासिकत्वसूचनायैवास्माभिस्तादृशं 'ँ' स्वरूप-मनुनासिकचिह्नम्प्रायुज्यत। यथा-चुँ-लिँट्-णिनिँ:-क्विँप्-यासुँट्-नुँक्-पठँ-अदँ-दीपीँ-ओँहाक्-ओणृँ-ओँव्रश्चूँ-श्विताँ इत्यादिषु। यत्र चाऽचो नेष्टा खल्वि-त्सञ्ज्ञा तत्र ँ चन्द्रबिन्दुर्नादीयत। यथा—जागृ-कथ-चिरि-जिरि-ह्रियः कुक्०-डिखनेर्मुट्०-ग्रहेरनिः-वृद्भ्यां विन् इत्यादिषु।

न च त्वया नवीन एव कश्चित्पन्थाः समाश्रीयत इति वाच्यम् प्राचीना-नामपि विदुषामत्रैवानुकूलाभिप्रायदर्शनात्। सूत्रकारः पाणिनिराचार्य इत्सञ्ज्ञाभाविनोऽचः सानुनासिकानेवोपदिदेशेत्यस्माकं दृढम्मतम्। नैके पौरस्त्याः पाश्चात्याश्च विपश्चितोऽप्येवम्मेनिरे। तेषु वैयाकरणमूर्धन्ययो-र्द्वयोः सुधियोर्वचनान्यत्रोदाह्रियन्ते—

१. हरदत्तमिश्रः—'ननु च सर्वत्रात्र शुद्धोऽच् पठ्यते नानुनासिक इत्यत आह 'प्रतिज्ञानुनासिक्याः' इति। प्रतिज्ञामात्रेण समधिगम्यमानुनासिक्यं येषां ते तथोक्ताः। ..तच्च प्रतिज्ञानं नानियमेन भवति, किं तर्हि ? यत्रा-चार्याः स्मरन्ति तत्रैव। सूत्रकारेण तावद्विवक्षिताः सर्वेऽनुनासिकाः पठिताः 'डुलभँष्' प्राप्ताविति वत्। लेखकैस्तु सङ्कीर्णा लिखिताः, तत्र स्मृतिपरम्परया निर्णयमित्यर्थः'[1]।

२. भट्टोजिदीक्षितः—(i) 'यद्यपि सूत्रकारकृतोऽनुनासिकपाठ इदानीं परिभ्रष्टः, तथापि वृत्तिकारादिव्यवहारबलेन यथाकार्यं प्राक् स्थित इत्यनुमीयत इति भावः'[2]।'

† प्रौढमनोरमा—'उपदेशेज०' सूत्रस्थकौमुदीवृत्तिव्याख्या। ‡ शब्दरत्नम्—उपर्युद्धृतप्रौढमनोरमावाक्यस्य टीका। १. पदमञ्जरी—'उपदेशेऽज०' सूत्रवृत्ति-व्याख्या। २ प्रौढमनोरमा—'उपदेशेऽज०' सूत्रकौमुदीव्याख्या।

(*ii*) 'तत्र शास्त्रकृता पठितस्याप्यनुनासिकस्य पाठ इदानीमपभ्रष्टः। अतएवाहुर्वृत्तिकाराः 'प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः' इति[1]।'

इत्थमेव न्यासकारो जिनेन्द्रबुद्धिस्तत्त्वबोधिनीकारो ज्ञानेन्द्र-सरस्वती च प्राहतुः।

एवञ्च यदा प्राञ्चोऽर्वाञ्चश्च मन्यन्ते यत्सानुनासिक एवाऽऽससूत्रकृतः पाठः स चेदानीम्भ्रष्ट इति तदा कथङ्कारन्तस्य मूलपाठस्य समुद्धाराय प्रयत्नो न विधीयेत। कामं सुदीर्घकालविच्छिन्नस्य मूलानुनासिकपाठस्य समुद्धारे दोषाणां सम्भावनाः स्युः। परं दोषाणां सम्भावनाभियैव तु कार्याणि कार्याणि नहि नारभ्यन्ते। नहि मृगाः सन्तीति यवा नोप्यन्ते, न च भिक्षुकाः सन्तीति स्थाल्यो नाधीश्रीयन्ते। दोषाश्च भवन्ति कर्माणि चारभ्यन्ते, दोषाणां परिहाराय च प्रयत्यते।

अत एवास्माभिस्साहसिकमिव विभाव्यमानमेतत्कर्माऽक्रियत। न च सर्वथैवानाघ्रातपूर्वोऽयं विषयोऽन्येन केनापीति वाच्यम्। सपरिश्रमं संस्कृत-पठनपाठनस्य सरलतमोपायानां सततं गवेषकैर्विद्वच्छिरोमणिभिः श्री पं० ब्रह्मदत्तजिज्ञासुमहाभागैरप्यंशतोऽत्र प्रक्रमो व्यधायि। तद्रचिताष्टाध्यायी-भाष्यादिग्रन्थानां विलोकनेनाञ्जसाऽनुमातुमेतच्छक्यते। यदि नाहं विस्मरामि तर्हि दिल्लीवास्तव्यैर्व्याकरणशास्त्रे कृतभूरिश्रमैः श्रीवैद्यराज पं० भीमसेनमहोदयैरपीदं सत्यमुररीकृत्य लघुसिद्धान्तकौमुद्याः स्वरचितायां विस्तृत-हिन्दी-व्याख्यायां सुबादयः प्रत्यया यथायथं सानुनासिका एव प्रादर्श्यन्त। सोऽयम्पूर्वजैः प्रक्रान्त एव विषयोऽस्माभिः पूर्णतामापाद्यत।

एवं मुद्रितान् सानुनासिकचिह्नान् प्रत्ययान् क्त्वात्वादींश्च दृष्ट्वाऽनभ्यासादर्शने तथैवोच्चारणे च किमपि विचित्रमिव वा नवीनमिव वा कठिनमिव वाऽनुभाविष्यते ह्यापाततः। परमेतत्तु कस्यचिदप्यनभ्यस्तकर्मणः प्रारम्भे भवत्येव। अभ्याससरणीं समारूढे सति तु न किमपि नवीनन्तिष्ठति। अतः समेऽपि सुहृदया मतिमन्तः सविनति प्रार्थ्यन्ते यत्ते स्वीयं नीरजस्तमस्कं मनोऽस्याम्प्रणाल्यां नियुञ्जीरन्। वस्तुत इयमेव रीतिरसंशीतिः सद्यः सुबोधयित्री च खलु।

३. धातुषु स्वरचिह्नाङ्कनम्।

अत्र धातुपाठे पठितास्सर्वे धातवः स्वरचिह्नैरप्यङ्किताः प्राकाश्यन्त। यदा वेदे स्वरज्ञानाय स्वरचिह्नानि प्रयुज्यन्ते तर्हि धातुपाठादिष्वपि सम-

१. शब्दकौस्तुभ, पृष्ठसं. ५५ चौखम्बासंस्करणम्, ई. १९२९।

प्रयुज्येरन्? 'एकाच
पेक्षितस्वराणां परिज्ञानाय तानि चिह्नानि कुतो न
उपदेशेऽनुदात्तात्'[1], 'नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः'[2], 'अनुदात्तो-
पदेशवनति०'[3], 'अनुदात्तङित आत्मनेपदम्'[4], 'स्वरितञितः कर्त्र-
भिप्राये०'[5], इत्यादिसूत्रैः स्पष्टं सूच्यते यत् पाणिनिना सूत्रकृता स्वधातुपाठे
सर्वे धातव उदात्तानुदात्तस्वरिताख्यस्वरैर्वर्णधर्मैर्युक्ता एवोपादिश्यन्त। सर्वांश्च
धातूनुदात्ताद्युच्चारणयुक्तानेव स्वशिष्यानध्यापयामास। लेखने च तान्
स्वरबोधकचिह्नयुक्तानेव लिलेख लेखयाम्बभूव वा। स च तथाविधः स्वर-
चिह्नयुक्तः पाठः सानुनासिकपाठवत् सर्वथैव भ्रष्टतामियाय। तस्य भ्रष्ट-
सस्वरपाठस्य समुद्धारायैवास्मिन् संस्करणे समचेष्टयत।

किञ्च यदा वेदमन्त्राणां सस्वरोच्चारणं गुणाय कल्पते तदा धातुपाठस्थ-
धातूनां सस्वरोच्चारणमगुणाय कथं कल्पेत। यथा च वेदमन्त्राणां सस्व-
राङ्कनलेखनम्मुद्रापणमेव चात्यन्तमावश्यकन्तथैव धातूनामपि सस्वरचिह्न-
लेखनं मुद्रापणञ्चाप्यनिवार्यम्। प्रत्युत यथा वेदमन्त्राणां उदात्तादिस्वर-
विरहितोच्चारणं (यज्ञकर्म विहाय) स्वरादिरहितलेखनञ्च सर्वथैव दोषा-
वहं तथैव धातूनामपि स्वरचिह्नविरहितोच्चारणलेखने अपि दोषकृती खलु।
एतद्विचार्यैवास्माभिरत्र धातवः स्वरचिह्नयुक्ता अमुद्राप्यन्त।

अत्रेत्सञ्ज्ञाऽपेक्षिता अचोऽनुनासिकचिह्नोपेतास्तु सन्त्येव, तेषु ये येन
स्वरेण युक्तास्सन्ति तान् तत्तत्स्वरबोधकचिह्नेनापि समयूयुजाम। येषा-
न्धातूनामित्सञ्ज्ञोऽच् उदात्तोऽस्ति तत्र किमपि स्वरचिह्नन्नोदटङ्कयत।
इत्सञ्ज्ञी योऽच् अनुदात्तोऽस्ति स अधोरेखयाऽऽङ्क्यत। यथा-एधँ,
स्फायीँ, ओँप्यायीँ इत्यादि। य इत्सञ्ज्ञोऽच् स्वरितोऽस्ति स ऊर्ध्वरेखया
प्रादर्श्यत। यथा-मृषँ, राजृँ, ईँशुचिँर्, उँबुन्दिँर् इत्यादि। ये धातवो-
नुदात्तास्सन्ति तत्राधोरेखा प्रादीयत। यथा-जि, हन्, वचँ, गम्लृँ, दृशिँर्,
रभँ, भजँ इत्यादि। उदात्ता धातवस्तु स्वरचिह्नविरहा एव बोद्धव्याः।
येषु धातुषु तावत्स्वरितेनानुदात्तेन वेत्सञ्ज्ञिनाऽचा सहान्यस्याप्यचः प्रका-
रान्तरेणेत्सञ्ज्ञा भवति तत्रापि (=ञिटुडु इत्येवंरूपाणामज्झल्समुदाया-
नामित्सञ्ज्ञाप्रसङ्गे) सोऽच् यथायथं स्वरितो वाऽनुदात्तो वाऽमुद्राप्यत।
यथा-ञिमिदाँ, ञिइन्धीँ, टुवेपृँ, डुवपँ, डुलभँष् इत्यादि। कथं यद्
यदाऽस्मिन् संस्करणे सर्वत्र धातुपाठे धातुषु स्वराङ्कनं विधीयते, तदा यत्रैवा-

१. अष्टा. ७.२.१०। २. अष्टा. ७.३.३४। ३. अष्टा. ६.४.३७। ४. अष्टा. १.३.१२। ५. अष्टा. १.३.७२।

धोरेखा प्रयुज्यते सोऽनुदात्तो यत्रैव चोर्ध्वरेखा प्रदीयते स स्वरितः। शिष्टश्च सर्व एवाऽनुदात्त एव। एवं सति 'टुवेपृ' आदिषु यदि टुआदयः स्वरचिह्नेनानङ्किता स्तिष्ठेयुस्तर्हि तेऽपि खलूदात्ता अवगम्येरन्। तदा चानिष्टापत्तिः प्रसज्येत। धातोरेकांशस्यानुदात्तेत्त्वादात्मनेपदम्भवेदन्यस्य चांशस्योदात्तेत्त्वात् = अनुदात्तेत्त्वस्वरितेत्त्वाभ्यां शेषत्वमवगम्येत, तदा च शेषात्कर्त्तरीति परस्मैपदमपि सम्भवेत्। एतन्निवारणाय प्रकारान्तरेत्सञ्ज्ञिनोऽचोऽपि स्वस्वधातुसंवादीत्सञ्ज्ञाऽवत् तत्तत्स्वरचिह्नेन संवलिता अक्रियन्त।

येऽनेकाचो धातव उदात्ताः सन्ति तत्रान्त्यस्यैवाच उदात्तता सुलभा 'धातोः' (अष्टा. ६.१.१५६) अन्त उदात्तो भवतीत्याचार्यनिर्देशात्। अतोऽनेकाक्षु धातुष्वन्तिमं विहायान्येऽचोऽनुदात्ता निष्पद्यमाना अधोरेखयाऽत्र निरदिश्यन्त। यथा—जा॒गृ, च॒कास॒ृँ, ऊ॒र्णु॒ञ्, दी॒धी॒ङ्, द॒रि॒द्रा। चुरादिगणीयादन्तधातुषु 'कथ' आदिषु व्यवस्थेयमनवधानान्न कर्तुमपार्यत। कण्ड्वादि। गणस्थधातुष्वपि स्वराङ्कनमवाशिष्यतैव।

४. भ्रष्टपाठ-समुद्धारः

उणादिसूत्रपाठे धातुपाठे च वर्त्तमानानां केषाञ्चिद् भ्रष्टपाठानां समुद्धारं वयमकुर्म। स च यथापाठमधो विशदय्य विविच्यते—

उणादिसूत्रपाठे

उणादिसूत्रेषु यत्रयत्रास्माभिः पाठान्यत्त्वं व्यधायि तेषां समीक्षणाय पूर्वपाठोऽस्मत्पाठश्चाधो विन्यस्येते—

	प्रचलितः पाठः	अस्मत्पाठः
उ. १.६२	कबेरोतच्पश्च।	कबेरोतः पश्च।
उ. १.६६	कपि···भ्य ओलच्।	कपि···भ्य ओलः।
उ. १.६७	मीनातेरूरन्।	मीनातेरूरः।
उ. १.११६	स्था···लीयचः।	स्था·· लीयरः।

कपोतशब्दः सर्वत्र वैदिकवाङ्मये मध्योदात्त एव दृश्यते। यथा—'क॒पोत॑ इव गर्भ॒धिम्' (ऋ० १.३०.४), 'यत्क॒पोतः॑ प॒दम॒ग्नौ कृ॒णोति॑' (ऋ० १०.१६५.४), 'मि॒त्रावरु॑णाभ्यां क॒पोता॑न्' (य० २४.२३), 'शि॒वः क॒पोत॑ इषि॒तो नो॑ अस्तु' (अथ० ६.२७.२)। अतः प्रत्ययस्य चित्करणं प्रामादिकमेव। ओत इति प्रत्यये सति प्रत्ययाद्युदात्तत्वाच्छब्दो मध्योदात्तः खलु। सिद्धान्तकौमुदीकारोऽपि 'कबेरोतः पश्च' इत्येव पपाठ। तदू

व्याचक्षाणश्च तत्त्वबोधिनीकृदाह—'अत्र ओतचश्चित्त्वं प्रामादिकम् । 'यत्कपोतः पदमग्नौ कृणोति'⋯इत्यादौ सर्वत्र प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तस्यैवोपलभ्यमानत्वादित्याहुः' ।

कपोलशब्द ऋग्वेदखिलसूक्ते (२.१२.३) प्राप्यते । तत्र च सोऽपि मध्योदात्त एव । अतोऽत्रापि प्रत्ययचित्करणमनिष्टमेव । ओल इति प्रत्ययेनैवेष्टसिद्धेः । गडोलादयः शब्दाः स्वरक्षेत्रीयवाङ्मये नोपलभ्यन्ते ।

मयूरशब्दोऽपि स्वरप्रयुक्तवाङ्मये सर्वत्र मध्योदात्त एव पठ्यते । यथा– 'अश्विभ्यां मयूरान्' (य० २४.२३), 'मयूरः सुपर्णस्ते' (य० २४.३७) । अतः प्रत्ययस्य नित्पाठः प्रामादिक एव । नित्त्वाद्धि शब्दाद्युदात्तत्वम्प्रसज्येत ।

मार्जालीयशब्दो यजुर्वेदे (५.३२) समुपलभ्यते । तत्र च स उपोत्तमोदात्तः । यथा–'शुन्ध्यूरसि मार्जालीयः' । अतश्चित्त्वकरणमस्यानिष्टावहम् । चित्त्वे सति शब्दान्तोदात्तत्वप्रसक्तिः । 'अलीयर्' इति पाठे तु रित्त्वाद् 'उपोत्तमं रिति' (अ० ६.१.२११) इति सूत्रेण शब्दस्योपोत्तमस्याच उदात्तत्वमिष्टं सिद्ध्यति ।

उणादि सूत्रपाठे निपातनेनोपदिष्टानां शब्दानां सस्वरमुद्रापणेऽस्माभिः प्रयत्नोऽक्रियत । यथोपलब्धस्वरञ्च तेषु स्वराङ्कनमकारि । यथा-पर्जन्यः (३.१०३), खलतिः (३.११२), अम्बरीषः (४.२९), गभीरगम्भीरौ (४.३५), पुरूरवाः (४.२३२), अप्सराः (४.२३७), अर्भकपृथुकपाका वयसि (५.५३) ।

धातुपाठे

(i) एकाचामुदात्तेत्त्वनिरासः

नैकेषु धातुपाठेषु ह्येकाचोऽपिधातव 'उदात्तेतः' इति विशेषणेन विशिष्टा मुद्रिता दृश्यन्ते । माधवीयधातुवृत्तौ (१९६४ ई० वत्सरे काश्यां मुद्रिते स्वामिद्वारिकादासशास्त्रिसम्पादितसंस्करणे) अनेकस्थलेषु वैचित्र्यमिदमवलोक्यते । यथा–२३८ पृष्ठे 'एतदादयो (=घेट् आदयो) जयत्यन्ता अनुदात्ता उदात्तेतः ।', ३४१ पृष्ठे 'युप्रभृतय उदात्ता उदात्तेतः', ३४७ पृष्ठे 'द्यु अभिगमने । अनुदात्त उदात्तेत्', 'षु⋯। अनुदात्त उदात्तेत्' 'कुं शब्दे । अयमप्यनुदात्त उदात्तेत्' । २६५ पृष्ठे 'धयत्यायोऽनुदात्ता उदात्तेतः' ३९९ पृष्ठे 'गा स्तुतौ । अनुदात्त उदात्तेत्', ४७९ पृष्ठे 'अयं (=ध्रु) गुवतिश्चानुदात्तौ उदात्तेतौ', ४८१ पृष्ठे रियत्यादयोऽनुदात्ता उदात्तेतः, ४८५ पृष्ठे 'सुवति-किरति-गिरतय

उदात्ता उदात्तेत:', ५२३ पृष्ठे 'शॄ हिंसायाम् । इतो गृणात्यन्ता उदात्ता उदात्तेन:' । एवमन्यत्रापि ।

इत्थमेव धातुवृत्त्यनुसारिधातुपाठ-पुस्तकेषु अजमेर-मुम्बापुर्यादिनगरेभ्यः प्रकाशितेषु विचित्रतेयमवलोक्यते । परमनौचितीमेवाञ्चति सर्वमेतत् । धातुवृत्तिकृतोऽनवधानतया वा जातं स्यात्, लिपिकृत्कृपया वैतत्स्खलितम्परम्परया ऽऽगतं स्यात्, कस्याप्यन्यस्य चेष्टितेन वा सञ्चितमेतद् भवेद्, विद्यते तु सर्वथैव चिन्त्यमेतत् । धातुवृत्तिसम्पादकस्य विद्वच्छिरोमणेरपि ध्यानाध्वनीनोऽयं विषयो न बभूवेति चित्रम् !

एकाचोऽपि धातोरच इत्त्वे सति तत्र किमवशिष्येत? व्यञ्जनमात्रमेव । इत्त्वे सति लोपस्यानिवार्यतयावश्यम्भावित्वात् । व्यञ्जनमात्रधातुसत्तायां सत्याञ्चानिष्टरूपप्रसक्तिः स्यात् । युधातोः 'य्ति य्तः यन्ति, य्ता, यकः, यनीयम् । गाधातोः अचो ऽभावे श्लुलभ्यं द्वित्वमेव न स्यात्तदा च 'ग्ति ग्तः गन्ति' इत्यादि । धेट् पाने इत्यस्य धति धतः धन्ति, गै शब्दे धातोः 'गति गतः गन्ति इत्यादीन्यनिष्टानि रूपाणि प्रसज्येरन् । अभीष्टानि च याति, जिगाति, धयति, गायतीत्यादीनि न सिद्ध्येरन् ।

न चेदं वाच्यम् 'उदात्तेत्' इति परस्मैपदिनः सञ्ज्ञा स्यादिति । तथाऽऽचार्येण क्वचिदप्यनुक्तत्वात् । अन्वर्थोऽयं शब्द उदात्तेदिति । उदात्त इद् यस्य स उदात्तेदिति । परपक्षजनतोषन्यायेन यदि कथमपि परस्मैपदिसञ्ज्ञत्वमुदात्तेच्छब्दस्य स्वीक्रियते चेत्तदा तु सर्वेऽपि परस्मैपदिनो धातव 'उदात्तेत्' इति तथाकथितसञ्ज्ञया सञ्ज्ञपिताः क्रियेरन् । तदा च 'जागृ निद्राक्षये; दरिद्रा दुर्गतौ; रि, क्षि, चिरि, जिरि, दृ हिंसायाम्; भू सत्तायाम् प्रभृतिपरस्मैपदिनाम्प्रसङ्गेऽपि 'उदात्तेत्' इति पदेनाङ्कितेन भाव्यम् । न च धातुवृत्तौ तथोपलभ्यते । कथमेतदर्धजरतीयत्वमाद्रियते? वस्तुगत्या त्वसतोऽशरणवरणमेव शरणमत्र ।

किञ्च, कस्माच्चिदपि धातोः परस्मैपदप्रत्ययविधानाय तस्योदात्तेत्त्वन्नावश्यकं खलु । शेषत्वमेव तत्रावश्यकम् । कस्माच्च शेषत्वम्? अनुदात्तेतः स्वरितेतश्च धातोर्यः शेषः तस्माद्धातोः (कर्त्तरि) परस्मैपदप्रत्ययप्रवृत्तिः । तथा च 'शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदम्' इत्याचार्यवचनम् ।

सप्तदशभ्यो वर्षेभ्यः प्रागजमेरनगरीयवैदिकयन्त्रालयात्प्रकाश्यमानस्य धातुपाठस्य संशोधनं कुर्वतो मे ध्यानपथं धातुवृत्तिस्थानि स्खलितानि समायुः, तदा मया विषयोऽयम्प्रसिद्ध-वैयाकरण-शिरोमणीनां श्री पं०

युधिष्ठिरमीमांसकमहोदयानां पुरोऽस्थाप्यत। सत्यग्रहणे च सदा सद्य उद्यता मीमांसकपादाः सपद्येव पत्रेण स्वमतमस्मिन्विषय इत्थं व्यवृण्वन्—

'सोनीपत। दि० १९.७.६९।……धातुपाठस्येदानीमेव नूतनं संस्करणं प्रकाशितम्। तत्र आर्यसाहित्यमण्डलमुद्रिता अशुद्धयः प्रायः तथैव मुद्रिताः। दशस्वेव दिवसेषु मुद्रणमभूत्। यदि भवत्पत्रं पूर्वं प्राप्तमभविष्यत्तर्हि संशोधनमभविष्यत्। एकाचाम् इता निर्देशस्त्वयुक्त एव, कचिदपि स्यात्। अशुद्धिप्रदर्शनार्थं साधुवादः। अग्रिमसंस्करणे संशोधनं भविष्यति।……॥'

सिद्धान्तकौमुदीकारोऽपि विषयेऽस्मिन्नैव क्वचिदपि बभ्राम। तेनैकाऽधातुः क्वचिदपि 'उदात्तेत्' नैवाऽपठ्यत।

तदेवमेकाचान्धातूनामित्त्वनिर्देशोऽनुचित एव। अतोऽस्माभिरस्मिन् संस्करणे तादृशोऽनिष्टनिर्देशः क्वचिदपि नैवोपादीयत।

(ii) कृञ् धातोर्भ्वादिगणे पुनः समावेशः।

भ्वादिगणे 'धृञ् धारणे' धातोरनन्तरं ६४२ धातुसूत्राङ्केऽस्माभिः 'कृञ् करणे' इति धातुसूत्रं स्वीकुर्वद्भिः 'कृञ्' धातुर्बहोः कालादनन्तरं पुनरपि धातुपाठे समस्थाप्यत। अद्यत्वे समुपलभ्यमानानि सर्वाण्यपि धातुपाठपुस्तकानि माधवीयधातुवृत्तिपाठानुसारीणि सन्ति। तेषु प्रायः सर्वेष्वेव भ्वादौ 'कृञ्' धातुर्नैवोपलभ्यते। षट्शतेभ्यो वर्षेभ्यः प्रागयं धातुर्भ्वादिगणेऽप्यासीदिति निश्चप्रचम्। १३७२ तः १४४४ मितकालपर्यन्ते वैक्रमाब्दे वर्त्तमानेन माधवीयधातुवृत्तेः कर्त्रा श्रीसायणाचार्येणैव धातुरयं सर्वप्रथमं भ्वादिगणान्निराक्रियतेति सत्यम्। तथा च स अवोचत्—

'इत्यनेन प्रकारेणास्माभिर्धातुवृत्तावयं धातुर्निराकृतः [भ्वादिगणात्] अतो व्यत्ययेनेति सिद्धम्' (ऋ० १.८२.१ सायणभाष्यम्)।

सायणाचार्य एतत्कर्म हरदत्तजिनेन्द्रबुद्ध्योरैकान्तिकमेकं वचनमनुसरन्नेव चकारेति स्पष्टम्। अत एव स धातुवृत्तौ (भ्वादिगणीय धृञ् धारणे धातुव्याख्याने) प्रोवाच—"अत्र केचित् 'कृञ् करणे' इति धातुं पठन्ति, तदनार्षम्। यदाहतुर्न्यासकारहरदत्तौ—'कःकरत्करति०' इत्यत्र व्यत्ययेन शबिति'।

स्वाभिप्राय मिममुपरिचर्चित-वेदमन्त्रभाष्येऽपि स प्रकटयामास-'करः। 'डुकृञ् करणे'।…तर्हि व्यत्ययेन शप्। ननु 'डुकृञ् करणे' इति भ्वादौ पठ्यते। अतो व्यत्ययः कस्मात् क्रियते, इति चेत्, नैवम्। यस्मादस्य धातोस्तत्र पाठोऽनार्षः। तथाहि 'कः करत्करति०' इत्यत्र यदाहतुर्न्यास-

कारहरदत्तौ 'व्यत्ययेन शबिति'। तस्मादस्य धातोर्भ्वादौ पाठो नास्तीति गम्यते'।

एवं न्यासकार-हरदत्तयोर्वचने समादरन्दर्शयता सायणेन कृञ् धातु-र्भ्वादिगणाद् बहिर्निराकारि भ्वादौ चास्य पाठोऽनार्ष इति च तेनोद्घोषि।

परं वस्तुतस्तु सायणकृतं भ्वादेः कृञो निराकरणमेवानार्षम्। सत्यासत्यपरीक्षकाः सुधियो मनागत्र चिन्तयन्तु। सायणकालात् प्राक् कृञ् धातुस्तनादिगणे भ्वादिगणे चाऽऽसीदिति तद्वचनादेव प्रत्यक्षमवगम्यते। तनादिषु तस्य पाठः करोति, कुरुते, करोतु, अकरोत् इत्यादीनाम् उ विकरणवतां शब्दानाम्परिसिद्धये, भ्वादिषु च पाठो धृञादिधातोरिव कृञ् धातोरपि करति, करतः, करन्ति, करते, करसे, करामहे, करतु, करताम् प्रभृतीनां शब्विकरणवतां पदानां साधनाय स्थित आसीत्। यद्यपि शब्विकरणवन्ति कृञो रूपाणि लोके सम्प्रति न सन्ति प्रसिद्धानि तथापि वैदिकवाङ्मये तेषां प्रचुरः प्रयोग उपलभ्यते। प्रायेणैकशतमितेषु स्थलेषु शब्विकरणवन्ति कृञ्धातुरूपाणि तत्र द्रष्टुं शक्यन्ते। यथा—

'शं नः करत्यर्वते' (ऋ. १.४३.६), 'शं नः करतो अश्विना' (ऋ.८.१८.८), 'किमु त्रयः करन्ति' (ऋ. १०.४०.२), 'कया धिया करसे' (ऋ. १०.२९.४), 'शृतं यदा करसि जातवेदः (ऋ. १०.१६.२), 'अर्वाञ्चमिन्द्रमवसे करामहे' (ऋ. १०.३८.४), 'अवत्तानां करत एवाश्विना' (य० २१.४३), 'यद्व आगः पुरुषता कराम' (अथ० १८.१.५२) एवं नैकलकारेषु सर्वेष्वेव पुरुषेषु वचनेषु च विद्यमानानां शब्विकरणवतां कृञो रूपाणां साधनाय भ्वादिषु धातोरस्य पाठः साधीयानावश्यकतमश्चासीत्।

केवलं न्यासकारहरदत्तयोर्वचने वीक्ष्य न्याय्यस्थानस्थितस्य धातोर्बहिष्करणमन्याय एव। कोऽयं वचनस्यातिभारः? कस्यापि वचनं स्याद् यदि तद्युक्तिप्रमाणविरुद्धं स्यात्तर्हि कथन्तत्र श्रद्धेयम्? नेयं सरणिः प्राक्तनानाम्। निरुक्तप्रवक्ता यास्को महर्षिर्गार्ग्यादीनां वचनादेव वेदशब्दानामनाख्यातजत्वन्नैव मेने। सडिण्डिमघोषं वदतःकौत्सस्य वचनादपि वेदमन्त्राणामानर्थक्यन्नैव स्वीचकार। प्रत्युत सयुक्तिप्रमाणमनयोर्वचनानाम्प्रत्याख्यानञ्चक्रे। एवमेव पुनर्वसोरात्रेयस्यापि चरकसूत्रस्थान एकादशाध्याये ऽयुक्तमतप्रतिवचनप्रयत्नो विलोकनीयः।

तदेवमत्र भ्वादिभ्यः कृञो निस्सारणात्प्राङ् न्यासकारहरदत्तयोर्वचनस्य परीक्षा कर्त्तव्याऽऽसीत्सायणाचार्येण। 'कः करत्करति०' इत्यत्र व्यत्ययेन

शपम्मन्वानयोरनयोर्न पतिता स्याद्दृष्टिर्भ्वादिस्थे कृवि । किमपि स्यात्तयोर्वचनं नास्ति स्वीकारार्हम् ।

न च लोकेऽप्रसिद्धत्वाच्छब्वतां कृन्प्रयोगाणां भ्वादिगणेऽनवस्थितेऽप्यस्मिन्धातौ तादृशवैदिक-प्रयोगाणां साधनं व्यत्ययबलेन सेत्स्यतीति वाच्यम्, अगतिकगतित्वाद् विशिष्टतत्त्वावाप्तिविषयत्वादेव वा व्यत्ययाश्रयणस्य । व्यत्ययबलाश्रयणे यद्येतावानुत्साहस्तर्हि सर्वमपि वैदिकप्रयोगसाधकं सूत्रजातमष्टाध्याय्या अपि बहिर्निस्सार्यतां व्यत्ययमेव च समाश्रित्य प्रबलत्वम्प्राप्यताम् । तेनैव सर्वेष्टसिद्धेः । वस्तुतो भ्वादिषु सतः कृन्वस्ततो बहिष्कृतवतः सायणस्याऽऽयासवृद्धिरेवाजायत । अतएव स वेदभाष्ये नानास्थलेषु 'व्यत्ययेन शबत्र' इत्यादिवचनं घोषयितुम्बाधितो बभूव । निष्कण्टकं पन्थानम्परित्यज्य शल्योद्धरणायासबहुलेऽध्वनि स पदन्निदधे ।

किञ्च व्याकरणस्य प्रयोजनं लौकिकानामिव+ वैदिकानामपि शब्दानामनुशासनं विद्यत इति स्पष्टम्प्रोचे पस्पशायाम्पतञ्जलिः । अधिकञ्चैतदत्र यद् व्याकरणस्य मुख्यप्रयोजनवत्ता तु वेदानां संरक्षणे ह्येवावसीयते न तु लोकप्रसिद्धशब्दमात्रसाधुत्वसम्पादने । तथा च पस्पशामुखे प्रावाचयद् भाष्यकारः—'रक्षार्थं वेदानामध्येयं व्याकरणमिति । यदि च लोकप्रसिद्धत्वाप्रसिद्धत्वमेव कस्यचिद्धातोः कस्मिंश्चिद्गणेऽवस्थानस्य हेतुर्मन्येत तर्हि तु बहवस्सन्ति धातवो भ्वादौ येषाम्प्रयोगा लोके सर्वथैवाप्रसिद्धाः । कुतो न तर्हि तेऽपि हेतोरस्मादेव ततो बहिष्क्रियन्ते ?

किञ्च विकरणद्वयप्रसङ्गवतः कृवो धातोरिवान्यस्याप्यैकस्य तादृशस्य धातोश्चर्चाऽत्र प्रस्तूयते । 'श्रु श्रवणे' धातुर्भ्वादिगणेऽस्ति, पुरा चासीदिति सर्वसम्मतमिदम् । तस्यापि द्विविधानि रूपाणि भवन्ति । श्नुविकरणवन्ति शृणोति, शृणुतः, शृण्वन्ति प्रभृतीनि; शब्विकरणवन्ति श्रवति, श्रवतः, श्रवन्ति इत्यादीनि च । शृणोत्यादीनां साधनाय पाणिनिना 'श्रुवः शृ च' (अ० ३-१.७४) इति सूत्रन्निरमायि: श्रवति, श्रवतः प्रभृतीनाञ्च सिद्धये श्रुधातोर्भ्वादिगणे 'श्रु श्रवणे' (भ्वा.६७६), इत्यत्र समावेशोऽकारि । कृन्धातोरिव श्रुधातोरपि शब्वन्ति रूपाणि तु लोके सर्वथैव न सन्ति प्रसिद्धानि । वेदे चापि श्रुधातोः शब्वन्तः प्रयोगाश्चतुःपञ्चा एव समुपलभ्यन्ते । यदा पञ्चानामेव प्रयोगाणां सिद्धये श्रुधातोर्भ्वादौ स्थितिर्मृष्यते तर्हि शतमितशब्वत्प्रयोगवतः कृवोऽवस्थितिर्भ्वादौ कथन्न न्याय्या ? नापि सायणाचार्यो नतरान्तस्य श्रद्धेयौ न्यासकृत्पदमञ्जरीकारौ किमपि प्रोचुरत्र ।

सर्वेऽत्र मौनमभजन्त। प्रत्युत सायणाचार्यो वेदभाष्ये श्रुधातोः शब्वति प्रयोगे शब्विकरणमौत्सर्गिकमेव मेने नतु व्यत्ययकृतम्—'यदश्रवन् पृशव उद्यमानम्' (ऋ. ७.६८.१) अश्रवन् अश्रृण्वन्। श्रृणोतेर्लङि सामान्यविहितः शबेव छन्दोविषयत्वात् स्थितः'।

यथा केषाञ्चिदेव शब्वतां श्रुधातुघटितवैदिकप्रयोगाणामनुशासनाय पाणिनिराचार्यः श्रुधातवे भ्वादौ स्थानन्ददौ तथैव सुबहूनां शब्वतां कृञ्धातुनिष्पन्नवैदिकशब्दानामनुशासनायाऽवश्यमेव कृञ्धातुम्भ्वादिगणे पपाठ।

न च "यद्ययं [कृञ्धातुर्भ्वादौ] स्यात्, अकरदित्येवमर्थं 'कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि' इति करोतेरङ्विधानमनर्थकं स्याद्, अस्माल्लङि शपि अस्य रूपस्य सिद्धेः। 'छन्दसि लुङ्लङ्लिटः' इति लुङादीनामेकत्र विधानात् नास्त्यर्थभेदः (मा. धा. वृ. २३५ सायणवचनम्)" इति वाच्यम्, आपाततोऽर्थभेदाऽभावदर्शनेऽपि स्वरभेदसम्भवात्, स्वरभेदे सति सूक्ष्मार्थभेदस्यापि सुसम्भवात्, 'छन्दसि लुङ्लङ्लिटः' इत्यत्रान्यतरस्यामित्यस्यानुवर्त्तनाच्च।

यद्यपि 'अकरत्' इत्यादिषु शपि विकरणे कृतेऽङि वा कृते सति समाना रूपनिष्पत्तिः स्वरयोजना चातिङः परत्वे सर्वनिघातत्वात् समाना, तिङः परत्वे पादादित्वे यदादिवृत्तत्वे वाऽडागमस्योदात्तत्वादपि स्वरः समानः। परं यत्राडागमो नास्ति सर्वनिघातता चापि निषिध्यते तत्राङि शपि च स्वरभेदो भवति। यथा–'मा हि करत्'। इत्यत्राऽप्रातिलोम्यविषये हिनिपातयुक्तमाङः प्रयोगेऽडागमोनास्ति 'हि च' (अ० ८.१.३४) इतिसूत्रेण सर्वनिघातत्वं च निषिध्यते। अस्यामवस्थायां 'करत्' पदे यदि शप् कल्प्येत तर्हि तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे परिशिष्टे धातुस्वरे धात्वन्तोदात्तत्वे सति 'करत्' इत्याद्युदात्तता पदस्य; अङि कल्पिते सति तु सतिशिष्टन्यायेन प्रत्ययस्वरबलेन स्थानिनश्च्लेश्चित्त्वबलेन वा 'करत्' इत्यन्तोदात्तता पदस्य भवेत्। तदेवं कृञो भ्वादौ पाठे सत्यपि, अन्तोदात्तस्य 'करत्' इत्यादिपदस्य साधनाय 'कृमृदृरुहि०' इत्यङ्विधानं सार्थकमेव नानर्थकं खलु। स्वरभेदे सति सूक्ष्मोऽर्थभेदोऽपि भवतीति स्वरशास्त्रस्वारस्यविदां मतम्।

किञ्च 'छन्दसि लुङ्लङ्लिटः' इत्यत्र 'समुच्चयेऽन्यतरस्याम्' इति सूत्रादन्यतरस्याम्पदमनुवर्त्तते। अतः पक्षे वेदेऽपि लुङ्लङ्लिटो लकाराः स्वस्वनिर्दिष्टेऽर्थेऽपि भवन्ति। तदा लङ्लकारीयशब्वतः 'करत्' पदस्यानद्यतनभूतकालविषयकोऽर्थः, लुङ्लकारीयअङ्वतः 'करत्' इति पदस्य च सामान्यभूतकालविषयकोऽर्थः। एवञ्चार्थभेदोऽपि स्पष्टः।

किञ्च सायणाचार्य एव कृञम्भ्वादेः प्रच्यावनाय विसाहसञ्चक्रे नान्यः कश्चित्प्राचीनवैयाकरणः। अत एव क्षीरतरङ्गिण्यामद्यावधि भ्वादिषु 'कृञ् करणे' धातुः सव्याख्यानमुपलभ्यते।

किञ्चापरमिदं सत्यं साक्षात्कुर्वन्तु सन्तः। शपथशतेनापि सत्यमपलपितुन्न शक्यते। सायणः कामं कटिमाबद्ध्य कृञं वराकं तस्य वासभवनाद् भ्वादेर्निराचकार स्वनिष्कासनकर्मपुष्ट्यै च नैकत्र वेदभाष्ये शब्वत्सु कृञ्प्रयोगस्थलेषु 'व्यत्ययेनात्र शबिति सञ्जुघोषापि। परं शालिनः कृञो भ्वादौ तादृशो दृढः प्राचीनतमः सुप्रसिद्धश्च वासाधिकारो यत्प्रतिषेद्धा सायणोऽपि सत्यमेतदन्तत उररीचकारैव। स चापि सकृदेव नहि द्विरेव नैवापि तु त्रिः तस्य भ्वादिगणीयत्वं वर्णयामास। यथा—

(क) 'करतां नः सुराधसः' (ऋ. १.२३-६) अत्र सायणभाष्यम्—"करतां कुरुताम्। 'कृञ् करणे' भौवादिकः। लोटस्तस्। तसस्ताम्। कर्तरि शप्। गुणो रपरत्वम्। शपः पित्त्वादनुदात्तत्वम्। तिङश्च लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरः क्रियते।"

(ख) 'शृतं यदा करसि जातवेदः' (अथ. १८.२.४) अत्र सायणभाष्यम्—"करसि करोषि करोतेः औत्सर्गिकः शप्। लेटि वा अडागमः।"

(ग) 'करतां नः सुराधसः' (साम. उत्त. मं. सं. १४५) अत्र सायणभाष्यम्—"करतां कुरुताम्। डुकृञ् करणे उभ० भौवादिकः। लोटस्तस्। तसस्ताम्। ।"

एवमभियोक्ताऽपि प्रकोष्ठवासिनो वासाधिकारं त्रिः स्वीचकार तदा तस्याभियोगः कथन्न निरस्तीक्रियेत। एवं निराकर्त्तुर्युक्तीनां निराकरणात्प्रमाणान्तरैः साक्ष्यन्तरेण च सुप्रमाणितत्वात्स्वयं सायणस्यापि त्रिः स्वीकृतेर्दर्शनाद् अस्माभिः कृञ् धातुः सबहुमानं पुनर्भ्वादौ प्रावेश्यत।

परमार्थतश्च 'श्रु श्रवणे', 'श्रुवः शृ च' इति सूत्रद्वय्या रचनाप्रकाशे 'डुकृञ् करणे', 'तनादिकृञ्भ्य उः' इति सूत्रयुगल्या निर्माणस्याध्ययनं क्रियेत तर्हि 'डुकृञ् करणे' इति धातुसूत्रस्यौचित्यं भ्वादावेव पाठेऽवतिष्ठते न तु तनादौ। तदैव 'तनादिकृञ्भ्य उः' इत्यत्र कृञ्ग्रहणस्य सुन्याय्यता प्रतिपादयितुं शक्या। परं भाष्यकृतः कालात्प्रागेव तस्य प्रवेशस्तनादौ केनचिदकारीति तत्रापि तस्य पाठो मृष्यते।

(iii) रौधादिकः 'कृती' वेष्टनार्थकः ।

धातुपाठे गणद्वये 'कृती' धातुः पठ्यते । तुदादिगणे रुधादिगणे च । तुदादिषु स छेदनार्थकः 'कृतीँ छेदने' (तु. १४३) इति, रुधादिषु तु 'कृतीँ वेष्टने' (रु. १०) इति वेष्टनार्थको द्रष्टव्यः । केषुचिद् धातुपाठपुस्तकेषु रुधादावपि स छेदनार्थकः पठितो दृश्यते । तथा तस्य वितथः पाठः । अस्माभिस्तु रुधादौ वेष्टनमेव तस्यार्थः प्रादीयत । रौधादिकस्य वेष्टनार्थत्वेऽधोविन्यस्तानि प्रमाणानि द्रष्टव्यानि—

(क) 'या अकृन्तन्नवयन्' (अथ. १४.१.४५) अत्र श्नम्विकरणीयमकृन्तन्पदं वेष्टनार्थकमेव ।

(ख) 'ग्नास्त्वाकृन्तन्नपसोऽतन्वत धियोऽवयन्' (मै. सं. १.९.४) अत्रापि 'अकृन्तन्' इति रौधादिककृतीप्रयोगेवेष्टनमेवार्थः सङ्गच्छते ।

(ग) 'या नखानि निकृन्तते तस्यै कुनखी या कृणत्ति तस्यै क्लीबः' (तैसं.२.५.१.७) अत्र रौधादिक-कृतीप्रयोगः 'कृणत्ति' तौदादिककृतीरूपात् 'निकृन्तते' इत्यस्माद् भिन्नार्थक एव ।

(घ) 'सेऽसिचि कृतचृत०' इतिसूत्रवृत्तिव्याख्यायां विवरणपञ्जिकाकारः सस्मार—'कृती छेदने' इति तौदादिकः। 'कृती वेष्टने' इति रौधादिकः ।

(ङ) धातुवृत्ति-क्षीरतरङ्गिणीसिद्धान्तकौमुदीप्रभृतिष्वपि रौधादिकस्य वेष्टनमेवार्थः पठ्यते ।

(च) निरुक्तसम्मर्शे (पृ० १८४) स्वामी ब्रह्ममुनिरपि 'कृन्तन्' पदं वेष्टितवत्य इति व्याचख्यौ ।

(छ) वैदिकपदानुक्रमकोषकृतोऽपि सर्वत्र कृतीधातुं यथायथं छेदनार्थकं वेष्टनार्थकं च स्वीचक्रिरे (वेदाङ्गभागे २यखण्डे ९१८ पृष्ठे) ।

(ज) वामनशिवराम आप्टे-सङ्गृहीत-संस्कृताङ्ग्लभाषाकोषे (पृ० 598) ऽपिरौधादिक कृती-धातोः To spin, to surround, encompass इत्येव मर्थाः सञ्जगृहिरे ।

गणपाठे

नानागणपाठपुस्तकेषु गणशब्देषु महान् व्यत्यासोऽवलोक्यते । तत्र किं हेयं किञ्चोपादेयमित्यत्र महत्काठिन्यमापतति । यथामति सङ्ग्रहोऽत्र नानास्रोतभ्यः संशोध्याक्रियत । केषुचिदजमेरीयादिसंस्करणेषु बहवो गणाः परित्यक्ता एवावलोक्यन्ते । अत्र तु सर्वेषामेव सूत्रगणानां समावेशे प्रयत्नमकुर्म । तथैव परिशिष्टभागे सर्वे एव वार्त्तिकगणा अपि समगृह्यन्त ।

५. पाणिनीयशिक्षा-सूत्रपाठः ।

व्याकरणमिव शिक्षाऽपि वेदाङ्गम् । व्याकरणाध्ययनात् प्राक् शिक्षाया अध्ययनन्नितान्तमेवाऽऽवश्यकम् । अतः पाणिनिप्रोक्त-शिक्षासूत्राणामपि सङ्ग्रहोऽत्रान्ते व्यधीयत । एतेषां शिक्षासूत्राणाञ्च चयनं वयं श्री पं०युधिष्ठिर-मीमांसकमहाभागैः प्रकाशितचरात् 'शिक्षासूत्राणि' इत्याख्यात् सूत्रसङ्ग्रहाद् व्यदध्म । शिक्षाया ज्ञानं कारयित्वैव शिष्या व्याकरणमध्याप्याः ।

६. परिशिष्टभागः

परिशिष्टभागे प्रथमं वार्त्तिकगणाः प्राकाश्यन्त । सूत्रगणवत्तेषामप्यु-पादेयता प्रसिद्धैव । ततः पाणिनीयव्याकरणप्रसिद्धाः सर्वाः परिभाषा अददामहि । इमाः परिभाषा वयम्पुरुषोत्तमदेवस्य परिभाषावृत्तेः समगृह्णीमहि । परिभाषाणां स्मरणात्परिज्ञानात्प्रयोगाच्च शब्दशास्त्रं सुप्रकाशितम्भवतीति तासां सङ्ग्रहोऽपि महदुपकारी संवत्स्यति । उदात्तादिस्वरज्ञानाय शान्तनवा-चार्यप्रणीतानि फिट्सूत्राण्यपि साहाय्यकन्ति सन्तीति तान्यपि तदनन्तर-मदीयन्त । वैयाकरणः पाणिनीयं प्रत्ययप्रकरणं स्वरप्रकरणञ्च सम्यङ् निपीय यदि फिट्सूत्रेष्वपि भणिती जायते तर्हि स स्वरज्ञाने स्वरसञ्चारे तद्बलेन च वेदार्थनिश्चयेऽपि कृती सम्पद्यते ।

७. धातुवर्णानुक्रमणिका

सर्वान्ते धातुवर्णानुक्रमणिकायां सर्वे धातवो वर्णानुक्रमेण प्रादीयन्त । तत्र चापि यथायथमनुनासिकचिह्नानि तथैवानुदात्तादिस्वरचिह्नानि चापि समाङ्-क्यन्त । तेन वर्णानुक्रमणिकादर्शनमात्रेणापि धातोः परस्मैपदित्वात्मनेप-दित्वोभयपदित्वानाम्, अनिट्त्वसेट्त्वयोश्च बोधो भविष्यति । एवञ्चाय-म्परिशिष्टभागोऽपि पाठकानां व्याकरणज्ञानं विशदयिष्यतीति विन्महे ।

८. स्थूलाक्षरप्रयोगः

धातुपाठपर्यन्ते समस्तग्रन्थे शिक्षासूत्रेषु च मुद्रणाय स्थूलाक्षराण्येव प्रायुञ्ज्म । अनेन घोषणपराणामल्पपठितबालानां क्षीणदृष्टीनां वृद्धानाञ्च पठनकर्मणि सौकर्यं सम्पत्स्यते । कर्गलमुद्रणादिव्ययवृद्धिभयाद् गणपाठमुद्रणे न तादृशानि स्थूलाक्षराणि प्रयोक्तुम शक्नुम ।

एवमिदञ्चिरायाभिलषितं संस्करणम्प्रकाश्य संस्कृतानुरागिणां सज्ज-नानाम्पाणिपद्मेषु समुपहरन् प्रसीदामि । कृतज्ञताप्रकाशनावसरे सर्वप्रथमं

सर्वसाफल्यप्रदातारमखिलविघ्नव्रातविहन्तारं परमतत्त्वम्परमात्मानं मनसि निध्याय सर्वसाफल्यञ्च तस्मै समर्प्यादौ स्वव्याकरणाध्यापकेषु कर्णाटकवासिनं पं० विश्वामित्रमहाभागं, विहारप्रदेशीयं श्री पं० शोभितमिश्रमहोदयं, चित्तौड़गढगुरुकुलाचार्यपदमधिष्ठितचरं श्री पं० भीमसेनवेदवागीशमहाभागं च श्रद्धया स्मरामि। स्वाशीराशिभिस्सदा मां समेधयितॄन् सरस्वतीसमुपासनमात्रैकव्रतान् नानाग्रन्थरत्नरचयितॄन् पं० श्री युधिष्ठिरमीमांसक-पादानपि सप्रश्रयमत्र नौमि। स्वामिनं श्री धर्मानन्द-सरस्वतीमहाभागमर्बुदपर्वतीयमपि सहायकम्मन्वानः स्मरामि।

काशी-आर्यसमाजाधिकारिणां विशेषतः प्रधानपदभाजः श्रीकैलाशनाथसिंह महोदयस्य श्रीदेवराजार्यमहाभागस्य च मन्त्रिणः कृतज्ञोऽस्मि याभ्यां सार्धमासद्वयमितकालं यावन्मह्यमार्यसमाजमन्दिरे वासादिसौविध्यम्प्रेम्णा प्रादायि।

ज्योतिषप्रकाशमुद्रणालयाधिपतिपदमलङ्कुर्वते शान्तशीलिने श्री नारायणम्हसकरमहोदयाय सुपणचणाय प्रबन्धकश्रीकाशीनाथशर्ममहाभागाय च धन्यवादान् वितीर्य मुद्रणालयकार्यकर्तृभ्यः सर्वश्री मुकुन्ददादा-श्रीशिवनाथ–श्री अमरनाथ–श्रीशङ्करगुप्त–श्रीननकूनेता-श्री राजनाथ प्रभृतिभ्योऽपि साधुवादान् प्रददे।

ग्रन्थप्रकाशनस्य प्रथमप्रक्रमत्वादस्मिन् संस्करणे मम स्वल्पश्रुतत्वादनवधानाद् दृग्वैकल्यान्मुद्रणादिदोषाच्च नैकत्र स्खलितानि स्थानमलभन्त। तेषु बहूनाम्परिहारायात्राऽशुद्धिसंशोधनपत्रन्दीयते। शिष्टा अशुद्धीः शिष्टाः स्वधिया शोधयिष्यन्तीत्याशासे। एवञ्च भविष्यति सर्वमेवेष्टं सिद्धम्।

वि० २०४३ फा० शु० एकादश्याम्

विद्वज्जनचरणरजोजुट्
सत्यानन्दवेदवागीशः

पाणिनीय-शब्दानुशासने अशुद्धि-संशोधनम्

पृष्ठम्	स्तम्भः	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१	२	१८	-वतू	-वतूँ
२	२	४	ऽ ाच	ऽचि
३	१	१०	सिच्	सिँच्
,,	,,	१४	सेट	सेट्
,,	,,	२२	बश्चि-	वश्चि-
,,	२	११	-व्रह्म-	-ब्रह्म-
४	१	१६	बिशा-	विशा-
५	२	८	बिप्र-	विप्र-
६	१	२३	-त्तब-	-त्तव-
९	१	३	-बिधि	-विधिः
,,	,,	१३	याब-	याव-
११	२	२	-बिशे-	-विशे-
१२	१	२६	दरा-	दूरा-
१४	२	८	-ञ्य-	-ञ्यँ-
१६	१	१०	कण्डूबा-	कण्डूवा-
,,	,,	११	-बिच्छि-	-विच्छि-
१७	१	६	साव-	सार्वं-
,,	,,	२१	क्रया-	क्र्या-
,,	२	१६	-तुष-	-त्तुप-
१८	२	२६	ण्युट	ण्युट्
२०	१	५	भृत-	भृतृ-
२१	१	८	चे	चेः
२२	१	१३	-देबि-	-देवि-
,,	२	१६	घुरच	घुरच्
,,	,,	१७	कुरच	कुरच्
,,	,,	१८	क्वरप	क्वरप्
२३	१	४	शव-	शृव-
,,	,,	९	क्विँप	क्विँप्
२४	१	१७	इनुँण	इनुँण्
,,	२	४	-रप	-रप्
,,	,,	१०	-विपु	-विषु

पृष्ठम्	स्तम्भः	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
२५	२	८	बिभा-	विभा-
,,	,,	२३	-याद्या-	-योद्या-
२६	१	४	युच	युच्
,,	,,	२२	लड-	लँड-
,,	२	६	लृड-	लृँड-
२६	२	७	-लिँङ्	-लिँ ङ्
,,	,,	१३	,,	,,
,,	,,	१४	-थँपु	-थँपु
२९	२	८	-पूदा-	-घूदा-
३०	२	२	-ाचत-	-चित-
४९	१	२१	-ली साः	-लीमसाः
,,	२	१८	मतु-	मतुँ-
५२	१	१६	-दाकक्	-ढौकक्
५४	२	२०	-याः	-योः
६१	१	१४	-तवे	-तँवे
,,	,,	१६	-याः	-योः
६७	१	९	-तुड-	-तुँड-
७७	२	९	-सवा-	-सर्वा-
७८	१	१५	-तुँ-	-तुँ-
९२	१	११	-वुं-	-वुँ-
९३	१	२१	-ह्विच	-ह्विश्च
,,	२	१	-बुँक्	-बुँक्
९४	१	१८	कुश्च	कुँश्च
९५	१	१३	-नलो-	-नँलो-
९७	२	१२	-पृब-	-पृव-
९९	२	१०	शृ-	शृ-
१०७	२	४	-रन्	-रँन्
११५	१	८	याश्चो-	याच्ञो-
,,	२	१	स्वदँ	स्वदुँ
११७	१	४	भ्राघृँ	भ्राघृँ

पृष्ठम्	स्तम्भः	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
११८	१	४	आजृँ	आजुँ
,,	,,	९	शोक	शोके
,,	,,	१४	–नयो	–नयोः
१२०	१	१४	दीप्तो	दीप्तौ
,,	,,	२२	भडिँ	मडिँ
१२१	२	१२	जभीँ	जभीँ
१२५	१	२२	वषँ	वषँ
,,	,,	२४	णेषृँ	णेषुँ
१२९	१	१	जनी–	जनीँ–
१२९	१	१	क्नसु–	क्नसुँ–
,,	,,	,,	रञ्जो–	रञ्जो–
,,	,,	३	ज्वल–	ज्वलँ–
,,	,,	,,	–ह्वल–	ह्वलँ–
,,	,,	,,	–ह्मल–	–ह्मलँ–
,,	,,	,,	–नमा–	–नमः–
१२९	१	५	ग्लास्ना–	ग्लास्ना–
,,	,,	९	स्खदि–	स्खदिँ–
१३१	२	३	षै	षै
१३२	२	११	तृ	तॄ
१३५	१	९	ष्टल्	ष्टुल्
१३६	१	१८	४६	४ प६
१४१	२	१७	चिरि	चिरि
,,	,,	,,	जिरि	जिरि
१४२	२	१४	तुम्फ	तुम्फँ

पृष्ठम्	स्तम्भः	पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
५	–	३	तदथ	तदर्थ
१३	१	११	अर्चिँ	अर्चिं
,,	,,	१२	अचुँ	अचुं
,,	३	७	आप्लृँ	आप्लृं
,,	,,	१७	[जि]	[जि]
१५	१	१	कमुँ	कमुं
१६	२	२	क्लिदिँ	क्लिदिँ
,,	,,	३२	क्षु–	क्षु–
,,	२	३३	क्षधँ	क्षुधं
,,	३	१३	क्ष्वेलृँ	क्ष्वेलृं
१७	१	१७	खै	खै
,,	,,	२०	खोलृँ	खोलृं
१८	१	२०	ग्लै	ग्लै
१८	३	३२	चिरिँ	चिरि
१९	२	१६	छुपँ	छुपं
,,	३	१५	जिरिँ	जिरि
२३	२	२२	भ्र	भ्रु
२४	३	१५	पुड	पुड
२५	२	२४	धिंर्	धिंर्
२६	१	२४	अंसुँ	अंसुं
,,	,,	२९	अंशुँ	अंशुं
३१	१	१४	वृक्षँ	वृक्षं
,,	,,	१७	वृजीँ	वृजीं
,,	२	३	वेथृँ	वेथृं
,,	,,	६	[डु]	[डु]
३२	२	१५	शृधुँ	शृधुं

—:*:—

ओ३म्

पाणिनीय-शब्दानुशासनम्

तत्र

अष्टाध्यायीसूत्रपाठः

अथ शब्दानुशासनम् ।

अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरट् । लँण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् ॥ इति प्रत्याहारसूत्राणि ॥

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ वृद्धिरादैच् ।
२ अदेङ्गुणः ।
३ इको गुणवृद्धी ।
४ न धातुलोप आर्धधातुके ।
५ क्ङिति च ।
६ दीधीवेवीटाम् ।
७ हलोऽनन्तराः संयोगः ।
८ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः ।
९ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् ।
१० नाज्झलौ ।
११ ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् ।
१२ अदसो मात् ।
१३ शे ।
१४ निपात एकाजनाङ् ।
१५ ओत् ।
१६ सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे ।
१७ उञ ऊँ ।
१८ ईदूतौ च सप्तम्यर्थे ।
१९ दाधाघ्वदाप् ।
२० आद्यन्तवदेकस्मिन् ।
२१ तरप्तमपौ घः ।
२२ बहुगणवतुडति सङ्ख्या ।
२३ ष्णान्ता षट् ।
२४ डति च ।
२५ क्तक्तवतू निष्ठा ।
२६ सर्वादीनि सर्वनामानि ।
२७ विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ ।
२८ न बहुव्रीहौ ।
२९ तृतीयासमासे ।
३० द्वन्द्वे च ।
३१ विभाषा जसि ।
३२ प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च ।

३३ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराध-
राणि व्यवस्थायामसञ्ज्ञायाम् ।
३४ स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ।
३५ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः ।
३६ स्वरादिनिपातमव्ययम् ।
३७ तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ।
३८ कृन्मेजन्तः ।
३९ क्त्वातोसुन्कसुनः ।
४० अव्ययीभावश्च ।
४१ शि सर्वनामस्थानम् ।
४२ सुडनपुंसकस्य ।
४३ न वेति विभाषा ।
४४ इग्यणः सम्प्रसारणम् ।
४५ आद्यन्तौ टकितौ ।
४६ मिदचोऽन्त्यात्परः ।
४७ एच इग्घ्रस्वादेशे ।
४८ षष्ठी स्थानेयोगा ।
४९ स्थानेऽन्तरतमः ।
५० उरण्रपरः ।
५१ अलोऽन्त्यस्य ।
५२ ङिच्च ।
५३ आदेः परस्य ।
५४ अनेकाल्शित् सर्वस्य ।
५५ स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।
५६ अचः परस्मिन्पूर्वविधौ ।
५७ न पदान्तद्विर्वचनवरेयलोप-
स्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्च-
विधिषु ।
५८ द्विर्वचनेऽचि ।
५९ अदर्शनं लोपः ।
६० प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ।
६१ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्
६२ न लुमताङ्गस्य ।
६३ अचोऽन्त्यादि टि ।
६४ अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा ।
६५ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य
६६ तस्मादित्युत्तरस्य ।
६७ स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसञ्ज्ञा
६८ अणुदित् सवर्णस्य चाप्रत्ययः
६९ तपरस्तत्कालस्य ।
७० आदिरन्त्येन सहेता ।
७१ येन विधिस्तदन्तस्य ।
७२ वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्
७३ त्यदादीनि च ।
७४ एङ् प्राचां देशे ।

द्वितीयः पादः

१ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्
२ विज इट् ।
३ विभाषोर्णोः ।
४ सार्वधातुकमपित् ।
५ असंयोगाल्लिट् कित् ।
६ इन्धिभवतिभ्यां च ।

७ मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा ।
८ रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च ।
९ इको झल् ।
१० हलन्ताच्च ।
११ लिङ्सिचावात्मनेपदेषु ।
१२ उश्च ।
१३ वा गमः ।
१४ हनः सिच् ।
१५ यमो गन्धने ।
१६ विभाषोपयमने ।
१७ स्थाघ्वोरिच्च ।
१८ न क्त्वा सेट् ।
१९ निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः ।
२० मृषस्तितिक्षायाम् ।
२१ उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् ।
२२ पूङः क्त्वा च ।
२३ नोपधात् थफान्ताद्वा ।
२४ वञ्चिलुञ्च्यृतश्च ।
२५ तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य ।
२६ रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च ।
२७ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः ।
२८ अचश्च ।
२९ उच्चैरुदात्तः ।
३० नीचैरनुदात्तः ।
३१ समाहारः स्वरितः ।
३२ तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम् ।
३३ एकश्रुति दूरात् सम्बुद्धौ ।
३४ यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु ।
३५ उच्चैस्तरां वा वषट्कारः ।
३६ विभाषा छन्दसि ।
३७ न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः ।
३८ देवब्रह्मणोरनुदात्तः ।
३९ स्वरितात् संहितायामनुदात्तानाम् ।
४० उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः ।
४१ अपृक्त एकाल्प्रत्ययः ।
४२ तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः ।
४३ प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् ।
४४ एकविभक्ति चापूर्वनिपाते ।
४५ अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ।
४६ कृत्तद्धितसमासाश्च ।
४७ ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य ।
४८ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ।
४९ लुक् तद्धितलुकि ।

५० इद् गोण्याः ।
५१ लुपि युक्तवद् व्यक्तिवचने ।
५२ विशेषणानां चाजातेः ।
५३ तदशिष्यं सञ्ज्ञाप्रमाणत्वात् ।
५४ लुब् योगाप्रख्यानात् ।
५५ योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात् ।
५६ प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् ।
५७ कालोपसर्जने च तुल्यम् ।
५८ जात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्याम् ।
५९ अस्मदो द्वयोश्च ।
६० फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे ।
६१ छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् ।
६२ विशाखयोश्च ।
६३ तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यम् ।
६४ सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ ।
६५ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः ।
६६ स्त्री पुंवच्च ।
६७ पुमान् स्त्रिया ।
६८ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् ।
६९ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् ।
७० पिता मात्रा ।
७१ श्वशुरः श्वश्र्वा ।
७२ त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ।
७३ ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषु स्त्री ॥

—०—

तृतीयः पादः

१ भूवादयो धातवः ।
२ उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।
३ हलन्त्यम् ।
४ न विभक्तौ तुस्माः ।
५ आदिर्ञिटुडवः ।
६ षः प्रत्ययस्य ।
७ चुटू ।
८ लशक्वतद्धिते ।
९ तस्य लोपः ।
१० यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम् ।
११ स्वरितेनाधिकारः ।
१२ अनुदात्तङित आत्मनेपदम् ।
१३ भावकर्मणोः ।
१४ कर्तरि कर्मव्यतिहारे ।
१५ न गतिहिंसार्थेभ्यः ।
१६ इतरेतरान्योऽन्योपपदाच्च ।
१७ नेर्विशः ।
१८ परिव्यवेभ्यः क्रियः ।
१९ विपराभ्यां जेः ।
२० आङो दोऽनास्यविहरणे ।
२१ क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च ।

२२ समवप्रविभ्यः स्थः ।
२३ प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च ।
२४ उदोऽनूर्ध्वकर्मणि ।
२५ उपान्मन्त्रकरणे ।
२६ अकर्मकाच्च ।
२७ उद्विभ्यां तपः ।
२८ आङो यमहनः ।
२९ समो गम्यृच्छिभ्याम् ।
३० निसमुपविभ्यो ह्वः ।
३१ स्पर्धायामाङः ।
३२ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः ।
३३ अधेः प्रसहने ।
३४ वेः शब्दकर्मणः ।
३५ अकर्मकाच्च ।
३६ सम्माननोत्सञ्जनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः ।
३७ कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि ।
३८ वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः ।
३९ उपपराभ्याम् ।
४० आङ उद्गमने ।
४१ वेः पादविहरणे ।
४२ प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् ।
४३ अनुपसर्गाद्वा ।
४४ अपह्नवे ज्ञः ।
४५ अकर्मकाच्च ।
४६ सम्प्रतिभ्यामनाध्याने ।
४७ भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः ।
४८ व्यक्तवाचां समुच्चारणे ।
४९ अनोरकर्मकात् ।
५० विभाषा विप्रलापे ।
५१ अवाद् ग्रः ।
५२ समः प्रतिज्ञाने ।
५३ उदश्चरः सकर्मकात् ।
५४ समस्तृतीयायुक्तात् ।
५५ दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे ।
५६ उपाद् यमः स्वकरणे ।
५७ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः ।
५८ नानोर्ज्ञः ।
५९ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः ।
६० शदेः शितः ।
६१ म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च ।
६२ पूर्ववत्सनः ।
६३ आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य ।
६४ प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु ।
६५ समः क्ष्णुवः ।
६६ भुजोऽनवने ।
६७ णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने ।

६८ भीस्म्योर्हेतुभये ।
६९ गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने ।
७० लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च ।
७१ मिथ्योपपदात् कृञोऽभ्यासे ।
७२ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले ।
७३ अपाद्वदः ।
७४ णिचश्च ।
७५ समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे ।
७६ अनुपसर्गाज्ज्ञः ।
७७ विभाषोपपदेन प्रतीयमाने ।
७८ शेषात् कर्तरि परस्मैपदम् ।
७९ अनुपराभ्यां कृञः ।
८० अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः ।
८१ प्राद्वहः ।
८२ परेर्मृषः ।
८३ व्याङ्परिभ्यो रमः ।
८४ उपाच्च ।
८५ विभाषाऽकर्मकात् ।
८६ बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः ।
८७ निगरणचलनार्थेभ्यश्च ।
८८ अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ।
८९ न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः ।
९० वा क्यषः ।
९१ द्युद्भ्यो लुँङि ।
९२ वृद्भ्यः स्यसनोः ।
९३ लुँटि च क्लृपः ।

—०—

चतुर्थः पादः

१ आ कडारादेका सञ्ज्ञा ।
२ विप्रतिषेधे परं कार्यम् ।
३ यू स्त्र्याख्यौ नदी ।
४ नेयङुवङ्स्थानावस्त्री ।
५ वामि ।
६ ङिति ह्रस्वश्च ।
७ शेषो घ्यसखि ।
८ पतिः समास एव ।
९ षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा ।
१० ह्रस्वं लघु ।
११ संयोगे गुरु ।
१२ दीर्घञ्च ।
१३ यस्मात् प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ।
१४ सुप्तिङन्तं पदम् ।
१५ नः क्ये ।
१६ सिति च ।
१७ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने ।
१८ यचि भम् ।
१९ तसौ मत्वर्थे ।

२० अयस्मयादीनि छन्दसि ।
२१ बहुषु बहुवचनम् ।
२२ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।
२३ कारके ।
२४ ध्रुवमपायेऽपादानम् ।
२५ भीत्रार्थानां भयहेतुः ।
२६ पराजेरसोढः ।
२७ वारणार्थानामीप्सितः ।
२८ अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति ।
२९ आख्यातोपयोगे ।
३० जनिकर्तुः प्रकृतिः ।
३१ भुवः प्रभवः ।
३२ कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।
३३ रुच्यर्थानां प्रीयमाणः ।
३४ श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः ।
३५ धारेरुत्तमर्णः ।
३६ स्पृहेरीप्सितः ।
३७ क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः ।
३८ क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म ।
३९ राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः ।
४० प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता ।
४१ अनुप्रतिगृणश्च ।
४२ साधकतमं करणम् ।
४३ दिवः कर्म च ।
४४ परिक्रयणे सम्प्रदानमन्यतरस्याम् ।
४५ आधारोऽधिकरणम् ।
४६ अधिशीङ्स्थासां कर्म ।
४७ अभिनिविशश्च ।
४८ उपान्वध्याङ्वसः ।
४९ कर्तुरीप्सिततमं कर्म ।
५० तथायुक्तं चानीप्सितम् ।
५१ अकथितं च ।
५२ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ ।
५३ हृक्रोरन्यतरस्याम् ।
५४ स्वतन्त्रः कर्ता ।
५५ तत्प्रयोजको हेतुश्च ।
५६ प्राग्रीश्वरान्निपाताः ।
५७ चादयोऽसत्त्वे ।
५८ प्रादय उपसर्गाः क्रियायोगे ।
५९ गतिश्च ।
६० ऊर्यादिच्विडाचश्च ।
६१ अनुकरणं चानितिपरम् ।
६२ आदरानादरयोः सदसती ।
६३ भूषणेऽलम् ।
६४ अन्तरपरिग्रहे ।
६५ कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते ।

६६ पुरोऽव्ययम् ।
६७ अस्तं च ।
६८ अच्छ गत्यर्थवदेषु ।
६९ अदोऽनुपदेशे ।
७० तिरोऽन्तर्धौ ।
७१ विभाषा कृञि ।
७२ उपाजेऽन्वाजे ।
७३ साक्षात्प्रभृतीनि च ।
७४ अनत्याधान उरसिमनसी ।
७५ मध्येपदेनिवचने च ।
७६ नित्यं हस्तेपाणावुपयमने ।
७७ प्राध्वं बन्धने ।
७८ जीविकोपनिषदावौपम्ये ।
७९ ते प्राग् धातोः ।
८० छन्दसि परेऽपि ।
८१ व्यवहिताश्च ।
८२ कर्मप्रवचनीयाः ।
८३ अनुर्लक्षणे ।
८४ तृतीयार्थे ।
८५ हीने ।
८६ उपोऽधिके च ।
८७ अपपरी वर्जने ।
८८ आङ् मर्यादावचने ।
८९ लक्षणेत्थंभूताख्यानभाग-वीप्सासु प्रतिपर्यनवः ।
९० अभिरभागे ।
९१ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः
९२ अधिपरी अनर्थकौ ।
९३ सुः पूजायाम् ।
९४ अतिरतिक्रमणे च
९५ अपिः पदार्थसम्भावनान्वव-सर्गगर्हासमुच्चयेषु ।
९६ अधिरीश्वरे ।
९७ विभाषा कृञि ।
९८ लः परस्मैपदम् ।
९९ तङानावात्मनेपदम् ।
१०० तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथम-मध्यमोत्तमाः ।
१०१ तान्येकवचनद्विवचनबहुवच-नान्येकशः ।
१०२ सुपः ।
१०३ विभक्तिश्च ।
१०४ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः ।
१०५ प्रहासे च मन्योपपदे मन्यते-रुत्तम एकवच्च ।
१०६ अस्मद्युत्तमः ।
१०७ शेषे प्रथमः ।
१०८ परः सन्निकर्षः संहिता ।
१०९ विरामोऽवसानम् ।

—*—

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ समर्थः पदविधिः ।
२ सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे ।
३ प्राक्कडारात्समासः ।
४ सह सुपा ।
५ अव्ययीभावः ।
६ अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धि-व्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासम्प्रति-शब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्य-यौगपद्यसादृश्यसम्पत्तिसाक-ल्यान्तवचनेषु ।
७ यथाऽसादृश्ये ।
८ यावदवधारणे ।
९ सुप् प्रतिना मात्रार्थे ।
१० अक्षशलाकासङ्ख्याः परिणा ।
११ विभाषाऽपपरिबहिरञ्चवः पञ्चम्या ।
१२ आङ् मर्यादाभिविध्योः ।
१३ लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये ।
१४ अनुर्यत्समया ।
१५ यस्य चायामः ।
१६ तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च ।
१७ पारे मध्ये षष्ठ्या वा ।
१८ सङ्ख्या वंश्येन ।
१९ नदीभिश्च ।
२० अन्यपदार्थे च सञ्ज्ञायाम् ।
२१ तत्पुरुषः ।
२२ द्विगुश्च ।
२३ द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः ।
२४ स्वयं क्तेन ।
२५ खट्वा क्षेपे ।
२६ सामि ।
२७ कालाः ।
२८ अत्यन्तसंयोगे च ।
२९ तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन ।
३० पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुण-मिश्रश्लक्ष्णैः ।
३१ कर्तृकरणे कृता बहुलम् ।
३२ कृत्यैरधिकार्थवचने ।
३३ अन्नेन व्यञ्जनम् ।
३४ भक्ष्येण मिश्रीकरणम् ।
३५ चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुख-रक्षितैः ।
३६ पञ्चमी भयेन ।
३७ अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तै-रल्पशः ।
३८ स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन ।
३९ सप्तमी शौण्डैः ।
४० सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च ।

४१ ध्वाङ्क्षेण क्षेपे ।
४२ कृत्यैर्ऋणे ।
४३ सञ्ज्ञायाम् ।
४४ क्तेनाहोरात्रावयवाः ।
४५ तत्र ।
४६ क्षेपे ।
४७ पात्रेसम्मितादयश्च ।
४८ पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनव–केवलाः समानाधिकरणेन ।
४९ दिक्सङ्ख्ये सञ्ज्ञायाम् ।
५० तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च ।
५१ संख्यापूर्वो द्विगुः ।
५२ कुत्सितानि कुत्सनैः ।
५३ पापाणके कुत्सितैः ।
५४ उपमानानि सामान्यवचनैः ।
५५ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ।
५६ विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ।
५७ पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च ।
५८ श्रेण्यादयः कृतादिभिः ।
५९ क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् ।
६० सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाःपूज्यमानैः ।
६१ वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् ।
६२ कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने ।
६३ किं क्षेपे ।
६४ पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः ।
६५ प्रशंसावचनैश्च ।
६६ युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः ।
६७ कृत्यतुल्याख्या अजात्या ।
६८ वर्णो वर्णेन ।
६९ कुमारः श्रमणादिभिः ।
७० चतुष्पादो गर्भिण्या ।
७१ मयूरव्यंसकादयश्च ।

द्वितीयः पादः

१ पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे ।
२ अर्धं नपुंसकम् ।
३ द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम् ।
४ प्राप्तापन्ने च द्वितीयया ।
५ कालाः परिमाणिना ।
६ नञ् ।
७ ईषदकृता ।
८ षष्ठी ।
९ याजकादिभिश्च ।

१० न निर्धारणे ।
११ पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन ।
१२ क्तेन च पूजायाम् ।
१३ अधिकरणवाचिना च ।
१४ कर्मणि च ।
१५ तृजकाभ्यां कर्तरि ।
१६ कर्तरि च ।
१७ नित्यं क्रीडाजीविकयोः ।
१८ कुगतिप्रादयः ।
१९ उपपदमतिङ् ।
२० अमैवाव्ययेन ।
२१ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् ।
२२ क्त्वा च ।
२३ शेषो बहुव्रीहिः ।
२४ अनेकमन्यपदार्थे ।
२५ सङ्ख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसङ्ख्याः सङ्ख्येये ।
२६ दिङ्नामान्यन्तराले ।
२७ तत्र तेनेदमिति सरूपे ।
२८ तेन सहेति तुल्ययोगे ।
२९ चार्थे द्वन्द्वः ।
३० उपसर्जनं पूर्वम् ।
३१ राजदन्तादिषु परम् ।
३२ द्वन्द्वे घि ।
३३ अजाद्यदन्तम् ।
३४ अल्पाच्तरम् ।
३५ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ ।
३६ निष्ठा ।
३७ वाहिताग्न्यादिषु ।
३८ कडाराः कर्मधारये ।

—०—

तृतीयः पादः

१ अनभिहिते ।
२ कर्मणि द्वितीया ।
३ तृतीया च होश्छन्दसि ।
४ अन्तरान्तरेण युक्ते ।
५ कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे ।
६ अपवर्गे तृतीया ।
७ सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये ।
८ कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।
९ यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी ।
१० पञ्चम्यपाङ्परिभिः ।
११ प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् ।
१२ गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि ।
१३ चतुर्थी सम्प्रदाने ।
१४ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः ।
१५ तुमर्थाच्च भाववचनात् ।

१६ नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च ।

१७ मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु ।

१८ कर्तृकरणयोस्तृतीया ।

१९ सहयुक्तेऽप्रधाने ।

२० येनाङ्गविकारः ।

२१ इत्थंभूतलक्षणे ।

२२ सञ्ज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि ।

२३ हेतौ ।

२४ अकर्त्तर्यृणे पञ्चमी ।

२५ विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् ।

२६ षष्ठी हेतुप्रयोगे ।

२७ सर्वनाम्नस्तृतीया च ।

२८ अपादाने पञ्चमी ।

२९ अन्यारादितरर्त्तेदिक्छब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते ।

३० षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन ।

३१ एनपा द्वितीया ।

३२ पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् ।

३३ करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य ।

३४ दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् ।

३५ दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ।

३६ सप्तम्यधिकरणे च ।

३७ यस्य च भावेन भावलक्षण

३८ षष्ठी चानादरे ।

३९ स्वामीश्वराधिपतिदायाद क्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च ।

४० आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवा याम् ।

४१ यतश्च निर्धारणम् ।

४२ पञ्चमी विभक्ते ।

४३ साधुनिपुणाभ्यामर्चायां स म्यप्रतेः ।

४४ प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च

४५ नक्षत्रे च लुपि ।

४६ प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाण वचनमात्रे प्रथमा ।

४७ सम्बोधने च ।

४८ सामन्त्रितम् ।

४९ एकवचनं सम्बुद्धिः ।

५० षष्ठी शेषे ।

५१ ज्ञोऽविदर्थस्य करणे ।

५२ अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।

५३ कृञः प्रतियत्ने ।

५४ रुजार्थानां भाववचनानामज्व

५५ आशिषि नाथः ।

५६ जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् ।

५७ व्यवहृपणोः समर्थयोः ।
५८ दिवस्तदर्थस्य ।
५९ विभाषोपसर्गे ।
६० द्वितीया ब्राह्मणे ।
६१ प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासम्प्रदाने ।
६२ चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि ।
६३ यजेश्च करणे ।
६४ कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे ।
६५ कर्तृकर्मणोः कृति ।
६६ उभयप्राप्तौ कर्मणि ।
६७ क्तस्य च वर्तमाने ।
६८ अधिकरणवाचिनश्च ।
६९ न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् ।
७० अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः ।
७१ कृत्यानां कर्तरि वा ।
७२ तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम् ।
७३ चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः ।

—*—

चतुर्थः पादः

१ द्विगुरेकवचनम् ।
२ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम् ।
३ अनुवादे चरणानाम् ।
४ अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् ।
५ अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् ।
६ जातिरप्राणिनाम् ।
७ विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रामाः ।
८ क्षुद्रजन्तवः ।
९ येषां च विरोधः शाश्वतिकः ।
१० शूद्राणामनिरवसितानाम् ।
११ गवाश्वप्रभृतीनि च ।
१२ विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम् ।
१३ विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि ।
१४ न दधिपयआदीनि ।
१५ अधिकरणैतावत्त्वे च ।
१६ विभाषा समीपे ।
१७ स नपुंसकम् ।
१८ अव्ययीभावश्च ।
१९ तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः ।
२० सञ्ज्ञायां कन्थोशीनरेषु ।
२१ उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् ।
२२ छाया बाहुल्ये ।
२३ सभा राजाऽमनुष्यपूर्वा ।
२४ अशाला च ।
२५ विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानाम् ।

२६ परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः ।
२७ पूर्ववदश्ववडवौ ।
२८ हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च च्छन्दसि ।
२९ रात्राह्नाहाः पुंसि ।
३० अपथं नपुंसकम् ।
३१ अर्धर्चाः पुंसि च ।
३२ इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ ।
३३ एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ ।
३४ द्वितीयाटौस्स्वेनः ।
३५ आर्धधातुके ।
३६ अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति ।
३७ लुँङ् सनोर्घस्लँ ।
३८ घञपोश्च ।
३९ बहुलं छन्दसि ।
४० लिँट्यन्यतरस्याम् ।
४१ वेञो वयिः ।
४२ हनो वध लिँङि ।
४३ लुँङि च ।
४४ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् ।
४५ इणो गा लुँङि ।
४६ णौ गमिरबोधने ।
४७ सनि च ।
४८ इङश्च ।
४९ गाङ् लिँटि ।
५० विभाषा लुँङ्लृँङोः ।
५१ णौ च संश्चङोः ।
५२ अस्तेर्भूः ।
५३ ब्रुवो वचिः ।
५४ चक्षिँङः ख्याञ् ।
५५ वा लिँटि ।
५६ अजेर्व्यघञपोः ।
५७ वा यौ ।
५८ ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि लुग्णिञोः ।
५९ पैलादिभ्यश्च ।
६० इञः प्राचाम् ।
६१ न तौल्वलिभ्यः ।
६२ तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् ।
६३ यस्कादिभ्यो गोत्रे ।
६४ यञञोश्च ।
६५ अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च ।
६६ बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु ।
६७ न गोपवनादिभ्यः ।
६८ तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ।
६९ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे ।
७० आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् ।

७१ सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ।
७२ अदिप्रभृतिभ्यः शपः ।
७३ बहुलं छन्दसि ।
७४ यङोऽचि च ।
७५ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः ।
७६ बहुलं छन्दसि ।
७७ गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु ।
७८ विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः ।
७९ तनादिभ्यस्तथासोः ।
८० मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः ।
८१ आमः ।
८२ अव्ययादाप्सुपः ।
८३ नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः ।
८४ तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् ।
८५ लुटः प्रथमस्य डारौरसः ।

—०—

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ प्रत्ययः ।
२ परश्च ।
३ आद्युदात्तश्च ।
४ अनुदात्तौ सुप्पितौ ।
५ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् ।
६ मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ।
७ धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ।
८ सुप आत्मनः क्यच् ।
९ काम्यच्च ।
१० उपमानादाचारे ।
११ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ।
१२ भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः ।
१३ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् ।
१४ कष्टाय क्रमणे ।
१५ कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः ।
१६ बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने ।
१७ शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे ।
१८ सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् ।
१९ नमो वरिवश्चित्रङः क्यच् ।
२० पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् ।
२१ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् ।

२२ धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् ।
२३ नित्यं कौटिल्ये गतौ ।
२४ लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम् ।
२५ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् ।
२६ हेतुमति च ।
२७ कण्ड्वादिभ्यो यक् ।
२८ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः ।
२९ ऋतेरीयङ् ।
३० कमेर्णिङ् ।
३१ आयादय आर्धधातुके वा ।
३२ सनाद्यन्ता धातवः ।
३३ स्यतासी लृँ लुँटोः ।
३४ सिब्बहुलं लेँटि ।
३५ कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिँटि ।
३६ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ।
३७ दयायासश्च ।
३८ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ।
३९ भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च ।
४० कृञ्चानुप्रयुज्यते लिँटि ।
४१ विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् ।
४२ अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाञ्चिकयांरमयामकः पावयाङ्क्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि ।
४३ च्लिँ लुँङि ।
४४ च्लेः सिँच् ।
४५ शल इगुपधादनिटः क्सः ।
४६ श्लिष आलिङ्गने ।
४७ न दृशः ।
४८ णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् ।
४९ विभाषा धेट्श्व्योः ।
५० गुपेश्छन्दसि ।
५१ नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः ।
५२ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ।
५३ लिपिसिचिह्वश्च ।
५४ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् ।
५५ पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु ।
५६ सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च ।
५७ इरितो वा ।
५८ जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च ।
५९ कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि ।
६० चिण् ते पदः ।
६१ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् ।

६२ अचः कर्मकर्तरि ।
६३ दुहश्च ।
६४ न रुधः ।
६५ तपोऽनुतापे च ।
६६ चिण् भावकर्मणोः ।
६७ सार्वधातुके यक् ।
६८ कर्तरि शप् ।
६९ दिवादिभ्यः श्यन् ।
७० वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमु-त्रसित्रुटिलषः ।
७१ यसोऽनुपसर्गात् ।
७२ संयसश्च ।
७३ स्वादिभ्यः श्नुः ।
७४ श्रुवः शृ च ।
७५ अक्षोऽन्यतरस्याम् ।
७६ तनूकरणे तक्षः ।
७७ तुदादिभ्यः शः ।
७८ रुधादिभ्यः श्नम् ।
७९ तनादिकृञ्भ्य उः ।
८० धिन्विकृण्व्योर च ।
८१ क्र्यादिभ्यः श्ना ।
८२ स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भु-स्कुञ्भ्यः श्नुश्च ।
८३ हलः श्नः शानज्झौ ।
८४ छन्दसि शायजपि ।
८५ व्यत्ययो बहुलम् ।
८६ लिङ्याशिष्यङ् ।
८७ कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः ।
८८ तपस्तपःकर्मकस्यैव ।
८९ न दुहस्नुनमां यक्चिणौ ।
९० कुषिरजोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च ।
९१ धातोः ।
९२ तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ।
९३ कृदतिङ् ।
९४ वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् ।
९५ कृत्याः ।
९६ तव्यत्तव्यानीयरः ।
९७ अचो यत् ।
९८ पोरदुपधात् ।
९९ शकिसहोश्च ।
१०० गदमदचरयमश्चानुपसर्गे ।
१०१ अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु ।
१०२ वह्यं करणम् ।
१०३ अर्यः स्वामिवैश्ययोः ।
१०४ उपसर्या काल्या प्रजने ।
१०५ अजर्यं सङ्गतम् ।
१०६ वदः सुपि क्यप् च ।
१०७ भुवो भावे ।
१०८ हनस्त च ।
१०९ एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् ।

११० ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः ।
१११ ई च खनः ।
११२ भृञोऽसञ्ज्ञायाम् ।
११३ मृजेर्विभाषा ।
११४ राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्य-कृष्टपच्याव्यथ्याः ।
११५ भिद्योद्ध्यौ नदे ।
११६ पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे ।
११७ विपूयविनीयजित्या मुञ्ज-कल्कहलिषु ।
११८ प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः ।
११९ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च ।
१२० विभाषा कृवृषोः ।
१२१ युग्यं च पत्रे ।
१२२ अमावस्यदन्यतरस्याम् ।
१२३ छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूय-प्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्य-स्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेव-यज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्म-वाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्य-पृडानि ।
१२४ ऋहलोर्ण्यत् ।
१२५ ओरावश्यके ।
१२६ आसुयुवपिरपित्रपिचमश्च ।
१२७ आनाय्योऽनित्ये ।
१२८ प्रणाय्योऽसम्मतौ ।
१२९ पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधा-य्यामानहविर्निवाससामि-धेनीषु ।
१३० क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ ।
१३१ अग्नौ परिचाय्योपचाय्य-समूह्याः ।
१३२ चित्याग्निचित्ये च ।
१३३ ण्वुल्तृचौ ।
१३४ नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्यु-णिन्यचः ।
१३५ इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ।
१३६ आतश्चोपसर्गे ।
१३७ पाघ्राध्माधेट्दृशः शः ।
१३८ अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारि-पारिवेद्युदेजिचेतिसातिसा-हिभ्यश्च ।
१३९ ददातिदधात्योर्विभाषा ।
१४० ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः ।
१४१ श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसा-वहृलिहश्लिषश्वसश्च ।
१४२ दुन्योरनुपसर्गे ।
१४३ विभाषा ग्रहः ।
१४४ गेहे कः ।
१४५ शिल्पिनि ष्वुन् ।
१४६ गस्थकन् ।
१४७ ण्युट् च ।

१४८ हश्च व्रीहिकालयोः ।
१४९ प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् ।
१५० आशिषि च ।

—*—

द्वितीयः पादः

१ कर्मण्यण् ।
२ ह्वावामश्च ।
३ आतोऽनुपसर्गे कः ।
४ सुपि स्थः ।
५ तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः
६ प्रे दाज्ञः ।
७ समि ख्यः ।
८ गापोष्टक् ।
९ हरतेरनुद्यमनेऽच् ।
१० वयसि च ।
११ आङि ताच्छील्ये ।
१२ अर्हः ।
१३ स्तम्बकर्णयो रमिजपोः ।
१४ शमि धातोः सञ्ज्ञायाम् ।
१५ अधिकरणे शेतेः ।
१६ चरेष्टः ।
१७ भिक्षासेनादायेषु च ।
१८ पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः ।
१९ पूर्वे कर्तरि ।
२० कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ।
२१ दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसङ्ख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु ।
२२ कर्मणि भृतौ ।
२३ न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु ।
२४ स्तम्बशकृतोरिन् ।
२५ हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ ।
२६ फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च ।
२७ छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् ।
२८ एजेः खश् ।
२९ नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः ।
३० नाडीमुष्ट्योश्च ।
३१ उदि कूले रुजिवहोः ।
३२ वहाभ्रे लिहः ।
३३ परिमाणे पचः ।
३४ मितनखे च ।
३५ विध्वरुषोस्तुदः ।
३६ असूर्यललाटयोर्दृशितपोः ।
३७ उग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्च ।
३८ प्रियवशे वदः खच् ।
३९ द्विषत्परयोस्तापेः ।
४० वाचि यमो व्रते ।
४१ पूःसर्वयोर्दारिसहोः ।

४२ सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः ।
४३ मेघर्तिभयेषु कृञः ।
४४ क्षेमप्रियमद्रेऽण् च ।
४५ आशिते भुवः करणभावयोः ।
४६ सञ्ज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः ।
४७ गमश्च ।
४८ अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः ।
४९ आशिषि हनः ।
५० अपे क्लेशतमसोः ।
५१ कुमारशीर्षयोर्णिनिँः ।
५२ लक्षणे जायापत्योष्टक् ।
५३ अमनुष्यकर्तृके च ।
५४ शक्तौ हस्तिकपाटयोः ।
५५ पाणिघताडघौ शिल्पिनि ।
५६ आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् ।
५७ कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ ।
५८ स्पृशोऽनुदके क्विँन् ।
५९ ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च ।
६० त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च ।
६१ सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विँप् ।
६२ भजो ण्विँः ।
६३ छन्दसि सहः ।
६४ वहश्च ।
६५ कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् ।
६६ हव्येऽनन्तःपादम् ।
६७ जनसनखनक्रमगमो विँट् ।
६८ अदोऽनन्ने ।
६९ क्रव्ये च ।
७० दुहः कब्घश्च ।
७१ मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विँन् ।
७२ अवे यजः ।
७३ विँजुपे छन्दसि ।
७४ आतो मनिँन्क्वनिँब्वनिँपश्च ।
७५ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ।
७६ क्विँप् च ।
७७ स्थः क च ।
७८ सुप्यजातौ णिनिँस्ताच्छील्ये ।
७९ कर्तर्युपमाने ।
८० व्रते ।
८१ बहुलमाभीक्ष्ण्ये ।
८२ मनः ।
८३ आत्ममाने खश्च ।

८४ भूते ।
८५ करणे यजः ।
८६ कर्मणि हनः ।
८७ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विँप् ।
८८ बहुलं छन्दसि ।
८९ सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः ।
९० सोमे सुञः ।
९१ अग्नौ चेः ।
९२ कर्मण्यग्न्याख्यायाम् ।
९३ कर्मणीनिँ विक्रियः ।
९४ दृशेः क्वनिँप् ।
९५ राजनि युधि कृञः ।
९६ सहे च ।
९७ सप्तम्यां जनेर्डः ।
९८ पञ्चम्यामजातौ ।
९९ उपसर्गे च सञ्ज्ञायाम् ।
१०० अनौ कर्मणि ।
१०१ अन्येष्वपि दृश्यते ।
१०२ निष्ठा ।
१०३ सुयजोर्ङ्वनिँप् ।
१०४ जीर्यतेरतृँन् ।
१०५ छन्दसि लिँट् ।
१०६ लिँटः कानज्वा ।
१०७ क्वसुँश्च ।
१०८ भाषायां सदवसश्रुवः ।
१०९ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ।
११० लुँङ् ।
१११ अनद्यतने लँङ् ।
११२ अभिज्ञावचने लृँट् ।
११३ न यदि ।
११४ विभाषा साकाङ्क्षे ।
११५ परोक्षे लिँट् ।
११६ हशश्वतोर्लँङ् च ।
११७ प्रश्ने चासन्नकाले ।
११८ लँट् स्मे ।
११९ अपरोक्षे च ।
१२० ननौ पृष्टप्रतिवचने ।
१२१ नन्वोर्विभाषा ।
१२२ पुरि लुँङ् चास्मे ।
१२३ वर्त्तमाने लँट् ।
१२४ लँटः शतृँशानचावप्रथमासमानाधिकरणे ।
१२५ सम्बोधने च ।
१२६ लक्षणहेत्वोः क्रियायाः ।
१२७ तौ सत् ।
१२८ पूङ्यजोः शानन् ।
१२९ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ।
१३० इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि ।
१३१ द्विषोऽमित्रे ।
१३२ सुञो यज्ञसंयोगे ।
१३३ अर्हः प्रशंसायाम् ।

१३४ आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु ।
१३५ तृन् ।
१३६ अलङ्कृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच् ।
१३७ णेश्छन्दसि ।
१३८ भुवश्च ।
१३९ ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः ।
१४० त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ।
१४१ शमित्यष्टाभ्यो घिनुँण् ।
१४२ सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसञ्ज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च ।
१४३ वौ कषलसकत्थस्रम्भः ।
१४४ अपे च लषः ।
१४५ प्रे लपसृद्रुमथवदवसः ।
१४६ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् ।
१४७ देविक्रुशोश्चोपसर्गे ।
१४८ चलनशब्दार्थादकर्मकाद् युच् ।
१४९ अनुदात्तेतश्च हलादेः ।
१५० जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः ।
१५१ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च ।
१५२ न यः ।
१५३ सूददीपदीक्षश्च ।
१५४ लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् ।
१५५ जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन् ।
१५६ प्रजोरिनिः ।
१५७ जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च ।
१५८ स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् ।
१५९ दाधेट्सिशदसदो रुः ।
१६० सृघस्यदः क्मरच् ।
१६१ भञ्जभासमिदो घुरच् ।
१६२ विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ।
१६३ इण्नशजिसर्तिभ्यः क्वरप् ।
१६४ गत्वरश्च ।
१६५ जागरूकः ।
१६६ यजजपदशां यङः ।
१६७ नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ।
१६८ सनाशंसभिक्ष उः ।
१६९ बिन्दुरिच्छुः ।
१७० क्याच्छन्दसि ।

१७१ आदृगमहनजनः किकिनौ लिँट् च ।
१७२ स्वपितृषोर्नजिँङ् ।
१७३ शॄवन्द्योरारुः ।
१७४ भियः क्रुक्लुकनौ ।
१७५ स्थेशभासपिसकसो वरच् ।
१७६ यश्च यङः ।
१७७ भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विँप् ।
१७८ अन्येभ्योऽपि दृश्यते ।
१७९ भुवः सञ्ज्ञान्तरयोः ।
१८० विप्रसम्भ्यो ड्वसञ्ज्ञायाम् ।
१८१ धः कर्मणि ष्ट्रन् ।
१८२ दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे ।
१८३ हलसूकरयोः पुवः ।
१८४ अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः ।
१८५ पुवः सञ्ज्ञायाम् ।
१८६ कर्तरि चर्षिदेवतयोः ।
१८७ ञीतः क्तः ।
१८८ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ।

तृतीय पादः

१ उणादयो बहुलम् ।
२ भूतेऽपि दृश्यन्ते ।
३ भविष्यति गम्यादयः ।
४ यावत्पुरानिपातयोर्लँट् ।
५ विभाषा कदाकर्ह्योः ।
६ किंवृत्ते लिप्सायाम् ।
७ लिप्स्यमानसिद्धौ च ।
८ लोडर्थलक्षणे च ।
९ लिँङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ।
१० तुमुँन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् ।
११ भाववचनाश्च ।
१२ अण् कर्मणि च ।
१३ लृँट् शेषे च ।
१४ लृँटः सद्वा ।
१५ अनद्यतने लुँट् ।
१६ पदरुजविशस्पृशो घञ् ।
१७ सृ स्थिरे ।
१८ भावे ।
१९ अकर्तरि च कारके सञ्ज्ञायाम् ।
२० परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ।
२१ इङश्च ।
२२ उपसर्गे रुवः ।
२३ समि युद्रुदुवः ।
२४ श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे ।
२५ वौ क्षुश्रुवः ।
२६ अवोदोर्नियः ।
२७ प्रे द्रुस्तुस्रुवः ।
२८ निरभ्योः पूल्वोः ।

२९ उन्न्योर्ग्रः ।
३० कृ धान्ये ।
३१ यज्ञे समि स्तुवः ।
३२ प्रे स्त्रोऽयज्ञे ।
३३ प्रथने वावशब्दे ।
३४ छन्दोनाम्नि च ।
३५ उदि ग्रहः ।
३६ समि मुष्टौ ।
३७ परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः ।
३८ परावनुपात्यय इणः ।
३९ व्युपयोः शेतेः पर्याये ।
४० हस्तादाने चेरस्तेये ।
४१ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः ।
४२ सङ्घे चानौत्तराधर्ये ।
४३ कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् ।
४४ अभिविधौ भाव इनुँण् ।
४५ आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः ।
४६ प्रे लिप्सायाम् ।
४७ परौ यज्ञे ।
४८ नौ वृ धान्ये ।
४९ उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः ।
५० विभाषाङि रुप्लुवोः ।
५१ अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे ।
५२ प्रे वणिजाम् ।
५३ रश्मौ च ।
५४ वृणोतेराच्छादने ।
५५ परौ भुवोऽवज्ञाने ।
५६ एरच् ।
५७ ॠदोरप् ।
५८ ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च ।
५९ उपसर्गेऽदः ।
६० नौ ण च ।
६१ व्यधजपोरनुपसर्गे ।
६२ स्वनहसोर्वा ।
६३ यमः समुपनिविषु ।
६४ नौ गदनदपठस्वनः ।
६५ क्वणो वीणायां च ।
६६ नित्यं पणः परिमाणे ।
६७ मदोऽनुपसर्गे ।
६८ प्रमदसम्मदौ हर्षे ।
६९ समुदोरजः पशुषु ।
७० अक्षेषु ग्लहः ।
७१ प्रजने सर्तेः ।
७२ ह्वः सम्प्रसारणञ्च न्यभ्युपविषु ।
७३ आङि युद्धे ।
७४ निपानमाहावः ।
७५ भावेऽनुपसर्गस्य ।
७६ हनश्च वधः ।
७७ मूर्तौ घनः ।
७८ अन्तर्घनो देशे ।
७९ अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च ।

८० उद्घनोऽत्याधानम् ।
८१ अपघनोऽङ्गम् ।
८२ करणेऽयोविद्रुषु ।
८३ स्तम्बे क च ।
८४ परौ घः ।
८५ उपघ्न आश्रये ।
८६ सङ्घोद्घौ गणप्रशंसयोः ।
८७ निघो निमितम् ।
८८ ड्वितः क्त्रिः ।
८९ ट्वितोऽथुच् ।
९० यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ।
९१ स्वपो नन् ।
९२ उपसर्गे घोः किः ।
९३ कर्मण्यधिकरणे च ।
९४ स्त्रियां क्तिन् ।
९५ स्थागापापचो भावे ।
९६ मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः ।
९७ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च ।
९८ व्रजयजोर्भावे क्यप् ।
९९ सञ्ज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः ।
१०० कृञः श च ।
१०१ इच्छा ।
१०२ अ प्रत्ययात् ।
१०३ गुरोश्च हलः ।
१०४ षिद्भिदादिभ्योऽङ् ।
१०५ चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च ।
१०६ आतश्चोपसर्गे ।
१०७ ण्यासश्रन्थो युच् ।
१०८ रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम् ।
१०९ सञ्ज्ञायाम् ।
११० विभाषाऽऽख्यानपरिप्रश्नयोरिञ् च ।
१११ पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् ।
११२ आक्रोशे नञ्यनिः ।
११३ कृत्यल्युटो बहुलम् ।
११४ नपुंसके भावे क्तः ।
११५ ल्युट् च ।
११६ कर्मणि च येन संस्पर्शात् कर्तुः शरीरसुखम् ।
११७ करणाधिकरणयोश्च ।
११८ पुंसि सञ्ज्ञायां घः प्रायेण ।
११९ गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च ।
१२० अवे तॄस्त्रोर्घञ् ।
१२१ हलश्च ।
१२२ अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च ।
१२३ उदङ्कोऽनुदके ।
१२४ जालमानायः ।
१२५ खनो घ च ।

१२६ ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ।
१२७ कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः ।
१२८ आतो युच् ।
१२९ छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ।
१३० अन्येभ्योऽपि दृश्यते ।
१३१ वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा ।
१३२ आशंसायां भूतवच्च ।
१३३ क्षिप्रवचने लृँट् ।
१३४ आशंसावचने लिँङ् ।
१३५ नानद्यतनवत् क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः ।
१३६ भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् ।
१३७ कालविभागे चानहोरात्राणाम् ।
१३८ परस्मिन् विभाषा ।
१३९ लिँङ्निमित्ते लृँङ् क्रियातिपत्तौ ।
१४० भूते च ।
१४१ वोताप्योः ।
१४२ गर्हायां लडपिजात्वोः ।
१४३ विभाषा कथमि लिँङ् च ।
१४४ किंवृत्ते लिँङ्लृँटौ ।
१४५ अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ।
१४६ किंकिलास्त्यर्थेषु लृँट् ।
१४७ जातुयदोर्लिँङ् ।
१४८ यच्चयत्रयोः ।
१४९ गर्हायां च ।
१५० चित्रीकरणे च ।
१५१ शेषे लृडयदौ ।
१५२ उताप्योः समर्थयोर्लिँङ् ।
१५३ कामप्रवेदनेऽकच्चिति ।
१५४ सम्भावनेऽलमिति चेत् सिद्धाप्रयोगे ।
१५५ विभाषा धातौ सम्भावनवचनेऽयदि ।
१५६ हेतुहेतुमतोर्लिँङ् ।
१५७ इच्छार्थेषु लिँङ्लोँटौ ।
१५८ समानकर्तृकेषु तुमुँन् ।
१५९ लिँङ् च ।
१६० इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्त्तमाने ।
१६१ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु लिँङ् ।
१६२ लोँट् च ।
१६३ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च ।
१६४ लिँङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ।
१६५ स्मे लोँट् ।
१६६ अधीष्टे च ।

१६७ कालसमयवेलासु तुमुँन् ।
१६८ लिँङ् यदि ।
१६९ अर्हे कृत्यतृचश्च ।
१७० आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिँः ।
१७१ कृत्याश्च ।
१७२ शकि लिँङ् च ।
१७३ आशिषि लिँङ्लोँटौ ।
१७४ क्तिच्क्तौ च सञ्ज्ञायाम् ।
१७५ माङि लुँङ् ।
१७६ स्मोत्तरे लँङ् च ।

—:*:—

चतुर्थः पादः

१ धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः ।
२ क्रियासमभिहारे लोँट् लोँटो हिस्वौ वा च तध्वमोः ।
३ समुच्चयेऽन्यतरस्याम् ।
४ यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् ।
५ समुच्चये सामान्यवचनस्य ।
६ छन्दसि लुँङ्लँङ्लिँटः ।
७ लिङर्थे लेँट् ।
८ उपसंवादाशङ्कयोश्च ।
९ तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः
१० प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै ।
११ दृशे विख्ये च ।
१२ शकि णमुँल्कमुँलौ ।
१३ ईश्वरे तोसुँन्कसुँनौ ।
१४ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः ।
१५ अवचक्षे च ।
१६ भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुँन् ।
१७ सृपितृदोः कसुँन् ।
१८ अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा ।
१९ उदीचां माङो व्यतीहारे ।
२० परावरयोगे च ।
२१ समानकर्तृकयोः पूर्वकाले ।
२२ आभीक्ष्ण्ये णमुँल् च ।
२३ न यद्यनाकाङ्क्षे ।
२४ विभाषाऽग्रेप्रथमपूर्वेषु ।
२५ कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुँञ् ।
२६ स्वादुमि णमुँल् ।
२७ अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् ।
२८ यथातथयोरसूयाप्रतिवचने ।
२९ कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये ।
३० यावति विन्दजीवोः ।
३१ चर्मोदरयोः पूरेः ।
३२ वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् ।

३३ चेले क्नोपेः ।
३४ निमूलसमूलयोः कषः ।
३५ शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः ।
३६ समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः ।
३७ करणे हनः ।
३८ स्नेहने पिषः ।
३९ हस्ते वर्तिग्रहोः ।
४० स्वे पुषः ।
४१ अधिकरणे बन्धः ।
४२ सञ्ज्ञायाम् ।
४३ कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः ।
४४ ऊर्ध्वे शुषिपूरोः ।
४५ उपमाने कर्मणि च ।
४६ कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः ।
४७ उपदंशस्तृतीयायाम् ।
४८ हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् ।
४९ सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः ।
५० समासत्तौ ।
५१ प्रमाणे च ।
५२ अपादाने परीप्सायाम् ।
५३ द्वितीयायां च ।
५४ स्वाङ्गेऽध्रुवे ।
५५ परिक्लिश्यमाने च ।
५६ विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः ।
५७ अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु ।
५८ नाम्न्यादिशिग्रहोः ।
५९ अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुँलौ ।
६० तिर्यच्यपवर्गे ।
६१ स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः ।
६२ नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे ।
६३ तूष्णीमि भुवः ।
६४ अन्वच्यानुलोम्ये ।
६५ शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुँन् ।
६६ पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु ।
६७ कर्तरि कृत् ।
६८ भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा ।
६९ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः ।
७० तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः ।
७१ आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च ।
७२ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च ।
७३ दाशगोघ्नौ सम्प्रदाने ।
७४ भीमादयोऽपादाने ।
७५ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ।
७६ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः ।

७७ लस्य ।
७८ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्-
तातांझथासाथांध्वमिड्वहि-
महिङ् ।
७९ टित आत्मनेपदानां टेरे ।
८० थासः से ।
८१ लिँटस्तझयोरेशिरेच् ।
८२ परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथु-
सणल्वमाः ।
८३ विदो लँटो वा ।
८४ ब्रुवः पञ्चानामादित आहो
ब्रुवः ।
८५ लोँटो लँङ्वत् ।
८६ एरुः ।
८७ सेर्ह्यपिच्च ।
८८ वा छन्दसि ।
८९ मेर्निः ।
९० आमेतः ।
९१ सवाभ्यां वामौ ।
९२ आडुत्तमस्य पिच्च ।
९३ एत ऐ ।
९४ लेँटोऽडाटौ ।
९५ आत ऐ ।
९६ वैतोऽन्यत्र ।
९७ इतश्च लोपः परस्मैपदेषु ।
९८ स उत्तमस्य ।
९९ नित्यं ङितः ।
१०० इतश्च ।
१०१ तस्थस्थमिपां तांतंतामः ।
१०२ लिँङः सीयुँट् ।
१०३ यासुँट् परस्मैपदेषूदात्तो
ङिच्च ।
१०४ किदाशिषि ।
१०५ झस्य रन् ।
१०६ इटोऽत् ।
१०७ सुँट् तिथोः ।
१०८ झेर्जुस्
१०९ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ।
११० आतः ।
१११ लँङः शाकटायनस्यैव ।
११२ द्विषश्च ।
११३ तिङ्शित् सार्वधातुकम् ।
११४ आर्धधातुकं शेषः ।
११५ लिँट् च ।
११६ लिँङाशिषि ।
११७ छन्दस्युभयथा ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ ङ्याप्प्रातिपदिकात् ।
२ स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिँभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ।
३ स्त्रियाम् ।
४ अजाद्यतष्टाप् ।
५ ऋन्नेभ्यो ङीप् ।
६ उगितश्च ।
७ वनो र च ।
८ पादोऽन्यतरस्याम् ।
९ टाबृचि ।
१० न षट्स्वस्रादिभ्यः ।
११ मनः ।
१२ अनो बहुव्रीहेः ।
१३ डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् ।
१४ अनुपसर्जनात् ।
१५ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ।
१६ यञश्च ।
१७ प्राचां ष्फ तद्धितः ।
१८ सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः ।
१९ कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च ।
२० वयसि प्रथमे ।
२१ द्विगोः ।
२२ अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलुकि ।
२३ काण्डान्तात् क्षेत्रे ।
२४ पुरुषात् प्रमाणेऽन्यतरस्याम् ।
२५ बहुव्रीहेरूधसो ङीष् ।
२६ सङ्ख्याव्ययादेर्ङीप् ।
२७ दामहायनान्ताच्च ।
२८ अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम् ।
२९ नित्यं सञ्ज्ञाछन्दसोः ।
३० केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च ।
३१ रात्रेश्चाजसौ ।
३२ अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् ।
३३ पत्युर्नो यज्ञसंयोगे ।
३४ विभाषा सपूर्वस्य ।
३५ नित्यं सपत्न्यादिषु ।
३६ पूतक्रतोरै च ।
३७ वृषाकप्यग्निकुसितकुसीदानामुदात्तः ।
३८ मनोरौ वा ।
३९ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः ।
४० अन्यतो ङीष् ।
४१ षिद्गौरादिभ्यश्च ।

४२ जानपदकुण्डगोणस्थलभाज-
नागकालनीलकुशकामुककब-
राद् वृत्यमत्रावपनाकृत्रिमा-
श्राणास्थौल्यवर्णानाच्छाद-
नायोविकारमैथुनेच्छाकेशवे-
शेषु ।
४३ शोणात् प्राचाम् ।
४४ वोतो गुणवचनात् ।
४५ बह्वादिभ्यश्च ।
४६ नित्यं छन्दसि ।
४७ भुवश्च ।
४८ पुंयोगादाख्यायाम् ।
४९ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमा-
रण्ययवयवनमातुलाचार्या-
णामानुक् ।
५० क्रीतात् करणपूर्वात् ।
५१ क्तादल्पाख्यायाम् ।
५२ बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् ।
५३ अस्वाङ्गपूर्वपदाद् वा ।
५४ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोप-
धात् ।
५५ नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्ण-
शृङ्गाच्च ।
५६ न क्रोडादिबह्वचः ।
५७ सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च ।
५८ नखमुखात् सञ्ज्ञायाम् ।
५९ दीर्घजिह्वी च छन्दसि ।
६० दिक्पूर्वपदान्ङीप् ।
६१ वाहः ।
६२ सख्यशिश्वीति भाषायाम् ।
६३ जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ।
६४ पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालो-
त्तरपदाच्च ।
६५ इतो मनुष्यजातेः ।
६६ ऊङुतः ।
६७ बाह्वन्तात् सञ्ज्ञायाम् ।
६८ पङ्गोश्च ।
६९ ऊरूत्तरपदादौपम्ये ।
७० संहितशफलक्षणवामादेश्च ।
७१ कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि ।
७२ सञ्ज्ञायाम् ।
७३ शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ।
७४ यङश्चाप् ।
७५ आवट्याच्च ।
७६ तद्धिताः ।
७७ यूनस्तिः ।
७८ अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः
ष्यङ् गोत्रे ।
७९ गोत्रावयवात् ।
८० क्रौड्यादिभ्यश्च ।
८१ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रि-
काण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् ।

८२ समर्थानां प्रथमाद्वा ।
८३ प्राग्दीव्यतोऽण् ।
८४ अश्वपत्यादिभ्यश्च ।
८५ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ।
८६ उत्सादिभ्योऽञ् ।
८७ स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् ।
८८ द्विगोर्लुगनपत्ये ।
८९ गोत्रेऽलुगचि ।
९० यूनि लुक् ।
९१ फक्फिञोरन्यतरस्याम् ।
९२ तस्यापत्यम् ।
९३ एको गोत्रे ।
९४ गोत्राद् यून्यस्त्रियाम् ।
९५ अत इञ् ।
९६ बाह्वादिभ्यश्च ।
९७ सुधातुरकँङ् च ।
९८ गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ् ।
९९ नडादिभ्यः फक् ।
१०० हरितादिभ्योऽञः ।
१०१ यञिञोश्च ।
१०२ शरद्वच्छुनकदर्भाद् भृगुवत्साग्रायणेषु ।
१०३ द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् ।
१०४ अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् ।
१०५ गर्गादिभ्यो यञ् ।
१०६ मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः
१०७ कपिबोधादाङ्गिरसे ।
१०८ वतण्डाच्च ।
१०९ लुक् स्त्रियाम् ।
११० अश्वादिभ्यः फञ् ।
१११ भर्गात् त्रैगर्ते ।
११२ शिवादिभ्योऽण् ।
११३ अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः ।
११४ ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च ।
११५ मातुरुत् सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ।
११६ कन्यायाः कनीन च ।
११७ विकर्णशुङ्गच्छगलाद् वत्सभरद्वाजात्रिषु ।
११८ पीलाया वा ।
११९ ढक् च मण्डूकात् ।
१२० स्त्रीभ्यो ढक् ।
१२१ द्व्यचः ।
१२२ इतश्चानिञः ।
१२३ शुभ्रादिभ्यश्च ।
१२४ विकर्णकुषीतकात् काश्यपे ।
१२५ भ्रुवो वुँक् च ।
१२६ कल्याण्यादीनामिनँङ् ।

१२७ कुलटाया वा ।
१२८ चटकाया ऐरक् ।
१२९ गोधाया ढ्रक् ।
१३० आरगुदीचाम् ।
१३१ क्षुद्राभ्यो वा ।
१३२ पितृष्वसुश्छण् ।
१३३ ढकि लोपः ।
१३४ मातृष्वसुश्च ।
१३५ चतुष्पाद्भ्यो ढञ् ।
१३६ गृष्ट्यादिभ्यश्च ।
१३७ राजश्वशुराद्यत् ।
१३८ क्षत्राद् घः ।
१३९ कुलात् खः ।
१४० अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ ।
१४१ महाकुलादञ्खञौ ।
१४२ दुष्कुलाड्ढक् ।
१४३ स्वसुश्छः ।
१४४ भ्रातुर्व्यच्च ।
१४५ व्यन् सपत्ने ।
१४६ रेवत्यादिभ्यष्ठक् ।
१४७ गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च ।
१४८ वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु बहुलम् ।
१४९ फेश्छ च ।
१५० फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ ।
१५१ कुर्वादिभ्यो ण्यः ।
१५२ सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च ।
१५३ उदीचामिञ् ।
१५४ तिकादिभ्यः फिञ् ।
१५५ कौसल्यकार्मार्याभ्यां च ।
१५६ अणो द्व्यचः ।
१५७ उदीचां वृद्धादगोत्रात् ।
१५८ वाकिनादीनां कुँक् च ।
१५९ पुत्रान्तादन्यतरस्याम् ।
१६० प्राचामवृद्धात् फिन् बहुलम् ।
१६१ मनोर्जातावञ्यतौ षुँक् च ।
१६२ अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् ।
१६३ जीवति तु वंश्ये युवा ।
१६४ भ्रातरि च ज्यायसि ।
१६५ वाऽन्यस्मिन् सपिण्डे स्थविरतरे जीवति ।
१६६ जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् ।
१६७ साल्वेयगान्धारिभ्यां च ।
१६८ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् ।
१६९ वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् ।
१७० कुरुनादिभ्यो ण्यः ।
१७१ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् ।
१७२ ते तद्राजाः ।
१७३ कम्बोजाल्लुक् ।

१७४ स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च
१७५ अतश्च ।
१७६ न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ।

—❀—

द्वितीयः पादः

१ तेन रक्तं रागात् ।
२ लाक्षारोचनाट्ठक् ।
३ नक्षत्रेण युक्तः कालः ।
४ लुबविशेषे ।
५ सञ्ज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम्
६ द्वन्द्वाच्छः ।
७ दृष्टं साम ।
८ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ ।
९ परिवृतो रथः ।
१० पाण्डुकम्बलादिनिँः ।
११ द्वैपवैयाघ्रादञ् ।
१२ कौमारापूर्ववचने ।
१३ तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः ।
१४ स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते ।
१५ संस्कृतं भक्षाः ।
१६ शूलोखाद्यत् ।
१७ दध्नष्ठक् ।
१८ उदश्वितोऽन्यतरस्याम् ।
१९ क्षीराड्ढञ् ।
२० साऽस्मिन् पौर्णमासीति ।
२१ आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् ।
२२ विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः ।
२३ साऽस्य देवता ।
२४ कस्येत् ।
२५ शुक्राद् घन् ।
२६ अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः ।
२७ छ च ।
२८ महेन्द्राद् घाणौ च ।
२९ सोमाट् ट्यण् ।
३० वाय्वृतुपित्रुषसो यत् ।
३१ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ च ।
३२ अग्नेर्ढक् ।
३३ कालेभ्यो भववत् ।
३४ महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ।
३५ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः ।
३६ तस्य समूहः ।
३७ भिक्षादिभ्योऽण् ।
३८ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद् वुञ् ।
३९ केदाराद् यञ् च ।
४० ठञ् कवचिनश्च ।
४१ ब्राह्मणमाणववाडवाद् यन् ।
४२ ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ।
४३ अनुदात्तादेरञ् ।

४४ खण्डिकादिभ्यश्च ।
४५ चरणेभ्यो धर्मवत् ।
४६ अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ।
४७ केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् ।
४८ पाशादिभ्यो यः ।
४९ खलगोरथात् ।
५० इनित्रकट्यचश्च ।
५१ विषयो देशे ।
५२ राजन्यादिभ्यो वुञ् ।
५३ भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ ।
५४ सोऽस्यादिरिति च्छन्दसः प्रगाथेषु ।
५५ सङ्ग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः ।
५६ तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायांणः
५७ घञः सास्यां क्रियेति ञः ।
५८ तदधीते तद्वेद ।
५९ क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ।
६० क्रमादिभ्यो वुन् ।
६१ अनुब्राह्मणादिनिः ।
६२ वसन्तादिभ्यष्ठक् ।
६३ प्रोक्ताल्लुक् ।
६४ सूत्राच्च कोपधात् ।
६५ छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि
६६ तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि
६७ तेन निर्वृत्तम् ।
६८ तस्य निवासः ।
६९ अदूरभवश्च ।
७० ओरञ् ।
७१ मतोश्च बह्वजङ्गात् ।
७२ बह्वचः कूपेषु ।
७३ उदक् च विपाशः ।
७४ सङ्कलादिभ्यश्च ।
७५ स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु ।
७६ सुवास्त्वादिभ्योऽण् ।
७७ रोणी ।
७८ कोपधाच्च ।
७९ वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसङ्काशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः ।
८० जनपदे लुप् ।
८१ वरणादिभ्यश्च ।
८२ शर्कराया वा ।
८३ ठक्छौ च ।
८४ नद्यां मतुँप् ।
८५ मध्वादिभ्यश्च ।
८६ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुँप् ।
८७ नडशादाड् ड्वलच् ।

८८ शिखाया वलच् ।
८९ उत्करादिभ्यश्छः ।
९० नडादीनां कुँक् च ।
९१ शेषे ।
९२ राष्ट्रावारपाराद् घखौ ।
९३ ग्रामाद् यखञौ ।
९४ कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ् ।
९५ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेषु ।
९६ नद्यादिभ्यो ढक् ।
९७ दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ।
९८ कापिश्याः ष्फक् ।
९९ रङ्कोरमनुष्येऽण् च ।
१०० द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् ।
१०१ कन्थायाष्ठक् ।
१०२ वर्णौ वुक् ।
१०३ अव्ययात् त्यप् ।
१०४ ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम् ।
१०५ तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ ।
१०६ दिक्पूर्वपदादसञ्ज्ञायां ञः ।
१०७ मद्रेभ्योऽञ् ।
१०८ उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात् ।
१०९ प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् ।
११० कण्वादिभ्यो गोत्रे ।
१११ इञश्च ।
११२ न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु ।
११३ वृद्धाच्छः ।
११४ भवतष्ठक्छसौ ।
११५ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ ।
११६ वाहीकग्रामेभ्यश्च ।
११७ विभाषोशीनरेषु ।
११८ ओर्देशे ठञ् ।
११९ वृद्धात्प्राचाम् ।
१२० धन्वयोपधाद् वुञ् ।
१२१ प्रस्थपुरवहान्ताच्च ।
१२२ रोपधेतोः प्राचाम् ।
१२३ जनपदतदवध्योश्च ।
१२४ अवृद्धादपि बहुवचनविषयात्
१२५ कच्छाग्निवक्त्रगर्तोत्तरपदात्
१२६ धूमादिभ्यश्च ।
१२७ नगरात् कुत्सनप्रावीण्ययोः।
१२८ अरण्यान्मनुष्ये ।
१२९ विभाषा कुरुयुगन्धराभ्याम्।
१३० मद्रवृज्योः कन् ।
१३१ कोपधादण् ।
१३२ कच्छादिभ्यश्च ।
१३३ मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ।
१३४ अपदातौ साल्वात् ।
१३५ गोयवाग्वोश्च ।
१३६ गर्तोत्तरपदाच्छः ।

१३७ गहादिभ्यश्च ।
१३८ प्राचां कटादेः ।
१३९ राज्ञः क च ।
१४० वृद्धादकेकान्तखोपधात् ।
१४१ कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् ।
१४२ पर्वताच्च ।
१४३ विभाषाऽमनुष्ये ।
१४४ कृकणपर्णाद् भारद्वाजे ।

—❀—

तृतीयः पादः

१ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च
२ तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ
३ तवकममकावेकवचने ।
४ अर्धाद् यत् ।
५ परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ।
६ दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च ।
७ ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ ।
८ मध्यान्मः ।
९ अ साम्प्रतिके ।
१० द्वीपादनुसमुद्रं यञ् ।
११ कालाट्ठञ् ।
१२ श्राद्धे शरदः ।
१३ विभाषा रोगातपयोः ।
१४ निशाप्रदोषाभ्यां च ।
१५ श्वसस्तुँट् च ।
१६ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् ।
१७ प्रावृष एण्यः ।
१८ वर्षाभ्यष्ठक् ।
१९ छन्दसि ठञ् ।
२० वसन्ताच्च ।
२१ हेमन्ताच्च ।
२२ सर्वत्राण्च तलोपश्च ।
२३ सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुँट् च ।
२४ विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् ।
२५ तत्र जातः ।
२६ प्रावृषष्ठप् ।
२७ सञ्ज्ञायां शरदो वुञ् ।
२८ पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद् वुन् ।
२९ पथः पन्थ च ।
३० अमावास्याया वा ।
३१ अ च ।
३२ सिन्ध्वपकराभ्यां कन् ।
३३ अणञौ च ।
३४ श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् ।
३५ स्थानान्तगोशालखरशालाच्च
३६ वत्सशालाभिजिदश्वयुक्शतभिषजो वा ।
३७ नक्षत्रेभ्यो बहुलम् ।

३८ कृतलब्धक्रीतकुशलाः ।
३९ प्रायभवः ।
४० उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् ।
४१ सम्भूते ।
४२ कोशाड्ढञ् ।
४३ कालात् साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु ।
४४ उप्ते च ।
४५ आश्वयुज्या वुञ् ।
४६ ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् ।
४७ देयमृणे ।
४८ कलाप्यश्वत्थयवबुसाद् वुन् ।
४९ ग्रीष्मावरसमाद् वुञ् ।
५० संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ् च ।
५१ व्याहरति मृगः ।
५२ तदस्य सोढम् ।
५३ तत्र भवः ।
५४ दिगादिभ्यो यत् ।
५५ शरीरावयवाच्च ।
५६ दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ्
५७ ग्रीवाभ्योऽण् च ।
५८ गम्भीराञ्ञ्यः ।
५९ अव्ययीभावाच्च ।
६० अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् ।
६१ ग्रामात्पर्यनुपूर्वात् ।
६२ जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः ।
६३ वर्गान्ताच्च ।
६४ अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम्
६५ कर्णललाटात् कनलङ्कारे ।
६६ तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः ।
६७ बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ् ।
६८ क्रतुयज्ञेभ्यश्च ।
६९ अध्यायेष्वेवर्षेः ।
७० पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ।
७१ छन्दसो यदणौ ।
७२ द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ।
७३ अणृगयनादिभ्यः ।
७४ तत आगतः ।
७५ ठगायस्थानेभ्यः ।
७६ शुण्डिकादिभ्योऽण् ।
७७ विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो वुन्
७८ ऋतष्ठञ् ।
७९ पितुर्यच्च ।
८० गोत्रादङ्कवत् ।
८१ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः ।
८२ मयट् च ।
८३ प्रभवति ।
८४ विदूराञ्ञ्यः ।
८५ तद् गच्छति पथिदूतयोः ।

८६ अभिनिष्क्रामति द्वारम् ।
८७ अधिकृत्य कृते ग्रन्थे ।
८८ शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः ।
८९ सोऽस्य निवासः ।
९० अभिजनश्च ।
९१ आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते ।
९२ शण्डिकादिभ्यो ञ्यः ।
९३ सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ ।
९४ तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः ।
९५ भक्तिः ।
९६ अचित्तादेदशकालाट्ठक् ।
९७ महाराजाट्ठञ् ।
९८ वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् ।
९९ गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ् ।
१०० जनपदिनां जनपदवत् सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने ।
१०१ तेन प्रोक्तम् ।
१०२ तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् ।
१०३ काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां णिनिँः ।
१०४ कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च ।
१०५ पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु
१०६ शौनकादिभ्यश्छन्दसि ।
१०७ कठचरकाल्लुक् ।
१०८ कलापिनोऽण् ।
१०९ छगलिनो ढिनुँक् ।
११० पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः ।
१११ कर्मन्दकृशाश्वादिनिँः ।
११२ तेनैकदिक् ।
११३ तसिश्च ।
११४ उरसो यच्च ।
११५ उपज्ञाते ।
११६ कृते ग्रन्थे ।
११७ सञ्ज्ञायाम् ।
११८ कुलालादिभ्यो वुञ् ।
११९ क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् ।
१२० तस्येदम् ।
१२१ रथाद्यत् ।
१२२ पत्रपूर्वादञ् ।
१२३ पत्राध्वर्युपरिषदश्च ।
१२४ हलसीराट्ठक् ।
१२५ द्वन्द्वाद् वुन् वैरमैथुनिकयोः
१२६ गोत्रचरणाद् वुञ् ।
१२७ सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण्
१२८ शकलाद्वा ।
१२९ छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः ।

१३० न दण्डमाणवान्तेवासिषु ।
१३१ रैवतिकादिभ्यश्छः ।
१३२ तस्य विकारः ।
१३३ अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः
१३४ बिल्वादिभ्योऽण् ।
१३५ क्रोपधाच्च ।
१३६ त्रपुजतुनोः षुँक् ।
१३७ ओरञ् ।
१३८ अनुदात्तादेश्च ।
१३९ पलाशादिभ्यो वा ।
१४० शम्याष्ट्लञ् ।
१४१ मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः ।
१४२ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः ।
१४३ गोश्च पुरीषे ।
१४४ पिष्टाच्च ।
१४५ सञ्ज्ञायां कन् ।
१४६ व्रीहेः पुरोडाशे ।
१४७ असञ्ज्ञायां तिलयवाभ्याम् ।
१४८ द्व्यचश्छन्दसि ।
१४९ नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् ।
१५० तालादिभ्योऽण् ।
१५१ जातरूपेभ्यः परिमाणे ।
१५२ प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ।
१५३ ञितश्च तत्प्रत्ययात् ।
१५४ क्रीतवत् परिमाणात् ।
१५५ उष्ट्राद् वुञ् ।
१५६ उमोर्णयोर्वा ।
१५७ एण्या ढञ् ।
१५८ गोपयसोर्यत् ।
१५९ द्रोश्च ।
१६० माने वयः ।
१६१ फले लुक् ।
१६२ प्लक्षादिभ्योऽण् ।
१६३ जम्ब्वा वा ।
१६४ लुप् च ।
१६५ हरीतक्यादिभ्यश्च ।
१६६ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च ।

—:*:—

चतुर्थः पादः

१ प्राग्वहतेष्ठक् ।
२ तेन दीव्यति खनति जयति जितम् ।
३ संस्कृतम् ।
४ कुलत्थकोपधादण् ।
५ तरति ।
६ गोपुच्छाट्ठञ् ।
७ नौद्व्यचष्ठन् ।
८ चरति ।
९ आकर्षात्ष्ठल् ।
१० पर्पादिभ्यः ष्ठन् ।
११ श्वगणाट्ठञ्च ।

१२ वेतनादिभ्यो जीवति ।
१३ वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् ।
१४ आयुधाच्छ च ।
१५ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः ।
१६ भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ।
१७ विभाषा विवधात् ।
१८ अण् कुटिलिकायाः ।
१९ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः ।
२० क्त्रेर्मम्नित्यम् ।
२१ अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ
२२ संसृष्टे ।
२३ चूर्णादिनिः ।
२४ लवणाल्लुक् ।
२५ मुद्गादण् ।
२६ व्यञ्जनैरुपसिक्ते ।
२७ ओजःसहोम्भसा वर्तते ।
२८ तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् ।
२९ परिमुखं च ।
३० प्रयच्छति गर्ह्यम् ।
३१ कुसीददशैकादशात् ष्ठन्ष्ठचौ
३२ उञ्छति ।
३३ रक्षति ।
३४ शब्ददर्दुरं करोति ।
३५ पक्षिमत्स्यमृगान् हन्ति ।
३६ परिपन्थं च तिष्ठति ।
३७ माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति ।
३८ आक्रन्दाट्ठञ् च ।
३९ पदोत्तरपदं गृह्णाति ।
४० प्रतिकण्ठार्थललामं च ।
४१ धर्मं चरति ।
४२ प्रतिपथमेति ठंश्च ।
४३ समवायान् समवैति ।
४४ परिषदो ण्यः ।
४५ सेनाया वा ।
४६ सञ्ज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति ।
४७ तस्य धर्म्यम् ।
४८ अण्महिष्यादिभ्यः ।
४९ ऋतोऽञ् ।
५० अवक्रयः ।
५१ तदस्य पण्यम् ।
५२ लवणाट्ठञ् ।
५३ किशरादिभ्यः ष्ठन् ।
५४ शलालुनोऽन्यतरस्याम् ।
५५ शिल्पम् ।
५६ मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् ।
५७ प्रहरणम् ।
५८ परश्वधाट्ठञ् च ।
५९ शक्तियष्ट्योरीकक् ।
६० अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः ।
६१ शीलम् ।
६२ छत्रादिभ्यो णः ।
६३ कर्माध्ययने वृत्तम् ।

६४ बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् ।
६५ हितं भक्षाः ।
६६ तदस्मै दीयते नियुक्तम् ।
६७ श्राणामांसौदनाट् टिठन् ।
६८ भक्तादणन्यतरस्याम् ।
६९ तत्र नियुक्तः ।
७० अगारान्ताट्ठन् ।
७१ अध्यायिन्यदेशकालात् ।
७२ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति ।
७३ निकटे वसति ।
७४ आवसथात् ष्ठल् ।
७५ प्राग्घिताद्यत् ।
७६ तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् ।
७७ धुरो यड्ढकौ ।
७८ खः सर्वधुरात् ।
७९ एकधुराल्लुक् च ।
८० शकटादण् ।
८१ हलसीराट्ठक् ।
८२ सञ्ज्ञायां जन्याः ।
८३ विध्यत्यधनुषा ।
८४ धनगणं लब्धा ।
८५ अन्नाण्णः ।
८६ वशं गतः ।
८७ पदमस्मिन् दृश्यम् ।
८८ मूलमस्याबर्हि ।
८९ सञ्ज्ञायां धेनुष्या ।
९० गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः ।
९१ नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसम्मितेषु ।
९२ धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते ।
९३ छन्दसो निर्मिते ।
९४ उरसोऽण् च ।
९५ हृदयस्य प्रियः ।
९६ बन्धने चर्षौ ।
९७ मतजनहलात् करणजल्पकर्षेषु
९८ तत्र साधुः ।
९९ प्रतिजनादिभ्यः खञ् ।
१०० भक्ताण्णः ।
१०१ परिषदो ण्यः ।
१०२ कथादिभ्यष्ठक् ।
१०३ गुडादिभ्यष्ठञ् ।
१०४ पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ।
१०५ सभाया यः ।
१०६ ढश्छन्दसि ।
१०७ समानतीर्थे वासी ।
१०८ समानोदरे शयित ओ चोदात्तः ।
१०९ सोदराद् यः ।
११० भवे छन्दसि ।
१११ पाथोनदीभ्यां ड्यण् ।

११२ वेशन्तहिमवद्भ्यामण् ।
११३ स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ ।
११४ सगर्भसयूथसनुताद् यन् ।
११५ तुग्राद् घन् ।
११६ अग्राद् यत् ।
११७ घच्छौ च ।
११८ समुद्राभ्राद् घः ।
११९ बर्हिषि दत्तम् ।
१२० दूतस्य भागकर्मणी ।
१२१ रक्षोयातूनां हननी ।
१२२ रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये ।
१२३ असुरस्य स्वम् ।
१२४ मायायामण् ।
१२५ तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक् च मतोः ।
१२६ अश्विमानण् ।
१२७ वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् ।
१२८ मत्वर्थे मासतन्वोः ।
१२९ मधोर्ञ च ।
१३० ओजसोऽहनि यत्खौ ।
१३१ वेशोयशआदेर्भगाद् यल् ।
१३२ ख च ।
१३३ पूर्वैः कृतमिनयौ च ।
१३४ अद्भिः संस्कृतम् ।
१३५ सहस्रेण सम्मितौ घः ।
१३६ मतौ च ।
१३७ सोममर्हति यः ।
१३८ मये च ।
१३९ मधोः ।
१४० वसोः समूहे च ।
१४१ नक्षत्राद् घः ।
१४२ सर्वदेवात्तातिल् ।
१४३ शिवशमरिष्टस्य करे ।
१४४ भावे च ॥

—:❀:—

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ प्राक्क्रीताच्छः ।
२ उगवादिभ्यो यत् ।
३ कम्बलाच्च सञ्ज्ञायाम् ।
४ विभाषा हविरपूपादिभ्यः ।
५ तस्मै हितम् ।
६ शरीरावयवाद्यत् ।
७ खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च ।
८ अजाविभ्यां थ्यन् ।
९ आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात् खः ।

१० सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ ।
११ माणवचरकाभ्यां खञ् ।
१२ तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ ।
१३ छदिरुपधिबलेर्ढञ् ।
१४ ऋषभोपानहोर्ञ्यः ।
१५ चर्मणोऽञ् ।
१६ तदस्य तदस्मिन् स्यादिति ।
१७ परिखाया ढञ् ।
१८ प्राग्वतेष्ठञ् ।
१९ आर्हादगोपुच्छसङ्ख्यापरिमाणाट् ठक् ।
२० असमासे निष्कादिभ्यः ।
२१ शताच्च ठन्यतावशते ।
२२ संख्याया अतिशदन्तायाः कन् ।
२३ वतोरिड् वा ।
२४ विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्न-सञ्ज्ञायाम् ।
२५ कंसाट् टिँठन् ।
२६ शूर्पादञन्यतरस्याम् ।
२७ शतमानविंशतिकसहस्रवस-नादण् ।
२८ अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसञ्ज्ञा-याम् ।
२९ विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम् ।
३० द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् ।
३१ बिस्ताच्च ।
३२ विंशतिकात्खः ।
३३ खार्या ईकन् ।
३४ पणपादमाषशताद् यत् ।
३५ शाणाद् वा ।
३६ तेन क्रीतम् ।
३७ तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ
३८ गोद्व्यचोऽसङ्ख्यापरिमाण-श्वादेर्यत् ।
३९ पुत्राच्छ च ।
४० सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ ।
४१ तस्येश्वरः ।
४२ तत्र विदित इति च ।
४३ लोकसर्वलोकाट् ठञ् ।
४४ तस्य वापः ।
४५ पात्रात् ष्ठन् ।
४६ तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्को-पदा दीयते ।
४७ पूरणार्धाट्ठन् ।
४८ भागाद् यच्च ।
४९ तद्धरति वहत्यावहति भाराद्-वंशादिभ्यः ।
५० वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ ।
५१ सम्भवत्यवहरति पचति ।
५२ आढकाचितपात्रात्खोऽन्य-तरस्याम् ।

५३ द्विगोष्ठंश्च ।
५४ कुलिजाल्लुक्खौ च ।
५५ सोऽस्यांशवस्नभृतयः ।
५६ तदस्य परिमाणम् ।
५७ सङ्ख्यायाः सञ्ज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु ।
५८ पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ।
५९ पञ्चद्दशतौ वर्गे वा ।
६० सप्तनोऽञ्छन्दसि ।
६१ त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे सञ्ज्ञायां डण्
६२ तदर्हति ।
६३ छेदादिभ्यो नित्यम् ।
६४ शीर्षच्छेदाद्यच्च ।
६५ दण्डादिभ्यो यत् ।
६६ छन्दसि च ।
६७ पात्राद् घंश्च ।
६८ कडङ्करदक्षिणाच्छ च ।
६९ स्थालीबिलात् ।
७० यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ ।
७१ पारायणतुरायणचान्द्रायणं वर्तयति
७२ संशयमापन्नः ।
७३ योजनं गच्छति ।
७४ पथः ष्कन् ।
७५ पन्थो ण नित्यम् ।
७६ उत्तरपथेनाहृतं च ।
७७ कालात् ।
७८ तेन निर्वृत्तम् ।
७९ तमधीष्टो भृतो भूतो भावी ।
८० मासाद् वयसि यत्खञौ ।
८१ द्विगोर्यप् ।
८२ षण्मासाण्ण्यच्च ।
८३ अवयसि ठंश्च ।
८४ समायाः खः ।
८५ द्विगोर्वा ।
८६ रात्र्यहःसंवत्सराच्च ।
८७ वर्षाल्लुक् च ।
८८ चित्तवति नित्यम् ।
८९ षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते ।
९० वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि ।
९१ सम्परिपूर्वात् ख च ।
९२ तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम्
९३ तदस्य ब्रह्मचर्यम् ।
९४ तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः
९५ तत्र च दीयते कार्यं भववत् ।
९६ व्युष्टादिभ्योऽण् ।
९७ तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ ।
९८ सम्पादिनि ।

९९ कर्मवेषाद् यत् ।
१०० तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्यः
१०१ योगाद् यच्च ।
१०२ कर्मण उकञ् ।
१०३ समयस्तदस्य प्राप्तम् ।
१०४ ऋतोरण् ।
१०५ छन्दसि घस् ।
१०६ कालाद् यत् ।
१०७ प्रकृष्टे ठञ् ।
१०८ प्रयोजनम् ।
१०९ विशाखाषाढादण् मन्थ-दण्डयोः ।
११० अनुप्रवचनादिभ्यश्छः ।
१११ समापनात् सपूर्वपदात् ।
११२ ऐकागारिकट् चौरे ।
११३ आकालिकडाद्यन्तवचने ।
११४ तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः ।
११५ तत्र तस्येव ।
११६ तदर्हम् ।
११७ उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे ।
११८ तस्य भावस्त्वतलौ ।
११९ आ च त्वात् ।
१२० न नञ्पूर्वात् तत्पुरुषादचतुरसङ्गतलवणवटयुधकत-रसलसेभ्यः ।
१२१ पृथ्वादिभ्य इमनिज् वा ।
१२२ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च
१२३ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च ।
१२४ स्तेनाद् यन्नलोपश्च ।
१२५ सख्युर्यः ।
१२६ कपिज्ञात्योर्ढक् ।
१२७ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्
१२८ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ।
१२९ हायनान्तयुवादिभ्योऽण्
१३० इगन्ताच्च लघुपूर्वात् ।
१३१ योपधाद् गुरूपोत्तमाद् वुञ्
१३२ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च ।
१३३ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु ।
१३४ होत्राभ्यश्छः ।
१३५ ब्रह्मणस्त्वः ।

द्वितीयः पादः

१ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् ।
२ व्रीहिशाल्योर्ढक् ।
३ यवयवकषष्टिकाद् यत् ।
४ विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः ।
५ सर्वचर्मणः कृतः खखञौ ।
६ यथामुखसम्मुखस्य दर्शनः खः

७ तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति ।
८ आप्रपदं प्राप्नोति ।
९ अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्षयति नेयेषु ।
१० परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति
११ अवारपारात्यन्तानुकामं गामी
१२ समांसमां विजायते ।
१३ अद्यश्वीनावष्टब्धे ।
१४ आगवीनः ।
१५ अनुग्वलंगामी ।
१६ अध्वनो यत्खौ ।
१७ अभ्यमित्राच्छ च ।
१८ गोष्ठात् खञ् भूतपूर्वे ।
१९ अश्वस्यैकाहगमः ।
२० शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः ।
२१ व्रातेन जीवति ।
२२ साप्तपदीनं सख्यम् ।
२३ हैयङ्गवीनं सञ्ज्ञायाम् ।
२४ तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ ।
२५ पक्षात्तिः ।
२६ तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ ।
२७ विनञ्भ्यां नानाञौ न सह ।
२८ वेः शालच्छङ्कटचौ ।
२९ सम्प्रोदश्च कटच् ।
३० अवात् कुटारच्च ।
३१ नते नासिकायाः सञ्ज्ञायां टीटञ्नाटज्भ्रटचः ।
३२ नेर्बिडज्बिरीसचौ ।
३३ इनच्पिटच्चिकचि च ।
३४ उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः ।
३५ कर्मणि घटोऽठच् ।
३६ तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतच् ।
३७ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः ।
३८ पुरुषहस्तिभ्यामण् च ।
३९ यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुँप् ।
४० किमिदम्भ्यां वो घः ।
४१ किमः सङ्ख्यापरिमाणे डति च ।
४२ सङ्ख्याया अवयवे तयप् ।
४३ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज् वा ।
४४ उभादुदात्तो नित्यम् ।
४५ तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः ।
४६ शदन्तविंशतेश्च ।
४७ संख्याया गुणस्य निमाने मयट्
४८ तस्य पूरणे डट् ।
४९ नान्तादसङ्ख्यादेर्मँट् ।

५० थँट् च छन्दसि ।
५१ षट्कतिकतिपयचतुरां थुँक् ।
५२ बहुपूगगणसङ्घस्य तिथुँक् ।
५३ वतोरिथुँक् ।
५४ द्वेस्तीयः ।
५५ त्रेः सम्प्रसारणं च ।
५६ विंशत्यादिभ्यस्तमँडन्यतरस्याम् ।
५७ नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सराच्च ।
५८ षष्ट्यादेश्चासङ्ख्यादेः ।
५९ मतौ छः सूक्तसाम्नोः ।
६० अध्यायानुवाकयोर्लुक् ।
६१ विमुक्तादिभ्योऽण् ।
६२ गोषदादिभ्यो वुन् ।
६३ तत्र कुशलः पथः ।
६४ आकर्षादिभ्यः कन् ।
६५ धनहिरण्यात् कामे ।
६६ स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते ।
६७ उदराट्ठगाद्यूने ।
६८ सस्येन परिजातः ।
६९ अंशं हारी ।
७० तन्त्रादचिरापहृते ।
७१ ब्राह्मणकोष्णिके सञ्ज्ञायाम् ।
७२ शीतोष्णाभ्यां कारिणि ।
७३ अधिकम् ।
७४ अनुकाभिकाभीकः कमिता ।
७५ पार्श्वेनान्विच्छति ।
७६ अयःशूलदण्डाजिनाभ्यांठक्
७७ तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा ।
७८ स एषां ग्रामणीः ।
७९ शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे ।
८० उत्क उन्मनाः ।
८१ कालप्रयोजनाद् रोगे ।
८२ तदस्मिन्नन्नं प्राये सञ्ज्ञायाम् ।
८३ कुल्माषादञ् ।
८४ श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते ।
८५ श्राद्धमनेन भुक्तमिनिँठनौ ।
८६ पूर्वादिनिः ।
८७ सपूर्वाच्च ।
८८ इष्टादिभ्यश्च ।
८९ छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि ।
९० अनुपद्यन्वेष्टा ।
९१ साक्षाद् द्रष्टरि सञ्ज्ञायाम् ।
९२ क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः ।
९३ इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा ।
९४ तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुँप् ।
९५ रसादिभ्यश्च ।
९६ प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् ।

९७ सिध्मादिभ्यश्च ।
९८ वत्सांसाभ्यां कामबले ।
९९ फेनादिलच्च ।
१०० लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः ।
१०१ प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः ।
१०२ तपःसहस्राभ्यां विनीनीँ ।
१०३ अण् च ।
१०४ सिकताशर्कराभ्यां च ।
१०५ देशे लुबिलचौ च ।
१०६ दन्त उन्नत उरच् ।
१०७ ऊषशुषिमुष्कमधो रः ।
१०८ द्युद्रुभ्यां मः ।
१०९ केशाद् वोऽन्यतरस्याम् ।
११० गाण्ड्यजगात् सञ्ज्ञायाम् ।
१११ काण्डाण्डादीरन्नीरचौ ।
११२ रजःकृष्यासुतिपरषदो वलच् ।
११३ दन्तशिखात् सञ्ज्ञायाम् ।
११४ ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोजस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमली साः ।
११५ अत इनिँठनौ ।
११६ व्रीह्यादिभ्यश्च ।
११७ तुन्दादिभ्य इलच्च ।
११८ एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् ।
११९ शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् ।
१२० रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् ।
१२१ अस्मायामेधास्रजो विनिँः ।
१२२ बहुलं छन्दसि ।
१२३ ऊर्णाया युस् ।
१२४ वाचो ग्मिनिँः ।
१२५ आलजाटचौ बहुभाषिणि ।
१२६ स्वामिन्नैश्वर्ये ।
१२७ अर्शआदिभ्योऽच् ।
१२८ द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात् प्राणिस्थादिनिँः ।
१२९ वातातीसाराभ्यां कुँक् च ।
१३० वयसि पूरणात् ।
१३१ सुखादिभ्यश्च ।
१३२ धर्मशीलवर्णान्ताच्च ।
१३३ हस्ताज्जातौ ।
१३४ वर्णाद् ब्रह्मचारिणि ।
१३५ पुष्करादिभ्यो देशे ।
१३६ बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम्
१३७ सञ्ज्ञायां मन्माभ्याम् ।
१३८ कंशम्भ्यां बभयुस्तितुतयसः ।
१३९ तुन्दिवलिवटेर्भः ।
१४० अहंशुभमोर्युस् ।

—❀—

तृतीयः पादः

१ प्राग् दिशो विभक्तिः ।
२ किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः
३ इदम इश् ।

४ एतेतौ रथोः ।
५ एतदोऽन् ।
६ सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि ।
७ पञ्चम्यास्तसिँल् ।
८ तसेश्च ।
९ पर्यभिभ्यां च ।
१० सप्तम्यास्त्रल् ।
११ इदमो हः ।
१२ किमोऽत् ।
१३ वा ह च च्छन्दसि ।
१४ इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते ।
१५ सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ।
१६ इदमोर्हिल् ।
१७ अधुना ।
१८ दानीं च ।
१९ तदो दा च ।
२० तयोर्दार्हिलौ च च्छन्दसि ।
२१ अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् ।
२२ सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्य-
व्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यत-
रेद्युरितरेद्युरपरेद्युरुभ-
येद्युरुत्तरेद्युः ।
२३ प्रकारवचने थाल् ।
२४ इदमस्थमुँः ।
२५ किमश्च ।
२६ था हेतौ च छन्दसि ।
२७ दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमी-
प्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्व-
स्तातिँः ।
२८ दक्षिणोत्तराभ्यामतसुँच् ।
२९ विभाषा परावराभ्याम् ।
३० अञ्चेर्लुक् ।
३१ उपर्युपरिष्टात् ।
३२ पश्चात् ।
३३ पश्च पश्चा च च्छन्दसि ।
३४ उत्तराधरदक्षिणादातिँः ।
३५ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्च-
म्याः ।
३६ दक्षिणादाच् ।
३७ आहि च दूरे ।
३८ उत्तराच्च ।
३९ पूर्वाधरावराणामसिँ पुरध-
वश्चैषाम् ।
४० अस्ताति च ।
४१ विभाषाऽवरस्य ।
४२ सङ्ख्याया विधार्थे धा ।
४३ अधिकरणविचाले च ।
४४ एकाद्धो ध्यमुँञन्यतरस्याम् ।
४५ द्वित्र्योश्च धमुँञ् ।
४६ एधाच्च ।
४७ याप्ये पाशप् ।
४८ पूरणाद् भागे तीयादन् ।

४९ प्रागेकादशभ्योऽच्छन्दसि ।
५० षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च ।
५१ मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च ।
५२ एकादाकिनिच्चासहाये ।
५३ भूतपूर्वे चरट् ।
५४ षष्ठ्या रूप्य च ।
५५ अतिशायने तमबिष्ठनौ ।
५६ तिङश्च ।
५७ द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ ।
५८ अजादी गुणवचनादेव ।
५९ तुश्छन्दसि ।
६० प्रशस्यस्य श्रः ।
६१ ज्य च ।
६२ वृद्धस्य च ।
६३ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ।
६४ युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् ।
६५ विन्मतोर्लुक् ।
६६ प्रशंसायां रूपप् ।
६७ ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः ।
६८ विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु
६९ प्रकारवचने जातीयर् ।
७० प्रागिवात्कः ।
७१ अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः
७२ कस्य च दः ।
७३ अज्ञाते ।
७४ कुत्सिते ।
७५ सञ्ज्ञायां कन् ।
७६ अनुकम्पायाम् ।
७७ नीतौ च तद्युक्तात् ।
७८ बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा ।
७९ घनिलचौ च ।
८० प्राचामुपादेरडज्वुचौ च ।
८१ जातिनाम्नः कन् ।
८२ अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च ।
८३ ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः ।
८४ शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात् ।
८५ अल्पे ।
८६ ह्रस्वे ।
८७ सञ्ज्ञायां कन् ।
८८ कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः ।
८९ कुत्वा डुपच् ।
९० कासूगोणीभ्यां ष्टरच् ।
९१ वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे
९२ किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् ।
९३ वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् ।
९४ एकाच्च प्राचाम् ।
९५ अवक्षेपणे कन् ।

९६ इवे प्रतिकृतौ ।
९७ सञ्ज्ञायां च ।
९८ लुम्मनुष्ये ।
९९ जीविकार्थे चापण्ये ।
१०० देवपथादिभ्यश्च ।
१०१ वस्तेर्ढञ् ।
१०२ शिलाया ढः ।
१०३ शाखादिभ्यो यत् ।
१०४ द्रव्यं च भव्ये ।
१०५ कुशाग्राच्छः ।
१०६ समासाच्च तद्विषयात् ।
१०७ शर्करादिभ्योऽण् ।
१०८ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ।
१०९ एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् ।
११० कर्कलोहितादीकक् ।
१११ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छन्दसि ।
११२ पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात् ।
११३ व्रातच्फञोरस्त्रियाम् ।
११४ आयुधजीविसङ्घाञ्ञ्यड् वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् ।
११५ वृकाट्टेण्यण् ।
११६ दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः
११७ पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ
११८ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमद् यञ् ।
११९ ञ्यादयस्तद्राजाः ।

—:*:—

चतुर्थः पादः

१ पादशतस्य सङ्ख्यादेर्वीप्सायां वुन् लोपश्च ।
२ दण्डव्यवसर्गयोश्च ।
३ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् ।
४ अनत्यन्तगतौ क्तात् ।
५ न सामिवचने ।
६ बृहत्या आच्छादने ।
७ अषडक्षाशितंग्वलङ्कर्मालम्पुरुषाध्युत्तरपदात् खः ।
८ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् ।
९ जात्यन्ताच्छ बन्धुनि ।
१० स्थानान्ताद् विभाषा सस्थानेनेति चेत् ।
११ किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे ।
१२ अमुँ च छन्दसि ।
१३ अनुगादिनष्ठक् ।
१४ णचः स्त्रियामञ् ।
१५ अणिनुँणः ।

१६ विसारिणो मत्स्ये ।
१७ सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुँच् ।
१८ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुँच् ।
१९ एकस्य सकृच्च ।
२० विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले
२१ तत्प्रकृतवचने मयट् ।
२२ समूहवच्च बहुषु ।
२३ अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः
२४ देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् ।
२५ पादार्घाभ्यां च ।
२६ अतिथेर्ञ्यः ।
२७ देवात्तल् ।
२८ अवेः कः ।
२९ यावादिभ्यः कन् ।
३० लोहितान्मणौ ।
३१ वर्णे चानित्ये ।
३२ रक्ते ।
३३ कालाच्च ।
३४ विनयादिभ्यष्ठक् ।
३५ वाचो व्याहृतार्थायाम् ।
३६ तद्युक्तात् कर्मणोऽण् ।
३७ ओषधेरजातौ ।
३८ प्रज्ञादिभ्यश्च ।
३९ मृदस्तिकन् ।
४० सस्नौ प्रशंसायाम् ।
४१ बृहज्ज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च च्छन्दसि ।
४२ बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ।
४३ सङ्ख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् ।
४४ प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिँः ।
४५ अपादाने चाऽहीयरुहोः ।
४६ अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः ।
४७ हीयमानपापयोगाच्च ।
४८ षष्ठ्या व्याश्रये ।
४९ रोगाच्चापनयने ।
५० कृभ्वस्तियोगे सम्पद्यकर्तरि च्विँः ।
५१ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च ।
५२ विभाषा साति कार्त्स्न्ये ।
५३ अभिविधौ सम्पदा च ।
५४ तदधीनवचने ।
५५ देये त्रा च ।
५६ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् ।
५७ अव्यक्तानुकरणाद् द्व्यजवरार्धादनितौ डाच् ।
५८ कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात् कृषौ ।

५९ सङ्ख्यायाश्च गुणान्तायाः ।
६० समयाच्च यापनायाम् ।
६१ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने ।
६२ निष्कुलान्निष्कोषणे ।
६३ सुखप्रियादानुलोम्ये ।
६४ दुःखात्प्रातिलोम्ये ।
६५ शूलात्पाके ।
६६ सत्यादशपथे ।
६७ मद्रात्परिवापणे ।
६८ समासान्ताः ।
६९ न पूजनात् ।
७० किमः क्षेपे ।
७१ नञस्तत्पुरुषात् ।
७२ पथो विभाषा ।
७३ बहुव्रीहौ सङ्ख्येये डजबहुगणात् ।
७४ ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे ।
७५ अच् प्रत्यन्ववपूर्वात् सामलोम्नः ।
७६ अक्ष्णोऽदर्शनात् ।
७७ अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तन्दिवरात्रिन्दिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः ।
७८ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः ।
७९ अवसमन्धेभ्यस्तमसः ।
८० श्वसोवसीयः श्रेयसः ।
८१ अन्ववतप्ताद्रहसः ।
८२ प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् ।
८३ अनुगवमायामे ।
८४ द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः ।
८५ उपसर्गादध्वनः ।
८६ तत्पुरुषस्याङ्गुलेः सङ्ख्याव्ययादेः ।
८७ अहःसर्वैकदेशसङ्ख्यातपुण्याच्च रात्रेः ।
८८ अह्नोऽह्न एतेभ्यः ।
८९ न सङ्ख्यादेः समाहारे ।
९० उत्तमैकाभ्यां च ।
९१ राजाहःसखिभ्यष्टच् ।
९२ गोरतद्धितलुकि ।
९३ अग्राख्यायामुरसः ।
९४ अनोश्मायःसरसां जातिसञ्ज्ञयोः ।
९५ ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ।
९६ अतेः शुनः ।
९७ उपमानादप्राणिषु ।
९८ उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः ।
९९ नावो द्विगोः ।
१०० अर्धाच्च ।

१०१ खार्याः प्राचाम् ।
१०२ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः ।
१०३ अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि
१०४ ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् ।
१०५ कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् ।
१०६ द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे
१०७ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः
१०८ अनश्च ।
१०९ नपुंसकादन्यतरस्याम् ।
११० नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः
१११ झयः ।
११२ गिरेश्च सेनकस्य ।
११३ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात् षच् ।
११४ अङ्गुलेर्दारुणि ।
११५ द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः ।
११६ अप् पूरणीप्रमाण्योः ।
११७ अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः ।
११८ अञ्नासिकायाः सञ्ज्ञायां नसञ्चास्थूलात् ।
११९ उपसर्गाच्च ।
१२० सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः ।
१२१ नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् ।
१२२ नित्यमसिँच् प्रजामेधयोः ।
१२३ बहुप्रजाश्छन्दसि ।
१२४ धर्मादनिँच् केवलात् ।
१२५ जम्भा सुहरिततृणसोमेभ्यः
१२६ दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे ।
१२७ इच् कर्मव्यतिहारे ।
१२८ द्विदण्ड्यादिभ्यश्च ।
१२९ प्रसम्भ्यां जानुनोर्ज्ञुः ।
१३० ऊर्ध्वाद् विभाषा ।
१३१ ऊधसोऽनँङ् ।
१३२ धनुषश्च ।
१३३ वा सञ्ज्ञायाम् ।
१३४ जायाया निङ् ।
१३५ गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः
१३६ अल्पाख्यायाम् ।
१३७ उपमानाच्च ।
१३८ पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः
१३९ कुम्भपदीषु च ।
१४० सङ्ख्यासुपूर्वस्य ।
१४१ वयसि दन्तस्य दतृँ ।
१४२ छन्दसि च ।
१४३ स्त्रियां सञ्ज्ञायाम् ।
१४४ विभाषा श्यावारोकाभ्याम्
१४५ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च
१४६ ककुदस्यावस्थायां लोपः ।
१४७ त्रिककुत् पर्वते ।

१४८ उद्विभ्यां काकुदस्य ।
१४९ पूर्णाद् विभाषा ।
१५० सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः ।
१५१ उरःप्रभृतिभ्यः कप् ।
१५२ इनः स्त्रियाम् ।
१५३ नद्यृतश्च ।
१५४ शेषाद् विभाषा ।
१५५ न सञ्ज्ञायाम् ।
१५६ ईयसश्च ।
१५७ वन्दिते भ्रातुः ।
१५८ ऋतश्छन्दसि ।
१५९ नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे ।
१६० निष्प्रवाणिश्च ।

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ एकाचो द्वे प्रथमस्य ।
२ अजादेर्द्वितीयस्य ।
३ न न्द्राः संयोगादयः ।
४ पूर्वोऽभ्यासः ।
५ उभे अभ्यस्तम् ।
६ जक्षित्यादयः षट् ।
७ तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य ।
८ लिँटि धातोरनभ्यासस्य ।
९ सन्यङोः ।
१० श्लौ ।
११ चङि ।
१२ दाश्वान् साह्वान् मीढ्वांश्च ।
१३ ष्यङः सम्प्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ।
१४ बन्धुनि बहुव्रीहौ ।
१५ वचिस्वपियजादीनां किति ।
१६ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च ।
१७ लिँट्यभ्यासस्योभयेषाम् ।
१८ स्वापेश्चङि ।
१९ स्वपिस्यमिव्येञां यङि ।
२० न वशः ।
२१ चायः की ।
२२ स्फायः स्फी निष्ठायाम् ।
२३ स्त्यः प्रपूर्वस्य ।
२४ द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः ।
२५ प्रतेश्च ।
२६ विभाषाऽभ्यवपूर्वस्य ।
२७ शृतं पाके ।
२८ प्यायः पी ।
२९ लिँड्यङोश्च ।
३० विभाषा श्वेः ।

३१ णौ च संश्वङोः ।
३२ ह्वः सम्प्रसारणमभ्यस्तस्य च
३३ बहुलं छन्दसि ।
३४ चायः की ।
३५ अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताःश्रितमाशीराशीर्ताः ।
३६ न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम् ।
३७ लिँटि वयो यः ।
३८ वश्चास्यान्यतरस्यां किति ।
३९ वेञः ।
४० ल्यपि च ।
४१ ज्यश्च ।
४२ व्यश्च ।
४३ विभाषा परेः ।
४४ आदेच उपदेशेऽशिति ।
४५ न व्यो लिँटि ।
४६ स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि ।
४७ क्रीङ्जीनां णौ ।
४८ सिध्यतेरपारलौकिके ।
४९ मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च
५० विभाषा लीयतेः ।
५१ खिदेश्छन्दसि ।
५२ अपगुरो णमुँलि ।
५३ चिस्फुरोर्णौ ।
५४ प्रजने वीयतेः ।
५५ बिभेतेर्हेतुभये ।
५६ नित्यं स्मयतेः ।
५७ सृजिदृशोर्झल्यमकिति ।
५८ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् ।
५९ शीर्षंश्छन्दसि ।
६० ये च तद्धिते ।
६१ पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु
६२ धात्वादेः षः सः ।
६३ णो नः ।
६४ लोपो व्योर्वलि ।
६५ वेरपृक्तस्य ।
६६ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् ।
६७ एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः ।
६८ शेश्छन्दसि बहुलम् ।
६९ ह्रस्वस्य पिति कृति तुँक् ।
७० संहितायाम् ।
७१ छे च ।
७२ आङ्माङोश्च ।
७३ दीर्घात् पदान्ताद्वा ।
७४ इको यणचि ।
७५ एचोऽयवायावः ।
७६ वान्तो यि प्रत्यये ।
७७ धातोस्तन्निमित्तस्यैव ।

७८ क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ।
७९ क्रय्यस्तदर्थे ।
८० भय्यप्रवय्ये च च्छन्दसि ।
८१ एकः पूर्वपरयोः ।
८२ अन्तादिवच्च ।
८३ षत्वतुँकोरसिद्धः ।
८४ आद् गुणः ।
८५ वृद्धिरेचि ।
८६ एत्येधत्यूठ्सु ।
८७ आटश्च ।
८८ उपसर्गादृति धातौ ।
८९ वा सुप्यापिशलेः ।
९० औतोम्शसोः ।
९१ एङि पररूपम् ।
९२ ओमाङोश्च ।
३ उस्यपदान्तात् ।
९४ अतो गुणे ।
९५ अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ ।
९६ नाम्रेडितस्याऽन्त्यस्य तु वा
९७ अकः सवर्णे दीर्घः ।
९८ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ।
९९ तस्माच्छसो नः पुंसि ।
१०० नादिचि ।
१०१ दीर्घाज्जसि च ।
१०२ वा छन्दसि ।
१०३ अमि पूर्वः ।
१०४ सम्प्रसारणाच्च ।
१०५ एङः पदान्तादति ।
१०६ ङसिँङसोश्च ।
१०७ ऋत उत् ।
१०८ ख्यत्यात् परस्य ।
१०९ अतो रोरप्लुतादप्लुते ।
११० हशि च ।
१११ प्रकृत्याऽन्तःपादम् ।
११२ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च ।
११३ यजुष्युरः ।
११४ आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेअम्बेअम्बाले अम्बिके
११५ अङ्ग इत्यादौ च ।
११६ अनुदात्ते च कुधपरे ।
११७ अवपथासि च ।
११८ सर्वत्र विभाषा गोः ।
११९ अवङ् स्फोटायनस्य ।
१२० इन्द्रे च ।
१२१ प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् ।
१२२ आङोऽनुनासिकश्छन्दसि बहुलम् ।
१२३ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च ।
१२४ ऋत्यकः ।
१२५ अप्लुतवदुपस्थिते ।

१२६ ई३ चाक्रवर्मणस्य ।
१२७ दिव उत् ।
१२८ एतत्तदोः सुँलोपोऽकोरनञ्समासे हलि ।
१२९ स्यश्छन्दसि बहुलम् ।
१३० सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् ।
१३१ सुँट् कात्पूर्वः ।
१३२ सम्परिभ्यां करोतौ भूषणे ।
१३३ समवाये च ।
१३४ उपात् प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु ।
१३५ किरतौ लवने ।
१३६ हिंसायां प्रतेश्च ।
१३७ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने ।
१३८ कुस्तुम्बुरूणि जातिः ।
१३९ अपरस्पराः क्रियासातत्ये ।
१४० गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु ।
१४१ आस्पदं प्रतिष्ठायाम् ।
१४२ आश्चर्यमनित्ये ।
१४३ वर्चस्केऽवस्करः ।
१४४ अपस्करो रथाङ्गम् ।
१४५ विष्किरः शकुनौ वा ।
१४६ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ।
१४७ प्रतिष्कशश्च कशेः ।
१४८ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ।
१४९ मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः ।
१५० कास्तीराजस्तुन्दे नगरे ।
१५१ पारस्करप्रभृतीनि च सञ्ज्ञायाम् ।
१५२ अनुदात्तं पदमेकवर्जम् ।
१५३ कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः
१५४ उञ्छादीनां च ।
१५५ अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः ।
१५६ धातोः ।
१५७ चितः ।
१५८ तद्धितस्य ।
१५९ कितः ।
१६० तिसृभ्यो जसः ।
१६१ चतुरः शसि ।
१६२ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः
१६३ अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे ।
१६४ अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् ।
१६५ ऊडिदम्पदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः ।
१६६ अष्टनो दीर्घात् ।
१६७ शतुरनुमो नद्यजादी ।
१६८ उदात्तयणो हल्पूर्वात् ।

१६९ नोङ्धात्वोः ।
१७० ह्रस्वनुड्भ्यां मतुँप् ।
१७१ नामन्यतरस्याम् ।
१७२ ङ्याश्छन्दसि बहुलम् ।
१७३ षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः ।
१७४ झल्युपोत्तमम् ।
१७५ विभाषा भाषायाम् ।
१७६ न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः ।
१७७ दिवो झल् ।
१७८ नृ चान्यतरस्याम् ।
१७९ तित् स्वरितम् ।
१८० तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः ।
१८१ आदिः सिँचोऽन्यतरस्याम्
१८२ स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि ।
१८३ अभ्यस्तानामादिः ।
१८४ अनुदात्ते च ।
१८५ सर्वस्य सुपि ।
१८६ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात् पूर्वं पिति ।
१८७ लिति ।
१८८ आदिर्णमुँल्यन्यतरस्याम् ।
१८९ अचः कर्तृयकि ।
१९० थलि च सेटीडन्तो वा ।
१९१ ञ्नित्यादिर्नित्यम् ।
१९२ आमन्त्रितस्य च ।
१९३ पथिमथोः सर्वनामस्थाने ।
१९४ अन्तश्च तवै युगपत् ।
१९५ क्षयो निवासे ।
१९६ जयः करणम् ।
१९७ वृषादीनां च ।
१९८ सञ्ज्ञायामुपमानम् ।
१९९ निष्ठा च द्व्यजनात् ।
२०० शुष्कधृष्टौ ।
२०१ आशितः कर्ता ।
२०२ रिक्ते विभाषा ।
२०३ जुष्टार्पिते च छन्दसि ।
२०४ नित्यं मन्त्रे ।
२०५ युष्मदस्मदोर्ङसि ।
२०६ ङयि च ।
२०७ यतोऽनावः ।
२०८ ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः ।
२०९ विभाषा वेण्विन्धानयोः ।
२१० त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् ।
२११ उपोत्तमं रिति ।
२१२ चङ्यन्यतरस्याम् ।
२१३ मतोः पूर्वमात् सञ्ज्ञायां स्त्रियाम् ।
२१४ अन्तोऽवत्याः ।

२१५ ईवत्याः ।
२१६ चौ ।
२१७ समासस्य ।

—❀—

द्वितीयः पादः

१ बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् ।
२ तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः।
३ वर्णो वर्णेष्वनेते ।
४ गाधलवणयोः प्रमाणे ।
५ दायाद्यं दायादे ।
६ प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः ।
७ पदेऽपदेशे ।
८ निवाते वातत्राणे ।
९ शारदेऽनार्तवे ।
१० अध्वर्युकषाययोर्जातौ ।
११ सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ।
१२ द्विगौ प्रमाणे ।
१३ गन्तव्यपण्यं वाणिजे ।
१४ मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके
१५ सुखप्रिययोर्हिते ।
१६ प्रीतौ च ।
१७ स्वं स्वामिनि ।
१८ पत्यावैश्वर्ये ।
१९ न भूवाक्चिद्दिधिषु ।
२० वा भुवनम् ।
२१ आशङ्काबाधनेदीयःसु सम्भावने ।
२२ पूर्वे भूतपूर्वे ।
२३ सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये ।
२४ विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु ।
२५ श्रज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये ।
२६ कुमारश्च ।
२७ आदिः प्रत्येनसि ।
२८ पूगेष्वन्यतरस्याम् ।
२९ इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ ।
३० बह्वन्यतरस्याम् ।
३१ दिष्टिवितस्त्योश्च ।
३२ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् ।
३३ परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु ।
३४ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु ।
३५ सङ्ख्या ।
३६ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी ।
३७ कार्तकौजपादयश्च ।
३८ महान् व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु ।

३९ क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे ।
४० उष्ट्रः सादिवाम्योः ।
४१ गौः सादसादिसारथिषु ।
४२ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च ।
४३ चतुर्थी तदर्थे ।
४४ अर्थे ।
४५ क्ते च ।
४६ कर्मधारयेऽनिष्ठा ।
४७ अहीने द्वितीया ।
४८ तृतीया कर्मणि ।
४९ गतिरनन्तरः ।
५० तादौ च निति कृत्यतौ ।
५१ तवै चान्तश्च युगपत् ।
५२ अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये ।
५३ न्यधी च ।
५४ ईषदन्यतरस्याम् ।
५५ हिरण्यपरिमाणं धने ।
५६ प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ ।
५७ कतरकतमौ कर्मधारये ।
५८ आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः ।
५९ राजा च ।
६० षष्ठी प्रत्येनसि ।
६१ क्ते नित्यार्थे ।
६२ ग्रामः शिल्पिनि ।
६३ राजा च प्रशंसायाम् ।
६४ आदिरुदात्तः ।
६५ सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे
६६ युक्ते च ।
६७ विभाषाऽध्यक्षे ।
६८ पापं च शिल्पिनि ।
६९ गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे ।
७० अङ्गानि मैरेये ।
७१ भक्ताख्यास्तदर्थेषु ।
७२ गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने
७३ अके जीविकार्थे ।
७४ प्राचां क्रीडायाम् ।
७५ अणि नियुक्ते ।
७६ शिल्पिनि चाकृञः ।
७७ सञ्ज्ञायां च ।
७८ गोतन्तियवं पाले ।
७९ णिनिः ।
८० उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव ।
८१ युक्तारोह्यादयश्च ।
८२ दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे ।
८३ अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः ।
८४ ग्रामेऽनिवसन्तः ।
८५ घोषादिषु च ।
८६ छात्र्यादयः शालायाम् ।

८७ प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् ।
८८ मालादीनां च ।
८९ अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् ।
९० अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् ।
९१ न भूताधिकसञ्जीवमद्राश्मकज्जलम् ।
९२ अन्तः ।
९३ सर्वं गुणकार्त्स्न्ये ।
९४ सञ्ज्ञायां गिरिनिकाययोः ।
९५ कुमार्यां वयसि ।
९६ उदकेऽकेवले ।
९७ द्विगौ क्रतौ ।
९८ सभायां नपुंसके ।
९९ पुरे प्राचाम् ।
१०० अरिष्टगौडपूर्वे च ।
१०१ न हास्तिनफलकमार्देयाः ।
१०२ कुसूलकूपकुम्भशालं बिले ।
१०३ दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु ।
१०४ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि ।
१०५ उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च ।
१०६ बहुव्रीहौ विश्वं सञ्ज्ञायाम्
१०७ उदराश्वेषुषु क्षेपे ।
१०८ नदी बन्धुनि ।
१०९ निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम्
११० उत्तरपदादिः ।
१११ कर्णो वर्णलक्षणात् ।
११२ सञ्ज्ञौपम्ययोश्च ।
११३ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च ।
११४ शृङ्गमवस्थायां च ।
११५ नञो जरमरमित्रमृताः ।
११६ सोर्मनसी अलोमोषसी ।
११७ क्रत्वादयश्च ।
११८ आद्युदात्तं द्व्यच् छन्दसि ।
११९ वीरवीर्यौ च ।
१२० कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे
१२१ कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ ।
१२२ तत्पुरुषे शालायां नपुंसके ।
१२३ कन्था च ।
१२४ आदिश्चिहणादीनाम् ।
१२५ चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम्
१२६ चीरमुपमानम् ।
१२७ पललसूपशाकं मिश्रे ।
१२८ कूलसूदस्थलकर्षाः सञ्ज्ञायाम्
१२९ अकर्मधारये राज्यम् ।
१३० वर्ग्यादयश्च ।
१३१ पुत्रः पुम्भ्यः ।
१३२ नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः ।

१३३ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः ।
१३४ षट् च काण्डादीनि ।
१३५ कुण्डं वनम् ।
१३६ प्रकृत्या भगालम् ।
१३७ शितेर्नित्याबह्वज् बहुव्रीहा-
वभसत् ।
१३८ गतिकारकोपपदात् कृत् ।
१३९ उभे वनस्पत्यादिषु युगपत्
१४० देवताद्वन्द्वे च ।
१४१ नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवी
रुद्रपूषमन्थिषु ।
१४२ अन्तः ।
१४३ थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् ।
१४४ सूपमानात् क्तः ।
१४५ सञ्ज्ञायामनाचितादीनाम् ।
१४६ प्रवृद्धादीनां च ।
१४७ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि ।
१४८ इत्थम्भूतेन कृतमिति च ।
१४९ अनो भावकर्मवचनः ।
१५० मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासन-
स्थानयाजकादिक्रीताः ।
१५१ सप्तम्याः पुण्यम् ।
१५२ ऊनार्थकलहं तृतीयायाः ।
१५३ मिश्रं चानुपसर्गमसन्धौ ।
१५४ नञो गुणप्रतिषेधे सम्पाद्य-
र्हहितालमर्थास्तद्धिताः ।

१५५ ययतोश्चातदर्थे ।
१५६ अच्कावशक्तौ ।
१५७ आक्रोशे च ।
१५८ सञ्ज्ञायाम् ।
१५९ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च ।
१६० विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचि
१६१ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः
प्रथमपूरणयोः क्रियागणने ।
१६२ सङ्ख्यायाः स्तनः ।
१६३ विभाषा छन्दसि ।
१६४ सञ्ज्ञायां मित्राजिनयोः ।
१६५ व्यवायिनोऽन्तरम् ।
१६६ मुखं स्वाङ्गम् ।
१६७ नाऽव्ययदिक्शब्दगोमहत्-
स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः ।
१६८ निष्ठोपमानादन्यतरस्याम्
१६९ जातिकालसुखादिभ्योऽना-
च्छादनात् क्तोऽकृतमित-
प्रतिपन्नाः ।
१७० वा जाते ।
१७१ नञ्सुभ्याम् ।
१७२ कपि पूर्वम् ।
१७३ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात् पूर्वम् ।
१७४ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि ।
१७५ न गुणादयोऽवयवाः ।
१७६ उपसर्गात् स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु

१७७ वनं समासे ।
१७८ अन्तः ।
१७९ अन्तश्च ।
१८० न निविभ्याम् ।
१८१ परेरभितोभावि मण्डलम् ।
१८२ प्रादस्वाङ्गं सञ्ज्ञायाम् ।
१८३ निरुदकादीनि च ।
१८४ अभेर्मुखम् ।
१८५ अपाच्च ।
१८६ स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च ।
१८७ अधेरुपरिस्थम् ।
१८८ अनोरप्रधानकनीयसी ।
१८९ पुरुषश्चाऽन्वादिष्टः ।
१९० अतेरकृत्पदे ।
१९१ नेरनिधाने ।
१९२ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे ।
१९३ उपाद् द्व्यजजिनमगौरादयः ।
१९४ सोरवक्षेपणे ।
१९५ विभाषोत्पुच्छे ।
१९६ द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ ।
१९७ सक्थं चाक्रान्तात् ।
१९८ परादिश्छन्दसि बहुलम् ।

तृतीयः पादः

१ अलुगुत्तरपदे ।
२ पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः ।
३ ओजःसहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः ।
४ मनसः सञ्ज्ञायाम् ।
५ आज्ञायिनि च ।
६ आत्मनश्च ।
७ वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः परस्य च ।
८ हलदन्तात् सप्तम्याः सञ्ज्ञायाम् ।
९ कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ।
१० मध्याद् गुरौ ।
११ अमूर्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे ।
१२ बन्धे च विभाषा ।
१३ तत्पुरुषे कृति बहुलम् ।
१४ प्रावृट्शरत्कालदिवां जे ।
१५ विभाषा वर्षक्षरशरवरात् ।
१६ घकालतनेषु कालनाम्नः ।
१७ शयवासवासिष्वकालात् ।
१८ नेन्सिद्धबध्नातिषु च ।
१९ स्थे च भाषायाम् ।
२० षष्ठ्या आक्रोशे ।
२१ पुत्रेऽन्यतरस्याम् ।
२२ ऋतो विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यः ।
२३ विभाषा स्वसृपत्योः ।

२४ आनङ् ऋतो द्वन्द्वे ।
२५ देवताद्वन्द्वे च ।
२६ ईदग्नेः सोमवरुणयोः ।
२७ इद् वृद्धौ ।
२८ दिवो द्यावा ।
२९ दिवसश्च पृथिव्याम् ।
३० उषासोषसः ।
३१ मातरपितरावुदीचाम् ।
३२ पितरामातरा च च्छन्दसि ।
३३ स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ।
३४ तसिलादिष्वाकृत्वसुचः ।
३५ क्यङ्मानिनोश्च ।
३६ न कोपधायाः ।
३७ सञ्ज्ञापूरण्योश्च ।
३८ वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्याऽरक्तविकारे ।
३९ स्वाङ्गाच्चेतः ।
४० जातेश्च ।
४१ पुंवत् कर्मधारयजातीयदेशीयेषु ।
४२ घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः ।
४३ नद्याः शेषस्याऽन्यतरस्याम् ।
४४ उगितश्च ।

४५ आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः ।
४६ द्व्यष्टनः सङ्ख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः ।
४७ त्रेस्त्रयः ।
४८ विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम् ।
४९ हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु ।
५० वा शोकष्यञ्रोगेषु ।
५१ पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु ।
५२ पद् यत्यतदर्थे ।
५३ हिमकाषिहतिषु च ।
५४ ऋचः शे ।
५५ वा घोषमिश्रशब्देषु ।
५६ उदकस्योदः सञ्ज्ञायाम् ।
५७ पेषंवासवाहनधिषु च ।
५८ एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् ।
५९ मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च ।
६० इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य ।
६१ एकतद्धिते च ।
६२ ङ्यापोः सञ्ज्ञाछन्दसोर्बहुलम् ।
६३ त्वे च ।
६४ इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु ।

६५ खित्यनव्ययस्य ।
६६ अरुर्द्विषदजन्तस्य मुँम् ।
६७ इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ।
६८ वाचंयमपुरन्दरौ च ।
६९ कारे सत्यागदस्य ।
७० श्येनतिलस्य पाते ञे ।
७१ रात्रेः कृति विभाषा ।
७२ नलोपो नञः ।
७३ तस्मान्नुडचि ।
७४ नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ।
७५ एकादिश्चैकस्य चाऽदुँक् ।
७६ नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् ।
७७ सहस्य सः सञ्ज्ञायाम् ।
७८ ग्रन्थान्ताधिके च ।
७९ द्वितीये चानुपाख्ये ।
८० अव्ययीभावे चाऽकाले ।
८१ वोपसर्जनस्य ।
८२ प्रकृत्याशिषि ।
८३ समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु ।
८४ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु ।
८५ चरणे ब्रह्मचारिणि ।
८६ तीर्थे ये ।
८७ विभाषोदरे ।
८८ दृग्दृशवतुषु ।
८९ इदंकिमोरीश्की ।
९० आ सर्वनाम्नः ।
९१ विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये ।
९२ समः समि ।
९३ तिरसस्तिर्यलोपे ।
९४ सहस्य सध्रिः ।
९५ सध मादस्थयोश्छन्दसि ।
९६ द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् ।
९७ ऊदनोर्देशे ।
९८ अषष्ठ्यतृतीयास्थस्याऽन्यस्य दुँगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु ।
९९ अर्थे विभाषा ।
१०० कोः कत् तत्पुरुषेऽचि ।
१०१ रथवदयोश्च ।
१०२ तृणे च जातौ ।
१०३ का पथ्यक्षयोः ।
१०४ ईषदर्थे ।
१०५ विभाषा पुरुषे ।
१०६ कवं चोष्णे ।
१०७ पथि च च्छन्दसि ।
१०८ पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् ।

१०९ सङ्ख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्न्यतरस्याम् ङौ ।
११० ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ।
१११ सहिवहोरोदवर्णस्य ।
११२ साढ्यैसाढ्वा साढेति निगमे।
११३ संहितायाम् ।
११४ कर्णे लक्षणस्याऽविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नछिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य ।
११५ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ ।
११६ वनगिर्योः सञ्ज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनाम् ।
११७ वले ।
११८ मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम्।
११९ शरादीनां च ।
१२० इको वहेऽपीलोः ।
१२१ उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् ।
१२२ इकः काशे ।
१२३ दस्ति ।
१२४ अष्टनः सञ्ज्ञायाम् ।
१२५ छन्दसि च ।
१२६ चितेः कपि ।
१२७ विश्वस्य वसुराटोः ।
१२८ नरे सञ्ज्ञायाम् ।
१२९ मित्रे चर्षौ ।
१३० मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ ।
१३१ ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् ।
१३२ ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् ।
१३३ इकः सुञि ।
१३४ द्व्यचोऽतस्तिङः ।
१३५ निपातस्य च ।
१३६ अन्येषामपि दृश्यते ।
१३७ चौ ।
१३८ सम्प्रसारणस्य ।

—:*:—

चतुर्थः पादः

१ अङ्गस्य ।
२ हलः ।
३ नामि ।
४ न तिसृचतसृ ।
५ छन्दस्युभयथा ।
६ नृ च ।
७ नोपधायाः ।
८ सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ ।
९ वा षपूर्वस्य निगमे ।
१० सान्तमहतः संयोगस्य ।
११ अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् ।

१२ इन्हन्पूषार्यम्णां शौ ।
१३ सौ च ।
१४ अत्वसन्तस्य चाधातोः ।
१५ अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति ।
१६ अज्झनगमां सनि ।
१७ तनोतेर्विभाषा ।
१८ क्रमश्च क्त्वि ।
१९ च्छ्वोः शूडनुनासिके च ।
२० ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च ।
२१ राल्लोपः ।
२२ असिद्धवदत्राभात् ।
२३ श्नान्नलोपः ।
२४ अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति ।
२५ दंशसञ्जस्वञ्जां शपि ।
२६ रञ्जेश्च ।
२७ घञि च भावकरणयोः ।
२८ स्यदो जवे ।
२९ अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः ।
३० नाऽञ्चेः पूजायाम् ।
३१ क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः ।
३२ जान्तनशां विभाषा ।
३३ भञ्जेश्च चिणि ।
३४ शास इदङ्हलोः ।
३५ शाहौ ।
३६ हन्तेर्जः ।
३७ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति ।
३८ वा ल्यपि ।
३९ न क्तिचि दीर्घश्च ।
४० गमः क्वौ ।
४१ विड्वनोरनुनासिकस्यात् ।
४२ जनसनखनां सञ्झलोः ।
४३ ये विभाषा ।
४४ तनोतेर्यकि ।
४५ सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् ।
४६ आर्धधातुके ।
४७ भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम् ।
४८ अतो लोपः ।
४९ यस्य हलः ।
५० क्यस्य विभाषा ।
५१ णेरनिटि ।
५२ निष्ठायां सेटि ।
५३ जनिता मन्त्रे ।
५४ शमिता यज्ञे ।
५५ अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु ।
५६ ल्यपि लघुपूर्वात् ।

५७ विभाषाऽपः ।
५८ युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि ।
५९ क्षियः ।
६० निष्ठायामण्यदर्थे ।
६१ वाऽऽक्रोशदैन्ययोः ।
६२ स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च ।
६३ दीङो युँडचि क्ङिति ।
६४ आतो लोप इटि च ।
६५ ईद्यति ।
६६ घुमास्थागापाजहातिसां हलि
६७ एर्लिँङि ।
६८ वाऽन्यस्य संयोगादेः ।
६९ न ल्यपि ।
७० मयतेरिदन्यतरस्याम् ।
७१ लुँङ्लँङ्लृँङ्क्ष्वडुदात्तः ।
७२ आडजादीनाम् ।
७३ छन्दस्यपि दृश्यते ।
७४ न माङ्योगे ।
७५ बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि
७६ इरयो रे ।
७७ अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियँङुवँङौ ।
७८ अभ्यासस्याऽसवर्णे ।
७९ स्त्रियाः ।
८० वाऽम्शसोः ।
८१ इणो यण् ।
८२ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ।
८३ ओः सुपि ।
८४ वर्षाभ्वश्च ।
८५ न भूसुधियोः ।
८६ छन्दस्युभयथा ।
८७ हुश्नुवोः सार्वधातुके ।
८८ भुवो वुँग् लुँङ्लिँटोः ।
८९ ऊदुपधाया गोहः ।
९० दोषो णौ ।
९१ वा चित्तविरागे ।
९२ मितां ह्रस्वः ।
९३ चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् ।
९४ खचि ह्रस्वः ।
९५ ह्लादो निष्ठायाम् ।
९६ छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य ।
९७ इस्मन्त्रन्क्विषु च ।
९८ गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि ।
९९ तनिपत्योश्छन्दसि ।
१०० घसिभसोर्हलि च ।
१०१ हुझल्भ्यो हेर्धिः ।
१०२ श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि ।
१०३ अङितश्च ।

१०४ चिणो लुक् ।
१०५ अतो हेः ।
१०६ उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात्
१०७ लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः ।
१०८ नित्यं करोतेः ।
१०९ ये च ।
११० अत उत् सार्वधातुके ।
१११ श्नसोरल्लोपः ।
११२ श्नाभ्यस्तयोरातः ।
११३ ई हल्यघोः ।
११४ इद्दरिद्रस्य ।
११५ भियोऽन्यतरस्याम् ।
११६ जहातेश्च ।
११७ आ च हौ ।
११८ लोपो यि ।
११९ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च ।
१२० अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि ।
१२१ थलि च सेटि ।
१२२ तॄफलभजत्रपश्च ।
१२३ राधो हिंसायाम् ।
१२४ वा जॄभ्रमुत्रसाम् ।
१२५ फणां च सप्तानाम् ।
१२६ न शसददवादिगुणानाम् ।
१२७ अर्वणस्त्रसावनञः ।
१२८ मघवा बहुलम् ।
१२९ भस्य ।
१३० पादः पत् ।
१३१ वसोः सम्प्रसारणम् ।
१३२ वाह ऊठ् ।
१३३ श्वयुवमघोनामतद्धिते ।
१३४ अल्लोपोऽनः ।
१३५ षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि ।
१३६ विभाषा ङिश्योः ।
१३७ न संयोगाद्वमन्तात् ।
१३८ अचः ।
१३९ उद ईत् ।
१४० आतो धातोः ।
१४१ मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः ।
१४२ ति विंशतेर्डिति ।
१४३ टेः ।
१४४ नस्तद्धिते ।
१४५ अह्नष्टखोरेव ।
१४६ ओर्गुणः ।
१४७ ढे लोपोऽकद्र्वाः ।
१४८ यस्येति च ।
१४९ सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः ।
१५० हलस्तद्धितस्य ।
१५१ आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति
१५२ क्यच्व्योश्च ।
१५३ बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक् ।

१५४ तुरिष्ठेमेयःसु ।
१५५ टेः ।
१५६ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः।
१५७ प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरु-वृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः ।
१५८ बहोर्लोपो भू च बहोः।
१५९ इष्ठस्य यिट् च ।
१६० ज्यादादीयसः ।
१६१ र ऋतो हलादेर्लघोः ।
१६२ विभाषर्जोश्छन्दसि ।
१६३ प्रकृत्यैकाच् ।
१६४ इनण्यनपत्ये ।
१६५ गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च ।
१६६ संयोगादिश्च ।
१६७ अन् ।
१६८ ये चाऽभावकर्मणोः ।
१६९ आत्माध्वानौ खे ।
१७० न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः ।
१७१ ब्राह्मोऽजातौ ।
१७२ कार्मस्ताच्छील्ये ।
१७३ औक्षमनपत्ये ।
१७४ दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि ।
१७५ ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि च्छन्दसि ।

—: ❀ :—

सप्तमोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ युवोरनाकौ ।
२ आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ।
३ झोऽन्तः ।
४ अदभ्यस्तात् ।
५ आत्मनेपदेष्वनतः ।
६ शीङो रुट् ।
७ वेत्तेर्विभाषा ।
८ बहुलं छन्दसि ।
९ अतो भिस ऐस् ।
१० बहुलं छन्दसि ।
११ नेदमदसोरकोः ।
१२ टाङसिङसामिनात्स्याः ।
१३ ङेर्यः ।
१४ सर्वनाम्नः स्मै ।

१५ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ ।
१६ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ।
१७ जसः शी ।
१८ औङ आपः ।
१९ नपुंसकाच्च ।
२० जश्शसोः शिः ।
२१ अष्टाभ्य औश् ।
२२ षड्भ्यो लुक् ।
२३ स्वमोर्नपुंसकात् ।
२४ अतोऽम् ।
२५ अद्ड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ।
२६ नेतराच्छन्दसि ।
२७ युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् ।
२८ ङेप्रथमयोरम् ।
२९ शसो न ।
३० भ्यसो भ्यम् ।
३१ पञ्चम्या अत् ।
३२ एकवचनस्य च ।
३३ साम आकम् ।
३४ आत औ णलः ।
३५ तुह्योस्तातँङ्ङाशिष्यन्यतरस्याम् ।
३६ विदेः शतुर्वसुँः ।
३७ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् ।
३८ क्त्वापि च्छन्दसि ।
३९ सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ।
४० अमो मश् ।
४१ लोपस्त आत्मनेपदेषु ।
४२ ध्वमो ध्वात् ।
४३ यजध्वैनमिति च ।
४४ तस्य तात् ।
४५ तप्तनप्तनथनाश्च ।
४६ इदन्तो मसि ।
४७ क्त्वो यक् ।
४८ इष्ट्वीनमिति च ।
४९ स्नात्व्यादयश्च ।
५० आज्जसेरसुँक् ।
५१ अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि ।
५२ आमि सर्वनाम्नः सुँट् ।
५३ त्रेस्त्रयः ।
५४ ह्रस्वनद्यापो नुँट् ।
५५ षट्चतुर्भ्यश्च ।
५६ श्रीग्रामण्योश्छन्दसि ।
५७ गोः पादान्ते ।
५८ इदितो नुँम् धातोः ।
५९ शे मुचादीनाम् ।
६० मस्जिनशोर्झलि ।
६१ रधिजभोरचि ।
६२ नेट्यलिटि रधेः ।
६३ रभेरशब्लिटोः ।
६४ लभेश्च ।

६५ आङो यि ।
६६ उपात्प्रशंसायाम् ।
६७ उपसर्गात्खल्घञोः ।
६८ न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् ।
६९ विभाषा चिण्णमुलोः ।
७० उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः ।
७१ युजेरसमासे ।
७२ नपुंसकस्य झलचः ।
७३ इकोऽचि विभक्तौ ।
७४ तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य ।
७५ अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनँङुदात्तः ।
७६ छन्दस्यपि दृश्यते ।
७७ ई च द्विवचने ।
७८ नाभ्यस्ताच्छतुः ।
७९ वा नपुंसकस्य ।
८० आच्छीनद्योर्नुँम् ।
८१ शप्श्यनोर्नित्यम् ।
८२ सावनडुहः ।
८३ दृक्स्ववस्स्वतवसां छन्दसि
८४ दिव औत् ।
८५ पथिमथ्यृभुक्षामात् ।
८६ इतोऽत् सर्वनामस्थाने ।
८७ थो न्थः ।
८८ भस्य टेर्लोपः ।
८९ पुंसोऽसुँङ् ।
९० गोतो णित् ।
९१ णलुत्तमो वा ।
९२ सख्युरसम्बुद्धौ ।
९३ अनँङ् सौ ।
९४ ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च
९५ तृज्वत् क्रोष्टुः ।
९६ स्त्रियां च ।
९७ विभाषा तृतीयादिष्वचि ।
९८ चतुरनडुहोराम्उदात्तः ।
९९ अम् सम्बुद्धौ ।
१०० ऋत इद्धातोः ।
१०१ उपधायाश्च ।
१०२ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ।
१०३ बहुलं छन्दसि ।

—❀—

द्वितीयः पादः

१ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु ।
२ अतो ल्रान्तस्य ।
३ वदव्रजहलन्तस्याचः ।
४ नेटि ।
५ ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् ।
६ ऊर्णोतेर्विभाषा ।
७ अतो हलादेर्लघोः ।

८ नेड्वशि कृति ।
९ तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च ।
१० एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् ।
११ श्र्युकः क्किति ।
१२ सनि ग्रहगुहोश्च ।
१३ कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिँटि ।
१४ श्वीदितो निष्ठायाम् ।
१५ यस्य विभाषा ।
१६ आदितश्च ।
१७ विभाषा भावादिकर्मणोः ।
१८ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु ।
१९ धृषिशसी वैयात्ये ।
२० दृढः स्थूलबलयोः ।
२१ प्रभौ परिवृढः ।
२२ कृच्छ्रगहनयोः कषः ।
२३ घुषिरविशब्दने ।
२४ अर्देः संनिविभ्यः ।
२५ अभेश्चाऽविदूर्ये ।
२६ णेरध्ययने वृत्तम् ।
२७ वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः ।
२८ रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनाम् ।
२९ हृषेर्लोमसु ।
३० अपचितश्च ।
३१ हु ह्वरेश्छन्दसि ।
३२ अपरिह्वृताश्च ।
३३ सोमे ह्वरितः ।
३४ ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च ।
३५ आर्धधातुकस्येड् वलादेः ।
३६ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते ।
३७ ग्रहोऽलिटि दीर्घः ।
३८ वृतो वा ।
३९ न लिँङि ।
४० सिँचि च परस्मैपदेषु ।
४१ इट् सनि वा ।
४२ लिँङ्सिँचोरात्मनेपदेषु ।
४३ ऋतश्च संयोगादेः ।
४४ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा ।
४५ रधादिभ्यश्च ।
४६ निरः कुषः ।
४७ इण्निष्ठायाम् ।
४८ तीषसहलुभरुषरिषः ।
४९ सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् ।
५० क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः ।

५१ पूङश्च ।
५२ वसतिक्षुधोरिट् ।
५३ अञ्चेः पूजायाम् ।
५४ लुभो विमोहने ।
५५ जॄव्रश्च्योः क्त्वि ।
५६ उदितो वा ।
५७ सेऽसिँचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः
५८ गमेरिट् परस्मैपदेषु ।
५९ न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः ।
६० तासि च क्लृपः ।
६१ अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम्
६२ उपदेशेऽत्वतः ।
६३ ऋतो भारद्वाजस्य ।
६४ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे ।
६५ विभाषा सृजिदृशोः ।
६६ इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् ।
६७ वस्वेकाजाद्घसाम् ।
६८ विभाषा गमहनविदविशाम् ।
६९ सनिंससनिवांसम् ।
७० ऋद्धनोः स्ये ।
७१ अञ्जेः सिँचि ।
७२ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु ।
७३ यमरमनमातां सँक् च ।
७४ स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि ।
७५ किरश्च पञ्चभ्यः ।
७६ रुदादिभ्यः सार्वधातुके ।
७७ ईशः से ।
७८ ईडजनोर्ध्वे च ।
७९ लिँङः सलोपोऽनन्त्यस्य ।
८० अतो येयः ।
८१ आतो ङितः ।
८२ आने मुँक् ।
८३ ईदासः ।
८४ अष्टन आ विभक्तौ ।
८५ रायो हलि ।
८६ युष्मदस्मदोरनादेशे ।
८७ द्वितीयायां च ।
८८ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् ।
८९ योऽचि ।
९० शेषे लोपः ।
९१ मपर्यन्तस्य ।
९२ युवावौ द्विवचने ।
९३ यूयवयौ जसि ।
९४ त्वाहौ सौ ।
९५ तुभ्यमह्यौ ङयि ।
९६ तवममौ ङसि ।
९७ त्वमावेकवचने ।
९८ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च ।
९९ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ
१०० अचि र ऋतः ।

१०१ जराया जरसन्यतरस्याम् ।
१०२ त्यदादीनामः ।
१०३ किमः कः ।
१०४ कु तिहोः ।
१०५ क्वाऽति ।
१०६ तदोः सः सावनन्त्ययोः ।
१०७ अदस औ सुलोपश्च ।
१०८ इदमो मः ।
१०९ दश्च ।
११० यः सौ ।
१११ इदोऽय् पुंसि ।
११२ अनाप्यकः ।
११३ हलि लोपः ।
११४ मृजेर्वृद्धिः ।
११५ अचो ञ्णिति ।
११६ अत उपधायाः ।
११७ तद्धितेष्वचामादेः ।
११८ किति च ।

—❀—

तृतीयः पादः

१ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् ।
२ केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः ।
३ न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् ।
४ द्वारादीनां च ।
५ न्यग्रोधस्य च केवलस्य ।
६ न कर्मव्यतिहारे ।
७ स्वागतादीनां च ।
८ श्वादेरिञि ।
९ पदान्तस्याऽन्यतरस्याम् ।
१० उत्तरपदस्य ।
११ अवयवादृतोः ।
१२ सुसर्वार्धाज्जनपदस्य ।
१३ दिशोऽमद्राणाम् ।
१४ प्राचां ग्रामनगराणाम् ।
१५ संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च
१६ वर्षस्याऽभविष्यति ।
१७ परिमाणान्तस्याऽसञ्ज्ञाशाणयोः ।
१८ जे प्रोष्ठपदानाम् ।
१९ हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च
२० अनुशतिकादीनां च ।
२१ देवताद्वन्द्वे च ।
२२ नेन्द्रस्य परस्य ।
२३ दीर्घाच्च वरुणस्य ।
२४ प्राचां नगरान्ते ।
२५ जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् ।
२६ अर्धात् परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा
२७ नाऽतः परस्य ।

२८ प्रवाहणस्य ढे ।
२९ तत्प्रत्ययस्य च ।
३० नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशल-
निपुणानाम् ।
३१ यथातथयथापुरयोः पर्यायेण
३२ हनस्तोऽचिण्णलोः ।
३३ आतो युँक् चिण्कृतोः ।
३४ नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्या-
ऽनाचमेः ।
३५ जनिवध्योश्च ।
३६ अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां
पुँग् णौ ।
३७ शाच्छासाह्वाव्यावेपां युँक् ।
३८ वो विधूनने जुँक् ।
३९ लीलोर्नुँग्लुँकावन्यतरस्यां
स्नेहविपातने ।
४० भियो हेतुभये षुँक् ।
४१ स्फायो वः ।
४२ शदेरगतौ तः ।
४३ रुहः पोऽन्यतरस्याम् ।
४४ प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्यात
इदाप्यसुपः ।
४५ न यासयोः ।
४६ उदीचामातःस्थाने यकपूर्वायाः
४७ भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वानञ्पूर्वाणा-
मपि ।
४८ अभाषितपुंस्काच्च ।
४९ आदाचार्याणाम् ।
५० ठस्येकः ।
५१ इसुसुक्तान्तात् कः ।
५२ चजोः कुँ घिण्ण्यतोः ।
५३ न्यङ्क्वादीनां च ।
५४ हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु ।
५५ अभ्यासाच्च ।
५६ हेरचङि ।
५७ सन्लिटोर्जेः ।
५८ विभाषा चेः ।
५९ न क्वादेः ।
६० अजिव्रज्योश्च ।
६१ भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः ।
६२ प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे ।
६३ वञ्चेर्गतौ ।
६४ ओक उचः के ।
६५ ण्य आवश्यके ।
६६ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ।
६७ वचोऽशब्दसञ्ज्ञायाम् ।
६८ प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे ।
६९ भोज्यं भक्ष्ये ।
७० घोर्लोपो लेँटि वा ।
७१ ओतः श्यनि ।
७२ क्सस्याचि ।
७३ लुग् वा दुहदिहलिहगुहा-
मात्मनेपदे दन्त्ये ।

७४ शमामष्टानां दीर्घः श्यनि ।
७५ ष्ठिवुक्लमुचमां शिति ।
७६ क्रमः परस्मैपदेषु ।
७७ इषुगमियमां छः ।
७८ पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्ति-सर्तिशदसदां पिबजिघ्रधम-तिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीय-सीदाः ।
७९ ज्ञाजनोर्जा ।
८० प्वादीनां ह्रस्वः ।
८१ मीनातेर्निगमे ।
८२ मिदेर्गुणः ।
८३ जुसि च ।
८४ सार्वधातुकार्धधातुकयोः ।
८५ जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु ।
८६ पुगन्तलघूपधस्य च ।
८७ नाऽभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके ।
८८ भूसुवोस्तिङि ।
८९ उतो वृद्धिर्लुकि हलि ।
९० ऊर्णोतेर्विभाषा ।
९१ गुणोऽपृक्ते ।
९२ तृणह इम् ।
९३ ब्रुव ईट् ।
९४ यङो वा ।
९५ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके ।
९६ अस्तिसिचोऽपृक्ते ।
९७ बहुलं छन्दसि ।
९८ रुदश्च पञ्चभ्यः ।
९९ अड् गार्ग्यगालवयोः ।
१०० अदः सर्वेषाम् ।
१०१ अतो दीर्घो यञि ।
१०२ सुपि च ।
१०३ बहुवचने झल्येत् ।
१०४ ओसि च ।
१०५ आङि चापः ।
१०६ सम्बुद्धौ च ।
१०७ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ।
१०८ ह्रस्वस्य गुणः ।
१०९ जसि च ।
११० ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः ।
१११ घेर्ङिति ।
११२ आण्नद्याः ।
११३ याडापः ।
११४ सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च ।
११५ विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम् ।
११६ ङेराम् नद्याम्नीभ्यः ।
११७ इदुद्भ्याम् ।
११८ औत् च घेः ।
११९ आङो नाऽस्त्रियाम् ।

चतुर्थः पादः

१ णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः ।
२ नाऽग्लोपिशास्वृदिताम् ।
३ भ्राजभासभाषदीपजीवमील-
पीडामन्यतरस्याम् ।
४ लोपः पिबतेरीच्चाऽभ्यासस्य ।
५ तिष्ठतेरित् ।
६ जिघ्रतेर्वा ।
७ उर्ऋत् ।
८ नित्यं छन्दसि ।
९ दयतेर्दिगि लिँटि ।
१० ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ।
११ ऋच्छत्यॄताम् ।
१२ शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा ।
१३ केऽणः ।
१४ न कपि ।
१५ आपोऽन्यतरस्याम् ।
१६ ऋदृशोऽङि गुणः ।
१७ अस्यतेस्थुँक् ।
१८ श्वयतेरः ।
१९ पतः पुँम् ।
२० वच उम् ।
२१ शीङः सार्वधातुके गुणः ।
२२ अयँङ् यि क्ङिति ।
२३ उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः ।
२४ एतेर्लिँङि ।
२५ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ।
२६ च्वौ च ।
२७ रीङ् ऋतः ।
२८ रिङ् शयग्लिङ्क्षु ।
२९ गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः ।
३० यङि च ।
३१ ई घ्राध्मोः ।
३२ अस्य च्वौ ।
३३ क्यचि च ।
३४ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षा-
पिपासागर्धेषु ।
३५ न छन्दस्यपुत्रस्य ।
३६ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति-
रिषण्यति ।
३७ अश्वाघस्यात् ।
३८ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके ।
३९ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः ।
४० द्यतिस्यतिमास्थामित् ति किति
४१ शाच्छोरन्यतरस्याम् ।
४२ दधातेर्हिः ।
४३ जहातेश्च क्त्वि ।
४४ विभाषा छन्दसि ।
४५ सुधितवसुधितनेमधितधिष्व-
धिषीय च ।
४६ दो दद् घोः ।
४७ अच उपसर्गात् तः ।
४८ अपो भि ।
४९ सः स्यार्धधातुके ।

५० तासस्त्योर्लोपः ।
५१ रि च ।
५२ ह एति ।
५३ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ।
५४ सनि मीमाघुरभलभशकपत-
पदामच इस् ।
५५ आप्ज्ञप्यृधामीत् ।
५६ दम्भ इच्च ।
५७ मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा ।
५८ अत्र लोपोऽभ्यासस्य ।
५९ ह्रस्वः ।
६० हलादिः शेषः ।
६१ शर्पूर्वाः खयः ।
६२ कुँहोश्चुँः ।
६३ न कवतेर्यङि ।
६४ कृषेश्छन्दसि ।
६५ दाधर्तिंदर्धर्तिंदर्धर्षिंबोभूतु-
तेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संस-
निष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरि-
भ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतः-
सरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्या-
गनीगन्तीति च ।
६६ उरत् ।
६७ द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् ।
६८ व्यथो लिँटि ।
६९ दीर्घ इणः किति ।
७० अत आदेः ।
७१ तस्मान्नुँड् द्विहलः ।
७२ अश्नोतेश्च ।
७३ भवतेरः ।
७४ ससूवेति निगमे ।
७५ निजां त्रयाणां गुणः श्लौ ।
७६ भृञामित् ।
७७ अर्तिपिपर्त्योश्च ।
७८ बहुलं छन्दसि ।
७९ सन्यतः ।
८० ओः पुयण्ज्यपरे ।
८१ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवति-
प्लवतिच्यवतीनां वा ।
८२ गुणो यङ्लुकोः ।
८३ दीर्घोऽकितः ।
८४ नीग् वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकस-
पतपदस्कन्दाम् ।
८५ नुँगतोऽनुनासिकान्तस्य ।
८६ जपजभदहदशभञ्जपशां च ।
८७ चरफलोश्च ।
८८ उत्परस्याऽतः ।
८९ ति च ।
९० रीगृदुपधस्य च ।
९१ रुँग्रिकौ च लुकि ।
९२ ऋतश्च ।
९३ सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे

९४ दीर्घो लघोः ।

९५ अत् स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम्

९६ विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः ।

९७ ई च गणः ।

अष्टमोऽध्यायः

प्रथमः पादः

१ सर्वस्य द्वे ।

२ तस्य परमाम्रेडितम् ।

३ अनुदात्तं च ।

४ नित्यवीप्सयोः ।

५ परेर्वर्जने ।

६ प्रसमुपोदः पादपूरणे ।

७ उपर्यध्यधसः सामीप्ये ।

८ वाक्यादेरामन्त्रितस्याऽसूया-सम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु ।

९ एकं बहुव्रीहिवत् ।

१० आबाधे च ।

११ कर्मधारयवदुत्तरेषु ।

१२ प्रकारे गुणवचनस्य ।

१३ अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् ।

१४ यथास्वे यथायथम् ।

१५ द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु

१६ पदस्य ।

१७ पदात् ।

१८ अनुदात्तं सर्वमपादादौ ।

१९ आमन्त्रितस्य च ।

२० युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ ।

२१ बहुवचनस्य वस्नसौ ।

२२ तेमयावेकवचनस्य ।

२३ त्वामौ द्वितीयायाः ।

२४ न चवाहाहैवयुक्ते ।

२५ पश्यार्थैश्चानालोचने ।

२६ सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा।

२७ तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः ।

२८ तिङ्ङतिङः ।

२९ न लुँट् ।

३० निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् ।

३१ नह प्रत्यारम्भे ।

३२ सत्यं प्रश्ने ।

३३ अङ्गाऽप्रातिलोम्ये ।

३४ हि च ।

३५ छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम्।

३६ यावद्यथाभ्याम् ।

३७ पूजायां नाऽनन्तरम् ।

३८ उपसर्गव्यपेतं च ।
३९ तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् ।
४० अहो च ।
४१ शेषे विभाषा ।
४२ पुरा च परीप्सायाम् ।
४३ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् ।
४४ किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् ।
४५ लोपे विभाषा ।
४६ एहि मन्ये प्रहासे लृँट् ।
४७ जात्वपूर्वम् ।
४८ किंवृत्तं च चिदुत्तरम् ।
४९ आहो उताहो चाऽनन्तरम् ।
५० शेषे विभाषा ।
५१ गत्यर्थलोँटा लृँण्न चेत् कारकं सर्वान्यत् ।
५२ लोँट् च ।
५३ विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम्
५४ हन्त च ।
५५ आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके ।
५६ यद्धितुपरं छन्दसि ।
५७ चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः ।
५८ चादिषु च ।
५९ चवायोगे प्रथमा ।
६० हेति क्षियायाम् ।
६१ अहेति विनियोगे च ।
६२ चाहलोप एवेत्यवधारणम् ।
६३ चादिलोपे विभाषा ।
६४ वैवावेति च च्छन्दसि ।
६५ एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् ।
६६ यद्वृत्तान्नित्यम् ।
६७ पूजनात्पूजितमनुदात्तम् ।
६८ सगतिरपि तिङ् ।
६९ कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ ।
७० गतिर्गतौ ।
७१ तिङि चोदात्तवति ।
७२ आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् ।
७३ नामन्त्रिते समानाधिकरणे ।
७४ सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने ।

द्वितीयः पादः

१ पूर्वत्रासिद्धम् ।
२ नलोपः सुप्स्वरसञ्ज्ञातुग्विधिषु कृति ।
३ न मु ने ।
४ उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य ।
५ एकादेश उदात्तेनोदात्तः ।
६ स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादौ ।
७ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

८ न ङिसम्बुद्ध्योः ।
९ मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः ।
१० झयः ।
११ सञ्ज्ञायाम् ।
१२ आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती ।
१३ उदन्वानुदधौ च ।
१४ राजन्वान् सौराज्ये ।
१५ छन्दसीरः ।
१६ अनो नुँट् ।
१७ नाद् घस्य ।
१८ कृपो रो लः ।
१९ उपसर्गस्यायतौ ।
२० ग्रो यङि ।
२१ अचि विभाषा ।
२२ परेश्च घाङ्कयोः ।
२३ संयोगान्तस्य लोपः ।
२४ रात्सस्य ।
२५ धि च ।
२६ झलो झलि ।
२७ ह्रस्वादङ्गात् ।
२८ इट ईटि ।
२९ स्कोः संयोगाद्योरन्ते च ।
३० चोँः कुँः ।
३१ हो ढः ।
३२ दादेर्धातोर्घः ।
३३ वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् ।
३४ नहो धः ।
३५ आहस्थः ।
३६ व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः ।
३७ एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः ।
३८ दधस्तथोश्च ।
३९ झलां जशोऽन्ते ।
४० झषस्तथोर्धोऽधः ।
४१ षढोः कः सि ।
४२ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ।
४३ संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः ।
४४ ल्वादिभ्यः ।
४५ ओदितश्च ।
४६ क्षियो दीर्घात् ।
४७ श्योऽस्पर्शे ।
४८ अञ्चोऽनपादाने ।
४९ दिवोऽविजिगीषायाम् ।
५० निर्वाणोऽवाते ।
५१ शुषः कः ।
५२ पचो वः ।
५३ क्षायो मः ।
५४ प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् ।

५५ अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः ।
५६ नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् ।
५७ न ध्याख्यापॄमूर्च्छिमदाम् ।
५८ वित्तो भोगप्रत्यययोः ।
५९ भित्तं शकलम् ।
६० ऋणमाधमर्ण्ये ।
६१ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि ।
६२ क्विन्प्रत्ययस्य कुः ।
६३ नशेर्वा ।
६४ मो नो धातोः ।
६५ म्वोश्च ।
६६ ससजुषो रुः ।
६७ अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च ।
६८ अहन् ।
६९ रोऽसुपि ।
७० अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि ।
७१ भुवश्च महाव्याहृतेः ।
७२ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः ।
७३ तिप्यनस्तेः ।
७४ सिपि धातो रुर्वा ।
७५ दश्च ।
७६ र्वोरुपधाया दीर्घ इकः ।
७७ हलि च ।
७८ उपधायां च ।
७९ न भकुर्छुराम् ।
८० अदसोऽसेर्दादु दो मः ।
८१ एत ईद् बहुवचने ।
८२ वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः ।
८३ प्रत्यभिवादे शूद्रे ।
८४ दूराद्धूते च ।
८५ हैहेप्रयोगे हैहयोः ।
८६ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम् ।
८७ ओमभ्यादाने ।
८८ ये यज्ञकर्मणि ।
८९ प्रणवष्टेः ।
९० याज्यान्तः ।
९१ ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः ।
९२ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च ।
९३ विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः ।
९४ निगृह्यानुयोगे च ।
९५ आम्रेडितं भर्त्सने ।
९६ अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् ।
९७ विचार्यमाणानाम् ।
९८ पूर्वं तु भाषायाम् ।
९९ प्रतिश्रवणे च ।
१०० अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ।

१०१ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ।
१०२ उपरिस्विदासीदिति च ।
१०३ स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु ।
१०४ क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम्
१०५ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ।
१०६ प्लुतावैच इदुतौ ।
१०७ एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ ।
१०८ तयोर्य्वावचि संहितायाम् ।

तृतीयः पादः

१ मतुवसोरुँ सम्बुद्धौ छन्दसि।
२ अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा
३ आतोऽटि नित्यम् ।
४ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः
५ समः सुँटि ।
६ पुमः खय्यम्परे ।
७ नश्छव्यप्रशान् ।
८ उभयथर्क्षु ।
९ दीर्घादटि समानपादे ।
१० नॄन्पे ।
११ स्वतवान् पायौ ।
१२ कानाम्रेडिते ।
१३ ढो ढे लोपः ।
१४ रो रि ।
१५ खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।
१६ रोः सुपि ।
१७ भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि
१८ व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य ।
१९ लोपः शाकल्यस्य ।
२० ओतो गार्ग्यस्य ।
२१ उञि च पदे ।
२२ हलि सर्वेषाम् ।
२३ मोऽनुस्वारः ।
२४ नश्चाऽपदान्तस्य झलि ।
२५ मो राजि समः क्वौ ।
२६ हे मपरे वा ।
२७ नपरे नः ।
२८ ङ्णोः कुँक्टुँक् शरि ।
२९ डः सि धुँट् ।
३० नश्च ।
३१ शि तुँक् ।
३२ ङमो ह्रस्वादचि ङमुँण् नित्यम्
३३ मय उञो वो वा ।
३४ विसर्जनीयस्य सः ।
३५ शर्परे विसर्जनीयः ।
३६ वा शरि ।
३७ कुँप्वोः ᳲकᳲपौ च ।
३८ सोऽपदादौ ।

३९ इणः षः ।
४० नमस्पुरसोर्गत्योः ।
४१ इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य ।
४२ तिरसोऽन्यतरस्याम् ।
४३ द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे ।
४४ इसुसोः सामर्थ्ये ।
४५ नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य ।
४६ अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य ।
४७ अधःशिरसी पदे ।
४८ कस्कादिषु च ।
४९ छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः ।
५० कः करत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः ।
५१ पञ्चम्याः परावध्यर्थे ।
५२ पातौ च बहुलम् ।
५३ षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु ।
५४ इडाया वा ।
५५ अपदान्तस्य मूर्धन्यः ।
५६ सहेः साडः सः ।
५७ इण्कोः ।
५८ नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि
५९ आदेशप्रत्यययोः ।
६० शासिवसिघसीनां च ।
६१ स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात्
६२ सः स्विदिस्वदिसहीनां च ।
६३ प्राक् सितादड्व्यवायेऽपि ।
६४ स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य ।
६५ उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् ।
६६ सदिरप्रतेः ।
६७ स्तन्भेः ।
६८ अवाच्चालम्बनाविदूर्ययोः ।
६९ वेश्च स्वनो भोजने ।
७० परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् ।
७१ सिवादीनां वाऽड्व्यवायेऽपि
७२ अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु ।
७३ वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् ।
७४ परेश्च ।
७५ परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु ।
७६ स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः ।
७७ वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् ।
७८ इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात् ।

७९ विभाषेटः ।
८० समासेऽङ्गुलेः सङ्गः ।
८१ भीरोः स्थानम् ।
८२ अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः ।
८३ ज्योतिरायुषः स्तोमः ।
८४ मातृपितृभ्यां स्वसा ।
८५ मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् ।
८६ अभिनिसः स्तनः शब्दसञ्ज्ञायाम् ।
८७ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः
८८ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः
८९ निनदीभ्यां स्नातेः कौशले
९० सूत्रं प्रतिष्णातम् ।
९१ कपिष्ठलो गोत्रे ।
९२ प्रष्ठोऽग्रगामिनि ।
९३ वृक्षासनयोर्विष्टरः ।
९४ छन्दोनाम्नि च ।
९५ गवियुधिभ्यां स्थिरः ।
९६ विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् ।
९७ अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः ।
९८ सुषामादिषु च ।
९९ एति सञ्ज्ञायामगात् ।
१०० नक्षत्राद् वा ।
१०१ ह्रस्वात् तादौ तद्धिते ।
१०२ निसस्तपतावनासेवने ।
१०३ युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम्
१०४ यजुष्येकेषाम् ।
१०५ स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि ।
१०६ पूर्वपदात् ।
१०७ सुञः ।
१०८ सनोतेरनः ।
१०९ सहेः पृतनर्ताभ्यां च ।
११० न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् ।
१११ सात्पदाद्योः ।
११२ सिचो यङि ।
११३ सेधतेर्गतौ ।
११४ प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च ।
११५ सोढः ।
११६ स्तम्भुसिवुसहां चङि ।
११७ सुनोतेः स्यसनोः ।
११८ सदेः परस्य लिटि ।
११९ निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये वा छन्दसि ।

—:*:—

चतुर्थः पादः

१ रषाभ्यां नो णः समानपदे ।
२ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।
३ पूर्वपदात् सञ्ज्ञायामगः ।

४ वनं पुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यः ।
५ प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसञ्ज्ञायामपि ।
६ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः ।
७ अह्नोऽदन्तात् ।
८ वाहनमाहितात् ।
९ पानं देशे ।
१० वा भावकरणयोः ।
११ प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च
१२ एकाजुत्तरपदे णः ।
१३ कुमति च ।
१४ उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य ।
१५ हिनु मीना ।
१६ आनि लोट् ।
१७ नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च
१८ शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे ।
१९ अनितेरन्तः ।
२० उभौ साभ्यासस्य ।
२१ हन्तेरत्पूर्वस्य ।
२२ वमोर्वा ।
२३ अन्तरदेशे ।
२४ अयनं च ।
२५ छन्दस्यृदवग्रहात् ।
२६ नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः ।
२७ उपसर्गादनोत्परः ।
२८ कृत्यचः ।
२९ णेर्विभाषा ।
३० हलश्चेजुपधात् ।
३१ इजादेः सनुमः ।
३२ वा निंसनिक्षनिन्दाम् ।
३३ न भाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम् ।
३४ षात् पदान्तात् ।
३५ नशेः षान्तस्य ।
३६ पदान्तस्य ।
३७ पदव्यवायेऽपि ।
३८ क्षुभ्नादिषु च ।
३९ स्तोः श्चुना श्चुः ।
४० ष्टुना ष्टुः ।
४१ न पदान्ताट्टोरनाम् ।
४२ तोः षि ।
४३ शात् ।
४४ यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ।
४५ अचो रहाभ्यां द्वे ।
४६ अनचि च ।
४७ नाऽऽदिन्याक्रोशे पुत्रस्य ।

४८ शरोऽचि ।
४९ त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य ।
५० सर्वत्र शाकल्यस्य ।
५१ दीर्घादाचार्याणाम् ।
५२ झलां जश् झशि ।
५३ अभ्यासे चर्च ।
५४ खरि च ।
५५ वाऽवसाने ।
५६ अणोऽप्रगृह्यस्याऽनुनासिकः ।
५७ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ।
५८ वा पदान्तस्य ।
५९ तोँर्लि ।
६० उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ।
६१ झयो होऽन्यतरस्याम् ।
६२ शश्छोऽटि ।
६३ हलो यमां यमि लोपः ।
६४ झरो झरि सवर्णे ।
६५ उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः
६६ नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्य-काश्यपगालवानाम् ।
६७ अ अ ॥

इत्यष्टाध्यायीसूत्रपाठः

—*—

उणादि-सूत्रपाठः

प्रथमः पादः

१ कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् ।
२ छन्दसीणः ।
३ दृसनिजनिचरिचटिरहिभ्यो ञुण् ।
४ किञ्जरयोः श्रिणः ।
५ त्रो रश्च लः ।
६ कृके वचः कश्च ।
७ भृमृशीङ्तृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः ।
८ अणश्च ।
९ धान्ये नित् ।
१० शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च ।
११ स्यन्देः सम्प्रसारणं घश्च ।
१२ उन्देरिच्चादेः ।
१३ ईषेः किच्च ।
१४ स्कन्देः सलोपश्च ।
१५ सृजेरसुम् च ।
१६ कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च ।
१७ नावञ्चेः ।
१८ फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च ।
१९ वलेर्गुक्च ।
२० शः कित् सन्वच्च ।
२१ यो द्वे च ।
२२ कुर्भश्च ।
२३ पृभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्यः ।
२४ कृग्रोरुच्च ।
२५ अपदुःसुषु स्थः ।
२६ रपेरिच्चोपधायाः ।
२७ अर्जिदृशिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्च
२८ प्रथिम्रदिभ्रस्जां सम्प्रसारणं सलोपश्च ।
२९ लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च ।
३० ऊर्णोतेर्णुलोपश्च ।
३१ महति ह्रस्वश्च ।
३२ श्लिषेः कश्च ।
३३ आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च
३४ हरिमितयोर्द्रुवः ।
३५ शते च ।
३६ खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु ।
३७ मृगय्वादयश्च ।
३८ मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच् ।
३९ व्यथेः सम्प्रसारणं धः किच्च ।

४० मकुरदर्दुरौ ।
४१ मद्गुरादयश्च ।
४२ असेरुरन् ।
४३ मसेश्च ।
४४ शावशेराप्तौ ।
४५ अविमह्योष्टिषच् ।
४६ अमेर्दीर्घश्च ।
४७ रुहेर्वृद्धिश्च ।
४८ तवेर्णिद्वा ।
४९ नञि व्यथेः ।
५० किलेर्बुक्च ।
५१ इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् ।
५२ अशेर्नित् ।
५३ अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः ।
५४ सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ।
५५ कमेः पश्च ।
५६ गुपादिभ्यः कित् ।
५७ मिथिलादयश्च ।
५८ पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् ।
५९ कुम्बेर्नलोपश्च ।
६० शदेस्तश्च ।
६१ मूलेरादयः ।
६२ कबेरोतच्पश्च ।
६३ भातेर्डवतुप् ।
६४ कठिचकिभ्यामोरन् ।
६५ किशोरादयश्च ।
६६ कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ।
६७ मीनातेरूरन् ।
६८ स्यन्देः सम्प्रसारणञ्च ।
६९ सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् ।
७० वसेरगारे णिच्च ।
७१ पः किच्च ।
७२ अर्तेश्च तुः ।
७३ कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च
७४ चायः की ।
७५ आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ।
७६ कृञः कतुः ।
७७ एधिवह्योश्चतुः ।
७८ जीवेरातुः ।
७९ आतृकन् वृद्धिश्च ।
८० कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः स्त्रियाम् ।
८१ मृजेर्गुणश्च ।

८२ खडेर्डुँ ड् वा ।
८३ वहेर्धश्च ।
८४ कषेश्छश्च ।
८५ णित्कशिपद्यर्तेः ।
८६ अणो डश्च ।
८७ नञि लम्बेर्नलोपश्च ।
८८ के श्र एरँङ् चास्य ।
८९ त्रो दुँट् च ।
९० दरिद्रातेर्यालोपश्च ।
९१ नृतिशृध्योः कूः ।
९२ ऋतेरम् च ।
९३ अन्दूदृम्फूजम्बूकम्बूकफेलू-कर्कन्धूदिधिषूः ।
९४ मृग्रोरुतिँः ।
९५ ग्रो मुँट् च
९६ हृषेरुलच् ।
९७ हृसृरुहियुषिभ्य इतिँः
९८ ताडेर्णिलुक् च ।
९९ शमेर्ढः ।
१०० कमेरठः ।
१०१ रमेर्वृद्धिश्च ।
१०२ शमेः खः ।
१०३ कणेष्ठः ।
१०४ कलस्तृपश्च ।
१०५ शमेर्वश्च ।
१०६ वृषादिभ्यश्चित् ।
१०७ कमेर्बुँक् ।
१०८ लङ्घेर्वृद्धिश्च ।
१०९ कुटिकशिकौतिभ्यो मुँट् च ।
११० मृजेष्टिलोपश्च ।
१११ चुपेरच्चोपधायाः ।
११२ शकिशम्योर्नित् ।
११३ छो गुँग्घ्रस्वश्च ।
११४ अमन्ताड् डः ।
११५ क्वादिभ्यः कित् ।
११६ स्थाचतिमृजेरालज्वालञा-लीयरः ।
११७ पतिचण्डिभ्यामालञ् ।
११८ तमिविशिविडिमृणिकुलि-कपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ।
११९ पतेरङ्गच् पक्षिणि ।
१२० तरत्यादिभ्यश्च ।
१२१ विडादिभ्यः कित् ।
१२२ सृवृञोर्वृद्धिश्च ।
१२३ गन् गम्यद्योः ।
१२४ छापूखडिभ्यः कित् ।
१२५ भृजः किनुँट् च ।
१२६ शृणातेर्ह्रस्वश्च ।
१२७ गण् शकुनौ ।
१२८ मुदिग्रोर्गग्गौ ।
१२९ अण्डन् कृसृभृवृञः ।
१३० शदिभसोऽदिँः ।

१३१ दृणातेः पुँग्घ्रस्वश्च ।
१३२ त्यजितनियजिभ्यो डित् ।
१३३ एतेस्तुँट् च ।
१३४ सर्तेररटिँः ।
१३५ लङ्घेर्नलोपश्च ।
१३६ पारयतेरजिँः ।
१३७ प्रथेः कित्सम्प्रसारणञ्च ।
१३८ भियः षुँग्घ्रस्वश्च ।
१३९ युष्यसिभ्यां मदिँक् ।
१४० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन् ।
१४१ जहातेः सन्वदाकारलोपश्च ।
१४२ अवतेष्टिलोपश्च ।
१४३ ग्रसेरा च ।
१४४ अविसिविसिशुषिभ्यः कित्
१४५ इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् ।
१४६ युजिरुचितिजां कुश्च ।
१४७ हन्तेर्हि च ।
१४८ भियः षुँग्वा ।
१४९ घर्मग्रीष्मौ च ।
१५० प्रथेः षिवन्षवन्ष्वनः सम्प्रसारणञ्च ।
१५१ अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन् ।
१५२ इण्शीभ्यां वन् ।
१५३ सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वा अतन्त्रे ।
१५४ शेवायह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः ।
१५५ कृगृशृदृभ्यो वः ।
१५६ कनिँन् युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः ।
१५७ सप्यशूभ्यां तुँट् च ।
१५८ नञि जहातेः ।
१५९ श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्धन्मज्जन्नर्यमन्विश्वप्सन्परिज्मन्मातरिश्वन्मघवन्निति ।

इति प्रथमः पादः ।

द्वितीयः पादः

१ कृहृभ्यामेणुः ।
२ हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्
३ अवे भृञः ।
४ उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् ।
५ सर्तेर्णित् ।
६ जॄवृञ्भ्यामूथन् ।
७ पातॄतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ।
८ अर्तेर्निरि ।
९ निशीथगोपीथावगथाः ।

१० गश्चोदि ।
११ समीणः ।
१२ तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः ।
१३ स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपि-
क्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दि-
श्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदि-
खिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दि-
दहिदसिदम्भिवसिवाशिशीङ्-
हसिसिधिशुभिभ्यो रक् ।
१४ चकिरम्योरुच्चोपधायाः ।
१५ वौ कसेः ।
१६ अमितम्योर्दीर्घश्च ।
१७ निन्देर्नलोपश्च ।
१८ अर्देर्दीर्घश्च ।
१९ शुचेर्दश्च ।
२० दुरीणो लोपश्च ।
२१ कृतेश्छः क्रू च ।
२२ रोदेर्णिलुक् च ।
२३ बहुलमन्यत्रापि सञ्ज्ञा-
छन्दसोः ।
२४ जोरी च ।
२५ सुसूधाञ्गृधिभ्यः क्रन् ।
२६ शुसिचिमीनां दीर्घश्च ।
२७ वाविन्धेः ।
२८ वृधिवपिभ्यां रन् ।
२९ ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुर-
खुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्ल-
गौरवन्नेरामालाः ।
३० समि कस उकन् ।
३१ पचिनशोर्णुकन्कनुमौ च ।
३२ भियः क्रुकन् ।
३३ क्वुन् शिल्पिसञ्ज्ञयोरपूर्व-
स्यापि ।
३४ रमेरश्च लो वा ।
३५ जहातेर्द्वे च ।
३६ ध्मो धम च ।
३७ हनो वध च ।
३८ बहुलमन्यत्रापि ।
३९ कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् ।
४० उदकश्च ।
४१ वृश्चिकृषोः किकन् ।
४२ प्राङि पणिकषः ।
४३ मुषेर्दीर्घश्च ।
४४ स्यमेः सम्प्रसारणञ्च ।
४५ क्रिय इकन् ।
४६ आङि पणिपनिपतिखनिभ्यः
४७ श्यास्त्याहृञविभ्य इनच् ।
४८ वृजेः किच्च ।
४९ अजेरज च ।
५० बहुलमन्यत्रापि ।
५१ द्रुदक्षिभ्यामिनन् ।

५२ अर्तेः क्रिदिच्च ।
५३ वेपितुह्योर्ह्रस्वश्च ।
५४ तलिपुलिभ्यां च ।
५५ गर्वेरत उच्च ।
५६ रुहेश्च ।
५७ महेरिनण्च ।
५८ क्विँब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणश्च ।
५९ आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ।
६० परौ व्रजेः षश्च पदान्ते ।
६१ हुवः श्लुवच्च ।
६२ स्रुवः कः ।
६३ चिँक् च ।
६४ तनोतेरनश्च वः ।
६५ ग्लानुदिभ्यां डौ ।
६६ च्विरव्ययम् ।
६७ रातेर्डैः ।
६८ गमेर्डोः ।
६९ भ्रमेश्च डूः ।
७० दमेर्डोसिँः ।
७१ पणेरिज्यादेश्च वः ।
७२ वशः कित् ।
७३ भृञ उच्च ।
७४ जसिसहोरुरिन् ।
७५ सुयुरुवृञो युच् ।
७६ अशे रश च ।
७७ उन्देर्नलोपश्च ।
७८ गमेर्गश्च ।
७९ बहुलमन्यत्रापि ।
८० रञ्जेः क्युन् ।
८१ भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसि ।
८२ कृपॄवृजिमन्दिनिधाञः क्युः ।
८३ धृषेर्धिष च सञ्ज्ञायाम् ।
८४ हन्तेर्घुर च ।
८५ वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्च ।
८६ संश्चत्तृपद्वेहत् ।
८७ छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् ।
८८ ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित्
८९ अर्तेर्गुणः शुँट् च ।
९० सम्यानच् स्तुवः ।
९१ युधिबुधिदृशः किच्च ।
९२ हुर्छेः सनो लुक्छलोपश्च ।
९३ श्वितेर्दश्च ।
९४ शुचियुधिभ्यां सन्वच्च ।
९५ तृन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः सञ्ज्ञायां चानिटौ ।
९६ बहुलमन्यत्रापि ।
९७ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ ।
९८ सावसेर्ऋन् ।
९९ यतेर्वृद्धिश्च ।

१०० नञि च नन्देः ।

१०१ दिवेर्ऋः ।

१०२ नयतेर्डिच्च ।

१०३ सव्ये स्थश्छन्दसि ।

१०४ अर्तिसृधृधम्यम्यश्यवितॄभ्यो ऽनिः ।

१०५ आङि शुषेः सनश्छन्दसि ।

१०६ कृपेरादेश्च धः ।

१०७ अदेर्मुँट् च ।

१०८ वृतेश्च ।

१०९ क्षिपेः किच्च ।

११० अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिँः ।

१११ बृंहेर्नलोपश्च ।

११२ द्युतेरिसिँन्नादेश्च जः ।

११३ वसौ रुचेः सञ्ज्ञायाम् ।

११४ भुवः कित् ।

११५ सहो धश्च ।

११६ पिबतेस्थुँक् ।

११७ जनेरुसिँः ।

११८ मनेर्धश्छन्दसि ।

११९ अर्तिपॄवपियजितनिधनितपिभ्यो नित् ।

१२० एतेर्णिच्च ।

१२१ चक्षेः शिच्च ।

१२२ मुहेः किच्च ।

१२३ कॄगॄशॄवॄञ्चतिभ्यः ष्वरच् ।

१२४ नौ षदेः ॥

इति द्वितीयः पादः

—*—

तृतीयः पादः

१ छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वराः ।

२ इण्सिञ्जिदीङुष्यविभ्यो नक् ।

३ फेनमीनौ ।

४ कृषेर्वर्णे ।

५ बन्धेर्ब्रधिबुधी च ।

६ धापॄवस्यज्यतिभ्यो नः ।

७ लक्षेरट् मुँट् च ।

८ वनेरिच्चोपधायाः ।

९ सिवेष्टेर्यू च ।

१० कॄवॄजॄसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ।

११ धेट इच्च ।

१२ तृषिशुषिरसिभ्यः कित् ।

१३ सुञो दीर्घश्च ।

१४ रमेस्त च ।

१५ रास्नासास्नास्थूणावीणाः ।

१६ गादाभ्यामिष्णुच् ।

१७ कृत्यशूभ्यां क्स्नः ।

१८ तिजेर्दीर्घश्च ।

१९ श्लिषेरच्चोपधायाः ।

२० यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् ।
२१ भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ ।
२२ सरतेरयुः ।
२३ पानीविषिभ्यः पः ।
२४ च्युवः किच्च ।
२५ स्तुवो दीर्घश्च ।
२६ सुशृभ्यां निच्च ।
२७ कुयुभ्यां च ।
२८ खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्प-तल्पाः ।
२९ स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् ।
३० कृहनिभ्यां क्नुः ।
३१ गमेः सन्वच्च ।
३२ दाभाभ्यां नुः ।
३३ वचेर्गश्च ।
३४ धेट इच्च ।
३५ सुवः कित् ।
३६ जहातेर्द्वेऽन्त्यलोपश्च ।
३७ स्थो णुः ।
३८ अजिवृरीभ्यो निच्च ।
३९ विषेः किच्च ।
४० कृदाधाराचिंकलिभ्यः कः ।
४१ सृवृभृशुषिमुषिभ्यः कक् ।
४२ शुकवल्कोल्काः ।
४३ इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्
४४ नौ हः ।
४५ नौ सदेर्डिच्च ।
४६ स्यमेरीट् च ।
४७ अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च ।
४८ ह्रियो रश्च लो वा ।
४९ शकेरुनोन्तोन्त्युनयः ।
५० भुवो झिच् ।
५१ कन्युच् क्षिपेश्च ।
५२ अनुङ् नदेश्च ।
५३ कृवृदारिभ्य उनन् ।
५४ त्रो रश्च लो वा ।
५५ क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् ।
५६ फलेर्गुँक् च ।
५७ अशेर्लशश्च ।
५८ अर्जेर्णिलुक्च ।
५९ तृणाख्यायां चित् ।
६० अर्तेश्च ।
६१ अजियमिशीङ्भ्यश्च ।
६२ वृतुवदिवचिवसिहनिकमि-कषिभ्यः सः ।
६३ प्लुषेरच्चोपधायाः ।
६४ मनेर्दीर्घश्च ।
६५ अशेर्देवने ।
६६ स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् ।
६७ ऋषेर्जातौ ।

६८ उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च ।
६९ गृधिपण्योर्दकौ च ।
७० अशेः सरन् ।
७१ वसेश्च ।
७२ सम्पूर्वाच्चित् ।
७३ कृधूमदिभ्यः कित् ।
७४ पतेरश्च लः ।
७५ तन्यृषिभ्यां क्सरन् ।
७६ पीयुक्वणिभ्यां कालन् ह्रस्वं सम्प्रसारणञ्च ।
७७ कठिकषिभ्यां काकुः ।
७८ सर्तेर्दुँक च ।
७९ वृतेर्वृद्धिश्च ।
८० पर्देर्नित सम्प्रसारणमलोपश्च ।
८१ सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः
८२ आनकः शीङ्भियः ।
८३ आणको लूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः ।
८४ उल्मुकदर्विहोमिनः ।
८५ ह्रियः कुक् रश्च लो वा ।
८६ हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन् ।
८७ नञ्याप इट् च ।
८८ तनिमृङ्भ्यां किच्च ।
८९ अञ्जिघृसिभ्यः क्तः ।
९० दुतनिभ्यां दीर्घश्च ।
९१ जेर्मूट् चोदात्तः ।
९२ लोष्टपलितौ ।
९३ ह्रश्याभ्यामितन् ।
९४ रुहेरश्च लो वा ।
९५ पिशेः किच्च ।
९६ श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ।
९७ दधिषाय्यः ।
९८ वृञ एण्यः ।
९९ स्तुवः केय्यश्छन्दसि ।
१०० राजेरन्यः ।
१०१ शृरम्योश्च ।
१०२ अर्तेर्निच्च ।
१०३ पुर्जन्यः ।
१०४ वदेरान्यः ।
१०५ अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ।
१०६ गडेरादेश्च कः ।
१०७ वृञश्चित् ।
१०८ सुविदेः कत्रन् ।
१०९ कृतेर्नुँम् च ।
११० भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ।
१११ पृषिरञ्जिभ्यां कित् ।
११२ खलतिः ।
११३ शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः ।
११४ भृञश्चित् ।

११५ रुविदिभ्यां ङित् ।
११६ उपसर्गे वसेः ।
११७ अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणिमहिभ्योऽसच् ।
११८ वेञस्तुँट् च ।
११९ वहियुभ्यां णित् ।
१२० वयश्च ।
१२१ दिवः कित् ।
१२२ कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच्
१२३ ऋषिवृषिभ्यां कित् ।
१२४ रुषेर्निल्लुष् च ।
१२५ रासिवल्लिभ्यां च ।
१२६ जृविशिभ्यां झच् ।
१२७ रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषि ।
१२८ तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च ।
१२९ हन्तेर्मुँट् हि च ।
१३० भन्देर्नलोपश्च ।
१३१ ऋच्छेररः ।
१३२ अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् ।
१३३ कुवः क्रन् ।
१३४ अञ्जिमदिमन्दिभ्य आरन् ।
१३५ गडेः कड च ।
१३६ शृङ्गारभृङ्गारौ ।
१३७ कञ्जिमृजिभ्यां चित् ।
१३८ कमेः किदुच्चोपधायाः ।
१३९ तुषारादयश्च ।
१४० दीङो नुँट् च ।
१४१ सर्तेरपः षुक् च ।
१४२ उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ।
१४३ क्वणेः सम्प्रसारणञ्च ।
१४४ कपश्चाक्रवर्मणस्य ।
१४५ विटपविष्टपविशिपोलपाः ।
१४६ वृतेस्तिकन् ।
१४७ कृतिभिदिलतिभ्यः कित् ।
१४८ इष्यशिभ्यां तकन् ।
१४९ इणस्तशन्तशसुनौ ।
१५० वीपतिभ्यां तनन् ।
१५१ दृदलिभ्यां भः ।
१५२ अर्तिगृभ्यां भन् ।
१५३ इणः कित् ।
१५४ असिसञ्जिभ्यां क्थिन् ।
१५५ प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ।
१५६ अशेर्नित् ।
१५७ इषेः क्सुः ।
१५८ अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः ।
१५९ यापोः किद् द्वे च ।
१६० लक्षेर्मुँट् च ॥

इति तृतीयः पादः

चतुर्थः पादः

१ वातप्रमीः ।
२ ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः क्त्निच्-यतुजलिजिष्णुजिष्ठजिसन्स्यनिथिन्नुल्यसासानुकः ।
३ श्रः करन् ।
४ पुषः कित् ।
५ कलश्च ।
६ गमेरिनिः ।
७ आङि णित् ।
८ भुवश्च ।
९ प्र स्थः ।
१० परमे कित् ।
११ मन्थः ।
१२ पतः स्थ च ।
१३ खजेराकः ।
१४ वलाकादयश्च ।
१५ पिनाकादयश्च ।
१६ कषिदूषीभ्यामीकन् ।
१७ अनिहृषिभ्यां किच्च ।
१८ चङ्कणः कङ्कण च ।
१९ शृपृवृञां द्वे रुँक् चाभ्यासस्य ।
२० फर्फरीकादयश्च ।
२१ ईषेः किद्ध्रस्वश्च ।
२२ ऋजेश्च ।
२३ सर्तेर्नुँम् च ।
२४ मृडः कीकच्कङ्कणौ ।
२५ अलीकादयश्च ।
२६ कृतभ्यामीषन् ।
२७ शृपृभ्यां किच्च ।
२८ अर्जेर्ऋज च ।
२९ अम्बरीषः ।
३० कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ।
३१ वशेः किच्च ।
३२ कशेर्मुँट् च ।
३३ कृञ उच्च ।
३४ घसेः किच्च ।
३५ गभीरगम्भीरौ ।
३६ विषाविहा ।
३७ पच एलिमच् ।
३८ शीङो धुक्लक्वलञ्वालनः ।
३९ मृकणिभ्यामूकोकणौ ।
४० वलेरूकः ।
४१ उलूकादयश्च ।
४२ शलिमण्डिभ्यामूकण् ।
४३ नियो मिः ।
४४ अर्तेरूच्च ।
४५ भुवः कित् ।
४६ अश्नोते रश च ।
४७ दल्मिः ।
४८ वीज्याज्वरिभ्यो निः ।

४९ सृवृषिभ्यां कित् ।
५० अङ्गेर्नलोपश्च ।
५१ वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् ।
५२ घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णयः ।
५३ वृदृभ्यां विन् ।
५४ जृशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन् ।
५५ दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य ।
५६ कृविघृष्विछविस्थविकिकीदिवि
५७ पातेर्डतिः ।
५८ शकेर्ऋतिन् ।
५९ अमेरतिः ।
६० वहिवस्यर्तिभ्यश्चित् ।
६१ अञ्चेः को वा ।
६२ हन्तेरंह च ।
६३ रमेर्नित् ।
६४ सूङः क्रिः ।
६५ अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् ।
६६ वङ्क्र्यादयश्च ।
६७ राशदिभ्यां त्रिप् ।
६८ अदेस्त्रिनिश्च ।
६९ पतेरत्रिन् ।
७० मृकणिभ्यामीचिः ।
७१ श्वयतेश्चित् ।
७२ वेञो डिच्च ।
७३ ऋहनिभ्यामूषन् ।
७४ पुरः कुषन् ।
७५ पृनहिकलिभ्य उषच् ।
७६ पीयेरूषन् ।
७७ मस्जेर्नुँम् च ।
७८ गण्डेश्च ।
७९ अर्तेररुः ।
८० कुटः किच्च ।
८१ शकादिभ्योऽटन् ।
८२ कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् ।
८३ कदेर्णित्पक्षिणि ।
८४ कलिकर्द्योरमः ।
८५ कुणिपुल्योः किन्दच् ।
८६ कुपेर्वा वश्च ।
८७ नौ षञ्जेर्घथिन् ।
८८ उद्यर्तेश्चित् ।
८९ सर्तेर्णिच्च ।
९० खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ।
९१ कुवश्चट् दीर्घश्च ।
९२ समीणः ।
९३ सिवेष्टेरू च ।
९४ शमेर्वन् ।
९५ उल्बादयश्च ।
९६ स्थः स्तोम्बजवकौ ।
९७ शाशपिभ्यां ददनौ ।
९८ अब्दादयश्च ।
९९ वलिमलितनिभ्यः कयन् ।

१०० वृहोः षुग्दुकौ च ।
१०१ मीपीभ्यां रुः ।
१०२ जत्र्वादयश्च ।
१०३ रुशातिभ्यां क्रुन् ।
१०४ जनिदाच्युसृवृमदिपमिनमिभृञ्भ्य इत्वन्त्वन्त्नण्क्निन्शक्स्यढडटोटचः ।
१०५ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ।
१०६ कुसेरुम्भोमेदेताः ।
१०७ स्नानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेत्वलपल्वलधिष्ण्यशल्याः ।
१०८ मूशक्यविभ्यः क्लः ।
१०९ माछाशसिभ्यो यः ।
११० सुनोतेश्च ।
१११ जनेर्यक् ।
११२ अघ्न्यादयश्च ।
११३ स्नामदिपद्यर्तिपृशकिभ्यो वनिप् ।
११४ शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः क्वनिप् ।
११५ ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्च ।
११६ अदेर्ध च ।
११७ प्र ईरशदोस्तुट् च ।
११८ सर्वधातुभ्य इन् ।
११९ हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च ।
१२० इगुपधात् कित् ।
१२१ भ्रमेः सम्प्रसारणञ्च ।
१२२ क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च ।
१२३ मनेरुच्च ।
१२४ वर्णे बलिश्चाहिरण्ये ।
१२५ वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ।
१२६ नहो भश्च ।
१२७ कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि ।
१२८ श्रः शकुनौ ।
१२९ कृञ उदीचां कारुषु ।
१३० जनिघसिभ्यामिण् ।
१३१ अज्यतिभ्याञ्च ।
१३२ पादे च ।
१३३ अशिपणाय्योरुडायलुकौ च
१३४ वातेर्डिच्च ।
१३५ प्रे हरतेः कूपे ।
१३६ नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः ।
१३७ समाने ख्यः स चोदात्तः ।
१३८ आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च
१३९ अच इः ।

१४० खनिकष्यञ्ज्यसिवसिवनि-
सनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यश्च ।
१४१ वृतेश्छन्दसि ।
१४२ भ्रुजेः किच्च ।
१४३ कृगृशृपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्च ।
१४४ कुण्ठिकम्प्योर्नलोपश्च ।
१४५ सर्वधातुभ्यो मनिँन् ।
१४६ बृंहेर्नोऽच्च ।
१४७ अशिशकिभ्यां छन्दसि ।
१४८ हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिँच् ।
१४९ जनिमृङ्भ्यामिमनिँन् ।
१५० वेञः सर्वत्र ।
१५१ नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्-
लोमन्पाप्मन्ध्यामन् ।
१५२ मिथुने मनिँः ।
१५३ सातिभ्यां मनिँन्मनिँणौ ।
१५४ हनिमशिभ्यां सिकन् ।
१५५ कोररन् ।
१५६ गिर उडच् ।
१५७ इन्देः कमिँन्नलोपश्च ।
१५८ कायतेर्डिमिँः ।
१५९ सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ।
१६० भ्रसिजगमिनमिहनिविश्यशां
वृद्धिश्च ।
१६१ दिवेर्द्युच्च ।
१६२ उषिखनिभ्यां कित् ।
१६३ सिविमुच्योष्टेरू च ।
१६४ अमिचिमिशसिभ्यः क्त्रः ।
१६५ पुवो ह्रस्वश्च ।
१६६ स्त्यायतेर्ड्ट् ।
१६७ गुधृवीपचिवचियमिसदि-
क्षदिभ्यस्त्रः ।
१६८ हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ।
१६९ गमेरा च ।
१७० दादिभ्यश्छन्दसि ।
१७१ भूवादिगृभ्यो णित्रन् ।
१७२ चरेर्वृत्ते ।
१७३ अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ ।
१७४ अमेर्द्विषति चित् ।
१७५ आः समिण्निकषिभ्याम् ।
१७६ चितेः कणः कश्च ।
१७७ सूचेः स्मन् ।
१७८ पातेर्डुम्सुँन् ।
१७९ रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ।
१८० वसेस्तिः ।
१८१ सावसेः ।
१८२ वौ तसेः ।
१८३ पदिप्रथिभ्यां नित् ।
१८४ दृणातेर्ह्रस्वश्च ।
१८५ कृतकृपिभ्यः कीटन् ।
१८६ रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः
कितच् ।

१८७ कुटिकुषिभ्यां क्मलन् ।
१८८ कुषेर्लश्च ।
१८९ सर्वधातुभ्योऽसुँन् ।
१९० रपेरत एच्च ।
१९१ अशेर्देवने युँट् च ।
१९२ उब्जेर्बले बलोपश्च ।
१९३ श्वेः सम्प्रसारणञ्च ।
१९४ श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च ।
१९५ अर्तेरुच्च ।
१९६ व्याधौ शुँट् च ।
१९७ उदके तुँट् च ।
१९८ इण आगसि ।
१९९ रिचेर्धने घिच्च ।
२०० चायतेरन्ने ह्रस्वश्च ।
२०१ वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुँट् च ।
२०२ स्रुरीभ्यां तुँट् च ।
२०३ पातेर्बले जुँट् च ।
२०४ उदके थुँट् च ।
२०५ अन्ने च ।
२०६ अदेर्नुँमूर्धौ च ।
२०७ स्कन्देश्च स्वाङ्गे ।
२०८ आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुँट् च वा ।
२०९ रूपे जुँट् च ।
२१० उदके नुँम्भौ च ।
२११ नहेर्दिवि भश्च ।
२१२ इण आगोऽपराधे च ।
२१३ अमेर्हुँक्च ।
२१४ रमेश्च ।
२१५ देशे ह च ।
२१६ अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुँश्च ।
२१७ भूरञ्जिभ्यां कित् ।
२१८ वसेर्णित् ।
२१९ चन्देरादेश्च छः ।
२२० पचिवचिभ्यां सुँट् च ।
२२१ वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि ।
२२२ इणश्वासिँः ।
२२३ मिथुनेऽसिँः पूर्ववच्च सर्वम् ।
२२४ नञि हन एह च ।
२२५ विधाञो वेध च ।
२२६ नुवो धुँट् च ।
२२७ गतिकारकोपपदयोः पूर्वपद-प्रकृतिस्वरत्वञ्च ।
२२८ चन्द्रे मो डित् ।
२२९ वयसि धाञः ।
२३० पयसि च ।
२३१ पुरसि च ।
२३२ पुरूरवाः ।
२३३ चक्षेर्बहुलं शिच्च ।
२३४ उषः किच्च ।

२३५ दमेरुनसिँः ।
२३६ अङ्गिराः ।
२३७ अप्सराः ।
२३८ विदिभुजिभ्यां विश्वे ।
२३९ वशेः कनसिँः ।

इति चतुर्थः पादः

—:*:—

पञ्चमः पादः

१ अदिभुवो डुतच् ।
२ गुधेरूमः ।
३ मसेरूरः ।
४ स्थः किच्च ।
५ पातेरतिः ।
६ वातेर्नित् ।
७ अर्तेश्च ।
८ तृहेः क्नो हलोपश्च ।
९ वृन्लुठितनिताडिभ्य उलच-तण्डश्च ।
१० दंसेष्टटनौ न आ च ।
११ दंशेश्च ।
१२ उदिचेर्डैसिः ।
१३ नौ दीर्घश्च ।
१४ सौ रमेः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः ।
१५ पूञो यण्णुँग्घ्रस्वश्च ।
१६ स्रंसेः शिः कुँट् किच्च ।
१७ अर्तेः क्युरुच्च ।
१८ हिंसेरीरन्नीरचौ ।
१९ उदि दृणातेरलचौ पूर्वपदान्त्य-लोपश्च ।
२० डित् खनेर्मुट् चोदात्तः ।
२१ अमेः सन् ।
२२ मुहेः खो मूर्च ।
२३ नहेर्हलोपश्च ।
२४ शीङो ह्रस्वश्च ।
२५ माङ ऊखो मय च ।
२६ कलिगलिभ्यां फगस्योच्च ।
२७ स्पृशेः श्वण्शुनौ पृ च ।
२८ श्मनि श्रयतेर्डुन् ।
२९ अश्वादयश्च ।
३० जनेष्टन् नलोपश्च ।
३१ अच् तस्य जङ्घ च ।
३२ हन्तेः शरीरावयवे द्वे च ।
३३ क्लिशेरन् लो लोपश्च ।
३४ फलेरितजादेश्च पः ।
३५ कृञादिभ्यः सञ्ज्ञायां वुन् ।
३६ चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च ।
३७ पचिमच्योरिच्चोपधायाः ।
३८ जनेररष्ठ च ।
३९ वचिमनिभ्यां चिच्च ।
४० ऊर्जि दृणातेरलचौ ।
४१ कुदरादयश्च ।

४२ हन्तेर्युन्नाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ।
४३ क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च
४४ हर्यतेः कन्यन् हिर च ।
४५ कृञः पासः ।
४६ जनेस्तु रश्च ।
४७ ऊर्णोतेर्डः ।
४८ दधातेर्यन्नुँट् च ।
४९ जीर्यतेः क्रिन् रश्च वः ।
५० मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुँट् चालः ।
५१ ऋजेः कीकच् ।
५२ तनोतेर्डउः सन्वच्च ।
५३ अर्भकुपृथुकुपाका वयसि ।
५४ अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते
५५ लीरीङोर्ह्रस्वः पुँट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः ।
५६ क्लिशेरीच्चोपधायाः कन् लोपश्च लो नाम् च ।
५७ अश्नोतेराशुकर्मणि वरट् च ।
५८ चतेरुरन् ।
५९ प्राततेररँन् ।
६० अमेस्तुँट् च ।
६१ दहेर्गो हलोपो दश्च नः ।
६२ सिचेः सञ्ज्ञायां हनुँमौ कश्च ।
६३ व्याङि घ्रातेश्च जातौ ।
६४ हन्तेरच् घुरँ च ।
६५ क्षमेरुपधालोपश्च ।
६६ तरतेर्ड्रिः ।
६७ ग्रहेरनिः ।
६८ प्रथेरमच् ।
६९ चरेश्च ।
७० मङ्गेरलच् ॥

इति पञ्चमः पादः

इत्युणादि-सूत्रपाठः ॥

लिङ्गानुशासन-सूत्रपाठः

अथ स्त्रीलिङ्गाधिकारः

१ लिङ्गम् ।

२ स्त्री ।

३ ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दरः ।

४ अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः ।

५ अशनिभरण्यरणयः पुंसि च ।

६ मिन्यन्तः ।

७ वह्निवृष्ण्यग्नयः पुंसि ।

८ श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च ।

९ क्तिन्नन्तः ।

१० ईकारान्तश्च ।

११ ऊङाबन्तश्च ।

१२ य्वन्तमेकाक्षरम् ।

१३ विंशत्यादिरानवतेः ।

१४ दुन्दुभिरक्षेषु ।

१५ नाभिरक्षत्रिये ।

१६ उभावन्यत्र पुंसि ।

१७ तलन्तः ।

१८ भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि ।

१९ यादो नपुंसकम् ।

२० भास्स्रुक्स्रग्दिग्दृगुष्णिगुपानहः ।

२१ स्थूणोर्णे नपुंसके च ।

२२ गृहशशाभ्यां क्लीबे ।

२३ प्रावृड्विप्रुड्रुट्तृड्विट्त्विषः

२४ दर्विविदिवेदिखनिशान्यश्रिवेशिकृष्योषधिकट्यङ्गुलयः ।

२५ तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्छविरात्र्यादयः

२६ शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्तिभ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तयः ।

२७ प्रतिपदापद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्परिषदुषःसंवित्क्षुत्पुन्मुत्समिधः ।

२८ आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः ।

२९ अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च ।

३० स्रक्त्वग्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिचः ।

३१ तृटिसीमासम्बध्याः ।

३२ चुल्लिवेणिखार्यश्च ।

३३ ताराधाराज्योत्स्नादयश्च ।

३४ शलाका स्त्रियां नित्यम् ।

अथ पुँल्लिङ्गाधिकारः

१ पुमान् ।

२ घञबन्तः ।

३ घाजन्तश्च ।

४ भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके ।

५ नङन्तः ।

६ याच्ञा स्त्रियाम् ।

७ क्यन्तो घुः ।

८ इषुधिः स्त्री च ।

९ देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्र-नखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्ग-शरपङ्काभिधानानि ।

१० त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके ।

११ द्यौः स्त्रियाम् ।

१२ इषुबाहू स्त्रियां च ।

१३ बाणकाण्डौ नपुंसके च ।

१४ नान्तः ।

१५ क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघा-भिधानानि ।

१६ अभ्रं नपुंसकम् ।

१७ उकारान्तः ।

१८ धेनुरज्जुकुहूसरयुतनुकरेणु-प्रियङ्गवः स्त्रियाम् ।

१९ समासे रज्जुः पुंसि च ।

२० श्मश्रुजानुस्वाद्वश्रुजतुत्रपु-तालूनि नपुंसके ।

२१ वसु चार्थवाची ।

२२ मद्गुमधुसीधुशीधुसानु-कमण्डलूनि नपुंसके च ।

२३ रुत्वन्तः ।

२४ दारुकसेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके ।

२५ सक्तुर्नपुंसके च ।

२६ प्राग्रश्मेरकारान्तः ।

२७ कोपधः ।

२८ चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशु-कोल्मुकानि नपुंसके ।

२९ कण्टकानीकसरकमोदकचषक-मस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्क-वर्चस्कपिनाकभाण्डकटक-शण्डकपिटकतालकफलककल्क-पुलाकानि नपुंसके च ।

३० टोपधः ।

३१ किरीटमुकुटललाटवटवीट-शृङ्गाटकरटलोष्टानि नपुंसके ।

३२ कुटकूटकपटकवाटकर्पटनट-निकटकीटकटानि नपुंसके च

३३ णोपधः ।

३४ ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके ।

३५ कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरण-वृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके च ।

३६ थोपधः ।
३७ काष्ठपृष्ठसिक्थोक्थानि नपुंसके ।
३८ काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम् ।
३९ तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च
४० नोपधः ।
४१ जघनाजिनतुहिनकाननवन-वृजिनविपिनवेतनशासनसोपान-मिथुनश्मशानरत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके ।
४२ मानयानाभिधाननलिनपुलि-नोद्यानशयनासनस्थानचन्द-नालानसमानभवनवसनसम्भा-वनविभावनविमानानि नपुंसके च
४३ पोपधः ।
४४ पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्प-शष्पसमीपान्तरीपाणि नपुंसके
४५ शूर्पकुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च ।
४६ भोपधः ।
४७ तलभं नपुंसकम् ।
४८ जृम्भं नपुंसके च ।
४९ मोपधः ।
५० रुक्मसिध्मयुग्मेध्मगुल्मा-ध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके ।
५१ सङ्ग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेम-क्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च
५२ योपधः ।
५३ किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके ।
५४ गोमयकषायमलयान्वयाव्य-यानि नपुंसके च ।
५५ रोपधः ।
५६ द्वाराग्रस्फारतक्रवक्रवप्रक्षिप्र-क्षुद्रछिद्रनारतीरदूरकृच्छ्र-रन्ध्राश्रश्वभ्रभीरगभीरक्रूर-विचित्रकेयूरकेदारोदरशरीर-कन्दरमन्दरपञ्जराजरजठरा-जिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहर-कुटीरकुलीरचत्वरकाश्मीर-नीराम्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्र-क्षेत्रमित्रकलत्रछत्रसूत्रवक्त्रनेत्र-गोत्राङ्गुलित्रभलत्रास्त्रशस्त्र-शास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणि नपुंसके ।
५७ शुक्रमदेवतायाम् ।
५८ चक्रवज्रान्धकारसारावारपार-क्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दा-रोशीरतिमिरशिशिराणि नपुं-सके च ।
५९ षोपधः ।
६० शिरीषर्जीषाम्बरीषपीयूषपुरीष-किल्बिषकल्माषाणि नपुंसके ।

६१ यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च ।

६२ सोपधः ।

६३ पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके ।

६४ चमसांसरसनिर्यासोपवासकार्पासवासमासकासकांसमांसानि नपुंसके च ।

६५ कंसं चाप्राणिनि ।

६६ रश्मिदिवसाभिधानानि ।

६७ दीधितिः स्त्रियाम् ।

६८ दिनाहनी नपुंसके ।

६९ मानाभिधानानि ।

७० द्रोणाढकौ नपुंसके च ।

७१ खारीमानिके स्त्रियाम् ।

७२ दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वञ्च ।

७३ नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि ।

७४ मरुद्गरुत्तरदृत्विजः ।

७५ ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः ।

७६ ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः ।

७७ हस्तकुन्तान्तवातव्रातदूतधूर्तसूतचूतमुहूर्ताः ।

७८ षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः ।

७९ वंशांशपुरोडाशाः ।

८० हृदकन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः ।

८१ अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगाः ।

८२ पल्लवपल्वलकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धस्कन्धमृदङ्गसङ्गसमुद्रपुङ्खाः ।

८३ सारथ्यतिथिकुक्षिवस्तिपाण्यञ्जलयः ।

अथ नपुंसकलिङ्गाधिकारः

१ नपुंसकम् ।

२ भावे ल्युडन्तः ।

३ निष्ठा च ।

४ त्वष्यञौ तद्धितौ ।

५ कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः ।

६ यद्यढग्यगञण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि ।

७ अव्ययीभावः ।

८ द्वन्द्वैकत्वम् ।

९ अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च ।

१० अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः ।
११ अनल्पे छाया ।
१२ राजामनुष्यपूर्वा सभा ।
१३ सुरासेनाच्छायाशालानिशाः स्त्रियां च ।
१४ शिष्टः परवत् ।
१५ रात्राह्नाहाः पुंसि ।
१६ अपथपुण्याहे नपुंसके ।
१७ सङ्ख्यापूर्वा रात्रिः ।
१८ द्विगुः स्त्रियां च ।
१९ इसुसन्तः ।
२० अर्चिः स्त्रियां च ।
२१ छदिः स्त्रियामेव ।
२२ मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि ।
२३ सीरार्थौदनाः पुंसि ।
२४ वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च ।
२५ अटवी स्त्रियाम् ।
२६ लोपधः ।
२७ तूलोपलतालकुशूलतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि ।
२८ शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगलपलालबिडालखिलशूलाः पुंसि च ।
२९ शतादिः संख्या ।
३० शतायुतप्रयुताः पुंसि च ।
३१ लक्षाकोटी स्त्रियाम् ।
३२ शङ्कुः पुंसि ।
३३ सहस्रः क्वचित् ।
३४ मन्द्व्यच्कोऽकर्त्तरि ।
३५ ब्रह्मन् पुंसि च ।
३६ नामरोमणी नपुंसके ।
३७ असन्तो द्व्यच्कः ।
३८ अप्सराः स्त्रियाम् ।
३९ त्रान्तः ।
४० यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव ।
४१ भृत्रामित्रछात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि ।
४२ पत्रपात्रपवित्रसूत्रछत्राः पुंसि च
४३ बलकुसुमशुल्वपचनरणाभिधानानि ।
४४ पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च ।
४५ आहवसङ्ग्रामौ पुंसि ।
४६ आजिः स्त्रियामेव ।
४७ फलजातिः ।
४८ वृक्षजातिः स्त्रियामेव ।
४९ वियज्जगत्सकृच्छकन्पृषच्छकृद्यकृदुदश्वितः ।

५० नवनीतावतानृतामृतनिमित्त-वित्तचित्तपित्तव्रतरजतवृत्त-पलितानि ।

५१ श्राद्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्काङ्ग-दधिसक्थ्यक्ष्यस्थ्यास्पदाकाश-कण्वबीजानि ।

५२ दैवं पुंसि च ।

५३ धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्य-धिष्ण्यहव्यकव्यकाव्यसत्या-पत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्य-तूर्यसैन्यानि ।

५४ द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छ-बिम्बकुटुम्बकवचवरशरवृन्दा-रकाणि ।

५५ अक्षमिन्द्रिये ॥

अथ स्त्रीलिङ्गपुँल्लिङ्गाधिकारः

१ स्त्रीपुंसयोः ।

२ गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्ति-शाल्मलित्रुटिमसिमरीचयः ।

३ मृत्युसीधुकर्कन्धुसिन्धुकण्डु-रेणवः ।

४ गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च

५ अपत्यार्थतद्धिते ।

अथ पुँल्लिङ्गनपुंसकलिङ्गाधिकारः

१ पुंनपुंसकयोः ।

२ घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्त-बुस्तलोहिताः ।

३ शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यदृढाः ।

४ व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पाभ्र-र्धर्चपुच्छाः ।

५ कबन्धौषधायुधान्ताः ।

६ दण्डमण्डखण्डशव सैन्धवपार्श्वा-काशकुशकाशाङ्कुशकुलिशाः ।

७ गृहमेहदेहपट्टपटहाष्टापदार्बुद-ककुदाश्च

अथाविशिष्टलिङ्गाधिकारः

१ अविशिष्टलिङ्गम् ।

२ अव्ययं कतियुष्मदस्मदः ।

३ ष्णान्ता सङ्ख्या ।

४ गुणवचनञ्च ।

५ कृत्याश्च ।

६ करणाधिकरणयोर्ल्युट् ।

७ सर्वादीनि सर्वनामानि ।

इति लिङ्गानुशासन-सूत्रपाठः ॥

धा तु पा ठः

भ्वादिगणः

१ भू सत्तायाम् ।

उदात्तः परस्मैभाषः[१] ।

एधादय आत्मनेभाषाः[२]—

२ एधँ वृद्धौ ।

३ स्पर्धँ सङ्घर्षे ।

४ गाधृँ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च ।

५ बाधृँ विलोडने ।

६ नाथृँ, नाधृँ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु ।

७ दधँ धारणे ।

८ स्कुदिँ आप्रवणे ।

९ श्विदिँ श्वैत्ये ।

१० वदिँ अभिवादनस्तुत्योः ।

११ भदिँ कल्याणे सुखे च ।।

१२ मदिँ स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु ।

१३ स्पदिँ किञ्चिच्चलने ।

१४ क्लिदिँ परिदेवने ।

१५ मुदँ हर्षे ।

१६ ददँ दाने ।

१७ ष्वदँ, स्वर्दँ आस्वादने

१८ उर्दँ माने क्रीडायाञ्च ।

१९ कुर्दँ, खुर्दँ, गुर्दँ, गुदँ क्रीडायामेव ।

२० षूदँ क्षरणे ।

२१ ह्रादँ अव्यक्ते शब्दे ।

२२ ह्लादीँ सुखे च ।

२३ स्वादँ आस्वादने ।

२४ पर्दँ कुत्सिते शब्दे ।

२५ यतीँ प्रयत्ने ।

२६ युतृँ, जुतृँ भासने ।

२७ विथृँ, वेथृँ याचने ।

२८ श्रथिँ शैथिल्ये ।

२९ ग्रथिँ कौटिल्ये ।

३० कत्थँ श्लाघायाम् ।

इत्युदात्ता अनुदात्तेतः ।
[३६+१ = ३७]

अतादय परस्मैभाषाः—

३१ अतँ सातत्यगमने ।

३२ चितीँ सञ्ज्ञाने ।

३३ च्युतिँर् आसेचने ।

---

१ परस्मैभाषः = परस्मैपदी ।
२ आत्मनेभाषः = आत्मनेपदी ।

३४ श्च्युतिँर् क्षरणे ।
३५ मन्थँ विलोडने ।
३६ कुथिँ, पुथिँ, लुथिँ, मथिँ हिंसासङ्क्लेशनयोः ।
३७ षिधुँ गत्याम् ।
३८ षिधूँ शास्त्रे माङ्गल्ये च ।
३९ खादृँ भक्षणे ।
४० खदँ स्थैर्ये हिंसायां च ।
४१ बदँ स्थैर्ये ।
४२ गदँ व्यक्तायां वाचि ।
४३ रदँ विलेखने ।
४४ णदँ अव्यक्ते शब्दे ।
४५ अर्दँ गतौ याचने च ।
४६ नर्दँ, गर्दँ शब्दे ।
४७ तर्दँ हिंसायाम् ।
४८ कर्दँ कुत्सिते शब्दे ।
४९ खर्दँ दन्दशूके ।
५० अतिँ, अदिँ बन्धने ।
५१ इदिँ परमैश्वर्ये ।
५२ बिदिँ, भिदिँ अवयवे ।
५३ गडिँ वदनैकदेशे ।
५४ णिदिँ कुत्सायाम् ।
५५ टुनदिँ समृद्धौ ।
५६ चदिँ आह्लादने दीप्तौ च ।
५७ त्रदिँ चेष्टायाम् ।
५८ कदिँ, क्रदिँ, क्लदिँ आह्वाने रोदने च ।
५९ क्लिदिँ परिदेवने ।
६० शुन्धँ शुद्धौ ।

उदात्ता उदात्तेतः।
[३८+३७=७५]

शीकादय आत्मनेभाषाः—
६१ शीकृँ सेचने ।
६२ लोकृँ दर्शने ।
६३ श्लोकृँ सङ्घाते ।
६४ द्रेकृँ, ध्रेकृँ शब्दोत्साहयोः ।
६५ रेकृँ शङ्कायाम् ।
६६ सेकृँ, स्रेकृँ, स्रकिँ, श्रकिँ, श्लकिँ गत्यर्थाः ।
६७ शकिँ शङ्कायाम् ।
६८ अकिँ लक्षणे ।
६९ वकिँ कौटिल्ये ।
७० मकिँ मण्डने ।
७१ ककृँ लौल्ये ।
७२ कुकृँ, वृकृँ आदाने ।
७३ चकृँ तृप्तौ प्रतिघाते च ।
७४ ककिँ, वकिँ, श्वकिँ, त्रकिँ, ढौकृँ, त्रौकृँ, ष्वस्कृँ, वस्कृँ, मस्कृँ, टिकृँ, टीकृँ, तिकृँ, तीकृँ, रघिँ, लघिँ गत्यर्थाः ।

---

३७ 'षिधँ गत्याम्' इति क्वचित् ।

७५ लघिँ भोजननिवृत्तावपि ।
७६ अघिँ, वघिँ, मघिँ गत्याक्षेपे ।
७७ मघिँ कैतवे च ।
७८ राघृँ, लाघृँ, द्राघृँ, ध्राघृँ सामर्थ्ये ।
७९ द्राघृँ आयामे च ।
८० श्लाघृँ कत्थने ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[४२ + ७५=११७]

फक्कादय परस्मैभाषाः—

८१ फक्कँ नीचैर्गतौ ।
८२ तकँ हसने ।
८३ तकिँ कृच्छ्रजीवने ।
८४ बुक्कँ भषणे ।
८५ कखँ हसने ।
८६ ओखृँ, राखृँ, लाखृँ, द्राखृँ, ध्राखृँ शोषणालमर्थयोः ।
८७ शाखृँ श्लाखृँ व्याप्तौ ।
८८ उखँ, उखिँ, वखँ वखिँ, मखँ, मखिँ, णखँ, णखिँ, रखँ, रखिँ, लखँ, लखिँ, इखँ, इखिँ, ईखिँ, वल्गँ, रगिँ, लगिँ, अगिँ, वगिँ, मगिँ, तगिँ, त्वगिँ, श्रगिँ, श्लगिँ, इगिँ, रिगिँ, लिगिँ गत्यर्थाः ।
८९ रिखँ, त्रखँ, त्रखिँ, शिखिँ इत्यपि केचित् ।
९० त्वगिँ कम्पने च ।
९१ युगिँ, जुगिँ, बुगिँ वर्जने ।
९२ घघँ हसने ।
९३ मघिँ मण्डने ।
९४ लघिँ शोषणे[1] ।
९५ शिघिँ आघ्राणे ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[५१+११७ = १६८]

वर्चादय आत्मनेभाषाः—

९६ वर्चँ दीप्तौ ।
९७ षचँ सेचने सेवने च ।
९८ लोचृँ दर्शने ।
९९ शचँ व्यक्तायां वाचि ।
१०० श्वचँ, श्वचिँ गतौ ।
१०१ कचँ बन्धने ।
१०२ कचिँ, काचिँ दीप्तिबन्धनयोः ।
१०३ मचँ, मुचिँ कल्कने ।
१०४ मचिँ धारणोच्छ्रायपूजनेषु ।
१०५ पचिँ व्यक्तीकरणे ।
१०६ ष्टुचँ प्रसादे ।

---

१. इदं धातुसूत्रं सर्वत्र नोपलभ्यते ।
१०५. 'पचँ व्यक्तीकरणे' इति केचन पठन्ति ।

१०७ ऋजँ गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु ।

१०८ ऋजिँ, भृजीँ भर्जने ।

१०९ एजृँ, भ्रेजृँ, भ्राजृँ दीप्तौ ।

११० ईजँ गतिकुत्सनयोः ।

उदात्ता अनुदात्तेतः।
[२१+१६८=१८९]

शुचादयः परस्मैभाषाः—

१११ शुचँ शोके ।

११२ कुचँ शब्दे तारे ।

११३ कुञ्चँ, क्रुञ्चँ गतिकौटिल्याल्पीभावयोः ।

११४ लुञ्चँ अपनयने ।

११५ अञ्चुँ गतिपूजनयो. ।

११६ वञ्चुँ, चञ्चुँ, तञ्चुँ, त्वञ्चुँ, म्रुञ्चुँ, म्लुञ्चुँ, म्रुचुँ, म्लुचुँ गत्यर्थाः

११७ ग्रुचुँ, ग्लुचुँ, कुजुँ, खुजुँ स्तेयकरणे ।

११८ ग्लुञ्चुँ, षस्जँ गतौ ।

११९ गुजँ, गुजिँ अव्यक्ते शब्दे।

१२० अर्चँ पूजायाम् ।

१२१ म्लेछँ अव्यक्ते शब्दे ।

१२२ लछँ, लाछिँ लक्षणे ।

१२३ वाछिँ इच्छायाम् ।

१२४ आछिँ आयामे ।

१२५ ह्रीछँ लज्जायाम् ।

१२६ हुर्छाँ कौटिल्ये ।

१२७ मुर्छाँ मोहसमुच्छ्राययोः ।

१२८ स्फुर्छाँ विस्तृतौ ।

१२९ युछँ प्रमादे ।

१३० उछिँ उञ्छे ।

१३१ उछीँ विवासे ।

१३२ ध्रजँ, ध्रजिँ, धृजँ, धृजिँ, ध्वजँ, ध्वजिँ गतौ ।

१३३ कूजँ अव्यक्ते शब्दे ।

१३४ अर्जँ, षर्जँ अर्जने ।

१३५ गर्जँ शब्दे ।

१३६ तर्जँ भर्त्सने ।

१३७ कर्जँ व्यथने ।

१३८ खर्जँ पूजने ।

१३९ अजँ गतिक्षेपणयोः ।

१४० तेजँ पालने ।

१४१ खजँ मन्थे ।

१४२ खजिँ गतिवैकल्ये ।

१४३ एजृँ कम्पने ।

१४४ टुओँस्फूर्जाँ वज्रनिर्घोषे ।

१४५ क्षि क्षये ।

१४६ क्षीजँ अव्यक्ते शब्दे ।

१४७ लजँ, लजिँ भर्जने ।

१४८ लाजँ, लाजिँ, भर्त्सने च ।

१४९ जजँ, जजिँ युद्धे ।

१५० तुजँ हिंसायाम् ।
१५१ तुजिँ पालने च ।
१५२ गजँ, गजिँ, गृजँ, गृजिँ, मुजँ, मुजिँ शब्दार्थाः ।
१५३ गजँ मदे च ।
१५४ वजँ, व्रजँ गतौ ।

क्षिवर्जम् उदात्ता उदात्तेतः ।
[७२+१८९=२६१]

अट्टादय आत्मनेभाषाः—

१५५ अट्टँ अतिक्रमणहिंसनयोः ।
१५६ वेष्टँ वेष्टने ।
१५७ चेष्टँ चेष्टायाम् ।
१५८ गोष्टँ, लोष्टँ सङ्घाते ।
१५९ घट्टँ चलने ।
१६० स्फुटँ विकसने ।
१६१ अठिँ गतौ ।
१६२ वठिँ एकचर्यायाम् ।
१६३ मठिँ, कठिँ शोके ।
१६४ मुठिँ पालने ।
१६५ हेठँ विबाधायाम् ।
१६६ एठँ च ।
१६७ हिडिँ गत्यनादरयोः ।
१६८ हुडिँ सङ्घाते ।
१६९ कुडिँ दाहे ।
१७० वडिँ विभाजने ।
१७१ मडिँ च ।
१७२ भडिँ परिभाषणे ।
१७३ पिडिँ सङ्घाते ।
१७४ मुडिँ मार्जने ।
१७५ तुडिँ तोडने ।
१७६ हुडिँ वरणे ।
१७७ चडिँ कोपे ।
१७८ शडिँ रुजायां सङ्घाते च ।
१७९ तडिँ ताडने ।
१८० पडिँ गतौ ।
१८१ कडिँ मदे ।
१८२ खडिँ मन्थे ।
१८३ हेडृँ, होडृँ अनादरे ।
१८४ वाडृँ आप्लाव्ये ।
१८५ द्राडृँ, ध्राडृँ विशरणे ।
१८६ शाडृँ श्लाघायाम् ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[३६+२६१=२९७]

शौटादय परस्मैभाषाः—

१८७ शौटृँ गर्वे ।
१८८ यौटृँ बन्धने ।
१८९ म्लेटृँ, म्रेडृँ उन्मादे ।
१९० कटेँ वर्षावरणयोः ।
१९१ चटेँ इत्येके ।
१९२ अटँ, पटँ गतौ ।

---

१८९ अत्र 'म्रेटृँ, म्लेडृँ' इत्यधिकौ क्वचित् ।

१९३ रटँ परिभाषणे ।
१९४ लटँ बाल्ये ।
१९५ शटँ रुजाविशरणगत्यवसादनेषु ।
१९६ वटँ वेष्टने ।
१९७ किटँ, खिटँ त्रासे ।
१९८ शिटँ, षिटँ, अनादरे ।
१९९ जटँ, झटँ सङ्घाते ।
२०० भटँ भृतौ ।
२०१ तटँ उच्छ्राये ।
२०२ खटँ काङ्क्षायाम् ।
२०३ णटँ नृतौ ।
२०४ पिटँ शब्दसङ्घातयोः ।
२०५ हटँ दीप्तौ च ।
२०६ षटँ अवयवे ।
२०७ लुटँ विलोडने ।
२०८ चिटँ परप्रैष्ये ।
२०९ विटँ शब्दे ।
२१० बिटँ आक्रोशे ।
२११ हिटँ इत्येके ।
२१२ इटँ, किटँ, कटीँ गतौ ।
२१३ मडिँ भूषायाम् ।
२१४ कुडिँ वैकल्ये ।
२१५ मुटँ, पुटँ[1] मर्दने ।
२१६ चुडिँ अल्पीभावे ।
२१७ मुडिँ खण्डने ।
२१८ पुडिँ चेत्येके ।
२१९ रुटिँ, लुटिँ स्तेये ।
२२० रुठिँ, लुठिँ इत्येके ।
२२१ स्फुटिँर् विशरणे ।
२२२ पठँ व्यक्तायां वाचि ।
२२३ वठँ स्थौल्ये ।
२२४ मठँ मदनिवासयोः ।
२२५ कठँ कृच्छ्रजीवने ।
२२६ रठँ परिभाषणे ।
२२७ हठँ प्लुतिशठत्वयोः । बलात्कार इत्येके ।
२२८ रुठँ, लुठँ, उठँ उपघाते ।
२२९ ऊठँ इत्येके ।
२३० पिठँ हिंसासङ्क्लेशनयोः ।
२३१ शठँ कैतवे च ।
२३२ शुठँ प्रतिघाते ।
२३३ शुठिँ इत्येके ।
२३४ कुठिँ च ।
२३५ लुठिँ आलस्ये प्रतिघाते च ।
२३६ शुठिँ शोषणे ।
२३७ रुठिँ, लुठिँ गतौ ।
२३८ चुड्डँ भावकरणे ।
२३९ अड्डँ अभियोगे ।
२४० कड्डँ कार्कश्ये ।

२११- 'हिठँ' इत्यन्ये ।
1. मर्दनेऽर्थे 'पुटँ' धातुरन्यत्र नोपलभ्यते ।

२४१ क्रीडृँ विहारे ।
२४२ तुडृँ तोडने ।
२४३ तूडृँ इत्येके ।
२४४ हुडृँ, हूडृँ, होडृँ गतौ ।
२४५ रौडृँ अनादरे ।
२४६ रोडृँ, लोडृँ उन्मादे ।
२४७ अडँ उद्यमने ।
२४८ लडँ विलासे ।
२४९ कडँ मदे ।
२५० कडिँ इत्येके ।
२५१ गडिँ वदनैकदेशे ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[७६ + २९७ = ३७३]

तिपादय आत्मनेभाषाः—

२५२ तिपृँ, तेपृँ, ष्टिपृँ, ष्टेपृँ क्षरणार्थाः ।
२५३ थिपृँ, थेपृँ इत्यन्ये ।
२५४ तेपृँ कम्पने च ।
२५५ ग्लेपृँ दैन्ये ।
२५६ टुवेपृँ कम्पने ।
२५७ केपृँ, गेपृँ, ग्लेपृँ च ।
२५८ मेपृँ, रेपृँ, लेपृँ गतौ ।
२५९ हेपृँ, घेपृँ च ।
२६० त्रपूँष् लज्जायाम् ।
२६१ कपिँ चलने ।
२६२ रबिँ, लबिँ, अबिँ शब्दे ।
२६३ लबिँ अवस्रंसने च ।
२६४ कबृँ वर्णे ।
२६५ क्लीबृँ अधार्ष्ट्ये ।
२६६ क्षीबृँ मदे ।
२६७ शीभृँ कत्थने ।
२६८ चीभृँ च ।
२६९ रेभृँ शब्दे ।
२७० अभिँ, रभिँ इत्येके ।
२७१ ष्टभिँ, स्कभिँ प्रतिबन्धे ।
२७२ जभीँ, जृभिँ गात्रविनामे ।
२७३ शल्भँ कत्थने ।
२७४ वल्भँ भोजने ।
२७५ गल्भँ धार्ष्ट्ये ।
२७६ स्रम्भुँ प्रमादे ।
२७७ श्रम्भुँ इत्येके ।
२७८ ष्टुभँ स्तम्भे ।

तिपिवर्जमुदात्ता अनुदात्तेतः ।
[३९ + ३७३ = ४१२]

गुपादयः परस्मैभाषाः—

२७९ गुपूँ रक्षणे ।
२८० धूपँ सन्तापे ।
२८१ जपँ, जल्पँ व्यक्तायां वाचि
२८२ जपँ मानसे च ।

---

२५३ 'दिपृँ, देपृँ' इत्यन्ये ।

२७८ 'ष्टुभुँ स्तम्भे' इत्यन्ये ।

२८३ चपँ सान्त्वने ।
२८४ षपँ समवाये ।
२८५ रपँ, लपँ व्यक्तायां वाचि ।
२८६ चुपँ मन्दायां गतौ ।
२८७ तुपँ, तुम्पँ, त्रुपँ, त्रुम्पँ, तुफँ, तुम्फँ, त्रुफँ, त्रुम्फँ हिंसार्थाः ।
२८८ पर्पँ, रफँ, रफिँ, अर्बँ, पर्बँ, लर्बँ, बर्बँ, मर्बँ कर्बँ खर्बँ, गर्बँ, शर्बँ षर्बँ, चर्बँ गतौ ।
२८९ चर्बँ अदने च ।
२९० कुबिँ आच्छादने ।
२९१ लुबिँ, तुबिँ अर्दने ।
२९२ चुबिँ वक्त्रसंयोगे ।
२९३ षृभुँ, षृम्भुँ हिंसार्थौ ।
२९४ षिभुँ, षिम्भुँ इत्येके ।
२९५ शुभँ, शुम्भँ भाषणे । हिंसायामित्यन्ये ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[४१+४१२=४५३]

घिणादय आत्मनेभाषाः—

२९६ घिणि॒ँ, घुणि॒ँ, घृणि॒ँ ग्रहणे
२९७ घुणँ॒, घूर्णँ॒ भ्रमणे ।
२९८ पणँ॒ व्यवहारे स्तुतौ च ।
२९९ पनँ॒ च ।
३०० भामँ॒ क्रोधे ।
३०१ क्षमूँ॒ष् सहने ।
३०२ कमुँ॒ कान्तौ ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[१०+४५३=४६३]

अणादयः परस्मैभाषाः—

३०३ अणँ, रणँ, वणँ, भणँ, मणँ, कणँ, क्वणँ व्रणँ, भ्रणँ, ध्वणँ शब्दार्थाः ।
३०४ धणँ इत्येके ।
३०५ ओणृँ अपनयने ।
३०६ शोणृँ वर्णगत्योः ।
३०७ श्रोणृँ सङ्घाते ।
३०८ श्लोणृँ च ।
३०९ पैणृँ गतिप्रेरणश्लेषणेषु ।
३१० ध्रणँ, बणँ शब्दे ।
३११ कनीँ दीप्तिकान्तिगतिषु ।
३१२ ष्टनँ, वनँ शब्दे ।
३१३ वनँ, षणँ सम्भक्तौ ।
३१४ अमँ गत्यादिषु ।
३१५ द्रमँ, हम्मँ, मीमृँ गतौ ।
३१६ मीमृँ शब्दे च ।
३१७ चमुँ, छमुँ, जमुँ, झमुँ अदने ।
३१८ जिमुँ इत्येके ।

---

३०९. 'प्रैणृँ' इति पाठोऽन्यत्र ।

३१९ क्रमुँ पादविक्षेपे ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[३२+४६४=४९६]

अथादय आत्मनेभाषाः—

३२० अयँ॒, वयँ॒, पयँ॒, मयँ॒, चयँ॒, तयँ॒, णयँ॒ गतौ ।

३२१ णयँ॒ रक्षणे च ।

३२२ दयँ॒ दानगतिरक्षणहिंसादानेषु

३२३ रयँ॒ गतौ ।

३२४ ऊयीँ॒ तन्तुसन्ताने ।

३२५ पूयीँ॒ विशरणे ।

३२६ क्नूयीँ॒ शब्दे उन्दे च ।

३२७ क्ष्मायीँ॒ विधूनने ।

३२८ स्फायीँ॒, ओँप्यायीँ॒ वृद्धौ

३२९ तायृँ॒ सन्तानपालनयोः ।

३३० शलँ॒ चलनसंवरणयोः ।

३३१ वलँ॒, वल्लँ॒ संवरणे संचलने च

३३२ मलँ॒, मल्लँ॒ धारणे ।

३३३ भलँ॒, भल्लँ॒ परिभाषणहिंसादानेषु ।

३३४ कलँ॒ शब्दसङ्ख्यानयोः ।

३३५ कल्लँ॒ अव्यक्ते शब्दे ।

३३६ तेवृँ॒, देवृँ॒ देवने ।

३३७ षेवृँ॒, गेवृँ॒, ग्लेवृँ॒, पेवृँ॒, मेवृँ॒, म्लेवृँ॒ सेवने ।

३३८ शेवृँ॒, खेवृँ॒, केवृँ॒ इत्यप्येके ।

३३९ रेवृँ॒ प्लवगतौ ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[३७+४९६=५३३]

मव्यादयः परस्मैभाषाः—

३४० मव्यँ बन्धने ।

३४१ सूर्क्ष्यँ, ईर्क्ष्यँ, ईर्ष्यँ ईर्ष्यार्थाः ।

३४२ हयँ गतौ ।

३४३ शुच्यँ, चुच्यँ अभिषवे ।

३४४ हर्यँ गतिकान्त्योः ।

३४५ अलँ भूषणपर्याप्तिवारणेषु ।

३४६ ञिफलाँ विशरणे ।

३४७ मीलँ, श्मीलँ, स्मीलँ, क्ष्मीलँ निमेषणे ।

३४८ पीलँ प्रतिष्टम्भे ।

३४९ णीलँ वर्णे ।

३५० शीलँ समाधौ ।

३५१ कीलँ बन्धने ।

३५२ कूलँ आवरणे ।

३५३ शूलँ रुजायां सङ्घाते च ।

३५४ तूलँ निष्कर्षे ।

३५५ पूलँ सङ्घाते ।

३५६ मूलँ प्रतिष्ठायाम् ।

३५७ फलँ निष्पत्तौ ।

३५८ चुल्लँ भावकरणे ।

---

३३७. 'एवृँ', 'प्लेवृँ' इत्यधिकौ क्वचित्

३३८. 'क्षेवृँ' इत्यधिकः क्वचित् ।

३५९ फुल्लँ विकसने ।
३६० चिल्लँ शैथिल्ये भावकरणे च
३६१ तिलँ गतौ ।
३६२ तिल्लँ इत्यन्ये ।
३६३ वेलँ, चेलँ, केलँ, खेलँ, क्ष्वेलँ, वेल्लँ चलने ।
३६४ पेलँ, फेलँ, खेलँ, शेलँ, षेलँ गतौ ।
३६५ स्खलँ सञ्चलने ।
३६६ खलँ सञ्चये च ।
३६७ गलँ अदने ।
३६८ षलँ गतौ ।
३६९ दलँ विशरणे ।
३७० श्वलँ, श्वल्लँ आशुगमने ।
३७१ खोलँ, खोर्ऋँ गतिप्रतिघाते ।
३७२ धोर्ऋँ गतिचातुर्ये ।
३७३ त्सरँ छद्मगतौ ।
३७४ क्मरँ हूर्छने ।
३७५ अभ्रँ, वभ्रँ, मभ्रँ, चरँ गत्यर्थाः ।
३७६ चरँ भक्षणे च ।
३७७ ष्ठिवुँ निरसने ।
३७८ जि जये
३७९ जीवँ प्राणधारणे ।
३८० पीवँ, मीवँ, तीवँ, णीवँ स्थौल्ये ।
३८१ क्षीवुँ, क्षेवुँ निरसने ।
३८२ उर्वीँ, तुर्वीँ, थुर्वीँ, दुर्वीँ, धुर्वीँ हिंसार्थाः ।
३८३ गुर्वीँ उद्यमने ।
३८४ मुर्वीँ बन्धने ।
३८५ पुर्वँ, पर्वँ, मर्वँ पूरणे ।
३८६ चर्वँ अदने ।
३८७ भर्वँ हिंसायाम् ।
३८८ कर्वँ, खर्वँ, गर्वँ दर्पे ।
३८९ अर्वँ, शर्वँ, षर्वँ हिंसायाम्
३९० इविँ व्याप्तौ ।
३९१ पिविँ, मिविँ, णिविँ सेवने । सेचने चेत्येके ।
३९२ हिविँ, दिविँ, धिविँ, जिविँ प्रीणनार्थाः ।
३९३ रिविँ, रविँ, धविँ गत्यर्थाः
३९४ कृविँ हिंसाकरणयोश्च ।
३९५ मवँ बन्धने ।
३९६ अवँ रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु ।

जयतिवर्जमुदात्ता उदात्तेतः
[९६+५३३=६२९]

---

३८५ 'फर्वँ' इत्यधिकोऽन्यत्र ।

उभयतोभाषः—

३९७ धावुँ गतिशुद्ध्योः ।

उदात्तः स्वरितेत् ।
[१+६२९=६३०]

धुक्षादय आत्मनेभाषाः—

३९८ धुक्षँ, धिक्षँ सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु ।

३९९ वृक्षँ वरणे ।

४०० शिक्षँ विद्योपादाने ।

४०१ भिक्षँ भिक्षायामलाभे लाभे वा ।

४०२ क्लेशँ अव्यक्तायां वाचि । बाधने इत्यन्ये ।

४०३ दक्षँ वृद्धौ शीघ्रार्थे च ।

४०४ दीक्षँ मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु ।

४०५ ईक्षँ दर्शने ।

४०६ ईषँ गतिहिंसादर्शनेषु ।

४०७ भाषँ व्यक्तायां वाचि ।

४०८ वर्षँ स्नेहने ।

४०९ गेषृँ अन्विच्छायाम् ।

४१० ग्लेषृँ इत्येके ।

४११ येषृँ प्रयत्ने ।

४१२ जेषृँ, णेषृँ, एषृँ, प्रेषृँ गतौ ।

४१३ रेषृँ, हेषृँ ह्रेषृँ अव्यक्ते शब्दे ।

४१४ कासृँ शब्दकुत्सायाम् ।

४१५ भासृँ दीप्तौ ।

४१६ णासृँ, रासृँ शब्दे ।

४१७ णसँ कौटिल्ये ।

४१८ भ्यसँ भये ।

४१९ आङः शसिँ इच्छायाम् ।

४२० ग्रसुँ, ग्लसुँ अदने ।

४२१ ईहँ चेष्टायाम् ।

४२२ बहिँ, महिँ वृद्धौ ।

४२३ अहिँ गतौ ।

४२४ गर्हँ गल्हँ कुत्सायाम् ।

४२५ बर्हँ, बल्हँ प्राधान्ये ।

४२६ वर्हँ, वल्हँ परिभाषणहिंसाऽऽच्छादनेषु ।

४२७ प्लिहँ गतौ ।

४२८ वेहृँ, जेहृँ, बाहृँ प्रयत्ने ।

४२९ द्राहृँ निद्राक्षये । निक्षेप इत्येके ।

४३० काशृँ दीप्तौ ।

४३१ ऊहँ वितर्के ।

४३२ गाहूँ विलोडने ।

४३३ गृहूँ ग्रहणे ।

४३४ ग्लहँ च ।

---

४३४ 'ग्लहुँ च' इत्यन्यत्र ।

४३५ घुषिँ कान्तिकरणे ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[५२ + ६३० = ६८२]

घुषिरादयः परस्मैभाषाः—

४३६ घुषिँर् अविशब्दने ।
४३७ अक्षूँ व्याप्तौ ।
४३८ तक्षूँ, त्वक्षूँ तनूकरणे ।
४३९ उक्षँ सेचने ।
४४० रक्षँ पालने ।
४४१ णिक्षँ चुम्बने ।
४४२ तृक्षँ, स्तृक्षँ, णक्षँ गतौ ।
४४३ वक्षँ रोषे । सङ्घात इत्येके
४४४ मृक्षँ सङ्घाते ।
४४५ म्रक्षँ इत्येके ।
४४६ तक्षँ त्वचने ।
४४७ पक्षँ परिग्रह इत्येके ।
४४८ सूर्क्ष्यँ आदरे ।
४४९ काक्षिँ, वाक्षिँ, माक्षिँ काङ्क्षायाम् ।
४५० द्राक्षिँ, ध्राक्षिँ, ध्वाक्षिँ घोरवासिते ।
४५१ चूषँ पाने ।
४५२ तूषँ तुष्टौ ।
४५३ पूषँ वृद्धौ ।
४५४ मूषँ स्तेये ।
४५५ लूषँ, रूषँ भूषायाम् ।
४५६ शूषँ प्रसवे ।
४५७ यूषँ हिंसायाम् ।
४५८ जूषँ च ।
४५९ भूषँ अलङ्कारे ।
४६० ऊषँ रुजायाम् ।
४६१ ईषँ उञ्छे ।
४६२ कषँ, खषँ, शिषँ, जषँ, झषँ, शषँ, वषँ, मषँ, रुषँ, रिषँ हिंसार्थाः ।
४६३ भषँ भर्त्सने ।
४६४ उषँ दाहे ।
४६५ जिषुँ, विषुँ, मिषुँ सेचने ।
४६६ पुषँ पुष्टौ ।
४६७ श्रिषुँ, श्लिषुँ, प्रुषुँ, प्लुषुँ दाहे ।
४६८ पृषुँ, वृषुँ, मृषुँ सेचने ।
४६९ मृषुँ सहने च । इतरौ हिंसासङ्क्लेशनयोश्च ।
४७० घृषुँ, सङ्घर्षे ।
४७१ हृषुँ अलीके ।
४७२ तुसँ, ह्रसँ, ह्लसँ, रसँ शब्दे
४७३ लसँ श्लेषणक्रीडनयोः ।
४७४ घस्लृँ अदने ।
४७५ जर्जँ, चर्चँ, झर्झँ परिभाषणहिंसावर्जनेषु ।
४७६ पिसृँ, पेसृँ गतौ ।

४४५ 'मक्षँ' इत्यधिकमन्यत्र ।

४७७ हसेँ हसने ।
४७८ णिशँ समाधौ ।
४७९ मिशँ, मशँ शब्दे रोषकृते च
४८० शवँ गतौ ।
४८१ शशँ प्लुतगतौ ।
४८२ शसुँ हिंसायाम् ।
४८३ शंसुँ स्तुतौ ।
४८४ चहँ परिकल्कने ।
४८५ महँ पूजायाम् ।
४८६ रहँ त्यागे ।
४८७ रहिँ गतौ ।
४८८ दृहँ, दृहिँ, बृहँ, बृहिँ वृद्धौ
४८९ बृहिँ शब्दे च ।
४९० बृहिँर् इत्येके ।
४९१ तुहिँर्, दुहिँर्, उहिँर्
अर्दने ।
४९२ अर्हँ पूजायाम् ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[९१ + ६८२ = ७७३]

द्युतादय आत्मनेभाषाः[1]—

४९३ द्युतँ दीप्तौ ।
४९४ श्वितांँ वर्णे ।
४९५ ञिमिदांँ स्नेहने ।
४९६ ञिष्विदांँ स्नेहनमोचनयोः ।
४९७ ञिक्ष्विदांँ इत्येके ।
४९८ रुचँ दीप्तावभिप्रीतौ च ।
४९९ घुटँ परिवर्तने ।
५०० रुटँ, लुटँ, लुडँ, उठँ
उपघाते ।
५०१ शुभँ दीप्तौ ।
५०२ क्षुभँ सञ्चलने ।
५०३ णभँ, तुभँ हिंसायाम् ।
५०४ स्रंसुँ, ध्वंसुँ, भ्रंसुँ अवस्रंसने
५०५ ध्वंसुँ गतौ च ।
५०६ भ्रशुँ, भ्रंशुँ अधःपतने ।
५०७ स्रम्भुँ विश्वासे ।
५०८ वृतुँ वर्तने ।
५०९ वृधुँ वृद्धौ ।
५१० शृधुँ शब्दकुत्सायाम् ।
५११ स्यन्दूँ प्रस्रवणे ।
५१२ कृपूँ सामर्थ्ये ।
५१३ वृत् ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[२६ + ७७३ = ७९९]

घटादय आत्मनेभाषाः—

५१४ घटँ चेष्टायाम् ।
५१५ व्यथँ भयसञ्चलनयोः ।
५१६ प्रथँ प्रख्याने ।
५१७ प्रसँ विस्तारे ।
५१८ म्रदँ मर्दने ।

---

५००. 'प्रतीघाते' इत्यन्यत्र ।

१. द्युताद्गिणो द्युतादिगणश्च समास इत्यर्थः ।

५१९ स्खदुँ स्खदने ।
५२० क्षञ्जिँ गतिदानयोः ।
५२१ दक्षँ गतिहिंसनयोः ।
५२२ क्रपुँ कृपायां गतौ च ।
५२३ कदिँ, क्रदिँ, क्लदिँ वैक्लव्ये । वैकल्य इत्येके ।
५२४ कदुँ, क्रदुँ, क्लदुँ इत्यन्ये ।
५२५ ञित्वराँ सम्भ्रमे ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[१६ + ७९९ = ८१५]

ज्वरादयः परस्मैभाषाः—

५२६ ज्वरँ रोगे ।
५२७ गडँ सेचने ।
५२८ हेडँ वेष्टने ।
५२९ वटँ, भटँ परिभाषणे ।
५३० णटँ नृतौ ।
५३१ ष्टकँ प्रतिघाते ।
५३२ चकँ तृप्तौ ।
५३३ कखेँ हसने ।
५३४ रगेँ शङ्कायाम् ।
५३५ लगेँ सङ्गे ।
५३६ ह्रगेँ, ह्लगेँ, षगेँ, ष्टगेँ संवरणे ।

---

५२१ 'दक्षँ गतिशासनयोः' इत्यन्यत्र ।
५२४ 'कदुँ' धातोः स्थाने 'कथुँ' इत्यस्य क्वचित्पाठः ।

५३७ कगेँ नोच्यते ।
५३८ अकँ, अगँ कुटिलायां गतौ
५३९ कणँ, रणँ गतौ ।
५४० चणँ, शणँ, श्रणँ दाने च ।
५४१ शणँ गतावित्यन्ये ।
५४२ श्रथँ, श्लथँ, क्रथँ, क्लथँ हिंसार्थाः ।
५४३ चनँ च ।
५४४ वनुँ च नोच्यते ।
५४५ ज्वलँ दीप्तौ ।
५४६ ह्वलँ, ह्मलँ, सञ्चलने ।
५४७ स्मृँ आध्याने ।
५४८ दॄ भये ।
५४९ नॄ नये ।
५५० श्रा पाके ।
५५१ मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा
५५२ कम्पने चलिः ।
५५३ छदिरूर्जने ।
५५४ जिह्वोन्मथने लडिः ।
५५५ मदीँ हर्षग्लेपनयोः ।
५५६ ध्वनँ शब्दे ।
५५७ दलिवलिस्खलिरणिध्वनित्रपिक्षपयश्च ।
५५८ स्वनँ अवतंसने ।
५५९ घटादयो मितः ।

५६० जनी जॄष्क्नसुरञ्जोऽम-न्ताश्च ।
५६१ ज्वलह्वलह्मलनमामनुप-सर्गाद्वा ।
५६२ ग्लास्नावनुवमां च ।
५६३ न कम्यमिचमाम् ।
५६४ शमोऽदर्शने ।
५६५ यमोऽपरिवेषणे ।
५६६ स्खदिरवपरिभ्यां च ।
५६७ फणँ गतौ ।
५६८ वृत्[1] ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[४७ + ८१५ = ८६२]

उभयतोभाषः—

५६९ राजृँ दीप्तौ ।

उदात्तः स्वरितेत् ।
[१ + ८६२ = ८६३]

भ्राजादय आत्मनेभाषाः—

५७० टुभ्राजृँ, टुभ्राशृँ, टुभ्लाशृँ दीप्तौ ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[३ + ८६३ = ८६६]

स्यमादयः परस्मैभाषाः—

५७१ स्यमुँ, स्वनँ, ध्वनँ शब्दे ।
५७२ षमँ, ष्टमँ अवैक्लव्ये ।
५७३ ज्वलँ दीप्तौ ।
५७४ चलँ कम्पने ।
५७५ जलँ घातने ।
५७६ टलँ, ट्वलँ वैक्लव्ये ।
५७७ ष्ठलँ स्थाने ।
५७८ हलँ विलेखने ।
५७९ णलँ गन्धे । बन्धन इत्येके
५८० पलँ गतौ ।
५८१ बलँ प्राणने धान्यावरोधे च
५८२ पुलँ महत्त्वे ।
५८३ कुलँ संस्त्याने बन्धुषु च ।
५८४ शलँ, हुलँ, पत्लँ गतौ ।
५८५ क्वथेँ निष्पाके ।
५८६ पथेँ गतौ ।
५८७ मथेँ विलोडने ।
५८८ टुवमँ उद्गिरणे ।
५८९ भ्रमुँ चलने ।
५९० क्षरँ सञ्चलने ॥

उदात्ता उदात्तेतः ।
[२६ + ८६६ = ८९२]

षहादी आत्मनेभाषौ—

५९१ षहँ मर्षणे ।

उदात्तोऽनुदात्तेत् ।

५९२ रमुँ क्रीडायाम् ।

अनुदात्तोऽनुदात्तेत् ।
[२ + ८९२ = ८९४]

---

1. घटादिर्गणः समाप्त इत्यर्थः ।

५८४ एतदनन्तरं 'हुलँ हिंसासंवरणयोश्च' इत्यधिकं धातुसूत्रं क्वचित् ।

५९२ 'रमुँ' इत्यन्यत्रानुदिदेव ।

षदादयः परस्मैभाषाः—

५९३ षद्लृँ विशरणगत्यवसादनेषु ।

५९४ शद्लृँ शातने ।

५९५ क्रुशँ आह्वाने रोदने च ।

अनुदात्ता उदात्तेतः ।

५९६ कुचँ सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु ।

५९७ बुधँ अवगमने ।

५९८ रुहँ बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च

५९९ कसँ गतौ ।

६०० वृत्[1] ।

उदात्ता उदात्तेतः ।

रुहिस्त्वनुदात्तः ।

[७+ ८९४=९०१]

हिक्कादय उभयतोभाषाः—

६०१ हिक्कँ अव्यक्ते शब्दे ।

६०२ अञ्चुँ गतौ याचने च ।

६०३ अचुँ इत्येके ।

६०४ अचिँ इत्यपरे ।

६०५ टुयाचृँ याच्ञायाम् ।

६०६ रेटृँ परिभाषणे ।

६०७ चतेँ, चदेँ याचने ।

६०८ प्रोथृँ पर्याप्तौ ।

६०९ मिदृँ, मेदृँ मेधाहिंसनयोः ।

६१० मिथृँ, मेथृँ इत्येके ।

६११ मिधृँ, मेधृँ सङ्गमे च ।

६१२ णिदृँ, णेदृँ कुत्सासन्निकर्षयोः

६१३ शृधुँ, मृधुँ उन्दने ।

६१४ बुधिँर् बोधने ।

६१५ उँबुन्दिँर् निशामने ।

६१६ वेणृँ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु ।

६१७ वेनृँ इत्येके ।

६१८ खनुँ अवदारणे ।

६१९ चीवृँ आदानसंवरणयोः ।

६२० चायृँ पूजानिशामनयोः ।

६२१ व्ययँ गतौ ।

६२२ दाशृँ दाने ।

६२३ भेषृँ भये । गतावित्येके ।

६२४ भ्रेषृँ, भ्लेषृँ गतौ ।

६२५ असँ गतिदीप्त्यादानेषु ।

६२६ अषँ इत्येके ।

६२७ स्पशँ बाधनस्पर्शयोः ।

६२८ लषँ कान्तौ ।

६२९ चषँ भक्षणे ।

६३० छषँ हिंसायाम् ।

६३१ झषँ आदानसंवरणयोः ।

1. ज्वलादिगणः समाप्त इत्यर्थः ।

६३२ भ्रक्षँ, भ्लक्षँ अदनें ।
६३३ भक्षँ इत्येके ।
६३४ प्लक्षँ च ।
६३५ दासृँ दानें ।
६३६ माहृँ माने ।
६३७ गुहूँ संवरणे ।

उदात्ताः स्वरितेतः ।
[४५+९०१ = ९४६]

श्रिञादय उभयतोभाषाः—

६३८ श्रिञ् सेवायाम् । उदात्तः ।
६३९ भृञ् भरणे ।
६४० हृञ् हरणे ।
६४१ धृञ् धारणे ।
६४२ कृञ् करणे ।
६४३ णीञ् प्रापणे ।

अनुदात्ताः ।
[६+९४६ = ९५२]

धेटादयः परस्मैभाषाः—

६४४ धेट् पानें ।
६४५ ग्लै, म्लै हर्षक्षये ।
६४६ द्यै न्यक्करणे ।
६४७ द्रै स्वप्ने ।
६४८ ध्रै तृप्तौ ।
६४९ ध्यै चिन्तायाम् ।
६५० रै शब्दे ।
६५१ स्त्यै, ष्ट्यै शब्दसङ्घातयोः ।
६५२ खै खदने ।
६५३ क्षै, जै, षै क्षये ।
६५४ कै, गै शब्दे ।
६५५ शै, श्रै पाके ।
६५६ पै, ओँवै शोषणे ।
६५७ ष्टै वेष्टने ।
६५८ ष्णै वेष्टने । शोभायां चेत्येके ।
६५९ दैप् शोधने ।
६६० पा पाने ।
६६१ घ्रा गन्धोपादाने ।
६६२ ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः ।
६६३ ष्ठा गतिनिवृत्तौ ।
६६४ म्ना अभ्यासे ।
६६५ दाण् दाने ।
६६६ ह्वृ कौटिल्ये ।
६६७ स्वृ शब्दोपतापयोः ।
६६८ स्मृ चिन्तायाम् ।
६६९ वृ संवरणे ।
६७० सृ गतौ ।
६७१ ऋ गतिप्रापणयोः ।
६७२ गृ, घृ सेचने ।

---

६६९ 'वृ संवरणे' इति क्वचित् ।

६७३ ष्वृ हूर्छने ।

६७४ स्रु गतौ ।

६७५ षु प्रसवैश्वर्ययोः ।

६७६ श्रु श्रवणे ।

६७७ ध्रु स्थैर्ये ।

६७८ दु, द्रु गतौ ।

६७९ जि, ज्रि अभिभवे ।

अनुदात्ताः ।

[४६ + ९५२ = ९९८]

ष्मिङादय आत्मनेभाषाः—

६८० ष्मिङ् ईषद्धसने ।

६८१ गुङ् अव्यक्ते शब्दे ।

६८२ गाङ् गतौ ।

६८३ उङ्, कुङ्, खुङ्, गुङ्, घुङ्, ङुङ् शब्दे ।

६८४ कुङ्, खुङ्, ग्रुङ्, ग्रुङ्, चेत्याहुरन्ये ।

६८५ च्युङ्, ज्युङ्, प्रुङ्, प्लुङ् गतौ ।

६८६ क्लुङ् चेत्येके ।

६८७ रुङ् गतिरेषणयोः ।

६८८ धृङ् अवध्वंसने ।

६८९ मेङ् प्रणिदाने ।

६९० देङ् रक्षणे ।

६९१ श्यैङ् गतौ ।

६९२ प्यैङ् वृद्धौ ।

६९३ त्रैङ् पालने ।

अनुदात्ताः ।

६९४ पूङ् पवने ।

६९५ मूङ् बन्धने ।

६९६ डीङ् विहायसागतौ ।

उदात्ताः ।

[२८ + ९९८ = १०२६]

परस्मैभाषः—

६९७ तॄ प्लवनसन्तरणयोः ।

उदात्तः ।

[१ + १०२६ = १०२७]

गुपादय आत्मनेभाषाः—

६९८ गुपँ गोपने ।

६९९ तिजँ निशाने ।

७०० मानँ पूजायाम् ।

७०१ बधँ बन्धने ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।

७०२ रभँ राभस्ये ।

७०३ डुलभँष् प्राप्तौ ।

७०४ ष्वञ्जँ परिष्वङ्गे ।

७०५ हदँ पुरीषोत्सर्गे ।

अनुदात्ता अनुदात्तेतः ।

[८ + १०२७ = १०३५]

ञिष्विदादयः परस्मैभाषाः—

७०६ ञिष्विदाँ अव्यक्ते शब्दे ।

उदात्त उदात्तेत् ।

७०७ स्कुन्दिँर् गतिशोषणयोः ।
७०८ युभँ मैथुने ।
७०९ णुमँ प्रह्वत्वे शब्दे च ।
७१० गुम्लृँ, सृप्लृँ गतौ ।
७११ यमँ उपरमे ।
७१२ तुपँ सन्तापे ।
७१३ त्यजँ हानौ ।
७१४ षञ्जँ सङ्गे ।
७१५ दृशिँर् प्रेक्षणे ।
७१६ दंशँ दशने ।
७१७ कृषँ विलेखने ।
७१८ दहँ भस्मीकरणे ।
७१९ मिहँ सेचने ।

अनुदात्ता उदात्तेतः ।
[१५+१०३५ = १०५०]

परस्मैभाषः—
७२० कितँ निवासे रोगापनयने च

उदात्त उदात्तेत् ।
[१ + १०५० = १०५१]

दानादी उभयतोभाषौ—
७२१ दानँ खण्डने ।
७२२ शानँ तेजने ।

उदात्तौ स्वरितेतौ ।
[२ + १०५१ = १०५३]

पचादय उभयतोभाषाः—
७२३ डुपचँष् पाके ।
७२४ षचँ समवाये ।
७२५ भजँ सेवायाम् ।
७२६ रञ्जँ रागे ।
७२७ शपँ आक्रोशे ।
७२८ त्विषँ दीप्तौ ।
७२९ यजँ देवपूजासङ्गतिकरण-
दानेषु ।
७३० डुवपँ बीजसन्ताने छेदने च
७३१ वहँ प्रापणे ।

अनुदात्ताः स्वरितेतः, सचतिस्तूदात्तः
[९ + १०५३ = १०६२]

परस्मैभाषः—
७३२ वसँ निवासे ।

अनुदात्त उदात्तेत् ।
[१ + १०६२ = १०६३]

वेञादय उभयतोभाषाः—
७३३ वेञ् तन्तुसन्ताने ।
७३४ व्येञ् संवरणे ।
७३५ ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च ।

अनुदात्ताः
[३ + १०६३ = १०६६]

७३६ वदँ व्यक्तायां वाचि ।
७३७ टुओँश्वि गतिवृद्ध्योः ।
७३८ वृत्[1] ।

उदात्तावुदात्तेतौ ।
[२ + १०६६ = १०६८]

इति शब्विकरणा भ्वादयः ।

---

१. इदं वृत्करणं यजादिगणस्य समाप्तिं द्योतयति, न तु भ्वादि-गणस्य । तेनाकृतिगणो भ्वादिगणः । अतो धातुपाठेऽपठितेभ्योऽन्यगणपठितेभ्यश्च धातुभ्यः शब्विकरणस्य साधुत्वं ज्ञेयम् ।

अदादिगणः

परस्मैभाषौ—

१ अदँ भक्षणे ।

२ हुनँ हिंसागत्योः ।

अनुदात्तावुदात्तेतौ । [=२]

द्विषादय उभयतोभाषाः—

३ द्विषँ अप्रीतौ ।

४ दुहँ प्रपूरणे ।

५ दिहँ उपचये ।

६ लिहँ आस्वादने ।

अनुदात्ताः स्वरितेतः ।
[४+२=६]

आत्मनेभाषः—

७ चक्षिँङ् व्यक्तायां वाचि।
अयं दर्शनेऽपि ।

अनुदात्तोऽनुदात्तेत ।
[१+६=७]

ईरादय आत्मनेभाषाः—

८ ईरँ गतौ कम्पने च ।

९ ईडँ स्तुतौ ।

१० ईशँ ऐश्वर्ये ।

११ आसँ उपवेशने ।

१२ आङः शासुँ इच्छायाम् ।

१३ वसँ आच्छादने ।

१४ कसिँ गतिशासनयोः ।

१५ कसँ इत्येके ।

१६ कशँ इत्यन्ये ।

१७ णिसिँ चुम्बने ।

१८ णिजिँ शुद्धौ ।

१९ शिजिँ अव्यक्ते शब्दे ।

२० पिजिँ वर्णे ।

२१ पृजिँ इत्येके ।

२२ वृजीँ वर्जने ।

२३ पृचीँ सम्पर्चने ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[१६+७=२३]

आत्मनेभाषौ—

२४ षूङ् प्राणिगर्भविमोचने ।

२५ शीङ् स्वप्ने ।

उदात्तौ
[२+२३=२५]

य्वादयः परस्मैभाषाः—

२६ यु मिश्रणेऽमिश्रणे च ।

२७ रु शब्दे ।

२८ णु स्तुतौ ।

२९ टुक्षु शब्दे ।

३० क्ष्णु तेजने ।

३१ ष्णु प्रस्रवणे ।

उदात्ताः ।
[६+२५=३१]

उभयतोभाषः—

३२ ऊर्णुञ् आच्छादने ।

उदात्तः
[१+३१+३२]

द्युवादयः परस्मैभाषाः—

३३ द्यु अभिगमने ।

३४ षु प्रसवैश्वर्ययोः ।

३५ कु शब्दे ।

[तु गतिवृद्धिहिंसासु सौत्रः]

अनुदात्ताः ।

[३+३२=३५]

उभयतोभाषौ—

३६ ष्टुञ् स्तुतौ ।

३७ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ।

अनुदात्तौ ।

[२+३५=३७]

इणादयः परस्मैभाषाः, इङ् त्वात्मनेभाषः—

३८ इण् गतौ ।

३९ इङ् अध्ययने ।

४० इक् स्मरणे ।

४१ वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु ।

४२ या प्रापणे ।

४३ वा गतिगन्धनयोः ।

४४ भा दीप्तौ ।

४५ ष्णा शौचे ।

४६ श्रा पाके ।

४७ द्रा कुत्सायां गतौ ।

४८ प्सा भक्षणे ।

४९ पा रक्षणे ।

५० रा दाने ।

५१ ला आदाने ।

५२ दाप् लवने ।

५३ ख्या प्रकथने ।

५४ प्रा पूरणे ।

५५ मा माने ।

५६ वचँ परिभाषणे ।

अनुदात्ताः । वचिरनुदात्त उदात्तेत् ।

[१९+३७=५६]

विदादयः परस्मैभाषाः—

५७ विदँ ज्ञाने ।

५८ असँ भुवि ।

५९ मृजूँष् शुद्धौ ।

६० रुदिँर् अश्रुविमोचने ।

उदात्ता उदात्तेतः ।

[४+५६=६०]

परस्मैभाषः—

६१ ञिष्वपँ शये ।

अनुदात्त उदात्तेत् ।

[१+६०=६१]

श्वसादयः परस्मैभाषाः—

६२ श्वसँ प्राणने ।

६३ अनँ च ।

६४ जक्षँ भक्षहसनयोः ।

उदात्ता उदात्तेतः ।

६५ जागृ निद्राक्षये ।

६६ दरिद्रा दुर्गतौ ।

उदात्तौ ।

६७ चकासृँ दीप्तौ ।

६८ शासुँ अनुशिष्टौ ।

उदात्तावुदात्तेतौ ।
[७+६१=६८]

आत्मनेभाषौ—

६९ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः ।

७० वेवीङ् वेतिना तुल्ये ।

उदात्तौ ।
[२+६८=७०]

परस्मैभाषाः—

७१ षसँ, षसिँ स्वप्ने ।

७२ वशँ कान्तौ ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[३+७८=७३]

७३ चर्करीतञ्च ।

आत्मनेभाषः—

७४ ह्नुङ् अपनयने ।

अनुदात्तः
[१+७३=७४]

अदादिगणस्था धातवः ७४
प्राक्तना धातवः १०६८
सम्मेल्य धातवः ११४२

इति लुग्विकरणा अदादयः

७१ 'षसँ, सस्ति स्वप्ने' इत्यन्यत्र ।

जुहोत्यादिगणः

ह्वादयः परस्मैभाषाः—

१ हु दानादनयोः । आदाने चेत्येके

२ ञिभी भये ।

३ ह्री लज्जायाम् ।

अनुदात्ताः । [=३]

परस्मैभाषः—

४ पॄ पालनपूरणयोः । ह्रस्वान्तोऽयमित्येके ।

उदात्तः । [१+३=४]

उभयतोभाषः—

५ डुभृञ् धारणपोषणयोः ।

अनुदात्तः [१+४=५]

आत्मनेभाषौ—

६ माङ् माने शब्दे च ।

७ ओँहाङ् गतौ ।

अनुदात्तौ । [२+५=७]

परस्मैभाषः—

८ ओँहाक् त्यागे ।

उदात्तेदनुदात्तः ।
[१+७=८]

उभयतोभाषौ—

९ डुदाञ् दाने ।

१० डुधाञ् धारणपोषणयोः ।

अनुदात्तौ । [२+८=१०]

णिजिराद्य उभयतोभाषाः—

११ णिजिँर् शौचपोषणयोः ।

१२ विजिँर् पृथग्भावे ।

१३ विष्लृँ व्याप्तौ

अनुदात्ताः स्वरितेतः ।

[३+१०=१३]

घादयः परस्मैभाषाश्छान्दसाश्च—

१४ घृ क्षरणदीप्त्योः ।

१५ हृ प्रसह्यकरणे ।

१६ ऋ, सृ गतौ ।

अनुदात्ताः ।

१७ भसँ भर्त्सनदीप्त्योः ।

उदात्त उदात्तेत् ।

१८ कि ज्ञाने ।

अनुदात्तः ।

१९ तुरँ त्वरणे ।

२० धिषँ शब्दे ।

२१ धनँ धान्ये ।

२२ जनँ जनने ।

उदात्ता उदात्तेतः ।

२३ गा स्तुतौ ।

अनुदात्तः ।

२४ छन्दसि वृत् ।

[११+१३=२४]

जुहोत्यादिगणीया धातवः	२४
प्राक्तना धातवः	११४२
सम्मेल्य धातवः	११६६

इति श्लुविकरणा जुहोत्यादयः ॥

दिवादिगणः

दिवादयः परस्मैभाषाः—

१ दिवुँ क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु ।

२ षिवुँ तन्तुसन्ताने ।

३ स्रिवुँ गतिशोषणयोः ।

४ ष्ठिवुँ निरसने ।

५ ष्णुसुँ अदने । आदान इत्येके अदर्शन इत्यपरे ।

६ ष्णसुँ निरसने ।

७ क्नसुँ ह्वरणदीप्त्योः ।

८ व्युषँ दाहे । बकारादिरित्येके

९ प्लुषँ च ।

१० नृतीँ गात्रविक्षेपे ।

११ त्रसीँ उद्वेगे ।

१२ कुथँ पूतीभावे ।

१३ पुथँ हिंसायाम् ।

१४ गुधँ परिवेष्टने ।

१५ क्षिपँ प्रेरणे । अनुदात्तः ।

१६ पुष्पँ विकसने ।

१७ तिमँ, तीमँ, ष्टिमँ, ष्टीमँ आर्द्रीभावे ।

१८ व्रीडँ चोदने लज्जायां च ।

१९ इषँ गतौ ।

२० षहँ, षुहँ चक्यर्थे ।

२१ जॄष्, झॄष् वयोहानौ ।

उदात्ता उदात्तेतः । [=२६]

आत्मनेभाषौ—

२२ षूङ् प्राणिप्रसवे ।

२३ दूङ् परितापे ।

उदात्तौ । [२+२६=२८]

दीङादय आत्मनेभाषाः—

२४ दीङ् क्षये ।

२५ डीङ् विहायसा गतौ ।

२६ धीङ् आधारे ।

२७ मीङ् हिंसायाम् ।

२८ रीङ् स्रवणे ।

२९ लीङ् श्लेषणे ।

३० व्रीङ् वृणोत्यर्थे । (वृत्) ॥

३१ स्वादय ओदितः ।

३२ पीङ् पाने ।

३३ माङ् माने ।

३४ ईङ् गतौ ।

३५ प्रीङ् प्रीणने ।

अनुदात्ताः । डीङ् तूदात्तः ।

[११+२८=३९]

श्यतिप्रभृतयः परस्मैभाषाः—

३६ शो तनूकरणे ।

३७ छो छेदने ।

३८ षो अन्तकर्मणि ।

३९ दो अवखण्डने ।

अनुदात्ताः । [४+३९=४३]

४० जनीँ प्रादुर्भावे ।

४१ दीपीँ दीप्तौ ।

४२ पूरीँ आप्यायने ।

४३ तूरीँ गतित्वरणहिंसनयोः ।

४४ धूरीँ, गूरीँ हिंसागत्योः ।

४५ घूरीँ जूरीँ हिंसावयोहान्योः

४६ शूरीँ हिंसास्तम्भनयोः ।

४७ चूरीँ दाहे ।

४८ तपँ ऐश्वर्ये ।

४९ वावृतुँ वरणे ।

५० क्लिशँ उपतापे ।

५१ काशृँ दीप्तौ ।

५२ वाशृँ शब्दे ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।

तपिस्त्वनुदात्तोऽनुदात्तेत् ।

[१५+४३=५८]

उभयतोभाषौ—

५३ मृषँ तितिक्षायाम् ।

५४ ईँशुचिँर् पूतीभावे ।

उदात्तौ स्वरितेतौ ।

[२+५८=६०]

णहादय उभयतोभाषाः—

५५ णहँ बन्धने ।

५६ रञ्जँ रागे ।

५७ शपँ आक्रोशे ।

अनुदात्ताः स्वरितेतः ।
[३+६० = ६३]

पदादय आत्मनेभाषाः—

५८ पदँ गतौ ।

५९ खिदँ दैन्ये ।

६० विदँ सत्तायाम् ।

६१ बुधँ अवगमने ।

६२ युधँ सम्प्रहारे ।

६३ अनो रुधँ कामे ।

६४ अणँ प्राणने । उदात्तः ।

६५ मनँ ज्ञाने ।

६६ युजँ समाधौ ।

६७ सृजँ विसर्गे ।

६८ लिशँ अल्पीभावे ।

अनुदात्ता अनुदात्तेतः ।
[११ + ६३=७४]

राधादयः परस्मैभाषाः—

६९ राधोऽकर्मकाद् वृद्धावेव ।

७० व्यधँ ताडने ।

७१ पुषँ पुष्टौ ।

७२ शुषँ शोषणे ।

७३ तुषँ प्रीतौ ।

७४ दुषँ वैकृत्ये ।

७५ श्लिषँ आलिङ्गने ।

७६ शकँ विभाषितो मर्षणे ।

७७ ञिष्विदाँ गात्रप्रक्षरणे ।

७८ क्रुधँ क्रोधे ।

७९ क्षुधँ बुभुक्षायाम् ।

८० शुधँ शौचे ।

८१ षिधुँ संराद्धौ ।

अनुदात्ता उदात्तेतः ।

८२ रधँ हिंसासंराध्योः ।

८३ णशँ अदर्शने ।

८४ तृपँ प्रीणने ।

८५ दृपँ हर्षमोहनयोः ।

८६ द्रुहँ जिघांसायाम् ।

८७ मुहँ वैचित्त्ये ।

८८ ष्णुहँ उद्गिरणे ।

८९ ष्णिहँ प्रीतौ ।

९० वृत्[1] ।

उदात्ता उदात्तेतः ।

तृपिदृपी त्वनुदात्तावुदात्तेतौ ।

९१ शमुँ उपशमे ।

९२ तमुँ काङ्क्षायाम् ।

९३ दमुँ उपशमे ।

९४ श्रमुँ तपसि खेदे च ।

९५ भ्रमुँ अनवस्थाने ।

१. रधादिगणः समाप्त इत्यर्थः ।

९६ क्षमूँष् सहने ।
९७ क्लमुँ ग्लानौ ।
९८ मदीँ हर्षे ।
[इत्यष्टौ शमादयः]
९९ असुँ प्रेरणे ।
१०० यसुँ प्रयत्ने ।
१०१ जसुँ मोक्षणे ।
१०२ तसुँ उपक्षये ।
१०३ दसुँ च ।
१०४ वसुँ स्तम्भे । वशादिरित्येके
१०५ व्युषँ विभागे । ओष्ठ्यादि-
दन्त्यान्त्यो व्युसँ इत्यन्ये ।
अयकारो वुसँ इत्यपरे ।
१०६ प्लुषँ दाहे ।
१०७ बिसँ प्रेरणे ।
१०८ कुसँ संश्लेषणे ।
१०९ बुसँ उत्सर्गे ।
११० मुसँ खण्डने ।
१११ मसीँ परिणामे ।
११२ समीँ इत्येके ।
११३ लुठँ विलोडने ।
११४ उचँ समवाये ।
११५ भृशुँ, भ्रंशुँ अधःपतने ।
११६ वृशँ वरणे ।
११७ कृशँ तनूकरणे ।
११८ ञितृषँ पिपासायाम् ।
११९ हृषँ तुष्टौ ।
१२० रुषँ, रिषँ हिंसायाम् ।
१२१ डिपँ क्षेपे ।
१२२ कुपँ क्रोधे ।
१२३ गुपँ व्याकुलत्वे ।
१२४ युपँ, रुपँ, लुपँ विमोहने ।
१२५ लुभँ गार्ध्ये ।
१२६ क्षुभँ सञ्चलने ।
१२७ णभँ, तुभँ हिंसायाम् ।
१२८ क्लिदूँ आर्द्रीभावे ।
१२९ ञिमिदाँ स्नेहने ।
१३० ञिक्ष्विदाँ स्नेहनमोचनयोः
१३१ ऋधुँ वृद्धौ ।
१३२ गृधुँ अभिकाङ्क्षायाम् ।
१३३ वृत्[1] ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[६८+७४=१४२]
दिवादिगणस्था धातवः १४२
प्राक्तना धातवः ११६६
सम्मेल्य धातवः १३०८
इति श्यन्विकरणा दिवादयः ॥

११२ 'लुटँ' इति पाठः क्वचित् ।

१. पुषादयः समाप्ता इत्यर्थः । दिवादिगण आकृतिगणस्तेन 'क्षीयते' 'सृग्यते' इत्यादीनां साधुत्वम् । इति केषाञ्चिन्मतम् ।

स्वादिगणः

स्वादय उभयतोभाषाः—

१ षुञ् अभिषवे ।

२ षिञ् बन्धने ।

३ शिञ् निशाने ।

४ डुमिञ् प्रक्षेपणे ।

५ चिञ् चयने ।

६ स्तृञ् आच्छादने ।

७ कृञ् हिंसायाम् ।

८ वृञ् वरणे ।

९ धुञ् कम्पने। दीर्घान्तोपीत्येके

अनुदात्ताः । वृञ्तूदात्तः [=९]

द्वादय परस्मैभाषाः—

१० टुदु उपतापे ।

११ हि गतौ वृद्धौ च ।

१२ पृ प्रीतौ ।

१३ स्पृ प्रीतिसेवनयोः । प्रीति-चलनयोरित्यन्ये ।

१४ स्मृ इत्येके ।

अनुदात्ताः ।

१५ आप्लृँ व्याप्तौ ।

१६ शक्लृँ शक्तौ ।

१७ राधँ, साधँ संसिद्धौ ।

अनुदात्ता उदात्तेतः ।

[९+९=१८]

आत्मनेभाषौ—

१८ अशूँ व्याप्तौ सङ्घाते च ।

१९ ष्टिघँ आस्कन्दने ।

उदात्तावनुदात्तेतौ ।

[२+१८=२०]

तिकादयः परस्मैभाषाः—

२० तिकँ, तिगँ गतौ च ।

२१ षघँ हिंसायाम् ।

२२ ञिधृषाँ प्रागल्भ्ये ।

२३ दम्भुँ दम्भने ।

२४ ऋधुँ वृद्धौ ।

२५ छन्दसि ।

२६ तृपँ प्रीणन इत्येके ।

२७ अहँ व्याप्तौ ।

२८ दघँ घातने पालने च ।

२९ चमुँ भक्षणे ।

३० रि, क्षि, चिरि, जिरि, दाशृँ, दृ हिंसायाम् ।

उदात्ता उदात्तेतः ।

[१६+२०=३६]

स्वादिगणस्था धातवः ३६,

प्राक्तना धातवः १३०८

सम्मेल्य धातवः १३४४

❀ इति श्नुविकरणाः स्वादयः ❀

---

१३ 'स्पृ प्रीतिपालनयोः' इति क्वचित्

तुदादिगणः

तुदादय उभयतोभाषाः—

१ तुदँ व्यथने ।

२ णुदँ प्रेरणे ।

३ दिशँ अतिसर्जने ।

४ भ्रस्जँ पाके ।

५ क्षिपँ प्रेरणे ।

६ कृषँ विलेखने ।

अनुदात्ताः स्वरितेतः । [=६]

परस्मैभाषः—

७ ऋषीँ गतौ ।

उदात्त उदात्तेत् ।
[१+६=७]

जुषादय आत्मनेभाषाः—

८ जुषीँ प्रीतिसेवनयोः ।

९ ओँविजीँ भयचलनयोः ।

१० ओँलजीँ, ओँलस्जीँ व्रीडायाम् ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[४+७=११]

व्रश्चादयः परस्मैभाषाः—

११ ओँव्रश्चूँ छेदने ।

१२ व्यचँ व्याजीकरणे ।

१३ उछिँ उञ्छे ।

१४ उछीँ विवासे ।

१५ ऋछँ गतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु ।

१६ मिछँ उत्क्लेशे ।

१७ जर्जँ, चर्चँ, झर्झँ परिभाषणभर्त्सनयोः ।

१८ त्वचँ संवरणे ।

१९ ऋचँ स्तुतौ ।

२० उब्जँ आर्जवे ।

२१ उज्झँ उत्सर्गे ।

२२ लुभँ विमोहने ।

२३ रिफँ कत्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु ।

२४ रिहँ इत्येके ।

२५ तृपँ, तृम्पँ तृप्तौ ।

२६ तृफँ, तृम्फँ इत्येके ।

२७ तुपँ, तुम्पँ, तुफँ, तुम्फँ हिंसायाम् ।

२८ दृफँ, दृम्फँ उत्क्लेशे ।

२९ दृपँ, दृम्पँ इत्यन्ये ।

३० ऋफँ, ऋम्फँ हिंसायाम् ।

३१ गुफँ, गुम्फँ ग्रन्थे ।

३२ उभँ, उम्भँ पूरणे ।

३३ शुभँ, शुम्भँ शोभार्थे ।

३४ दृभीँ ग्रन्थे ।

३५ चृतीँ हिंसाग्रन्थनयोः ।

३६ विधँ विधाने ।

३७ जुडँ गतौ ।

३८ जुनँ इत्येके ।
३९ मृडँ सुखने ।
४० पृडँ च ।
४१ पृणँ प्रीणने ।
४२ वृणँ च ।
४३ मृणँ हिंसायाम् ।
४४ तुणँ कौटिल्ये ।
४५ पुणँ कर्मणि शुभे ।
४६ मुणँ प्रतिज्ञाने ।
४७ कुणँ शब्दोपकरणयोः ।
४८ शुनँ गतौ ।
४९ द्रुणँ हिंसागतिकौटिल्येषु ।
५० घुणँ, घूर्णँ भ्रमणे ।
५१ षुरँ ऐश्वर्यदीप्त्योः ।
५२ कुरँ शब्दे ।
५३ खुरँ छेदने ।
५४ मुरँ संवेष्टने ।
५५ क्षुरँ विलेखने ।
५६ घुरँ भीमार्थशब्दयोः ।
५७ पुरँ गमने ।
५८ वृहूँ उद्यमने ।
५९ बृहूँ इत्येके ।
६० तृहूँ, स्तृहूँ, तृंहूँ हिंसार्थाः ।
६१ इषुँ इच्छायाम् ।
६२ मिषँ स्पर्धायाम् ।
६३ किलँ श्वैत्यक्रीडनयोः ।
६४ तिलँ स्नेहे ।
६५ चिलँ वसने ।
६६ चलँ विलसने ।
६७ इलँ स्वप्नक्षेपणयोः ।
६८ विलँ संवरणे ।
६९ बिलँ भेदने ।
७० णिलँ गहने ।
७१ हिलँ भावकरणे ।
७२ शिलँ, षिलँ उञ्छे ।
७३ मिलँ श्लेषणे ।
७४ लिखँ अक्षरविन्यासे ।
७५ कुटँ कौटिल्ये ।
७६ पुटँ संश्लेषणे ।
७७ कुचँ सङ्कोचने ।
७८ गुजँ शब्दे ।
७९ गुडँ रक्षायाम् ।
८० डिपँ क्षेपे ।
८१ छुरँ छेदने ।
८२ स्फुटँ विकसने ।
८३ मुटँ आक्षेपप्रमर्दनयोः ।
८४ त्रुटँ छेदने ।
८५ तुटँ कलहकर्मणि ।
८६ चुटँ, छुटँ छेदने ।
८७ जुडँ बन्धने ।
८८ कडँ मदे ।
८९ लुटँ संश्लेषणे ।

९० लुठँ इत्येके ।
९१ कुडँ घनत्वे ।
९२ कुडँ बाल्ये ।
९३ पुडँ उत्सर्गे ।
९४ घुटँ प्रतिघाते ।
९५ तुडँ तोडने ।
९६ थुडँ, स्थुडँ संवरणे ।
९७ खुडँ, छुडँ इत्यन्ये । सङ्घात इत्यपरे ।
९८ स्फुरँ स्फुरणे ।
९९ स्फरँ इत्येके ।
१०० स्फुलँ सञ्चलने ।
१०१ स्फुडँ, चुडँ, व्रुडँ संवरणे ।
१०२ क्रुडँ, भ्रुडँ निमज्जने ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[११५+११=१२६]

आत्मनेभाषः—

१०३ गुरी॑ उद्यमने ।

उदात्तोऽनुदात्तेत् ।
[१+१२६=१२७]

ण्वादयः परस्मैभाषाः—

१०४ णू स्तवने ।
१०५ धू विधूनने ।
१०६ गु पुरीषोत्सर्गे ।
१०७ ध्रु गतिस्थैर्ययोः ।
१०८ ध्रुवँ इत्येके ।

उदात्ताः । गु ध्रु त्वनुदात्तौ ।
ध्रुवँ उदात्त उदात्तेत् ।
[५+१२७=१३२]

कादी आत्मनेभाषौ—

१०९ कूङ् शब्दे । उदात्तः ।
११० कुङ् शब्द इत्येके ।

अनुदात्तः ।
(वृत्) इति कुटादिगणः ।
[२+१३२=१३४]

आत्मनेभाषौ—

१११ पृङ् व्यायामे ।
११२ मृङ् प्राणत्यागे ।

अनुदात्तौ [२+१३४=१३६]

रियत्यादयः परस्मैभाषाः—

११३ रि, पि गतौ ।
११४ धि धारणे ।
११५ क्षि निवासगत्योः ।

अनुदात्ताः ।

११६ षू प्रेरणे ।
११७ कॄ विक्षेपे ।
११८ गॄ निगरणे ।

उदात्ताः ।
[७+१३६=१४३]

आत्मनेभाषौ—

११९ दृङ् आदरे ।
१२० धृङ् अवस्थाने ।

अनुदात्तौ ।
[२+१४३=१४५]

---

९० 'लुडँ' इति पाठः क्वचित् ।

प्रछादयः परस्मैभाषाः—

१२१ प्रछँ ज्ञीप्सायाम् ।

१२२ वृत् ।

(इति किरादयः)

१२३ सृजँ विसर्गे ।

१२४ टुमस्जोँ शुद्धौ ।

१२५ रुजोँ भङ्गे ।

१२६ भुजोँ कौटिल्ये ।

१२७ छुपँ स्पर्शे ।

१२८ रुशँ, रिशँ हिंसायाम् ।

१२९ लिशँ गतौ ।

१३० स्पृशँ स्पर्शने ।

१३१ विछँ गतौ ।

१३२ विशँ प्रवेशने ।

१३३ मृशँ आमर्शने ।

१३४ णुदँ प्रेरणे ।

१३५ षद्लँ विशरणगत्यवसादनेषु ।

१३६ शद्लँ शातने ।

अनुदात्ता उदात्तेतः ।

विछिस्तूदात्त उदात्तेत् ।

[१६ + १४५ = १६१]

मिलादय उभयतोभाषाः—

१३७ मिलँ सङ्गमे ।

१३८ मुच्लृँ मोचने ।

१३९ लुप्लृँ छेदने ।

१४० विद्लृँ लाभे ।

१४१ लिपँ उपदेहे ।

१४२ षिचँ क्षरणे ।

अनुदात्ताः स्वरितेतः ।

मिलिविदी तूदात्तौ स्वरितेतौ ।

[६ + १६१ = १६७]

कृतादयः परस्मैभाषाः—

१४३ कृतीँ छेदने ।

१४४ खिदँ परिघातने ।

१४५ पिशँ अवयवे ।

कृतिपिशी उदात्तावुदात्तेतौ ।

खिदिस्त्वनुदात्त उदात्तेत् ॥

[३ + १६७ = १७०]

१४६ वृत्[1] ।

इति शविकरणास्तुदादयः ॥

तुदादिगणस्था धातवः	१७०
प्राक्तना धातवः	१३४४
सम्मेल्य धातवः	१५१४

---

१ तुदादिगणः समाप्त इत्यर्थः ।

रुधादिगणः

रुधादय उभयतोभाषाः—

१ रु॒धि॑ँर् आवरणे ।
२ भि॒दि॑ँर् विदारणे ।
३ छि॒दि॑ँर् द्वैधीकरणे ।
४ रि॒चि॑ँर् विरेचने ।
५ वि॒चि॑ँर् पृथग्भावे ।
६ क्षु॒दि॑ँर् सम्पेषणे ।
७ यु॒जि॑ँर् योगे ।
८ उ॑ँच्छृ॒दि॑ँर् दीप्तिदेवनयोः ।
९ उ॑ँतृ॒दि॑ँर् हिंसानादरयोः ।

अनुदात्ताः स्वरितेतः ।
छृदितृदी तूदात्तौ स्वरितेतौ [=९]

परस्मैभाषः—

१० कृती॑ँ वेष्टने ।

उदात्त उदात्तेत् ।
[१+९=१०]

आत्मनेभाषः—

११ ञि॒इन्धी॑ँ दीप्तौ ।

उदात्तोऽनुदात्तेत् ।
[१+१०=११]

आत्मनेभाषौ—

१२ खि॒दु॑ँ दैन्ये ।
१३ वि॒दु॑ँ विचारणे ।

अनुदात्तावनुदात्तेतौ
[२+११=१३]

शिषादयः परस्मैभाषाः—

१४ शि॒ष्लृ॑ँ विशेषणे ।
१५ पि॒ष्लृ॑ँ सञ्चूर्णने ।
१६ भ॒ञ्जो॑ँ आमर्दने ।
१७ भु॒जँ पालनाऽभ्यवहारयोः ।

अनुदात्ता उदात्तेतः ।

१८ तृहँ, हिसिँ हिंसायाम् ।
१९ उन्दी॑ँ क्लेदने ।
२० अञ्जूँ व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु ।
२१ तञ्चूँ सङ्कोचने ।
२२ ओ॑ँविजी॑ँ भयचलनयोः ।
२३ वृजी॑ँ वर्जने ।
२४ पृची॑ँ सम्पर्के ।
२५ वृत् ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[१२+१३=२५]

इति श्नम्विकरणा रुधादयः ॥

रुधादिगणस्थाः २५
प्राक्तना धातवः १५१४
सम्मेल्य धातवः १५३९

तनादिगणः

तनादय उभयतोभाषाः—

१ तनुँ विस्तारे ।

२ षणुँ दाने ।

३ क्षणुँ हिंसायाम् ।

४ क्षिणुँ च ।

५ ऋणुँ गतौ ।

६ तृणुँ अदने ।

७ घृणुँ दीप्तौ ।

उदात्ताः स्वरितेतः [=७]

आत्मनेभाषौ—

८ वनुँ याचने ।

९ मनुँ अवबोधने ।

उदात्तावनुदात्तेतौ ।

[२+७=९]

उभयतोभाषः—

१० डुकृञ् करणे ।

अनुदात्तः ।

११ वृत् ।

[१+९=१०]

इत्युविकरणास्तनादयः ॥

तनादिगणस्था धातवः १०

प्राक्तना धातवः १५३९

सम्मेल्य धातवः १५४९

—:※:—

क्र्यादिगणः

क्र्यादय उभयतोभाषाः—

१ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ।

२ प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च ।

३ श्रीञ् पाके ।

४ मीञ् हिंसायाम् ।

५ षिञ् बन्धने ।

६ स्कुञ् आप्रवणे ।

७ युञ् बन्धने ।

अनुदात्ताः ।

[=७]

क्नूञादय उभयतोभाषाः—

८ क्नूञ् शब्दे ।

९ द्रूञ् हिंसायाम् ।

१० पूञ् पवने ।

११ मूञ् बन्धने ।

१२ लूञ् छेदने ।

१३ स्तॄञ् आच्छादने ।

१४ कॄञ् हिंसायाम् ।

१५ वॄञ् वरणे ।

१६ धूञ् कम्पने ।

उदात्ताः । [९+७=१६]

११ सूत्रमिदं क्वचिन्नोपलभ्यते ।

शादयः परस्मैभाषाः—

१७ शॄ हिंसायाम् ।

१८ पॄ पालनपूरणयोः ।

१९ वॄ वरणे । भरण इत्येके ।

२० भॄ भर्त्सने । भरण इत्यन्ये ।

२१ मॄ हिंसायाम् ।

२२ दॄ विदारणे ।

२३ धॄ इत्यन्ये ।

२४ जॄ वयोहानौ ।

२५ झॄ इत्येके ।

२६ नॄ नये ।

२७ कॄ हिंसायाम् ।

२८ ऋॄ गतौ ।

२९ गॄ शब्दे ।

उदात्ताः ।
[१३+१६=२९]

ज्यादयः परस्मैभाषाः—

३० ज्या वयोहानौ ।

३१ री गतिरेषणयोः ।

३२ ली श्लेषणे ।

३३ व्ली वरणे ।

३४ प्ली गतौ ।

३५ वृत्[1] ।

३६ व्री वरणे ।

३७ भ्री भये । भरण इत्येके ।

३८ क्षीष् हिंसायाम् ।

३९ ज्ञा अवबोधने ।

४० बुन्धँ बन्धने ।

अनुदात्ताः । 'बन्धँ' अनुदात्त उदात्तेत् ।
[१०+२९=३९]

आत्मनेभाषः—

४१ वृङ् सम्भक्तौ ।

उदात्तः ।
[१+३९=४०]

श्रन्थादयः परस्मैभाषाः—

४२ श्रन्थँ विमोचनप्रतिहर्षयोः ।

४३ मन्थँ विलोडने ।

४४ श्रन्थँ, ग्रन्थँ सन्दर्भे ।

४५ कुन्थँ संश्लेषणे ।

४६ मृदँ क्षोदे ।

४७ मृडँ च । अयं सुखेऽपि ।

४८ गुधँ रोषे ।

४९ कुषँ निष्कर्षे ।

५० क्षुभँ सञ्चलने ।

५१ णभँ, तुभँ हिंसायाम् ।

---

२१ अत्र 'स्तॄ, स्वॄ' इति धातू अधिकौ क्वचित् ।

१. वृत्करणं ल्वादीनां समाप्तिं द्योतयति । अनेन केचन प्वादीनामपि समाप्ति-म्मन्यन्तेऽन्ये ल्वाऽऽगणान्तम्प्वादय इति मन्वते ।

५२ क्लिशूँ विबाधने ।
५३ अशँ भोजने ।
५४ उँध्रसँ उञ्छे ।
५५ इषँ आभीक्ष्ण्ये ।
५६ विषँ विप्रयोगे । अनुदात्तः ।
५७ प्रुषँ, प्लुषँ स्नेहनमोचनपूरणेषु
५८ पुषँ पुष्टौ ।
५९ मुषँ स्तेये ।
६० खचँ भूतप्रादुर्भावे ।
६१ खवँ इत्येके ।
६२ हेठँ च ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[२३+४०=६३]

उभयतोभाषः—
६३ ग्रहँ उपादाने ।

उदात्तः स्वरितेत् ।

६४ वृत् ।

[१+६३=६४]

इति श्नाविकरणाः क्र्यादयः ॥

क्र्यादिगणस्था धातवः ६४
प्राक्तना धातवः १५४९
सम्मेल्य धातवः १६१३

५४. अत्राद्यमुकारमनुनासिकं नैव मन्यन्ते केचन । इत्सञ्ज्ञाया अभावादुकारो धात्ववयवस्तेषां मते ।

चुरादिगणः

चुरादयः परस्मैभाषाः—
१ चुरँ स्तेये ।
२ चितिँ स्मृत्याम् ।
३ यत्रिँ सङ्कोचने ।
४ स्फुडिँ परिहासे । स्फुटिँ इत्येके ।
५ लक्षँ दर्शनाङ्कनयोः ।
६ कुद्रिँ अनृतभाषणे ।
७ लडँ उपसेवायाम् ।
८ मिदिँ स्नेहने ।
९ ओलडिँ उत्क्षेपणे । उकारादिरित्यन्ये ।
१० जलँ अपवारणे ।
११ लजँ इत्येके ।
१२ पीडँ अवगाहने ।
१३ नटँ अवस्पन्दने ।
१४ श्रथँ प्रयत्ने । प्रस्थान इत्येके ।
१५ बधँ संयमने ।
१६ पॄ पूरणे ।
१७ ऊर्जँ बलप्राणनयोः ।
१८ पक्षँ परिग्रहे ।
१९ वर्णँ, चूर्णँ प्रेरणे ।
२० वर्णँ वर्णन इत्येके ।

९. ओकारोऽनुनासिकः केषाञ्चिन्मते ।

१३. 'अवस्यन्दने' इति क्वचित् ।
१४. 'प्रतियत्ने' 'प्रतिहर्षे' चायं क्वचित् ।

२१ प्रथँ प्रख्याने ।
२२ पृथँ प्रक्षेपे ।
२३ पथँ इत्येके ।
२४ षम्बँ सम्बन्धने ।
२५ शम्बँ च ।
२६ साम्बँ इत्येके ।
२७ भक्षँ अदने ।
२८ कुट्टँ छेदनभर्त्सनयोः । पूरण इत्येके ।
२९ पुट्टँ, चुट्टँ अल्पीभावे ।
३० अट्टँ, शुट्टँ अनादरे ।
३१ लुण्ठँ स्तेये ।
३२ शठँ, श्वठँ असंस्कारगत्योः ।
३३ श्वठिँ इत्येके ।
३४ तुजँ, तुजिँ, पिजँ, पिजिँ, लजिँ, लुजिँ हिंसाबलादाननिकेतनेषु ।
३५ पिसँ गतौ ।
३६ षान्त्वँ सामप्रयोगे ।
३७ श्वल्कँ, वल्कँ परिभाषणे ।
३८ ष्णिहँ स्नेहने ।
३९ स्फिटँ इत्येके ।
४० स्मिटँ अनादरे ।
४१ ष्मिङ् इत्येके ।
४२ श्लिषँ श्लेषणे ।
४३ पथिँ गतौ ।
४४ पिछँ कुट्टने ।
४५ छदिँ संवरणे ।
४६ श्रणँ दाने ।
४७ तडँ आघाते ।
४८ खडँ, खडिँ, कडिँ भेदने ।
४९ कुडिँ रक्षणे ।
५० गुडिँ वेष्टने । रक्षण इत्येके ।
५१ कुठिँ, गुठिँ चेत्यन्ये ।
५२ खुडिँ खण्डने ।
५३ वटिँ विभाजने ।
५४ वडिँ इत्येके ।
५५ चडिँ कोपे ।
५६ मडिँ भूषायां हर्षे च ।
५७ भडिँ कल्याणे ।
५८ छर्दँ वमने ।
५९ पुस्तँ, बुस्तँ आदरानादरयोः ।
६० चुदँ सञ्चोदने ।
६१ नक्कँ, धक्कँ नाशने ।
६२ चक्कँ, चुक्कँ व्यथने ।
६३ क्षलँ शौचकर्मणि ।
६४ तलँ प्रतिष्ठायाम् ।
६५ तुलँ उन्माने
६६ दुलँ उत्क्षेपे ।
६७ पुलँ महत्त्वे ।
६८ चुलँ समुच्छ्राये ।
६९ मूलँ रोहणे ।

७० बुलँ निमज्जने ।
७१ कलँ, विलँ क्षेपे ।
७२ बिलँ भेदने ।
७३ तिलँ स्नेहने ।
७४ चलँ भृतौ ।
७५ पालँ रक्षणे ।
७६ लूषँ हिंसायाम् ।
७७ शुल्बँ माने ।
७८ शूर्पँ च ।
७९ चुटँ छेदने ।
८० मुटँ सञ्चूर्णने ।
८१ पडिँ, पसिँ नाशने ।
८२ व्रजँ मार्गसंस्कारगत्योः ।
८३ शुल्कँ अतिस्पर्शने ।
८४ चपिँ गत्याम् ।
८५ क्षपिँ क्षान्त्याम् ।
८६ क्षजिँ कृच्छ्रजीवने ।
८७ श्वर्तँ गत्याम् ।
८८ श्वभ्रँ च ।
८९ ज्ञपँ मिच्च ।
९० यमँ च परिवेषणे ।
९१ चहँ परिकल्कने ।
९२ चपँ इत्येके ।
९३ रहँ त्यागे ।
९४ बलँ प्राणने ।
९५ चिञ् चयने ।
९६ नान्ये मितोऽहेतौ ।
९७ घट्टँ चलने ।
९८ मुस्तँ सङ्घाते ।
९९ खट्टँ संवरणे ।
१०० षट्टँ, स्फुट्टँ, चुबिँ हिंसायाम्
१०१ पूलँ सङ्घाते ।
१०२ पूणँ इत्येके ।
१०३ पुंसँ अभिवर्धने ।
१०४ टकिँ बन्धने ।
१०५ धूसँ कान्तिकरणे ।
१०६ धूषँ इत्येके ।
१०७ धूशँ इत्यपरे ।
१०८ कीटँ वरणे ।
१०९ चूर्णँ सङ्कोचने ।
११० पूजँ पूजायाम् ।
१११ अर्कँ स्तवने । तपन इत्येके ।
११२ शुठँ आलस्ये ।
११३ शुठिँ शोषणे ।
११४ जुडँ प्रेरणे ।
११५ गजँ, मार्जँ शब्दार्थौ ।
११६ मर्चँ च ।
११७ घृ प्रस्रवणे ।
११८ पचिँ विस्तारवचने ।
११९ तिजँ निशाने ।

---

७० सूत्रमिदमन्यत्र न दृश्यते ।

९८ 'अस्त सङ्घाते' इति क्वचित् ।

१२० कृतँ संशब्दे ।
१२१ वर्धँ छेदनपूरणयोः ।
१२२ कुबिँ आच्छादने ।
१२३ कुभिँ इत्येके ।
१२४ लुबिँ, तुबिँ अदर्शने । अर्दन इत्येके ।
१२५ ह्लपँ व्यक्तायां वाचि ।
१२६ क्लपँ इत्येके ।
१२७ चुटिँ छेदने ।
१२८ इलँ प्रेरणे ।
१२९ म्रछँ म्लेच्छने ।
१३० म्लेछँ अव्यक्तायां वाचि ।
१३१ ब्रूसँ, बर्हँ हिंसायाम् ।
१३२ गर्जँ, गर्दँ शब्दे ।
१३३ गर्धँ अभिकाङ्क्षायाम् ।
१३४ गुर्दँ, पुर्वँ निकेतने ।
१३५ जसिँ रक्षणे। मोक्षण इत्येके
१३६ ईडँ स्तुतौ ।
१३७ जसुँ हिंसायाम् ।
१३८ पिडिँ सङ्घाते ।
१३९ रुषँ रोषे ।
१४० रुटँ इत्येके ।
१४१ डिपँ क्षेपे ।
१४२ ष्टुपँ समुच्छ्राये ।

उदात्ता उदात्तेतः [=१६४]

चितादय आत्मनेभाषाः—

१४३ चितँ सञ्चेतने ।
१४४ दशिँ दंशनदर्शनयोः ।
१४५ दसुँ, दसिँ इत्येके ।
१४६ डपँ, डिपँ सङ्घाते ।
१४७ तत्रिँ कुटुम्बधारणे ।
१४८ मत्रिँ गुप्तपरिभाषणे ।
१४९ स्पशँ ग्रहणसंश्लेषणयोः ।
१५० तर्जँ, भर्त्सँ तर्जने ।
१५१ बस्तँ, गन्धँ अर्दने ।
१५२ विष्कँ हिंसायाम् ।
१५३ हिष्कँ इत्येके ।
१५४ निष्कँ परिमाणे ।
१५५ ललँ ईप्सायाम् ।
१५६ कूणँ सङ्कोचने ।
१५७ तूणँ पूरणे ।
१५८ भ्रूणँ आशाविशङ्कयोः ।
१५९ शठँ श्लाघायाम् ।
१६० यक्षँ पूजायाम् ।
१६१ स्यमँ वितर्के ।
१६२ गूरँ उद्यमने।
१६३ शमँ, लक्षँ आलोचने ।
१६४ कुत्सँ अवक्षेपणे ।
१६५ त्रुटँ छेदने ।
१६६ कुटँ इत्येके ।
१६७ गलँ स्रवणे ।

---
१४२ 'ष्टूपँ समुच्छ्राये' इति क्वचित् ।

१६८ भलँ आभण्डने ।
१६९ कूटँ आप्रदाने । अवसादन इत्येके ।
१७० कुट्टँ प्रतापने ।
१७१ वञ्चुँ प्रलम्भने ।
१७२ वृषँ शक्तिबन्धने ।
१७३ मदँ तृप्तियोगे ।
१७४ दिवुँ परिकूजने ।
१७५ गॄ विज्ञाने ।
१७६ विदँ चेतनाख्याननिवासेषु ।
१७७ मनँ स्तम्भे ।
१७८ यु जुगुप्सायाम् ।
१७९ कुस्मँ नाम्नो वा ।

उदात्ता अनुदात्तेतः ।
[४२ + १६४ = २०६]

चर्चादयः परस्मैभाषाः—

१८० चर्चँ अध्ययने ।
१८१ बुक्कँ भाषणे ।
१८२ शब्दँ उपसर्गादाविष्कारे च
१८३ कणँ निमीलने ।
१८४ जभिँ नाशने ।
१८५ षूदँ क्षरणे ।
१८६ जसुँ ताडने ।
१८७ पशँ बन्धने ।
१८८ अमँ रोगे ।
१८९ चटँ, स्फुटँ भेदने ।
१९० घटँ सङ्घाते ।
१९१ हन्त्यर्थाश्च ।
१९२ दिवुँ मर्दने ।
१९३ अर्जँ प्रतियत्ने ।
१९४ घुषिँर् विशब्दने ।
१९५ आङः क्रन्दँ सातत्ये ।
१९६ लसँ शिल्पयोगे ।
१९७ तसिँ, भूषँ अलङ्कारे ।
१९८ अर्हँ पूजायाम् ।
१९९ ज्ञा नियोगे ।
२०० भजँ विश्राणने ।
२०१ शृधुँ प्रसहने ।
२०२ यतँ निकारोपस्कारयोः ।
२०३ कलँ, गलँ आस्वादने ।
२०४ रघँ इत्येके ।
२०५ रगँ इत्यन्ये ।
२०६ अञ्चुँ विशेषणे ।
२०७ लिगिँ चित्रीकरणे ।
२०८ मुदँ संसर्गे ।
२०९ त्रसँ धारणग्रहणवारणेषु ।
२१० उँध्रसँ उञ्छे ।
२११ मुचँ प्रमोचनमोदनयोः ।
२१२ वसँ स्नेहच्छेदापहरणेषु ।

---

१८१. 'बुक्कँ भषणे' इति क्वचित् ।

१९८. एतत्सूत्रात्प्राक् 'मोक्षँ असने' इति धातुसूत्रं क्वचित् ।

२०३. 'रकँ, लगँ आस्वादने' इति क्वचित्

२१०. नानुनासिक आद्य उकार इतिकेचन तेषाम्मते उध्रासयतीत्यादि रूपं बोध्यम् ।

२१३ चरँ संशये ।
२१४ च्यु हसने । सहन इत्येके ।
२१५ च्युसँ इत्येके ।
२१६ भुवो ँ अवकल्कने ।
२१७ क्रुपेश्च ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[४० + २०६ = २४६]

ग्रसादयः परस्मैभाषाः—

२१८ आस्वदः सकर्मकात् ।
२१९ ग्रसँ ग्रहणे ।
२२० पुषँ धारणे ।
२२१ दलँ विदारणे ।
२२२ पटँ, पुटँ, लुटँ, तुजिँ, मिजिँ, पिजिँ, लुजिँ, भजिँ, लघिँ, त्रसिँ, पिसिँ, कुसिँ, दशिँ, कुशिँ, घटँ, घटिँ, बृहिँ, बर्हँ, बल्हँ, गुपँ, धूपँ, विछँ, चीवँ, पुथँ, लोकृँ, लोचृँ, णदँ, कुपँ, तर्कँ, वृतुँ, वृधुँ भाषार्थाः[1] ।
२२३ रुटँ, लजिँ, अजिँ, दसिँ, भृशिँ, रुशिँ, शीकँ, नटँ, पुटिँ, जिविँ, रघिँ लघिँ, अहिँ, रहिँ, महिँ च ।
२२४ लडिँ, तडँ, नलँ च ।
२२५ पूरीँ आप्यायने ।
२२६ रुजँ हिंसायाम् ।
२२७ ष्वदँ आस्वादने ।
२२८ स्वादँ इत्येके ।

उदात्ता उदात्तेतः ।
[५५ + २४६ = ३०१]

युजादयः परस्मैभाषाः—

२२९ आधृषाद्वा ।
२३० युजँ, पृचँ संयमने ।
२३१ अर्चँ पूजायाम् ।
२३२ षहँ मर्षणे ।
२३३ ईरँ क्षेपे ।
२३४ ली द्रवीकरणे ।
२३५ वृजीँ वर्जने ।
२३६ वृञ् आवरणे ।
२३७ जॄ वयोहानौ ।
२३८ ज्रि च ।
२३९ रिचँ वियोजनसम्पर्चनयोः ।
२४० शिषँ असर्वोपयोगे ।
२४१ तपँ दाहे ।
२४२ तृपँ तृप्तौ ।
२४३ छृदीँ सन्दीपने ।
२४४ चृपँ, छृपँ, तृपँ, दृपँ सन्दीपन इत्येके ।
२४५ दृभीँ भये ।
२४६ दृभँ सन्दर्भे ।
२४७ छदँ संवरणे ।
२४८ श्रथँ मोक्षणे । हिंसायामित्येके ।

---
२१७. 'क्लृपेश्च' इति पाठः क्वचित् ।
१. 'भासार्थाः' इति केषाञ्चिन्मतेन ।

२४९ मी गतौ ।
२५० ग्रन्थँ बन्धने ।
२५१ क्रथँ हिंसायाम् ।
स्वरितेदित्येके ।
२५२ शीकँ आमर्षणे ।
२५३ चीकँ च ।
२५४ अर्दँ हिंसायाम् । स्वरितेत् ।
२५५ हिसिँ हिंसायाम् ।
२५६ अर्हँ पूजायाम् ।
२५७ आङः षदँ पद्यर्थे ।
२५८ शुन्धँ शौचकर्मणि ।
२५९ छदँ अपवारणे । स्वरितेत् ।
२६० जुषँ परितर्कणे ।
२६१ धूञ् कम्पने ।
२६२ प्रीञ् तर्पणे ।
२६३ श्रन्थँ, ग्रन्थँ सन्दर्भे ।
२६४ आप्लृँ लम्भने ।
स्वरितेदित्येके ।
२६५ तनुँ श्रद्धोपकरणयोः ।
उपसर्गाच्च दैर्घ्ये ।
२६६ चनँ श्रद्धोपहननयोरित्येके ।
२६७ वदँ सन्देशवचने । स्वरितेत् ।
२६८ वचँ परिभाषणे ।
२६९ मानँ पूजायाम् ।
२७० भू प्राप्तावात्मनेपदी ।
२७१ गर्हँ विनिन्दने ।
२७२ मार्गँ अन्वेषणे ।
२७३ कठिँ शोके ।
२७४ मृजूँ शौचालङ्कारयोः ।
२७५ मृषँ तितिक्षायाम् ।
स्वरितेत् ।
२७६ धृषँ प्रसहने ।
इत्याधृषीयाः ।
उदात्ता उदात्तेतः ।
[४९ + ३०१ = ३५०]

कथादयः परस्मैभाषाः—
२७७ अथादन्ताः ।
२७८ कथ वाक्यप्रबन्धे ।
२७९ वर ईप्सायाम् ।
२८० गण सङ्ख्याने ।
२८१ शठ, श्वठ सम्यगवभाषणे ।
२८२ पट, वट ग्रन्थे ।
२८३ रह त्यागे ।
२८४ स्तन गदी देवशब्दे ।
२८५ पत गतौ वा ।
२८६ पष अनुपसर्गात् ।
२८७ स्वर आक्षेपे ।
२८८ रच प्रतियत्ने ।
२८९ कल गतौ सङ्ख्याने च ।
२९० चह परिकल्कने ।
२९१ मह पूजायाम् ।
२९२ सार, कृप, श्रथ दौर्बल्ये ।
२९३ स्पृह ईप्सायाम् ।
२९४ भाम क्रोधे ।
२९५ सूच पैशुन्ये ।

२९६ खेट भक्षणे ।
२९७ खेड इत्येके ।
२९८ खोट इत्यन्ये ।
२९९ क्षोट क्षेपे ।
३०० गोम उपलेपने ।
३०१ कुमार क्रीडायाम् ।
३०२ शील उपधारणे ।
३०३ साम सान्त्वप्रयोगे ।
३०४ वेल कालोपदेशे ।
काल पृथग्धातुरित्येके ।
३०५ पल्पूल लवनपवनयोः ।
३०६ वात सुखसेवनयोः । गति-सुखसेवनेष्विन्त्येके ।
३०७ गवेष मार्गणे ।
३०८ वास उपसेवायाम् ।
३०९ निवास आच्छादने ।
३१० भाज पृथक्कर्मणि ।
३११ सभाज प्रीतिदर्शनयोः । प्रीतिसेवनयोरित्येके ।
३१२ ऊन परिहाणे ।
३१३ ध्वन शब्दे ।
३१४ कूट परितापे । परिदाह इत्यन्ये ।
३१५ सङ्केत, ग्राम, कुण, गुण चामन्त्रणे ।
३१६ कूण सङ्कोचने ।
३१७ स्तेन चौर्ये ।
३१८ आगर्वीदात्मनेपदिनः—
३१९ पद गतौ ।
३२० गृह ग्रहणे ।
३२१ मृग अन्वेषणे ।
३२२ कुह विस्मापने ।
३२३ शूर, वीर विक्रान्तौ ।
३२४ स्थूल परिबृंहणे ।
३२५ अर्थ उपयाच्ञायाम् ।
३२६ सत्र सन्तानक्रियायाम् ।
३२७ गर्व माने । इत्यागर्वीयाः ।
३२८ सूत्र वेष्टने । विमोचन इत्यन्ये
३२९ मूत्र प्रस्रवणे ।
३३० रूक्ष पारुष्ये ।
३३१ पार, तीर कर्मसमाप्तौ ।
३३२ पुट संसर्गे ।
३३३ धेक दर्शन इत्येके ।
३३४ कत्र शैथिल्ये ।
३३५ कर्त इत्यप्येके ।
३३६ प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च ।
३३७ तत्करोतीति ।
३३८ तदाचष्टे ।
३३९ तेनातिक्रामति ।
३४० धातुरूपञ्च ।
३४१ कर्तृकरणाद्धात्वर्थे ।
३४२ वष्क दर्शने ।
३४३ चित्र चित्रीकरणे । कदाचिद्दर्शने ।

३४४ अंस समाघाते ।
३४५ वट विभाजने ।
३४६ लज प्रकाशने ।
३४७ वटिँ, लजिँ इत्येके ।
३४८ मिश्र सम्पर्के ।
३४९ सङ्ग्रामँ युद्धे ।
अयमनुदात्तेत् ।
३५० स्तोम श्लाघायाम् ।
३५१ छिद्र कर्णभेदने । करणभेदने इत्येके । कर्ण धात्वन्तरमित्येके ।
३५२ अन्ध दृष्ट्युपघाते । उपसंहार इत्यन्ये ।
३५३ दण्ड दण्डनिपातने ।
३५४ अङ्क पदे लक्षणे च ।
३५५ अङ्ग च ।
३५६ सुख, दुःख तत्क्रियायाम् ।
३५७ रस आस्वादनस्नेहनयोः ।
३५८ व्यय वित्तसमुत्सर्गे ।
३५९ रूप रूपक्रियायाम् ।
३६० छेद द्वैधीकरणे ।
३६१ छद अपवारण इत्येके ।
३६२ लाभ प्रेरणे ।
३६३ व्रण गात्रविचूर्णने ।
३६४ वर्ण क्रियाविस्तारगुणवचनेषु
३६५ बहुतमेतन्निदर्शनम् ।
[पर्ण हरितभावे ।
विष्क दर्शने ।
क्षप प्रेरणे ।
वस निवासे ।
तुत्थ आवरणे ।]
३६६ णिङ्गान्निरसने ।
३६७ श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च ।
३६८ पुच्छादिषु धात्वर्थ इत्येव सिद्धम् ।
[९१ + ३५० = ४४१]
इति चुरादयः ॥

चुरादिगणस्था धातवः	४४१
प्राक्तना धातवः	१६१३
सम्मेल्य धातवः	२०५४

कण्ड्वादिगणः

१ कण्डूञ् गात्रविघर्षणे ।
२ मन्तु अपराधे ।
३ वल्गु पूजामाधुर्ययोः ।
४ असु उपतापे ।
५ असू, असूञ् इत्येके ।
६ लेट्, लोट्, पूर्वभावे स्वप्ने च
७ लेला दीप्तौ ।
८ इरस्, इरज्, इरञ् ईर्ष्यायाम्
९ इयस् ऐश्वर्ये ।
१० उषस् प्रभातभावे ।
११ वेद धौर्त्ये स्वप्ने च ।

४. अत्र 'मनस्' इति धातुः क्वचिदधिकः ।
६ 'धौर्त्ये' इत्यधिकोऽर्थनिर्देशः क्वचित्
११ 'प्रभाते' इत्यधिकोऽर्थनिर्देशः क्वचित्

१२ मेधा आशुग्रहणे ।
१३ कुषुभ क्षेपे ।
१४ मगध परिवेष्टने । नीचदास्य इत्यन्ये ।
१५ तन्तस्, पम्पस् दुःखे ।
१६ सुख, दुःख तत्क्रियायाम् ।
१७ सपर पूजायाम् ।
१८ अरर आराकर्मणि ।
१९ भिषज् चिकित्सायाम् ।
२० भिष्णज् उपसेवायाम् ।
२१ इषुध शरधारणे ।
२२ चरण, वरण गतौ ।
२३ चुरण चौर्ये ।
२४ तुरण त्वरायाम् ।
२५ भुरण धारणपोषणयोः ।
२६ गद्गद वाक्स्खलने ।
२७ एला, केला, खेला विलासे ।

१८ 'अररु क्रूरकर्मणि' इति क्वचित् ।
२० 'विषज् उपसेवायाम्' इति क्वचित् ।

२८ इला इत्यन्ये ।
२९ खेला स्खलने च ।
३० लिट अल्पकुत्सनयोः ।
३१ लाट जीवने ।
३२ हृणीङ् रोषणे लज्जायां च ।
३३ महीङ् पूजायाम् ।
३४ रेखा श्लाघासादनयोः ।
३५ दुवस् परितापपरिचरणयोः ।
३६ तिरस् अन्तर्धौ ।
३७ अगद नीरोगत्वे ।
३८ उरस् बलार्थे ।
३९ तरण गतौ ।
४० पयस् प्रसृतौ ।
४१ सम्भूयस् प्रभूतभावे ।
४२ अम्बर, सम्बर सम्भरणे । आकृतिगणोऽयम् ।
[=५१]

इति कण्ड्वादि गणः ॥

कण्ड्वादिगणस्था धातवः ५१
प्राक्तना धातवः २०५४
सम्मेल्य धातवः २१०५

सौत्रा धातवः

ऋति घृणायाम्[1] । जु वेगितायां गतौ[2] । साति सुखे[3] । स्तन्भु स्तम्भे[4] । स्कुन्भु धारणे[4] । स्कन्भु स्तम्भे[4] । स्तुन्भु निष्कोषणे[4] । वध हिंसायाम्[5] ।

❀ इति धातुपाठः ❀

१. ऋतेरीयङ् (अष्टा० ३.१.२९)
२. जुचङ्क्रम्य० (अष्टा० ३.२.१५०)
३. अनुपसर्गाल्लिम्प० (अष्टा० ३.१.१३८)
४. स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च । (अष्टा० ३.१.८२)
५. जनिवध्योश्च (अष्टा० ७.३.३५)

गणपाठः

१. सर्वादि-गणः [सर्वादीनि सर्वनामानि । अ० १. १. २७]—

सर्व । विश्व । उभ । उभय । डतर । डतम । इतर । अन्य । अन्यतर । त्व । त्वत् । नेम । सम । सिम ॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसञ्ज्ञायाम् । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः ॥ त्यद् । तद् । यद् । एतद् । इदम् । अदस् । एक । द्वि । युष्मद् । अस्मद् । भवतु । किम् ॥ १ ॥

२. स्वरादि-गणः [स्वरादिनिपातमव्ययम् । अ० १. १. ३६]—

स्वर् । अन्तर् । प्रातर् । पुनर् । सनुतर् । उच्चैस् । नीचैस् । शनैस्[१] । ऋधक्[२] । आरात् । अन्तिकात् । ऋते । युगपत् । पृथक् । ह्यस् । श्वस् । दिवा । रात्रौ । सायम् । चिरम् । मनाक् । ईषत्[३] । शश्वत् । जोषम् । तूष्णीम् । बहिस् । आविस् । अवस् । अधस् । समया । निकषा । स्वयम् । मृषा । नक्तम् । माङ् । नञ् । हेतौ । हे । है । अद्धा । इद्धा । सामि । वत् । सनात् । सनत् । तिरस् । अन्तरा । अन्तरेण । मक् । ज्योक् । योक् । नक् । सना । सहसा । श्रद्धा । विना । नाना । स्वस्ति । स्वधा । अलम् । वषट् । श्रौषट् । वौषट् । अन्यत् । अस्ति । उपांशु । क्षमा । विहायसा । दोषा । मुधा । मिथ्या । दिष्ट्या । वृथा । क्त्वातोसुन्कसुनः । कृन्मकारान्तः सन्ध्यक्षरान्तोऽव्ययीभावश्च । पुरा । मिथो । मिथस् । प्रायस् । मुहुस् । प्रवाहुकम् । आर्यहलम् । अभीक्ष्णम् । साकम् । सार्धम् । सत्रम् । समम् । नमस् । हिरुक् । तसिलादयः प्राक्पाशपः । शस्प्रभृतयः प्राक् समासान्तेभ्यः । कृत्वसुजर्थः । आस्थालौ । अथ । अम् । आम् । प्रताम् । प्रतान् । प्रशान् ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २ ॥

३. अयस्मयादि-गणः [अयस्मयादीनि च्छन्दसि । अ० १. ४. २०]—

अयस्मय । ऋक्वत ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ ३ ॥

४. चादि-गणः [चादयोऽसत्त्वे । अ. १. ४. ५७]—

च । वा । ह । अह । एव । एवम् । नूनम् । शश्वत् । युगपत् । सूपत् । कूपत् । कुवित् । भूयस् । नेत् । चेत् । चण् । कच्चित् । यदि । यत्र । तत्र । नह ।

१. क्वचित् (ऋ. ८.४५.११) 'शनैस्' 'इत्याद्युदात्तोऽपि ॥ २. अन्यत्र प्रायेण सर्वत्राऽऽनुदात्तो यथा ऋ. ३. २५. १ ॥ ३. क्वचित् (   ) अन्तोदात्तोऽपि ।

हन्त । माकिम् । माकीम् । माकिर् । नकिम् । नकीम् । नकिर् । आकीम् । माङ् । नञ् । यावत् । तावत् । त्वा । त्वै । द्वै । द्वै । रे । रै । श्रौषट् । वौषट् । वषट् । स्वाहा । स्वधा । ओम् । किल । तथा । तथाहि । खलु । अथ । सु । सुष्ठु । स्म । अस्मि । अ । इ । उ । ऋ । ऌ । ए । ऐ । ओ । औ । आदह । उञ् । उकञ् । वेलायाम् । मात्रायाम् । यथा । यत् । तत् । किम् । पुरा । अद्धा । धिक् । हाहा । हे । है । हहे । प्याट् । पाट् । अहो । उताहो । आहो । अथो । ननु । मन्ये । मिथ्या । असि । ब्रूहि । तु । नु । इति । इव । वत् । चनस् । वात् । बत । सम् । शम् । कम् । अनुकम् । नहिकम् । हिकम् । शुकम् । सुकम् । सत्यम् । ऋतम् । आङ् । अ, मा, न, नो, ना प्रतिषेधे । उत । दह । इद्धा । मुधा । नोचेत् । नहि । जातु । कथम् । कुतः । कुत्र । अव । अनु । हाहो । हैहा । ईहा । आहोस्वित् । छम्बट् । शङ्के । खम् । दिष्ट्या । पशु । वट् । सह । अनुषक् । आनुषक् । अङ्ग । फट् । ताजक् । अये । अरे । चटु । चाटु । वाट् । कुम् । खुम् । घुम् । हुम् । अम् । आईम् । ईम् । शीम् । सिम् । सीम् । सी । वै । उपसर्ग-विभक्ति-स्वर-प्रतिरूपकाश्च निपाताः ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ ४ ॥

५. प्रादि-गणः [प्रादय उपसर्गाः क्रियायोगे । अ० १. ४. ५८]—

प्र । परा । अप । सम् । अनु । अव । निस् । निर् । दुस् । दुर् । वि । आङ् । नि । अधि । अपि । अति । सु । उत् । अभि । प्रति । परि । उप ॥५॥

६. ऊर्यादि गणः [ऊर्यादिच्विडाचश्च । अ. १. ४. ६०]

ऊरी । उररी । पापी[१] । ताली । आताली । वेताली । धूसी । शकला । संशकला । ध्वंसकला । भ्रंशकला । शकलादयो हिंसायाम् ॥ गुलगुधा पीडार्थे ॥ सजूः सहार्थे । फलू, फली, विक्ली, आक्ली इति विकारे ॥ आलोष्टी । केवाली । शेवाली[२] । वर्षाली । मस्मसा । मसमसा । एते हिंसायाम् ॥ वषट् । वौषट् । श्रौषट् । स्वाहा । स्वधा । बन्धा । प्रादुस् । श्रत् । आविस् ॥ ६ ॥

७. साक्षात्प्रभृति-गणः [साक्षात्प्रभृतीनि च । अ० १. ४. ७३]—

साक्षात् । मिथ्या । चिन्ता । भद्रा । लोचना[३] । विभाषा । सम्पत्का । आस्था । अमा । श्रद्धा[४] । प्राजर्या । प्राजरुहा । वीजर्या । वीजरुहा । संसर्या । अर्थे । लवणम् । उष्णम् । शीतम् । उदकम् । आर्द्रम् । अग्नौ । वशे ।

१. 'पाम्पी' इति पाठान्तरम् । २. 'शैवाली' इति पाठान्तरम् । ३. 'रोचना' इति पाठान्तरम् । ४. 'अद्धा' इति पा० ।

विकम्पने। विहसने। विकसने। प्रहसने। प्रतपने। प्रादुस्। नमस्। आविस्॥ ७॥

८. तिष्ठद्गुप्रभृति-गणः [तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च। अ० २. १. १६]—

तिष्ठद्गु। वहद्गु। आयतीगवम्। खलेयवम्। खलेबुसम्। लूनयवम्। लूयमानयवम्। पूतयवम्। पूयमानयवम्। संहृतयवम्। संह्रियमाणयवम्। संहृतबुसम्। संह्रियमाणबुसम्। एते कालशब्दाः॥ समभूमि। समपदाति। सुषमम्। विषमम्। निष्षमम्। दुष्षमम्। अपरसमम्। आयतीसमम्। प्राह्णम्। प्ररथम्। प्रमृगम्। प्रदक्षिणम्। अपरदक्षिणम्[1]। सम्प्रति। असम्प्रति। पापसमम्। पुण्यसमम्॥ इच् कर्मव्यतिहारे॥ ८॥

९. शौण्डादि-गणः [सप्तमी शौण्डैः। अ० २. १. ३९]—

शौण्ड। धूर्त। कितव। व्याड। प्रवीण। संवीत। अन्तर्। अधिपटु[2]। पण्डित। कुशल। चपल। निपुण॥ ९॥

१०. पात्रेसम्मितादि-गणः [पात्रेसम्मितादयश्च। अ० २. १. ४७]—

पात्रेसम्मिताः। पात्रेबहुलाः। उदरक्रिमिः[3]। कूपकच्छपः। कूपचूर्णकः। अवटकच्छपः। कूपमण्डूकः। कुम्भमण्डूकः। उदपानमण्डूकः। नगरकाकः। नगरवायसः। मातरिपुरुषः। पिण्डीशूरः। गेहेशूरः। गेहेनर्दी। गेहेक्ष्वेडी। गेहेविजिती। गेहेव्याडः। गेहेतृप्तः। गेहेधृष्टः। गर्भेतृप्तः[4]। आखनिकबकः। गोष्ठेशूरः। गोष्ठेविजिती। गोष्ठेक्ष्वेडी। गेहेमेही। गोष्ठेपटुः। गोष्ठेपण्डितः। गोष्ठेप्रगल्भः। कर्णेटिट्टिभः[5]। कर्णे चुरचुराः[6]। उदुम्बरमशकः॥ आकृतिगणोऽयम्॥ १०॥

११. व्याघ्रादि-गणः [उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे। अ०२.१.५५]—

व्याघ्र। सिंह। ऋक्ष। ऋषभ। चन्दन। वृक्ष[7]। वृष। वराह। हस्तिन्। कुञ्जर। रुरु। पृषत्। पुण्डरीक। बलाहक॥ आकृतिगणोऽयम्॥ ११॥

१२. श्रेण्यादि-गणः [श्रेण्यादयः कृतादिभिः। अ० २. १. ५८]—

श्रेणि। एक[8]। पूग। कुण्ड[9]। राशि। विशिख[10]। निचय। निधान[11]। इन्द्र। देव। मुण्ड। भूत। श्रवण। वदान्य। अध्यापक।

---

१. 'अपदक्षिणम्' इति पाठान्तरम्। २. 'अधि। पटु' इति पृथक् शब्दद्वये क्वचित्। ३. 'उदुम्बरकृमिः' पा०। ४. 'गर्भेदृप्तः' पा०। ५. 'कर्णेटिरिटिरिः' पा०। ६. 'कर्णेचुरुचुरः' पा०। ७. 'वृक' पा०। ८. 'ऊक' पा०। ९. 'कुन्दुम' पा०। १०. 'विशिप' पा०। ११. 'निधन' पा०।

ब्राह्मण । क्षत्रिय । पटु । पण्डित । कुशल । चपल । निपुण । कृपण । अभिरूपक ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १२ ॥

१३. कृतादि-गणः [श्रेण्यादयः कृतादिभिः । अ० २. १. ५८]—

कृत । मित । मत । भूत । उक्त । समाज्ञात । समाम्नात । समाख्यात । सम्भावित । अवधारित । निराकृत । अवकल्पित । उपकृत । उपाकृत । संसेवित ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १३ ॥

१४. श्रमणादि-गणः [कुमारः श्रमणादिभिः । अ० २. १. ६९]—

श्रमणा । प्रव्रजिता । कुलटा । गर्भिणी । तापसी । दासी । बन्धकी । अध्यापक । अभिरूपक । पण्डित । पटु । मृदु । कुशल । चपल । निपुण ॥१४॥

१५. मयूरव्यंसकादि-गणः [मयूरव्यंसकादयश्च । अ० २. १. ७१]—

मयूरव्यंसकः । छात्रव्यंसकः । काम्बोजमुण्डः । यवनमुण्डः । छन्दसि—हस्तगृह्य[1] । पादगृह्य[1] । लाङ्गूलगृह्य[1] । पुनर्दाय ॥ एहीडादयो अन्यपदार्थे एहीडम् । एहियवं वर्त्तते । एहिवाणिजा क्रिया । अपेहिवाणिजा । प्रेहिवाणिजा । एहिस्वागता । अपेहिस्वागता । प्रेहिस्वागता । एहिद्वितीया । अपेहिद्वितीया । प्रोहकटा । अपोहकटा । प्रोहकर्दमा । अपोहकर्दमा । उद्धरचूडा[2] । आहरचेला । आहरवसना । आहरवनिता[3] । कृन्तविचक्षणा[4] । उद्धरोत्सृजा । उद्धमविधमा । उत्पचविपचा । उत्पतनिपता । उच्चावचम् । उच्चनीचम् । अपचितोपचितम्[5] । अवचितपराचितम्[6] । निश्चप्रचम् । अकिञ्चनम् । स्नात्वाकालकः । पीत्वास्थिरकः । भुक्त्वासुहितः । प्रोष्यपापीयान् । उत्पत्यव्याकुला[7] । निपत्यरोहिणी । निषण्णश्यामा । अपेहिप्रघसा । प्रेहिविघसा । इहपञ्चमी[8] । इहद्वितीया । जहि कर्मणा बहुलमाभीक्ष्ण्ये कर्त्तारं चाभिदधाति—जहिजोडः । उज्जहिजोडः । जहिस्तम्बः । उज्जहिस्तम्बः । आख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्ये—अश्नीतपिबता । पचतभृज्जता । खादतमोदता । खादताचमता । आहरनिवपा । आवपनिष्किराः[9] । भिन्धिलवणा । छिन्धिविचक्षणा[10] । पचलवणा । पचप्रकूटा ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १५ ॥

१६. याजकादि-गणः [याजकादिभिश्च । अ० २. २. ९]—

याजक । पूजक । परिचारक । परिषेचक । परिवेषक । स्नातक[11] ।

---

१. 'हस्तेगृह्य । पादेगृह्य । लाङ्गूलेगृह्य' इति पाठान्तरम् । २. 'उद्धमचूडा' पा० । ३. "आहरवितता' पा० । ४. 'कृन्धिविचक्षणा' पा० । ५. 'आचोपचम्' पा० । ६. आचपराचम्' पा० । ७. 'उत्पत्यपाकला' पा० । ८. 'एहिपञ्चमा' पा० । ९.'आवपनिष्कश' पा० । १०. 'छिन्धिलवणा' पा० । ११.'स्नापक' पा० ।

अध्यापक । उत्सादक । उद्वर्त्तक । वर्त्तक । होतृ । पोतृ । भर्तृ । रथगणक । पत्तिगणक ॥ १६ ॥

१७. राजदन्तादि-गणः [राजदन्तादिषु परम् । अ० २. २. ३१]—

राजदन्तः । अग्रेवणम् । लिप्तवासितम् । नग्नमुषितम् । सिक्तसम्मृष्टम् । मृष्टलुञ्चितम् । अवक्लिन्नपक्वम् । अर्पितोप्तम् । उप्तगाढम् । उलूखलमुसलम् । तण्डुलकिण्वम् । दृषदुपलम् । आरग्वायनबन्धकी । चित्ररथबाह्लीकम् । अवन्त्यश्मकम् । शूद्रार्यम् । स्नातकराजानौ । विष्वक्सेनार्जुनौ । अक्षिभ्रुवम् । दारगवम् । धर्मार्थौ । अर्थधर्मौ । कामार्थौ । अर्थकामौ । शब्दार्थौ । अर्थशब्दौ । वैकारिमतम् । गजवाजम् । गोपालधानीपूलासम् । पूलासककरण्डम्[1] । स्थूलपूलासम् । उशीरबीजम् । सिञ्जास्थम् । चित्रास्वाती । भार्यापती । जायापती । जम्पती । दम्पती । पुत्रपती । पुत्रपशू । केशश्मश्रू । श्मश्रुकेशौ । शिरोबीजम्[2] । सर्पिर्मधुनी । मधुसर्पिषी । आद्यन्तौ । अन्तादी । गुणवृद्धी । वृद्धिगुणौ । शिरोजानू ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १७ ॥

१८. आहिताग्न्यादि-गणः [वाऽऽहिताग्न्यादिषु । अ० २. २. ३७]—

आहिताग्निः । जातपुत्रः । जातदन्तः । जातश्मश्रुः । तैलपीतः । घृतपीतः । ऊढभार्यः । गतार्थः ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १८ ॥

१९. कडारादि-गणः [कडाराः कर्मधारये । अ० २. २. ३८]—

कडार । गडुल । काण । खञ्ज । खोड । कुण्ठ । खञ्जर । खलति । गौर । वृद्ध । भिक्षुक । पिङ्ग । पिङ्गल । तनु । वटर[3] । बधिर । कञ्ज । बर्बर । जठर ॥ १९ ॥

२०. गवाश्वप्रभृति-गणः [गवाश्वप्रभृतीनि च । अ. २. ४. ११]—

गवाश्वम् । गवाविकम् । गवैडकम् । अजाविकम् । अजैडकम् । कुब्जवामनम् । कुब्जकैरातम्[4] । पुत्रपौत्रम् । श्वचण्डालम् । स्त्रीकुमारम् । दासीमाणवकम् । शाटीपिच्छकम्[5] । शाटीपट्टकम् । शाटीपटीकम् । उष्ट्रखरम् । उष्ट्रशशम् । मूत्रशकृत् । मूत्रपुरीषम् । यकृन्मेदः । मांसशोणितम् । दर्भशरम् । दर्भपूतीकम् । अर्जुनशिरीषम् । अर्जुनपुरुषम् । तृणोलपम् । दासीदासम् । कुटीकुटम् । भागवतीभागवतम् ॥ २० ॥

२१. दधिपयआदि-गणः [न दधिपयआदीनि । अ० २. ४. १४]—

दधिपयसी । सर्पिर्मधुनी । मधुसर्पिषी । ब्रह्मप्रजापती । शिववैश्रवणौ ।

---

१. 'पूलासकरण्डम्' इति पाठान्तरम् । २. 'शिरोबिज्ञ' पा० । ३. 'भठर' पा० । ४. 'कुब्जकिरातम्' पा० । ५. 'शाटीप्रच्छदम्' पा० ।

स्कन्दविशाखौ। परिव्राट्कौशिकौ। परिव्राजककौशिकौ। प्रवर्ग्योपसदौ। शुक्लकृष्णौ। इध्माबर्हिषी। दीक्षातपसी। श्रद्धातपसी। मेधातपसी। अध्ययनतपसी। उलूखलमुसले। आद्यवसाने। श्रद्धामेधे। ऋक्सामे। वाङ्मनसे॥ २१॥

२२. अर्धर्चादि-गणः [अर्धर्चाः पुंसि च। अ० २. ४. ३१]—

अर्धर्च। गोमय। कषाय। कार्षापण। कुतप। कपाट। शङ्ख। गूथ। यूथ। ध्वज। कबन्ध। पद्म। गृह। सरक। कंस। दिवस। यूप। अन्धकार। दण्ड। कमण्डलु। मण्ड। भूत। द्वीप। द्यूत। चक्र। धर्म। कर्मन्। मोदक। शतमान। यान। नख। नखर। चरण। पुच्छ। दाडिम। हिम। रजत। सक्तु। विधान। सार। पात्र। घृत। सैन्धव। औषध। आढक। चषक। द्रोण। खलीन[1]। पात्रीव। षष्टिक। वार। बाण[2]। प्रोथ। कपित्थ। शुष्क। शील। शुल्ब[3]। सीधु। कवच। रेणु। कपट। सीकर[4]। मुसल। सुवर्ण। यूप[5]। चमस। वर्ण। क्षीर। कर्ष। आकाश। अष्टापद। मङ्गल। निधन। निर्यास। जम्भ[6]। वृत्त। पुस्त। क्ष्वेडित[7]। शृङ्ग। शृङ्खल। मधु। मूल। मूलक। शराव। शाल। वप्र। विमान। मुख। प्रग्रीव। शूल। वज्र। कर्पट। शिखर। कल्क। नाट[7]। मस्तक। वलय। कुसुम। तृण। पङ्क। किरीट। अर्बुद। अङ्कुश। तिमिर। आश्रम[8]। भूषण। इल्कस[9]। मुकुल। वसन्त। तडाग। पिटक। विटङ्क। माष। कोश। फलक। दिन। दैवत[10]। पिनाक। समर। स्थाणु। अनीक। उपवास। शाक। कर्पास। चषाल। खण्ड। दर। विटप। रण। वल। मल। मृणाल। हस्त। सूत्र। ताण्डव। गाण्डीव। मण्डप। पटह। सौध। पार्श्व। शरीर। फल। छल। पुर। राष्ट्र। अम्बर। कुट्टिम। मण्डल। कुण्डल। ककुद। तोमर। तोरण। मञ्चक। पुङ्ख। मध्य। बाल। वल्मीक। वर्ष। वस्त्र। उद्यान। उद्योग। स्नेह। स्वर। सङ्गम। निष्क। क्षेम। शूक। छत्र। पवित्र। यौवन। पानक। मूषिक। वल्कल। कुञ्ज। विहार। लोहित। विषाण। भवन। अरण्य। पुलिन। दृढ। आसन। ऐरावत। शूर्प। तीर्थ। लोमश। तमाल। लोह। दण्डक। शपथ। प्रतिसर। दारु। धनुस्। मान। मव[11]। सहस्र। ओदन। प्रवाल। शकट। अपराह्ण। नीड। शकल। कुणप। विशाल। बुस्त। पुस्तक। निगड। खल। स्थूल। नाल। कटक। कण्टक। छाल। कुमुद। कुङ्कुम। विडङ्ग। पिण्याक। आर्द्र। योध[12]। बिम्ब।

---

१. 'खलीन' इति पाठान्तरम्। २. 'वारबाण' इत्येकः शब्दः क्वचित्। ३. 'शुल्क' पा०। ४. 'शीकर' पा०। ५. 'पूर्व' पा०। ६. 'जृम्भ' पा०। ७. 'नट' पा०। ८. 'आश्रय' पा०। ९. 'इक्कस' पा०। १०. 'देवक' पा०। ११. 'मठ' पा०। १२. 'यौध' पा०।

कुक्कुट । कुडप । खण्डल । पञ्चक । वसु । स्तन । कलह । वर्चस्क । कूर्च । तण्डक ।। आकृतिगणोऽयम् ।। २२ ।।

२३. पैलादि-गणः [पैलादिभ्यश्च । अ० २.४.५९]—

पैल । शालङ्कि । सात्यकि । सात्यकामि[1] । औदमज्जि । औदव्रजि । औदमेघि । औद्बुद्धि[2] । दैवस्थानि । पैङ्गलायनि । रौहक्षिति[3] । मौलिङ्गि । औद्राहमानि । औज्जिहानि । राणि । रावणि । राहवि । औदमज्जि । औदन्यि । औदञ्चि । सौमनि ।। तद्राजाच्चाणः ।। २३ ।।

२४. तौल्वलादि-गणः [न तौल्वलिभ्यः । अ० २.४.६१]—

तौल्वलि । धारणि । रावणि । पारणि । दैलीपि । दैवलि[4] । दैवमति । दैवयज्ञि । वार्कलि । नैवकि । दैवमित्रि । चाफट्टकि । प्रादोहनि । प्रावाहणि । मान्धातकि । आनुहारति[5] । श्वाफल्कि । आनुमति[6] । आहिंसि । आसुरि । आयुधि । नैमिषि[7] । आसिबन्धकि । बैकि[8] । पौष्करसादि । वैरकि । वैलकि[9] । वैहति । वैकर्णि । कारेणुपालि । कामलि । रान्धकि । आसुराहति । प्राणाहति[10] । पौष्कि[11] । कान्दकि । वैशीति । बान्धकि । आसिनासि । दौषकगति । आन्तराहति ।। २४ ।।

२५. यस्कादि-गणः [यस्कादिभ्यो गोत्रे । अ० २.४.६३]—

यस्क । लभ्य[12] । दुह्य । आयःस्थूण । तृणकर्ण । सदामत्त । कम्बलभार । अहिर्योग[13] । कर्णाटक[14] । पर्णाढक । पिण्डीजङ्घ[15] । बकसक्थ । वस्ति । कद्रु[16] । विश्रि । अजवस्ति । मित्रयु । रक्षामुख[17] । जङ्घारथ । उत्कास । कटुक । मन्थक । पुष्करसद् । विषपुट । उपरिमेखल । क्रोष्टुमान । क्रोष्टुपाद । क्रोष्टुमाय । शीर्षमाय । खरप । पदक । वर्मक[18] । भन्दन[19] । भडिल । भण्डिल । भडित । भण्डित ।। २५ ।।

२६. गोपवनादि-गणः [न गोपवनादिभ्यः । अ० २.४.६७]—

गोपवन । शिग्रु । बिन्दु । भाजन । अश्व[20] । अवतान । श्यामाक[21] । श्वापर्ण ।। २६ ।।

---

१. 'सात्यङ्कामि' इति पाठान्तरम् । २. 'औदशुद्धि' पा० । ३. 'राहक्षति' पा० । ४. 'दैवति' पा० । ५. 'आनुरोहति' पा० । ६. 'आनुति' पा० । ७. 'नैमिश्रि' पा० । ८. 'वैङ्कि' पा० । ९. 'वैल्वकि' पा० । १०. 'प्राडाहति' पा० । ११. 'पौषिप' पा० । १२. 'लह्य' पा० । १३. 'बहिर्योग' पा० । १४. 'कर्णाढक' पा० । १५. 'पिण्डजङ्घ' पा० । १६. 'कद्र', 'कुद्रि' पा० । १७. 'रक्षोमुख' पा० । १८. 'वर्षुक' पा० । १९. 'भलन्दन' पा० । २०. 'अश्वावतान' इत्येकः शब्दः क्वचित् । २१. 'श्यामक' पा० ।

२७. तिककितवादि-गणः [तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे । अ० २.४.६८]—

तिककितवाः । वङ्खरभण्डीरथाः । उपकलमकाः । पफकनरकाः । बकनखश्वगुदपरिणद्धाः । उब्जककुभाः । लङ्कशान्तमुखाः । उरसलङ्कटाः । भ्रष्टककपिष्ठलाः । कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः । अग्निवेशदासेरकाः * ॥ २७ ॥

२८. उपकादि-गणः [उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे । अ० २.४.६९]—

उपक । लमक । भ्रष्टक । कपिष्ठल । कृष्णाजिन । कृष्णसुन्दर । पण्डारक[1] । अण्डारक[2] । गडुक । सुपर्यक । सुपिष्ट । पिष्ट । मयूरकर्ण । खारीजङ्घ[3] । शलाबल[4] । पतञ्जल । कठेरणि । कुषीतक । काशकृत्स्न[5] । निदाघ । कलशीकण्ठ । दामकण्ठ । कृष्णपिङ्गल । कर्णक । पर्णक । जटिलक । बधिरक । जन्तुक । अनुलोम । अर्धपिङ्गलक । प्रतिलोम । प्रतान । अनभिहित । चूडारक । उदङ्क । सुधायुक । अबन्धक । पदञ्चल[6] । अनुपद । अपजग्ध । कमक । लेखाभ्र । कमन्दक । पिञ्जल[7] । मसूरकर्ण । मदाघ । कदामत्त । कवन्तक । कमन्तक । वर्णक ॥ २८ ॥

२९. भृशादि-गणः [भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः । अ० ३.१.१२]—

भृश । शीघ्र । मन्द । चपल । पण्डित । उत्सुक । उन्मनस् । अभिमनस् । सुमनस् । दुर्मनस् । रहस् । रेहस् । संश्चत् । तृपत् । शश्वत् । बृहत्[8] । वेहत् । नृषत् । शुधि । अधर । ओजस् । वर्चस् । विमनस् । रोहत् । शुचिस् । शुचिवर्चस् । सुरजस् । अरजस्[9] ॥ २९ ॥

३०. लोहितादि-गणः [लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् । अ० ३.१.१३]—

लोहित । नील । हरित । पीत । मद्र । फेन । मन्द । चरित । दास ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ ३० ॥

३१. सुखादि-गणः [सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् । अ० ३.१.१८]—

सुख । दुःख । तृप्त[10] । गहन । कृच्छ्र । अस्र । आस्र । अलीक । प्रतीप । करुण[11] । कृपण । सोढ ॥ ३१ ॥

३२. कण्ड्वादि-गणः [कण्ड्वादिभ्यो यक् । अ० ३.१.२७]—

कण्डूञ् । मन्तु । वल्गु । असु । असू । असूञ् । लेट् । लोट् । लेला ।

---

* 'अग्निवेशदशेरकाः' पा० ।

१. 'चूडारक' इति पाठान्तरम् । २. 'अडारक' पा० । ३. 'खरीजङ्घ' पा० । ४. 'शलाथल' पा० । ५. 'कशकृत्स्न' पा० । ६. 'पदञ्जल' पा० । ७. 'पिञ्जूलक' पा० । ८. 'भ्रमत्' पा० । ९. 'अजरस्' पा० । १०. 'तृप्र' पा० । ११. 'करुणा' पा० ।

इरस् । इरज् । इरञ् । इयस् । उषस् । वेद । मेधा । कुसुभ । मगध । तन्तस् । पम्पस् । सुख । दुःख । सपर । अरर । भिषज् । भिष्णज् । इषुध । चरण । वरण । चुरण । तुरण । भुरण । गद्गद । एला । केला । खेला । इला । लिट । लाट । ह्रणीङ् । महीङ् । रेखा । दुवस् । तिरस् । अगद । उरस् । तरण । पयस् । सम्भूयस् । अम्बर । सम्बर ॥ ३२ ॥

३३. नन्द्यादि-गणः [नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । अ० ३.१.१३४]—

नन्दि–वाशि–मदि–दूषि–साधि–वर्धि–शोभि–रोचिभ्यो ण्यन्तेभ्यः सञ्ज्ञायाम्—नन्दनः । वाशनः । मदनः । दूषणः । साधनः । वर्धनः । शोभनः । रोचनः ॥ सहितपिदमेः सञ्ज्ञायाम्—सहनः । तपनः । दमनः ॥ जल्पनः । रमणः । दर्पणः । सङ्क्रन्दनः । सङ्कर्षणः । संहर्षणः । जनार्दनः । यवनः । मधुसूदनः । विभीषणः । लवणः । चित्तविनाशनः । कुलदमनः । शत्रुदमनः ।३३

३४. ग्रह्यादि-गणः [नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । अ० ३.१.१३४]—

ग्राही । उत्साही । उद्दासी । उद्भासी । स्थायी । मन्त्री । सम्मर्दी ॥ रक्ष-श्रु-वस-वप-शां नौ—निरक्षी । निश्रायी । निवासी । निवापी । निशायी ॥ याचि-व्याहृ-संव्याहृ-व्रज-वद-वसां प्रतिषिद्धानाम्—अयाची । अव्याहारी । असंव्याहारी । अव्राजी । अवादी । अवासी॥ अचामचित्तकर्तृकाणाम्–अकारी । अहारी । अविनायी । अविशायी । विशयी ॥ विषयी देशे—विषयी । अभि-भावी भूते—अभिभावी । अपराधी । उपरोधी । परिभावी । परिभवी ॥३४॥

३५. पचादि-गणः [नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । अ० ३.१.१३४]—

पच । वच । वप । वद । चल । शल । पत । नदट् । भषट् । वस । गरट् । प्लवट् । चरट् । तरट् । चोरट् । गाहट् । जर[1] । मर[2] । क्षर । । क्षम[3] । सूदट् । देवट् । सेव । मेष । कोप[4] । मेध । नर्त । व्रण । दर्श । दंश । सर्प । दम्भ । दर्प । जारभर । श्वपच ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ ३५ ॥

३६. गम्यादि-गणः [भविष्यति गम्यादयः । अ० ३.३.३]—

गमी । आगमी[5] । प्रस्थायी । प्रतिरोधी । प्रतिबोधी । प्रतियोधी । प्रतियोगी । प्रतियायी । आयायी । भावी ॥ ३६ ॥

३७. भिदादि-गणः [षिद्भिदादिभ्योऽङ् । अ० ३.३.१०४]—

भिदा । छिदा । विदा । क्षिपा । गुहा गिर्योषध्योः । श्रद्धा । मेधा । गोधा । आरा । हारा । कारा । क्षिया । तारा । धारा । भारा । रेखा । लेखा । चूडा ।

१. 'रज' इति पाठान्तरम् । २. 'मद' पा० । ३. 'क्षप' पा० । ४. 'कोष' पा० । ५. 'आगामी' इति पा० ।

पीडा। वपा। वसा। मृजा*। क्रपेः सम्प्रसारणञ्च—कृपा। रुजा। सेधा। (भिदा विदारणे। छिदा द्वैधीकरणे। आरा शस्त्र्याम्। धारा प्रपाते)॥३७॥

३८. भीमादि-गणः [भीमादयोऽपादाने। अ० ३.४.७४]—

भीम। भीष्म। भयानक। वरु†। चरु। प्रस्कन्दन। भूमि। रजस्। संस्कार। सङ्क्रन्दन। प्रपतन। समुद्र। स्रुव। स्रुच। स्रुक्। दृष्टि। रक्षस्। शङ्कु। सुक। मूर्ख। खलति॥ आकृतिगणोऽयम्॥ ३८॥

३९. अजादि-गणः [अजाद्यतष्टाप्। अ० ४.१.४]—

अजा। एडका। चटका। अश्वा। मूषिका। बाला। होढा। पाका। वत्सा। मन्दा। विलाता। पूर्वापहरणा। अपरापहरणा॥ सम्भस्त्राजिनशण-पिण्डेभ्यः फलात्—सम्फला। भस्त्रफला। अजिनफला। शणफला। पिण्डफला॥ सत्प्राक्प्रत्यक्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यः पुष्पात्—सत्पुष्पा। प्राक्पुष्पा। प्रत्यक्पुष्पा। काण्डपुष्पा। प्रान्तपुष्पा। शतपुष्पा। एकपुष्पा॥ शूद्रा चामहत्पूर्वा जातिः। क्रुञ्चा। उष्णिहा। देवविशा। ज्येष्ठा। कनिष्ठा। मध्यमा। दंष्ट्रा। कोकिला। मूलान्नञः—अमूला॥ आकृतिगणोऽयम्॥ ३९॥

४०. स्वस्रादि-गणः [न षट् स्वस्रादिभ्यः। अ० ४.१.१०]—

स्वसा। दुहिता। ननान्दा। याता। माता। तिस्रः। चतस्रः॥ ४०॥

४१. सपत्न्यादि-गणः [नित्यं सपत्न्यादिषु। अ० ४.१.३५]—

सपत्नी। एकपत्नी। वीरपत्नी। पिण्डपत्नी। भ्रातृपत्नी। पुत्रपत्नी। श्वपत्नी। भद्रपत्नी॥ दासाच्छन्दसि—दासपत्नी॥ ४१॥

४२. गौरादि-गणः [षिद्गौरादिभ्यश्च। अ० ४.१.४१]—

गौर। मत्स्य। मनुष्य। शृङ्ग। हय। गवय। मुकय। ऋष्य। पुट। तूण। द्रुण। द्रोण। हरिण। पटर। उकण[1]। आमलक। कुवल। बदर। बिम्ब। कर्कर। तर्कार। शर्कार। पुष्कर। शिखण्ड[2]। सुनन्द। सुषम। सुधव। सलन्द[3]। अलिन्द। गडुल। षाण्डश। आनन्द। अश्वत्थ। सृपाट। आढक। शष्कुल। सूर्म। सुव[4]। सूर्य[5]। शूष। पूष। मूष[6]। यूथ। घातक[7]। सकलूक। सलूक। मालक। मालत। साल्वक। उभय। भृङ्ग। वेतस। अतस। पृस[8]। मह। मठ। छेद। श्वन्। तक्षन्। अनडुही, अनड्वाही॥

* 'सृजा' इति पा०। † 'वह' इति पा०।

१. 'उणक' इति पाठान्तरम्। २. 'शष्कण्ड' इति पा०। ३. 'सलद' इति पा०। ४. 'सूच' इति पा०। ५. 'शूर्प' इति पा०। ६. 'यूष' इति पा०। ७. 'धातक' इति पा०। ८. 'बृस' इति पा०।

एषण करणे। देह। काकादन। गवादन। तेजन। रजन। लवण। पान[1]। मेघ। गौतम। आयःस्थूण। भौरि[2]। भौलिकि। भौलिङ्गि। औद्गाहमानि। आलिङ्गि[3]। आपिच्छि। आलजि। आलन्धि। आलक्षि। आरट। टोट। नट। नाट। मूलाट। ज्ञातन[4]। पातन। पावन। आस्तरण। अधिकरण। अधिकार। आग्रहायणी। प्रत्यवरोहिणी। सेवन। सुमङ्गलात्सञ्ज्ञायाम्। अण्डर। सुन्दर। मण्डर। मण्डल। पट। पिण्ड। कुर्द[5]। गूर्द। सूर्द। पाण्ट[6]। लोफाण्ट[7]। कदर। कन्दर। कन्दल[8]। बृहत्। महत्। सौधर्म। रोहिणी नक्षत्रे। रेवती नक्षत्रे। विकल। निष्कल। पुष्कल। कटाच्छ्रोणिवचने। पिङ्गल। देह। काकण। पिप्पल्यादयश्च—पिप्पली। हरीतकी। कोशातकी। शमी। करीरी। पृथिवी। क्रोष्ट्री। मातामही। पितामही। आकृतिगणोऽयम्॥ ४२॥

४३. बह्वादि-गणः [बह्वादिभ्यश्च। अ० ४.१.४५]—

बहु। पद्धति। अङ्कति। अञ्चति। अंहति। वहति। शकटि॥ शक्तिः शस्त्रे॥ शारि। वारि। गति[9]। अहि। कपि। मुनि। यष्टि॥ इतः प्राण्यङ्गात्॥ कृदिकारादक्तिनः॥ सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके॥ चण्डा। अराल। कमल। कृपाण[10]। विकट। विशाल। विशङ्कट। भरुज। ध्वज॥ चन्द्रभागान्नद्याम्—चन्द्रभागी। कल्याण। उदार। पुराण। अहर्[11]॥ ४३॥

४४. क्रोडादि-गणः [न क्रोडादिबह्वचः। अ० ४.१.५६]—

क्रोड। खुर। उख। बालु। शफ। गुद। घोण। भग। गल॥ आकृतिगणोऽयम्॥ ४४॥

४५. शार्ङ्गरवादि-गणः [शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्। अ० ४.१.७३]—

शार्ङ्गरव। कापटव। गौगुलव। ब्राह्मण। वाहतव। गौतम। कामण्डलेय। ब्राह्मकृतेय। आनिचेय। आनिधेय। आशोकेय। वात्स्यायन। मौञ्जायन। कैकसेय। काव्य। शैव्य। एहि। पर्येहि। आश्मरथ्य। औदपान। अराल। चण्डाल। वतण्ड॥ भोगवद्गौरिमतोः सञ्ज्ञायाम्—भोगवती। गौरिमती॥ नृनरयोर्वृद्धिश्च—नारी॥ ४५॥

४६. क्रौड्यादि-गणः [क्रौड्यादिभ्यश्च। अ० ४.१.८०]—

क्रौडि। लाडि। व्याडि। आपिशलि। आपक्षिति। चौपयत। चैटयत।

---

१. 'यान' इति पाठान्तरम्। २. 'भौरिकि' पा०। ३. 'आलम्बि' पा०। ४. 'शातन' पा०। ५ 'ऊर्द' पा०। ६. 'पाण्ड' पा०। ७. 'लोहाण्ड' पा०। ८. 'कन्दूल' पा०। ९. 'राति' पा०। १०. 'कृपण' पा०। ११. 'अहन्' पा०।

चैतयत । शैकयत[1] । वैल्वयत । वैकल्पयत । सौधातकि ।। सूतात् युवत्याम्—सूत्या युवतिः ।। भोज क्षत्रिये—भोज्या क्षत्रिया ।। यौतकि । कोटि । भौरिकि । भौलिकि । शाल्मलि । शालास्थलि । कापिष्ठलि । आपिङ्गलि । गौकक्ष्य ।।४६।।

४७. अश्वपत्यादि-गणः [अश्वपत्यादिभ्यश्च । अ० ४.१.८४]—

अश्वपति । शतपति । धनपति । गणपति । राष्ट्रपति । कुलपति । गृहपति । धान्यपति । पशुपति । धर्मपति । सभापति । प्राणपति । क्षेत्रपति । स्थानपति । यज्ञपति । धन्वपति । अधिपति । बन्धुपति ।। ४७ ।।

४८. उत्सादि-गणः [उत्सादिभ्योऽञ् । अ० ४.१.८६] ।

उत्स । उदपान । विकर । विनोद[2] । महानद । महानस । महाप्राण । तरुण । तलुन ।। वष्कयासे ।। धेनु । पृथिवी । पङ्क्ति । जगती । त्रिष्टुप् । अनुष्टुप् । जनपद । भरत । उशीनर । ग्रीष्म । पीलु[3] । कुल । उदस्थान देशे ।। वृष दंशे ।। भल्लकीय । रथान्तर । मध्यन्दिन[4] । बृहत् । महत् । सत्वन्तु[5] । कुरु । पञ्चाल । इन्द्रावसान । उष्णिह् । ककुप् । सुवर्ण । सुपर्ण । देव ।। ग्रीष्मादच्छन्दसि ।। ४८ ।।

४९. बाह्वादि-गणः [बाह्वादिभ्यश्च । अ० ४.१.९६]—

बाहु । उपबाहु । उपवाकु । विवाकु[6] । शिवाकु । वटाकु । उपबिन्दु । वृक[7] । वृषली । चूडा । मूषिका । कुशला । बलाका । भगला । छगला । ध्रुवका । धुवका । सुमित्रा । दुर्मित्रा । पुष्करसत् । अनुहरत्[8] । देवशर्मन् । अग्निशर्मन् । कुनामन् । सुनामन् । पञ्चन् । सप्तन् । अष्टन् ।। अमितौजसः सलोपश्च ।। उदञ्चु । शिरस् । शराविन्[9] । मरीचिन् । क्षेमवृद्धिन् । शृङ्खलातोदिन् । खरनादिन् । नगरमर्दिन् । प्राकारमर्दिन् । लोमन् । अजीगर्त । कृष्ण । सलक[10] । युधिष्ठिर । अर्जुन । साम्ब । गद । प्रद्युम्न । राम । उदङ्कः सञ्ज्ञायाम् । सम्भूयोऽम्भसोः सलोपश्च ।। भद्रशर्मन् । सुधावत् ।। आकृतिगणोऽयम् ।। ४९ ।।

५०. कुञ्जादि-गणः [गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्चफञ् । अ० ४.१.९८]—

कुञ्ज । ब्रध्न । शङ्ख । भस्मन् । गण । लोमन् । शठ । शाक । शुण्डा । शुभ । विपाश । स्कन्द । स्कम्भ । शुम्भा । शिव । शुभंया ।। ५० ।।

---

१. 'सैकयत' इति पाठान्तरम् । २. 'विनद' पा० । ३. 'पीलुकुण' पा० । ४. 'माध्यन्दिन' पा० । ५. 'सत्वत्' पा० । ६. 'निवाकु' पा० । ७. 'वृकला' पा० । ८. 'अनुहरत' पा० । ९. '[illegible]राविन्' पा० । १०. 'सत्यक' पा० ।

५१. नडादि-गणः [नडादिभ्यः फक् । अ० ४.१.९९]—

नड । चर । बक । मुञ्ज । इतिक । इतिश । उपक । लमक ॥ शलङ्कु शलङ्कं च ॥ सप्तल । वाजप्य । तिक । अग्निशर्मन् ॥ वृषगण । प्राण । नर । सायक । दास । मित्र । द्वीप । पिङ्गर । पिङ्गल । किङ्कर । किङ्कल । कातर । कातल । काश्य । काश्यप । काव्य । अज । अमुष्य ॥ कृष्णरणौ ब्राह्मण-वसिष्ठयोः ॥ अमित्र । लिगु । चित्र । कुमार ॥ क्रोष्टु क्रोष्टं च ॥ लोह । दुर्ग । स्तम्भ । शिंशपा । अग्र । तृण । शकट । सुमनस् । सुमत । मिमत । ऋच् । जत्[1] । युगन्धर । हसक । दण्डिन् । हस्तिन् । पञ्चाल । चमसिन् । सुकृत्य । स्थिरक । ब्राह्मण । चटक । बदर । अश्वक[2] । खरप । कामुक । ब्रह्मदत्त । उदुम्बर । शोण । अलोह । दण्ड । अस्र । इन्ध । एक । वनिष्य । नाव्य । अन्वजत् । अन्तजन । इत्वरा । अंशक । अश्वला[3] । अध्वर । दण्डप ॥५१॥

५२. विदादि-गणः [अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽञ् । अ० ४.१.१०४]—

विद । उर्व । कश्यप । कुशिक । भरद्वाज । उपमन्यु । किलालप[4] । किन्दर्भ । विश्वानर । ऋष्टिषेण । ऋतभाग । हर्यश्व । प्रियक । आपस्तम्ब । कूचवार । शरद्वत् । शुनक । धेनु । गोपवन । शिग्रु । बिन्दु । भाजन । अश्वावतान । श्यामाक । श्यमाक[5] । श्यापर्ण । हरित । किन्दास । बह्यस्क । अर्कलूष । बध्योष[6] । विष्णुवृद्ध । प्रतिबोध । रथन्तर । रथीतर । गविष्ठिर । निषाद । मठर । मृद[7] । पुनर्भू । पुत्र । दुहितृ । ननान्दृ । परस्त्री परशुं च । सृदाकु । पृदाकु । शबर । किलात । सम्वक । शावली । श्यायक । अलस ॥ ५२ ॥

५३. गर्गादि-गणः [गर्गादिभ्यो यञ् । अ० ४.१.१०५]—

गर्ग । वत्स । वाजाऽसे । सङ्कृति । अज । व्याघ्रपात् । विदभृत् । प्राचीनयोग । अगस्ति । पुलस्ति । रेभ । अग्निवेश । शङ्ख । शठ । एक । धूम । अवट । चमस । धनञ्जय । मनस । वृक्ष । विश्वावसु । जनमान[8] । लोहित । संशित । बभ्रु । वल्गु । मण्डु । गण्डु । मक्षु[9] । अलिगु । शङ्कु । लिगु । गुलु[10] । मन्तु । जिगीषु । मनु । तन्तु । मनायी । भृत् । कथक । कष । तण्ड । वतण्ड । कपि । कत । कुरुकत । अनडुह् । कण्व । शकल ।

---

१. 'जलन्धर' इति पाठान्तरम् । २. 'अश्वप' पा० । ३. 'अश्वल' पा० । ४. 'किलात' पा० । ५. 'श्यामक' पा० । ६. 'बध्योग' पा० । ७. 'मृदु' पा० । ८. 'जरमाण' पा० । ९. 'मंक्षु' पा० । १०. 'गुहलु' पा० ।

गोकक्ष । अगस्त्य । कुण्डिन । यज्ञवल्क । उभय[1] । जात । विरोहित । वृषगण । रहूगण । शण्डिल । वण[2] । कचुलुक[3] । मुद्गल । मुसल । पराशर । जतूकर्ण । महित । मन्त्रित । संहित । अश्मरथ । शर्कराक्ष । पूतिमाष । स्थूण[4] । अररक । पिङ्गल । कृष्ण । गोलुन्द । उलूक । तितिक्ष । भिषज् । भडित । भण्डित । दल्भ । चिकित । देवहू । चिकित्सित । इन्द्रहू । एकलू । पिप्पलू । बृहदग्नि । जमदग्नि । सुलाभिन् । उकत्थ[5] । कुटीगु । रुक्ष । तरुक्ष । तलुक्ष । प्रचुल । विलम्ब । विष्णुज । पथ । कन्थु । श्रुव । सूनु[6] । कर्कटक[7] ॥ ५३ ॥

५४. अश्वादि-गणः [अश्वादिभ्यः फञ् । अ० ४.१.११०]—

अश्व । अश्मन् । शङ्ख । विद[8] । पुट । रोहिण । खर्जूर । पिञ्जूर[9] । भडिल । भण्डिल । भडित । भण्डित । भण्डिक । प्रहृत । रामोद । क्षत्र । ग्रीवा । काश । गोलाङ्क्य[10] । अर्क । स्वन । ध्वन । पाद । चक्र । कुल । पवित्र । गोमिन् । श्याम । धूम । धूम्र । वाग्मिन् । विश्वानर । कुट । वेश । आत्रेय[11] । नत्त । तड[12] । नड । ग्रीष्म । अर्ह । विशम्य[13] । विशाला । गिरि । चपल । चुनम । दासक । वैल्य । धर्म[14] । आनडुह्य ॥ पुंसि जात ॥ अर्जुन । शूद्रक । सुमनस् । दुर्मनस् । क्षान्त । प्राच्य । कित । काण । चुम्प[15] । श्रविष्ठा[16] । वीक्ष्य । पविन्दा[17] । कुरस[18] । आतव । कितव । शिव । खदिर ॥ आत्रेय भारद्वाजे ॥ भारद्वाज आत्रेये ॥ वन । जड । जन । धन्य ॥ ५४ ॥

५५. शिवादि-गणः [शिवादिभ्योऽण् । अ० ४.१.११२]—

शिव । प्रौष्ठ[19] । प्रोष्ठिक । चण्ड । जम्भ । मुनि । सन्धि । भूरि । दण्ड । कुठार । ककुभ । अनभिम्लान । अनभिग्लान । ककुत्स्थ । कहोड । कोहित । लेख । रोध । खञ्जन । कोहड । पिष्ट । हेहय । खञ्जार । खञ्जाल । सुरोहिका । पूर्ण । कहूष[20] । कपिञ्जल । परिल । वतण्ड । तृण । कर्ण । क्षीरह्रद । जलह्रद । परिषिक । जटिलिक[21] । गोफिलिक[22] । बधिरिका । मञ्जीरक[23] । वृष्णिक । रेख । आलेखन । विश्रवण । रवण । वर्तनाक्ष । पिटक । पिटाक । तृक्षाक ।

---

१. 'अभयजात' इति पाठान्तरम् । २. 'पगक' पा० । ३. 'चुलुक' पा० । ४. 'स्थूरा' पा० । ५. 'उक्थ' पा० । ६. 'सून' पा० । ७. 'पर्णवल्क' पा० । ८. 'विद्' इति पाठान्तरम् । ९. 'पिञ्जूल' पा० । १०. 'गोलाङ्क' पाठा० । ११. 'शप आत्रेये' पा० । १२. 'खड' पा० । १३. 'विशम्प' पा० । १४. 'धर्म्य' पा० । १५. 'चुप' पा० । १६. 'श्रविष्ठ' पा० । १७. 'पविन्द' पा० । १८. 'उरस' पा० । १९. 'प्रोष्ठ' पा० । २०. 'कहूय' पा० । २१. 'जटिलक' पा० । २२. [illegible] पा० । २३. 'मञ्जरीक' पा० ।

नभाक । ऊर्णनाभ । जरत्कारु । उत्क्षिपा[1] । रोहितिक[2] । आर्यश्वेत । सुपिष्ट । खर्जूरकर्ण । मसूरकर्ण । तूणकर्ण । मयूरकर्ण । खडरक[3] । तक्षन् । ऋष्टिषेण । गङ्गा । विपाशा[4] । यस्क । लह्य । द्रुघ[5] । अयःस्थूण । भलन्दन । विरूपाक्ष । भूमि । इला । सपत्नी ॥ द्व्यचो नद्याः ॥ त्रिवेणी त्रिवणं च ॥ कह्वय[6] । कपिलिका । कवोध । श्रीवाक्ष । गोभिलिक । राजल । तडाक । वडाक ॥ ५५ ॥

५६. शुभ्रादिगणः [शुभ्रादिभ्यश्च । अ० ४.१.१२३]—

शुभ्र । विष्टपुर । ब्रह्मकृत । शतद्वार । शतावर । शलाका । शालाचल[7] । शलाकाभ्रू । लेखाभ्रू । विमातृ । विधवा । कृकसा[8] । रोहिणी । रुक्मिणी । दिशा[9] । शालूक । अजवस्ति । शकन्धि । लक्षणश्यामयोर्वसिष्ठे । गोधा । कृकलास । अणीव । प्रवाहण । भरत । भारत । भारम । मृकण्डु । धर्मिणी । शकुनि । शताहर । मघण्टु । मकण्टु । कर्पूर । इतर । अन्यतर । आलीढ । सुदत्त । सुचक्षस[10] । सुदामन् । सुनामन् । कद्रु । तुद । अकशाप[11] । कुमारिका । कुठारिका । किशोरिका । कुवेणिका[12] । जिह्माशिन । परिधि । वायुदत्त । शकल । खड्वर[13] । अम्बिका । अशोका । शुद्धपिङ्गला[14] । खडोन्मत्ता । अनुदृष्टि । जरतिन् । बलीवर्दिन् । विम्रज[15] । बीज । जीव । श्वन् । अश्मन् । अश्व । अजिर । स्थूल । सृकण्डु । मकथु । यमष्टु[16] । सृकण्ड । मृकण्ड । गुद । रूद । कुशेरिका । शकल । शबल । उग्र । अजिन । शतल । कुशाम्ब । देवतरु । शुक । शुक्र । विमातृ । बन्धकी । सुवक्षस् । गोदन्त । अतिथि । विश्रि । विश ॥ ५६ ॥

५७. कल्याण्यादि-गणः [कल्याण्यादीनामिनङ् । अ० ४.१.१२६]—

कल्याणी । सुभगा । दुर्भगा । बन्धकी । अनुदृष्टि । अनुसृष्टि । जरती । वलीवर्दी । ज्येष्ठा । कनिष्ठा । मध्यमा । परस्त्री ॥ ५७ ॥

५८. गृष्ट्यादि-गणः [गृष्ट्यादिभ्यश्च । अ० ४.१.१३६]—

गृष्टि । हृष्टि । हलि । बलि । विश्रि । कुद्रि । अजबस्ति । मित्रयु । फली । अलि । दृष्टि ॥ ५८ ॥

---

१. 'उत्क्षेप' पा० । २. 'पुरोहितिका' पा० । ३. खदूरक' पा० । ४. 'विपाश' पा० । ५. 'द्रुह्य' पा० । ६. 'कहय' पा० । ७. 'शलाथल' पा० । ८. 'विकसा' पा० । ९. 'दिश' पा० । १०. 'सुदक्ष' इति पा० । ११. 'अकषाय' पा० । १२. 'कुबेरिका' पा० । १३. 'खड्वा' पा० । १४. 'गाधपिङ्गला' पा० । १५. 'विम्र' पा० । १६. 'यवष्टु' पा० ।

५९. रेवत्यादि-गणः [रेवत्यादिभ्यष्ठक् । अ० ४.१.१४६]—

रेवती । अश्वपाली । मणिपाली । द्वारपाली । वृकवञ्चिन् । वृकग्राह । कर्णग्राह । दण्डग्राह । कुक्कुटाक्ष । वृकबन्धु । चामरग्राह । ककुदाक्ष ॥ ५९ ॥

६०. कुर्वादि-गणः [कुर्वादिभ्यो ण्यः । अ० ४.१.१५१]—

कुरु । गर्ग[१] । मङ्गुष । अजमारक[२] । रथकार । वावदूक । सम्राजः क्षत्रिये । कवि । मति । वाक् । पितृमत् । इन्द्रजालि । दामोष्णीषि । गणकारि । कैशोरि । कापिञ्जलादि । कुट । शलाका । मुर । एरक । अभ्र । शुभ्र । दर्भ । केशिनी ॥ वेनाच्छन्दसि ॥ शूर्पणाय । श्यावनाय । श्यावरथ । श्यावपुत्र । सत्यङ्कार । वडभीकार । शङ्कु । शाक । पथिकारिन् । मूढ । शकन्धु । कर्तृ । हर्तृ । शाकिन् । इनपिण्डी[३] । विस्फोटक । काक । स्फाण्टक । शाकिन् । धातकि । धेनुजि । बुद्धिकार ॥ वामरथस्य कण्वादिवत् स्वरवर्जम् ॥ वातकि । एजि । शालीन । तक्षन् ॥ ६० ॥

६१. तिकादि-गणः [तिकादिभ्यः फिञ् । अ० ४.१. १५४]—

तिक । कितव । सञ्ज्ञा । बाल । शिखा । उरस । शाट्य[४] । सैन्धव । यमुन्द । रूप्य[५] । ग्राम्य । नील । अमित्र । गौकक्ष्य । कुरु । देवरथ । तैतिल । औरस । कौरव्य । भौरिकि । भौलिकि । चौपयत । चैटयत । शैकयत । क्षैतयत । ध्वाजवत । चन्द्रमस् । शुभ । गङ्गा । वरेण्य । सुयामन् । आरद्ध । वह्यका । खल्य[६] । वृष । लभिक[७] । उदन्य । यज्ञ । ऋष्य । भीत । जाजल । रस । लावक । ध्वजवद । वसु । बन्धु । आबन्धका । सुपामन् ॥ ६१ ॥

६२. वाकिनादि-गणः [वाकिनादीनां कुक् च । अ० ४.१.१५८]—

वाकिन । गोरेध[८] । कार्कष्य । काक । लङ्का । चर्मिवर्मिणोर्नलोपश्च ॥ ६२ ॥

६३. भर्गादि-गणः [न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ॥ अ० ४.१.१७८]—

भर्ग । करूष[९] । केकय । कश्मीर । साल्व । सुस्थाल । उरश[१०] । कौरव्य ॥ ६३ ॥

६४. यौधेयादि-गणः [न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः । अ० ४.१.१७८]—

यौधेय । शौभ्रेय । शौक्रेय । ग्रावाणेय[११] । वार्तेय । धार्तेय । त्रिगर्त । भरत । उशीनर ॥ ६४ ॥

---

१. 'गर्गर' पा० । २. 'अजमार' पा० । ३. 'इन । पिण्डी ।' इति पृथक् शब्दद्वयं क्वचित् । ४. 'शाट्य' पा० । ५. 'रुप्य' पा० । ६. 'खल्यका' पा० । ७. 'लमिका' पा० । ८. 'गौधेर' पा० । ९. 'करुश' पा० । १०. 'उरस' पा० । ११. 'ज्यावाणेय' पा० ।

६५. भिक्षादि-गणः [भिक्षादिभ्योऽण् । अ० ४.२.३७]—

भिक्षा । गर्भिणी । क्षेत्र । करीष । अङ्गार । चर्मिन् । धर्मिन् । चर्मन् । धर्मन् । सहस्र । युवति । पदाति । पद्धति । अथर्वन्[१] । दक्षिण[२] । भूत । विषय । श्रोत्र ॥ ६५ ॥

६६. खण्डिकादि-गणः [खण्डिकादिभ्यश्च । अ० ४.२.४४]—

खण्डिका । वडवा ॥ क्षुद्रकमालवात्सेनासञ्ज्ञायाम् ॥ भिक्षुक । शुक । उलूक । श्वन् । युग । वरत्रा । अहन् । हलबन्ध ॥ ६६ ॥

६७. पाशादि-गणः [पाशादिभ्यो यः । अ० ४.२.४८]—

पाश । तृण । धूम । वात । अङ्गार । पोत । बालक । पिटक । पिटाक । शकट । हल । नड । वन । पाटलका । गल ॥ ६७ ॥

६८. राजन्यादि-गणः [राजन्यादिभ्यो वुञ् । अ० ४.२.५२]—

राजन्य । आनृत । बाभ्रव्य । देवयान[३] । शालङ्कायन । जालन्धरायण । आत्मकामेय । अम्बरीषपुत्र । वसाति । बैल्ववन । शैलूष । उदुम्बर । वैल्वल[४] । आर्जुनायन । सम्प्रिय । दाक्षि । ऊर्णनाभ । आप्रीत । अप्रीड । वैतिल । वात्रक ॥ ६८ ॥

६९. भौरिक्यादि-गणः [भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो० । अ० ४.२.५३]—

भौरिकि । भौलिकि । चौपयत । वैपेय । चैटयत । काणेय । वाणिजक । वालिज । वालिज्यक[५] । शैकयत[६] । वैकयत[७] । ॥ ६९ ॥

७० ऐषुकार्यादि-गणः [भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो० । अ० ४.२.५३]—

ऐषुकारि । सारस्यायन । चान्द्रायण । द्व्याक्षायण । त्र्यायण[८] । औडायन । जौडायन[९] । खाडायन । सौवीर । दासमित्रि । दासमित्रायण । शौद्रायण । दाक्षायण । शयण्ड[१०] । शायण्डायन । तार्क्ष्यायण । शौभ्रायण । सायण्डि[११] । शौण्डि । वैश्वमाणव[१२] । वैश्वधेनव । नद[१३] । तुण्डदेव । अलायत । औलालायत । शौण्ड । शयाण्ड । विश्वदेव ॥ ७० ॥

७१. उक्थादि-गणः [क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् । अ० ४.२.५९]—

उक्थ । लोकायत । न्याय । न्यास । निमित्त । पुनरुक्त । निरुक्त । यज्ञ ।

---

१. 'अर्वन्' पा० । २. 'दक्षिणा' पा० । ३. 'देवयातव' पा० । ४. 'बैल्वल' पा० । ५. 'वालिकाज्य' पा० । ६. 'सैकयत' पा० । ७. 'चैकयत' पा० । ८. त्र्याक्षायण' पा० । ९. 'जौलायन' पा० । १०. 'शायण्ड' पा० । ११. शायण्डि' पा० । १२. 'वैश्वमानव' पा० । १३. 'नड' पा० ।

चर्चा। धर्म। क्रमेतर। श्लक्ष्ण। संहिता। पद। क्रम। सङ्घात[1]। वृत्ति। सङ्ग्रह। गुणागुण[2]। आयुर्वेद॥ द्विपदी ज्योतिषि॥ अनुपद। अनुकल्प। अनुगुण॥ ७१॥

७२. क्रमादि-गणः [क्रमादिभ्यो वुन्। अ० ४.२.६०]—

क्रम। पद। शिक्षा। मीमांसा। सामन्॥ ७२॥

७३. वसन्तादि-गणः [वसन्तादिभ्यष्ठक्। अ० ४.२.६२]—

वसन्त। ग्रीष्म[3]। वर्षा। शरद्। हेमन्त। शिशिर। प्रथम। गुण। चरम। अनुगुण। अपर्वन्[4]। अथर्वन्॥ ७३॥

७४. सङ्कलादि-गणः [सङ्कलादिभ्यश्च। अ० ४.२.७४]—

सङ्कल। पुष्कल। उत्तम। उद्वप[5]। उडुप। उत्पुट। कुम्भ। विधान[6]। सुदक्ष। सुदत्त। सुभूत। सुपूत। सुनेत्र। सुपिङ्गल। सूत। सिकता। पूतीकी[7]। पूलास। कूलास। पलाश। निवेश। गवेश[8]। गम्भीर। इतर। शर्मन्[9]। अहन्। लोमन्। वेमन्। वरुण। बहुल। सद्योज। अभिषिक्त। गोभृत्। राजभृत्। गृह। भृत[10]। भल्ल[11]। माल॥ ७४॥

७५. सुवास्त्वादि-गणः [सुवास्त्वादिभ्योऽण्। अ० ४.२.७६]—

सुवास्तु। वर्णु। भण्डु। खण्डु[12]। सेचालिन्[13]। कर्पूरिन्। शिखण्डिन्। गर्त। कर्कश। शटीकर्ण[14]। कृष्ण। कर्क[15]। कर्कन्धूमती। गोह[16]। अहिसक्थ॥ ७५॥

७६. अरीहणादि-गणः [वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहण०। अ० ४.२.७९]

अरीहण। द्रुघण[17]। खदिर। सार। भगल। उलन्द[18]। साम्परायण। क्रौष्टायण। औष्ट्रायण। भास्त्रायण। मैत्रायण। त्रैगर्तायन। रायस्पोष। विपथ। उद्दण्ड। उदञ्चन। खाडायन। खण्ड[19]। वीरण। खाण्डवीरण।

१. 'सङ्कुट' पा०। २. 'गण'। 'गुण' इति पृथक् शब्दद्वयं क्वचित्। ३. अयं शब्दो न पठ्यते कैश्चित्। ४. 'अथर्वण' पा०। ५. 'उद्वेप' पा०। ६. 'निधान' पा०। ७. 'पूतिक' पा०। ८. 'गवेष' पा०। ९. 'अन्' पा०। १०. 'भूत' पा०। ११. 'मल्ल' पा०। १२. 'कण्डु' पा०। १३. 'सेचालिन्' पा०। १४. 'शकटीकर्ण' पा०। १५. 'कृष्णकर्ण' इत्येकः शब्दः क्वचित्। १६. 'गोह्य 'गाहि' इति वा पा०। १७. 'द्रुहण' पा०। १८. 'अलन्द' पा०। १९. 'खण्डु' पा०।

काशकृत्स्न[1] । जाम्बवन्त[2] । शिंशपा । किरण । रैवत । वैल्व[3] । वैमतायन । सौसायन । शाण्डिल्यायन । शिरीष । बधिर । वैगर्तायन । गौमतायन । सौमतायन । विपाश । सुयज्ञ । जम्बु । सुशर्म । यज्ञदत्त । दलद्व । धौमतायन । सौमायन । ऐन्द्रायण । कौद्रायण । भलन्दन ॥ ७६ ॥

७७. कृशाश्वादि-गणः [वुञ्छण्० अरीहणकृशाश्व० । अ० ४.२.७९]—

कृशाश्व । अरिष्ट । अरीश्व[4] । वेश्मन् । विशाल । लोमश । लोमक । रोमक । शवल । कूट । रोमन्[5] । वर्वर । सुमङ्गल । सुकर । सूकर । प्रतर । सदृश । पुरग । पुराग । सुख । धूम । अजिन । विनता[6] । अवनत । कुविद्यास[7] । अरुस् । अवयास[8] । अयावस् । मौद्गल्य । पराशर । पूतर । दासी । पूरक । अजिनत । सुतल । वेश । अरस । धूकर ॥ ७७ ॥

७८. ऋश्यादि-गणः [वुञ्छण्क०-अरीहणकृशाश्वर्श्य० । अ० ४.२.७९]—

ऋश्य । न्यग्रोध । शिरा[9] । निलीन । निवास । निधान । निवात । निबद्ध[10] । विबद्ध । परिगूढ । उपगूढ । उत्तराश्मन् । स्थूलबाहु[11] । खदिर । शर्करा । अनडुह् । परिवंश । वेणु । वारण[12] । खण्ड । परिवृत्त । कदम[13] । अंशु । अश्मन् । दण्ड । वेश्मन् । अरडु । सित । मत । अशनि ॥ ७८ ॥

७९. कुमुदादि-गणः [वुञ्छण्कठच्० अरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुद० अ० ४.२.७९]

कुमुद । शर्करा । न्यग्रोध । इत्कट[14] । गर्त । बीज । अश्वत्थ । बल्वज । परिवाप । शिरीष । यवाष । कूप । विकङ्कत । कण्टक । कङ्कट । सङ्कट । कच । मधु । शकट । अश्व । निर्यास । पलाश । त्रिक । कत । दशग्राम ॥ ७९ ॥

८०. काशादि-गणः [वुञ्छण्कठजिल०अरीहण...काश० । अ० ४.२.७९]

काश । पाश । वाश[15] । अश्वत्थ । पलाश । पीयूष[16] । विस[17] । तृण । नर । चरण । कर्दम । कर्पूर । कण्टक[18] । गूह[19] । नड । वन । मधुर । ग्रह । वधूल[20] । कपित्थ । जतु । बर्बर ॥ ८० ॥

---

१. 'कशकृत्स्न' । पा० । २. 'जाम्बवत्' पा० । ३. 'बिल्व' पा० । ४. 'अरिश्म' पा० । ५. 'रोमश' पा० । ६. 'विनत,' 'वनिता' पा० । ७. 'विकुट्यास' पा० । ८. अयस्' पा० । ९. 'शर' पा० । १०. 'निबन्ध' पा० । ११. 'स्थूल । 'बाहु' इति पृथक् पृथक् शब्दौ क्वचित् । १२. 'वीणा' पा० । १३. 'कर्दन' पा० । १४. 'इत्कट', 'इक्कट' पा० । १५. 'वास' पा० । १६. 'पीयूक्षा' पा० । १७. 'विश' पा० । १८. 'कङ्कट' पा० । १९. 'गुहा' पा० । २०. 'कच्छूल' पा० ।

८१. तृणादि-गणः [वुञ्...स० अरीहण...तृण० । अ० ४.२.७९]—

तृण । नड । बुस । पर्ण । वर्ण । चरण । अर्ण । जन[1] । बल । लव । वन । पुल । फल । वरण । सुवर्ण । भूल । बिल ॥ ८१ ॥

८२. प्रेक्षादि-गणः [वुञ्..इनि० अरीहण...प्रेक्षा० । अ० ४.२.७९]—

प्रेक्षा । फलका[2] । बन्धुका । ध्रुवका । क्षिपका । न्यग्रोध । इर्कुट[3] । सङ्कट । कूपका[4] । कूप । बुक । पुक । पुट । कर्कटा[5] । सुकटा । मङ्कट । महा[6] । परिवाप । कट । यवाष । गर्त । हिरण्य ॥ ८२ ॥

८३. अश्मादि-गणः [वुञ्...र० अरीहण...अश्म० । अ० ४.२.७९]—

अश्मन् । यूष । रूष[7] । मीन । दर्भ । वृन्द । गुड । खण्ड । नग । शिखा । यूथ । नद । नख । काट[8] । पाम । कुन्द । काण्ड । कुळ । गह्व । गुद । कुण्डल । पीन । गुह ॥ ८३ ॥

८४. सख्यादि-गणः [वुञ्...ढञ्० अरीहण...सखि० । अ० ४.२.७९]—

सखि । सखिदत्त । अग्निदत्त । वायुदत्त । गोहिल[9] । भल्ल । पाल । चक्रपाल[10] । चक्रवाल[11] । छगल । अशोक । करवीर । सीकर[12] । सकर[13] । सरस । समल । सरम । चक्र[14] । वक्रपाल । उशीर । सुरस । रोह । तमाल । कदल । सप्तल । कुशीरक । वायव । दत्त । पुर । वज्र । वीर ॥ ८४ ॥

८५. सङ्काशादि गणः [वुञ्...ण्य० अरीहण....सङ्काश । अ० ४.२.७९]

सङ्काश । कम्पिल[15] । समीर । कश्मीर[16] । शूरसेन । सुपन्थिन्[17] पन्थ च । यूप । अंश । अङ्गराग[18] । अश्मन् । कूट । मलिन । तीर्थ । अगस्ति[19] । विरत । चिकार[20] । विरह । नासिका[21] । मथ । दश । कुम्भ । शीर्ष । सीर । सुर । सरक । समल । रोम । लोम । पुलिन । नल । सकर्णक । पलित । चिरन्त । सुपरि । वृष्टि । अनुनाश । पञ्जर ॥ ८५ ॥

८६. बलादि-गणः [वुञ्...य० अरीहण...बल० । अ० ४.२.७९]—

बल । बुल[22] । तुल । उल । डुल । कवल । वन । कुल । मूल । दल । वट । तल । चुल । लकुल । उरल ॥ ८६ ॥

---

१. 'अर्जुन' इति पा० । २. 'हलका' पा० । ३. 'इक्कट' पा० । ४. 'कूपक' पा० । ५. 'कङ्कट' पा० । ६. 'मह' पा० । ७. 'ऊष' पा० । ८. 'कट', 'कोट' पा० । ९. 'गोभिल' पा० । १०. 'चक्र' इत्येव शब्दः क्वचित् । ११. 'चक्रवाक' पा० । १२. 'शीकर' पा० । १३. 'सरक' पा० । १४. 'चर्क' पा० । १५. 'काम्पिल्य' पा० । १६. 'कश्मर' पा० । १७. 'सुपथिन्' पा० । १८. 'राग' इत्येव शब्दः क्वचित् । १९. 'अगस्त' पा० । २०. विकर' पा० । २१. 'नाशिका' पा० । २२. 'पुल' पा० ।

८७. पक्षादि-गणः [वुञ्...फक्० अरीहण...पक्ष० । अ० ४.२.७९]—

पक्ष । तुष । अण्ड । कम्बलिक । चित्र । अश्मन् । अतिस्वन् * । पथिन् पन्थ च । कुम्भ । सीरक । सरक । सकल † । सरस । समल । रोमन् । लोमन् । हंसका । मकर । सुवर्णक । हस्तिन् । लोमक । सकण्डक । अस्तिबल ‡ । यमल । हस्त । सिंहक । खिल । कुण्ड । अङ्कुश । कुत्स । शीर्ष । निवात । पाक । सहक । कला । सकर्णक ॥ ८७ ॥

८८. कर्णादि-गणः [वुञ्...फिञ्० अरीहण ... कर्ण० । अ० ४.२.७९]—

कर्ण । वसिष्ठ । अलुश । शल । डुपद[1] । अनडुह्य[2] । पाञ्चजन्य । स्थिरा । कुलिश । कुम्भी[3] । जीवन्ती[4] । जित्व[5] । आण्डीवत्[6] । अर्क । लूष[7] । स्फिक् । जव । जैत्र । आनक ॥ ८८ ॥

८९. सुतङ्गमादि-गणः [वुञ्...इञ्० अरीहण...सुतङ्गम० । अ० ४.२.७९]

सुतङ्गम । मुनिचित्त । विप्रचित्त । महापुत्र । महाचित्त । श्वेत । गडिक । शुक्र । विग्र । बीजवापिन् । श्वन् । अर्जुन । अजिर । जीव । कर्ण । स्वन । विग्रह । खण्डित ॥ ८९ ॥

९०. प्रगदिन्नादि-गणः [वुञ् ..ञ्य० अरीहण...प्रगदिन्० । अ०४.२.७९]

प्रगदिन् । मगदिन् । मददिन् । शरदिन् । कलिव[8] । खडिव[9] । गडिव[10] । चूडार । मार्जार[11] । मन्दार । कोविदार ॥ ९० ॥

९१. वराहादि-गणः [वुञ्...कक्० अरीहण...वराह० । अ० ४.२.७९]—

वराह । पलाश । शिरीष । पिनद्ध । स्थूण[12] । विदग्ध । विजग्ध । विभग्न । बाहु । खदिर । शर्करा । निबद्ध । विरुद्ध । मूल । बलाह । निमग्न ॥ ९१ ॥

९२. कुमुदादि-गणः [वुञ् ..ठक्० अरीहण...कुमुद० । अ० ४.२.७९]—

कुमुद । गोमथ[13] । रथकार । दशग्राम । अश्वत्थ । शाल्मली । कुण्डल । मुनिस्थूल[14] । कूट । मुचुकर्ण । कुन्द[15] । मधुकर्ण । शुचिकर्ण । शिरीष ॥९२॥

---

* 'अतिश्वन्' पा० । † 'सलक' पा० ।

‡ 'अस्ति । बिल' । इति पृथक् शब्दद्वयं क्वचित् ।

१. 'द्रुपद' पा० । २. 'आनडुह्य' पा० । ३. 'कुन्ती' पा० । ४. 'जीवन्त' पा० । ५. 'जित्वन्' पा० । ६. 'अण्डीवत्' पा० । ७. 'अर्कलूष' पा० । ८. 'कलित' पा० । ९. 'खण्डित' पा० । १०. 'गडित' पा० । ११. 'मदार' पा० । १२. 'स्थूल' पा० । १३. 'गोमठ' पा० । १४. 'मुनिस्थल' पा० । १५. 'वासकुन्द' पा० ।

९३. वरणादि-गणः [वरणादिभ्यश्च । अ० ४.२.८१]—

वरणाः । गोदौ । आलिङ्ग्यान । पर्णी । शृङ्गी । शाल्मलयः । सदाण्वी । वणिकि । वणिक् । जालपद[1] । मथुरा । उज्जयिनी । गया । तक्षशिला । उरशा[2] । पुष्कर । ताम्रपर्णी । शुण्डी । शयाण्डी । वल्गु । वल्भी । चम्पा । पम्पा । गोमती । जम्बु । आकृतिगणोऽयम् ॥ ९३ ॥

९४. मध्वादि-गणः [मध्वादिभ्यश्च । अ० ४.२.८५]—

मधु । विस । स्थाणु । इक्षु । वेणु । रम्य । ऋक्ष[3] । कर्कन्धु । शमी । किरीर[4] । हिम । किशरा[5] । शर्पणा[6] । मरुत् । मरुव । दार्वाघाट । शर । इष्टका । तक्षशिला । शक्ति । आसन्दी । आसुति । शलाका । आमिधी[7] । खडा[8] । वट । वेटा[9] । वार्दाली । शकल । रोमन् । रिष्टि[10] । ॥९४॥

९५. उत्करादि-गणः [उत्करादिभ्यश्छः । अ० ४.२.८९]—

उत्कर । सम्फल । सङ्कर । शफर । पिप्पल । पिप्पलीमूल । अश्मन् । अर्क । पर्ण । सुपर्ण । खलाजिन । इडा । अग्नि । तिक । कितव । आतप । अनेक । पलाश । तृणव[11] । पिचुक । अश्वत्थ । शकाक्षुद्र । भस्त्रा । विशाल । अवरोहित । गर्त । शाल । जन्या । अजिन । मञ्च । चर्मन् । उत्क्रोश । शान्त[12] । खदिर । शूर्पणाय । श्यावनाय । नैव[13] । बक । नितान्त-वृक्ष । इन्द्रवृक्ष । आर्द्रवृक्ष । अर्जुनवृक्ष । क्षार । वेत्र । निशान्त । अरण्य । अणक । वैराकर्ण । नीचापक । तृण । शाक । विजिगीषा । फल । सम्पर । अरीहण । वातागर । अवरोहित । मन्त्रणार्ह ॥ ९५ ॥

९६. नडादि-गणः [नडादीनां कुक् च । अ० ४.२.९०]—

नड । प्लक्ष । विल्व । वेणु । वेत्र । वेतस । तृण । इक्षु । काष्ठ । कपोत । क्रुञ्चाया ह्रस्वत्वञ्च ॥ तक्षन्नलोपश्च ॥ ९६ ॥

९७. कत्र्यादि-गणः [कत्र्यादिभ्यो ढकञ् अ० ४.२.९४]—

कत्रि । उम्भि । पुष्कर । पुष्कल । मोदन । कुम्भी । कुण्डिन[14] । नगर । वञ्जी । भक्ति । माहिष्मती । चर्मण्वती । वर्मती । ग्राम । उख्या ॥ कुल्याया यलोपश्च ॥ ९७ ॥

---

१. 'जानपदी' पा० । २. 'उरसा' पा० । ३. 'ऋश्य' पा० । ४. 'करीर' पा० । ५. 'किसर' पा० । ६. 'शर्यण' पा० ।
७. 'आमिषी' इति पा० । ८. 'खड' पा० । ९. 'वेद' पा० । १०. 'मुष्टि' 'ह्रष्टि' पा० । ११ 'त्रैवण' पा० । १२. 'क्षान्त' पा० । १३. 'नैवकाव' इत्येकः शब्दः क्वचित् । १४. 'कुण्डन' पा० ।

९८. नद्यादि-गणः [नद्यादिभ्यो ढक् । अ० ४.२.९६]—

नदी । मही । वाराणसी । श्रावस्ती । कौशाम्बी । नवकौशाम्बी* । काशफरी । काशपरी । खादिरी । पूर्वनगरी । पावा । मावा । साल्वा× । दार्वा । वासेनकी÷ । वडवाया वृषे ॥ ९८ ॥

९९. पलद्यादि-गणः [प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् । अ० ४.२.१०९]—

पलदी । परिषत् । यकृल्लोमन् । रोमक । कालकूट† । पटच्चर । वाहीक । कलकीट । कमलकीट । कमलभिदा । कमलकीर । बाहुकीट‡ । नैतकी+ । परिखा । शूरसेन । गोमती । उदपान । कललकीट । कललकीकटा । गोष्ठी । नैधिकी । नैकेती । सकृल्लोमन् । जालकीट ॥ ९९ ॥

१००. काश्यादि-गणः [काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ । अ० ४.२.११५]—

काशि । चेदि () । सञ्ज्ञा । सांयाति । संवाह । अच्युत । मोहमान [] । शकुलाद । हस्तिकर्षू । कुदामन् । कुनामन् । हिरण्य । करण । गोधाशन)(। भौरिकि । भौलिङ्गि[1] । अरिन्दम । सर्वमित्र[2] । देवदत्त । साधुमित्र[3] । दासमित्र । दासग्राम[4] । सौधवितान[5] । युवराज । उपराज । सिन्धुमित्र । देवराज[6] । आपदादिपूर्वपदात् कालान्तात् ॥ मोदन । सोममित्र । छागमित्र ॥ १०० ॥

१०१. धूमादि-गणः [धूमादिभ्यश्च । अ० ४.२.१२६]—

धूम । खण्ड[7] । शशादन । आर्जुनाद[8] । दाण्डायनस्थली । माहकस्थली । घोषस्थली । माषस्थली । राजस्थली । राजगृह । सत्रासाह । भक्षास्थली[9] । मद्रकूल । गर्तकूल । आञ्जीकूल । द्व्याहाव । त्र्याहाव । संहीय[10] । वर्वर । वर्चगर्त[11] । विदेह । आनर्त । माठर । पाथेय । घोष । शिष्य[12] । मित्र[13] । बल । आराज्ञी । धार्तराज्ञी । अवयात[14] । तीर्थ ॥ कूलात्सौवीरेषु[15] ॥ समुद्रान्नावि मनुष्ये च ॥ कुक्षि । अन्तरीप । द्वीप । अरुण । उज्जयिनी ।

---

* 'वनकौशाम्बी' पा० । × 'शाल्वा' पा० । ÷ 'सेतकी' पा० । † 'कलकूट' पा० । ‡ 'बहुकीट' पा० । + 'नैकती' पा. । () 'बैदि' पा० । [] 'मोदमान' पा० ।)('गोवासन' पा० ।

१. 'भारङ्गी' पा० । २. 'सधमित्र' पा० । ३. 'सुधामित्र' पा० । ४. 'दशग्राम' पा० । ५. 'शौवावतान' पा० । ६. 'देवरात्र' पा० । ७. 'खडण्ड,' षडण्ड' पा० । ८. 'अर्जुनाव' पा० । ९. 'भक्षाली' पा० । १०. 'संस्फीय' पा० । ११. 'वर्ज्यगर्त' पा० । १२. 'शष्प' पा० । १३. 'मित्रवर्ध' पा० । १४. 'आवय' पा० । १५. 'कुलात्समुद्रेषु' पा० ।

दक्षिणापथ। साकेत। मानवल्ली। वल्ली[१६]। सुराज्ञी। अट्टस्थली। मानस्थली। आनकस्थली। पट्टार। मद्रकस्थली॥ १०१॥

१०२. कच्छादि-गणः [कच्छादिभ्यश्च। अ० ४.२.१३२]—

कच्छ। सिन्धु। वर्णु। गन्धार[१७]। मधुमत्। कम्बोज। कश्मीर। साल्व। कुरु। रङ्क। अणु[१८]। खण्ड। द्वीप। अनूप। अजवाह। विजापक। कुलून[१९]।॥ १०२॥

१०३. गहादि-गणः [गहादिभ्यश्च। अ० ४.२.१३७]—

गह। अन्तःस्थ। सम। विषम। मध्य मध्यमं चाण् चरणे॥ उत्तम। अङ्ग। बङ्ग। मगध। पूर्वपक्ष। अपरपक्ष। अधमशाख। उत्तमशाख। समानशाख। समानग्राम। एकशाख। एकग्राम। एकवृक्ष। एकपलाश। इष्वग्र। इष्वनीक। अवस्यन्दी[२०]। अवस्कन्द। कामप्रस्थ। खाडायनि। कावेरणि[२१]। लावेरणि। शैशिरि। शौङ्गि। आसुरि। आहिंसि। आमित्रि। व्याडि। वैदजि[२२]। भौजि[२३]। आढ्यश्वि। आनृशंसि। सौवि। पारकि। अग्निशर्मन्[२४]। देवशर्मन्[२५]। श्रौति। आरटकि[२६]। वाल्मीकि। क्षेमवृद्धिन्[२७]। उत्तर। अन्तर[२८]। मुखपार्श्वतसोर्लोपः॥ जनपरयोः कुक् च। देवस्य च॥ वेणुकादिभ्यश्छण्। सौमित्रि। दन्ताग्र। साडि। औपविन्दवि। हंस। आश्वत्थि। तन्त्वग्र। औद्गाहमानि॥ १०३॥

१०४. सन्धिवेलादि-गणः [सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण्। अ० ४.३.१६]—

सन्धिवेला। सन्ध्या। अमावास्या। त्रयोदशी। चतुर्दशी। पञ्चदशी। पौर्णमासी। प्रतिपत्॥ संवत्सरात्फलपर्वणोः॥ १०४॥

१०५. दिगादि-गणः [दिगादिभ्यो यत्। अ० ४.३.५४]—

दिक्। वर्ग[२९]। पूग। गण। पक्ष। धाय्या। मित्र। मेधा। अन्तर। पथिन्। रहस्। अलीक। उखा। साक्षिन्। देश। आदि। अन्त। मुख। जघन। मेघ। यूथ॥ उदकात्सञ्ज्ञायाम्॥ न्याय। वंश। अनुवंश। विश[३०]। काल। अप्। आकाश॥ १०५॥

---

१६. 'पल्ली' पा०। १७. 'गान्धार' पा०।
१८. 'अनुषण्ड' पा०। १९. 'कुलूत' पा०। २०. 'अवस्यन्दन' पा०। २१. 'काठेरणि' पा०। २२. 'वैजि' पा०। २३. 'भोजि' पा०। २४. 'आग्निशर्मि' पा०। २५. 'दैवशर्मि' पा०। २६. 'वाराटकि' पा०। २७. 'क्षैमवृद्धि' पा०। २८. 'अनन्तर' पा०। २९. 'स्वर्ग' पा०। ३०. 'वेश' पा०।

१०६. ऋगयनादि-गणः [अणृगयनादिभ्यः । अ० ४.३.७३]—

ऋगयन । पदव्याख्यान । छन्दोमान । छन्दोभाषा । छन्दोविचिति । न्याय । पुनरुक्त । व्याकरण । निगम । वास्तुविद्या । क्षत्रविद्या । अङ्गविद्या । उत्पात । उत्पाद । संवत्सर । मुहूर्त । निमित्त । उपनिषद् । शिक्षा । निरुक्त । विद्या । उद्याव । भिक्षा ॥ १०६ ॥

१०७. शुण्डिकादि-गणः [शुण्डिकादिभ्योऽण् । अ० ४.३.७६]—

शुण्डिक । कृकण । स्थण्डिल । उदपान । उपल । तीर्थ । भूमि । तृण । पर्ण ॥ १०७ ॥

१०८. इन्द्रजननादि-गणः [शिशुक्रन्द०द्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः । अ०४.३.८८]

इन्द्रजनन । प्रद्युम्नागमन ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १०८ ॥

१०९. शण्डिकादि-गणः [शण्डिकादिभ्यो ञ्यः । अ० ४.३.९२]—

शण्डिक । सर्वकेश । सर्वसेन । शक । शट । रक । शङ्ख । बोध ॥१०९॥

११०. सिन्ध्वादि-गणः [सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । अ० ४.३.९३]—

सिन्धु । वर्णु । गन्धार । मधुमत् । कम्बोज । कश्मीर । साल्व । किष्किन्धा । गब्दिका । उरस । दरत्[३] । कुलून । दिरसा ॥ ११० ॥

१११. तक्षशिलादि-गणः [सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । अ० ४.३.९३]—

तक्षशिला । वत्सोद्धरण । कौमेदुर । काण्डधारण[४] । ग्रामणी । कंस । किन्नर । सङ्कुचित । सिंहकोष्ठ[५] । कर्णकोष्ठ[६] । बर्बर । अवसान । छगल । पर्वत ॥ १११ ॥

११२. शौनकादि-गणः [शौनकादिभ्यश्छन्दसि । अ० ४.३.१०६]—

शौनक । वाजसनेय । साङ्गरव । शाङ्गरव[७] । साम्पेया[८] । शाखेय । खाडायन । स्कन्द[९] । स्तम्भ । देवदत्तशठ । रज्जुकण्ठ । रज्जुभार । कठशाठ[१०] । कशाय[११] । तलवकार[१२] । पुरुषासक । अश्वपेय । स्कम्भ ॥११२॥

११३. कुलालादि-गणः [कुलालादिभ्यो वुञ् । अ० ४. ३. ११८]—

कुलाल । वरुड । चण्डाल । निषाद । कर्मार । सेना । सिरिध्र[१३] । सेन्द्रिय ।

३. 'दरद' पा० । ४. 'काण्डधार' पा० । ५. 'सिंहकर्ण' पा० । ६. 'क्रौष्टुकर्ण' पा० । ७. 'शाङ्करव' पा० । ८. 'शापेय' पा० । ९. 'स्कन्ध' पा० । १०. 'कठशाठ' पा० । ११. 'कषाय' पा० । १२. 'तल' इत्येव पाठः क्वचित् । १३. 'सिरिन्ध्र' पा० ।

देवराज। परिषत्। वधू। रुरु। ध्रुव। रुद्र। अनडुह्। ब्रह्मन्। कुम्भकार। श्वपाक॥ ११३॥

११४. रैवतिकादि-गणः [रैवतिकादिभ्यश्छः। अ० ४. ३. १३१]—

रैवतिक। स्वापिशि। क्षेमवृद्धि। गौरग्रीव। औदमेघि। औदवापि। बैजवापि॥ ११४॥

११५. बिल्वादि-गणः [बिल्वादिभ्योऽण्। अ. ४. ३. १३४]—

बिल्व। व्रीहि। काण्ड। मुद्ग। मसूर। गोधूम। इक्षु। वेणु। गवेधुका[1]। कर्पासी। पाटली। कर्कन्धू। कुटीर॥ ११५॥

११६. पलाशादि-गणः [पलाशादिभ्यो वा। अ. ४. ३. १३९]

पलाश। खदिर। शिंशपा। स्यन्दन[2]। पूलास। करीर। शिरीष। यवास। विकङ्कत॥ ११६॥

११७. शरादि-गणः [नित्यं वृद्धशरादिभ्यः। अ. ४. ३. १४२]—

शर। दर्भ। मृत्। कुटी। तृण। सोम। बल्वज॥ ११७॥

११८. तालादि-गणः [तालादिभ्योऽण्। अ. ४. ३. १५०]—

तालाद्धनुषि॥ बार्हिण। इन्द्रालिश। इन्द्रादृश। इन्द्रायुध। चाप। श्यामाक। पीयूक्षा॥ ११८॥

११९. रजतादि-गणः [प्राणिरजतादिभ्योऽञ्। अ. ४. ३. १५२]—

रजत। सीस। लोह। उदुम्बर। नीच। नील। दारु। रोहितक। बिभीतक। कपोत। पीतदारु। तीव्रदारु। त्रिकण्टक। कण्टकार॥ ११९॥

१२०. प्लक्षादि-गणः [प्लक्षादिभ्योऽण्। अ. ४. ३. १६२]—

प्लक्ष। न्यग्रोध। अश्वत्थ। इङ्गुदी। शिग्रु। रुरु। कर्कन्धु। कर्कन्तु। ऋक्तु। बृहती। काक्ष। तुरुरु॥ १२०॥

१२१. हरीतक्यादि-गणः [हरीतक्यादिभ्यश्च। अ. ४. ३. १६५]—

हरीतकी। कोशातकी। नखररजनी। नखरजनी। शष्कण्डी। शाकण्डी। दाडी। दोडी। दडी। श्वेतपाकी। अर्जुनपाकी। काला। द्राक्षा। ध्वाङ्क्षा। गर्गरिका। कण्टकारिका। शेफालिका। चिञ्चा। पिप्पली॥ १२१॥

१२२. पर्पादि गणः [पर्पादिभ्यः ष्ठन्। अ० ४. ४. १०]—

पर्प। अश्व। अश्वत्थ। रथ। जाल। न्यास। व्याल। पादः पच्च॥१२२॥

---

1. 'गवीधुका' पा०। 2. 'स्पन्दन' पा०।

१२३. वेतनादि-गणः [वेतनादिभ्यो जीवति । अ. ४. ४. १२]—

वेतन । वाह । अर्धवाह । धनुर्दण्ड । जाल । वेस[1] । उपवेस[2] । प्रेषण । उपस्ति[3] । सुख । शय्या[4] । शक्ति । उपनिषद् । उपवेष[5] । स्रक्[6] । पाद । उपस्थान ॥ १२३ ॥

१२४. उत्सङ्गादि-गणः [हरत्युत्सङ्गादिभ्यः । अ० ४.४.१५]—

उत्सङ्ग । उडुप । उत्पत[7] । पिटक । उडप । पिटाक ॥ १२४ ॥

१२५. भस्त्रादि-गणः [भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् । अ० ४.४.१६]—

भस्त्रा । भरट । भरण । भारण । शीर्षभार । शीर्षेभार । अंसभार । अंसेभार ॥ १२५ ॥

१२६. अक्षद्यूतादि-गणः [निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः । अ० ४.४.१९]—

अक्षद्यूत । जानुप्रहृत । जङ्घाप्रहृत । पादस्वेदन । कण्टकमर्दन । गतागत । यातोपयात । गतानुगत । अनुगत ॥ १२६ ॥

१२७. महिष्यादि-गणः [अण्महिष्यादिभ्यः । अ० ४.४.४८]—

महिषी । प्रजापति । प्रजावती । प्रलेपिका । विलेपिका । अनुलेपिका । पुरोहित । मणिपाली । अनुचारक । होतृ । यजमान ॥ १२७ ॥

१२८. किशरादि-गणः [किशरादिभ्यः ष्ठन् । अ० ४.४.५३]—

किशर[8] । नरद । नलद । सुमङ्गल । तगर । गुग्गुल[9] । उशीर । हरिद्रा । हरिद्रायणी[10] । पर्णी । स्थगल ॥ १२८ ॥

१२९. छत्रादि-गणः [छत्रादिभ्यो णः । अ० ४.४.६२]—

छत्र । बुभुक्षा । शिक्षा । प्ररोह । पुरोरु । स्था । चुरा । उपस्थान । ऋषि[11] । कर्मन् । विश्वधा । तपस् । सत्य । अनृत । शिविका[12] । पुरोडा । विक्षा । चुक्षा । मन्द्र । तितिक्षा ॥ १२९ ॥

१३०. प्रतिजनादि-गणः [प्रतिजनादिभ्यः खञ् । अ० ४.४.९९]—

प्रतिजन । इदंयुग । संयुग । समयुग । परयुग । परकुल । परस्यकुल । अमुष्यकुल । सर्वजन । विश्वजन । पञ्चजन । महाजन ॥ १३० ॥

---

१. 'वेश' पा० । २. 'उपवेश' पा० । ३. 'उपवस्ति' पा० । ४. 'उपशय्या' पा० । ५. 'उपदेश' पा० । ६. 'स्फिग्ज', 'स्फिक्' पा० । ७. 'उत्पुत' पा० । ८. 'किसर' पा० । ९. 'गुग्गुलु' पा० । १०. 'हरिद्रु' पा० । ११. 'ऋषि' पा० । १२. 'विशिखा' पा० ।

१३१. कथादि-गणः [कथादिभ्यष्ठक् । अ० ४.४.१०२]—

कथा । विकथा । सङ्कथा । वितण्डा । कुष्टचित्* । जनवाद । जनेवाद । जनोवाद । वृत्ति । सङ्गृह† । गुण । गण । आयुर्वेद ॥ १३१ ॥

१३२. गुडादि-गणः [गुडादिभ्यष्ठञ् । अ० ४.४. १०३]—

गुड । कुल्माष । सक्तु । अपूप । मांसौदन । इक्षु । वेणु । सङ्ग्राम । सङ्घात । प्रवास । निवास । उपवास ॥ १३२ ॥

१३३. गवादि-गणः [उगवादिभ्यो यत् । अ० ५.१.२]—

गो । हविस् । बर्हिस् । अष्टका । युग । मेधा । स्रक् ॥ नाभि नभं च ॥ शुनः सम्प्रसारणं वा च दीर्घत्वं तत्सन्नियोगेन चान्तोदात्तत्वम् ॥ ऊधसोऽनङ् च ॥ उदर[1] । स्वर । खद । खद । खर । अक्षर । विष । असुर । कूप । वेद । बीज । क्षर । दीप्त । स्कन्द । अध्वन् ॥ १३३ ॥

१३४. अपूपादि-गणः [विभाषा हविरपूपादिभ्यः । अ० ५.१.४]—

अपूप । तण्डुल । अभ्यूष । अभ्योष । पृथुक । अभ्येष । अर्गल । मुसल । सूप । कटक । कर्णवेष्टक । किण्व ॥ अन्नविकारेभ्यश्च ॥ पूप[2] । स्थूणा । पीप । अश्व । पत्र । कट । अयःस्थूण । ओदन । अवोष । दीप । प्रदीप ॥१३४॥

१३५. निष्कादि-गणः [असमासे निष्कादिभ्यः । अ० ५.१.२०]—

निष्क । पण । पाद । माष । वाहद्रोण[3] । षष्टि ॥ १३५ ॥

१३६. अश्वादि-गणः [गोद्व्यचोऽसङ्ख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् । अ०५.१.३८]

अश्व । अश्मन् । गण । ऊर्णा । उमा । वसु । वर्ष[4] । भङ्ग[5] ॥ १३६ ॥

१३७. वंशादि-गणः [तद्धरतिवहत्यावहतिभाराद्वंशादिभ्यः । अ०५.१.४९]

वंश । कुटज । बल्वज । मूल । अक्ष । स्थूणा[6] । अश्मन् । अश्व । इक्षु । खट्वा ॥ १३७ ॥

१३८. छेदादि-गणः [छेदादिभ्यो नित्यम् । अ० ५.१.६३]—

छेद । भेद । द्रोह । दोह । वर्त[7] । कर्ष । सम्प्रयोग । विप्रयोग । प्रेषण । सम्प्रश्न । विप्रश्न । विप्रकर्ष । प्रकर्ष । विकर्ष । प्रयोग ॥ विराग विरङ्गं च ॥ १३८ ॥

---

* 'कुष्ठविद्' पा० । † 'सङ्ग्रह' पा० ।

१. 'दर' पा० । २. 'यूप' पा० । ३. 'वाह । द्रोण' इति पृथक् शब्दद्वयं क्वचित् । ४. 'वर्षा' पा० । ५. 'भङ्गा' पा० । ६. 'स्थूण' पा० । ७. 'नर्त' पा० ।

१३९. दण्डादि-गणः [दण्डादिभ्यो यत् । अ० ५.१.६५]—

दण्ड । मुसल । मधुपर्क । कशा । अर्घ । मेधा । मेघ । युग । उदक । वध । गुहा । भाग । इभ ॥ १३९ ॥

१४०. व्युष्टादि-गणः [व्युष्टादिभ्योऽण् । अ० ५.१.९६]—

व्युष्ट । नित्य । निष्क्रमण । प्रवेशन । तीर्थ । सम्भ्रम । आस्तरण । सङ्ग्राम । सङ्घात । अग्निपद । पीलुमूल । प्रवास । उपसङ्क्रमण । दीर्घ । उपवास । आकृतिगणोऽयम् ॥ १४० ॥

१४१. सन्तापादि-गणः [तस्मै प्रभवति सन्तापादिभ्यः । अ० ५.१.१००]

सन्ताप । सन्नाह । सङ्ग्राम । संयोग । सम्पराय । सम्पेष । निष्पेष । निसर्ग । असर्ग । विसर्ग । उपसर्ग । उपवास । प्रवास । सङ्घात । सम्मोदन । सक्तु ॥ मांसौदनाद् विगृहीतादपि ॥ निर्घोष । सर्ग । संवास । सम्पात । संवाद । संवेशन ॥ १४१ ॥

१४२. अनुप्रवचनादि-गणः [अनुप्रवचनादिभ्यश्छः । अ० ५.१.११०]—

अनुप्रवचन । उत्थापन । प्रवेशन । अनुप्रवेशन । उपस्थापन । संवेशन । अनुवचन । अनुवादन । अनुवासन । आरम्भण । आरोहण । प्ररोहण । अन्वारोहण ॥ १४२ ॥

१४३. पृथ्वादि-गणः [पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा । अ० ५. १. १२१]—

पृथु । मृदु । महत् । पटु । तनु । लघु । बहु । साधु । वेणु । आशु[१] । बहुल । गुरु । दण्ड । उरु । खण्ड । चण्ड । बाल । अकिञ्चन । होड । पाक । वत्स । मन्द । स्वादु । ह्रस्व । दीर्घ । प्रिय । वृष । ऋजु । क्षिप्र । क्षुद्र ॥१४३॥

१४४. दृढादि-गणः [वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च । अ० ५. १.१२२]—

दृढ । वृढ । परिवृढ । भृश । कृश । शुक्र । चक्र[२] । आम्र । लवण । ताम्र । अम्ल । शीत । उष्ण । जड । बधिर । पण्डित । मधुर । मूर्ख । मूक ॥ वेर्यातलाभमतिमनः शारदानाम् ॥ समो मतिमनसोर्जवने ॥ बाल । तरुण । मन्द । स्थिर । बहुल । दीर्घ । मूढ । आकृष्ट ॥ १४४ ॥

१४५. ब्राह्मणादि-गणः [गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः० । अ० ५.१. १२३]—

ब्राह्मण । वाडव । माणव । चोर । मूक । आराधय । विराधय । अपराधय । उपराधय । एकभाव । द्विभाव । त्रिभाव । अन्यभाव । समस्थ । विषमस्थ । परमस्थ । मध्यमस्थ । अनीश्वर । कुशल । कपि । चपल । अक्षेत्रज्ञ । निपुण ॥

१. 'आशु' पा० । २. 'चुक्र' पा० ।

अर्हतो नुम् च ॥ संवादिन् । संवेशिन् । बहुभाषिन् ॥ बालिश । दुष्पुरुष । कापुरुष । दायाद । विशसि * । धूर्त । राजन् । सम्भाषिन् । शीर्षपातिन्† । अधिपति । अलस । पिशाच । पिशुन । विशाल । गणपति । धनपति । नरपति । गडुल । निव । निधान । विष ॥ सर्ववेदादिभ्यः स्वार्थे । चतुर्वेदस्योभयपदवृद्धिश्च ॥ स्वभाव । निघातिन् । विघातिन् । वियात । निपात । विषम । राजपुरुष । विशस्ति । विशाय । विशात । विजात । नयात । सुहित । दीन । विदग्ध । उचित । समग्र । शली । तत्पर । इदम्पर । यथातथा । पुरस् । पुनःपुनर् । अभीक्ष्ण । तरतम । प्रकाम । यथाकाम । निष्कुल । स्वराज । महाराज । युवराज । सम्राज् । अविदूर । अपिशुन । अनृशंस । अयथातथ । अयथापुर । स्वधर्म । अनुकूल । परिमण्डल । विश्वरूप । ऋत्विज् । उदासीन । ईश्वर । प्रतिभू । साक्षि । मानुष । आस्तिक । नास्तिक । युगपत् । पूर्वापर । उत्तराधर ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १४५ ॥

१४६. पुरोहितादि-गणः [पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् । अ० ५.१.१२७]—

पुरोहित । राजन् । सङ्ग्रामिक[1] । एषिक[2] । वर्मित[3] । खण्डिक । दण्डिक । छत्रिक । मिलिक[4] । पिण्डिक । सुहित । बाल । मन्द । स्तनिक । चूडितिक[5] । कृषिक[6] । पूतिक । पत्रिक[7] । प्रतिक । अजानिक[8] । सलनिक । सूचिक । राक्वर[9] । सूचक । पक्षिक[10] । सारथिक[11] । जलिक । सूतिक । अञ्जलिक । शर्मिक । चर्मिक । कर्मिक । आस्तिक । नास्तिक । अविक । धार्मिक । संरक्ष । शीलिक । तिलक । मूलिक । तिलिका । तिध्विक । अञ्जतिका । ऋषिक । पुत्रक । पथिका । प्रचिक । प्रविक । परीक्षक । पूजनिक ॥ राजाऽसे ॥ मूचिक । स्वरिक । चूडिक ॥ १४६ ॥

१४७. उद्गात्रादि-गणः [प्राणभृ० नोद्गात्रादिभ्योऽञ् । अ० ५.१.१२८]—

उद्गातृ । उन्नेतृ । प्रतिहर्तृ । रथगणक । पक्षिगणक[12] । पत्रिगणक । सुष्ठु । दुष्ठु । अध्वर्यु । वधू ॥ सुभग मन्त्रे ॥ प्रशास्तृ । होतृ । पोतृ । कर्तृ । भर्तृ ॥ १४७ ॥

१४८. युवादि–गणः [हायनान्तयुवादिभ्योऽण् । अ० ५.१.१२९]—

युवन् । स्थविर । होतृ । यजमान । कमण्डलु ॥ पुरुषाऽसे ॥ सुहृत् ।

* 'विशस्ति' पा० । † शीर्षघातिन्' पा० ।

१. 'ग्रामिक' पा० । २. 'पर्षिक' पा० । ३. 'वर्मिक' पा० । ४. 'शिलिक' पा० । ५. 'चूडिक' पा० । ६. 'ऋषिक' पा० । ७. 'पुत्रिक' पा० । ८. 'अञ्जनिक' पा० । ९. 'शाक्वर' पा० । १० 'पथिक' पा० । ११. 'सारथि' पा० । १२. 'पत्तिगणक' पा० ।

यातृ । श्रवण । कुस्त्री । सुस्त्री । सुहृदय । सुभ्रातृ । दुर्भ्रातृ । वृषल । ॥हृदयाऽसे॥ क्षेत्रज्ञ । कृतक[1] । परिव्राजक । कुशल । चपल । निपुण । पिशुन । सब्रह्मचारिन् । कुतूहल । अनृशंस । भ्रातृ । कुचुक । कन्दुक । दुःस्त्री । दुर्हृदय । दुर्हृत् । मिथुन । कुलली । महस् । कतक । कितव । पोत ॥ १४८ ॥

१४९. मनोज्ञादि-गणः [द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च । अ० ५.१.१३२]—

मनोज्ञ । कल्याण । प्रियरूप । छान्दस । छात्र । मेधाविन् । अभिरूप । आढ्य । कुलपुत्र । श्रोत्रिय । चोर । धर्त । वैश्वदेव[2] । युवन् । ग्रामपुत्र । ग्रामखण्ड । ग्रामकुमार । अमुष्यपुत्र । अमुष्यकुल । शतपुत्र । कुशल । बहुल । अवश्य । अदोरूप । अहोपुरुष । ग्रामकुलाल । सुकुमार ॥ १४९ ॥

१५० पीलवादि-गणः [तस्य पाकमूले पीलवादि० कुणबू० । अ०५.२.२४]—

पीलु । कर्कन्धु । शमी । करीर । कुवल । बदर । अश्वत्थ । खदिर ॥१५०॥

१५१. कर्णादि-गणः [तस्य पाकमूले०कर्णादिभ्यः०जाहचौ । अ०५.२.२४]—

कर्ण । अक्षि । नख । मुख । मख । केश । पाद । गुल्फ । भ्रूभङ्ग[3] । दन्त । ओष्ठ । पृष्ठ । अङ्गुष्ठ ॥ १५१ ॥

१५२. तारकादि-गणः [तदस्य....तारकादिभ्य इतच् । अ० ५.२.३६]—

तारका । पुष्प । मुकुल । कण्टक । पिपासा । सुख । दुःख । ऋजीष । कुड्मल । सूचक । रोग । विचार । व्याधि । निष्क्रमण । मूत्र । पुरीष । किसलय । कुसुम । प्रचार । तन्द्रा । वेग । पुक्षा । श्रद्धा । उत्कण्ठा । भर । द्रोह ॥ गर्भादप्राणिनि । कर्णक । फल । उच्चार । स्तबक । पल्लव । खण्ड । घेनुष्या । अभ्र । अग्र । अङ्गारक । अङ्गार । वर्णक । पुलक । कुवलय । शैवल । गर्व । तरङ्ग । कल्लोल । पण्डा । चन्द्र । स्रवक । मुदा । राग । हस्त । कर । मञ्जरी । शृङ्गार । तृष । व्रण । गर्ध । गौरव । स्थपुट । कञ्चुक । वकुल । श्वभ्र । वर्म । अराल । मूर्धा । प्रतिबिम्ब । विघ्न । तन्त्र । प्रत्यय । दीक्षा । गर्ज । सीमन्त । कर्दम । कज्जल । कलङ्क । कुतूहल । कन्दल । हस्तक । आन्दोल । अन्धकार । कोरक । अङ्कुर । रोमाञ्च । हर्ष । उत्कर्ष । क्षुधा । ज्वर । गर । गोर । दोह । शास्त्र । मुकुर । तिलक । चन्द्रक । मुद्रा । बुभुक्षा । निद्रा ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १५२ ॥

१५३. विमुक्तादि-गणः [विमुक्तादिभ्योऽण् । अ० ५.२.६१]—

विमुक्त[4] । देवासुर । वसुमत् । सत्वत् । उपसत् । दशार्ह । पयस् ।

---

१. 'कुतुक' पा० । २. 'विश्वदेव' पा० । ३. 'शृङ्ग' पा० । ४. 'विमुक्ता' पा० ।

हविर्धान। मित्री। सोमापूषन्। अग्नाविष्णू। वृत्रहन्[1]। इडा। रक्षोऽसुर। सदसत्। परिषादक्[2]। वसु। मरुत्वत्[3]। पत्नीवत्। महीयल। सत्वत्। दशाह। वयस्। पतत्रिन्। सोम। महित्री। हेतु। अस्यहत्य। दशार्ण। उर्वशी। सुपर्ण। बर्हवत्॥ १५३॥

१५४. गोषदादि-गणः [गोषदादिभ्यो वुन्। अ० ५.२.६२]—

गोषद्। इषे त्वा। मातरिश्वन्। देवस्य त्वा। देवीरापः। कृष्णोऽस्याखरेष्ठः। दैवीं धियम्। रक्षोहण। अञ्जन। प्रभूत। प्रतूर्त। कृशान। युञ्जान। सहस्रशीर्षा। वातस्पते। कृशाश्व। स्वाहाप्राण। प्रसुप्त॥१५४॥

१५५. आकर्षादि-गणः [आकर्षादिभ्यः कन्। अ. ५. २. ६४]—

आकर्ष। त्सरु। पिपासा। पिचण्ड। अशनि। अश्मन्। विचय[4]। चय। जय। आचय। अय। नय। निपाद[5]। गद्गद। दीप। ह्रद। ह्राद। ह्लाद। शकुनि। पिशाच। पिण्ड॥

१५६. इष्टादि-गणः [इष्टादिभ्यश्च। अ० ५. २. ८८]—

इष्ट। पूर्त। उपसादित। निगदित। परिगदित। निकथित। सङ्कलित। निपठित। परिकलित। संरक्षित। अर्चित। परिरक्षित। अवकीर्ण। आयुक्त। आम्नात। श्रुत। अधीत। आसेवित। अवकल्पित। निराकृत। उपकृत। उपाकृत। अनुयुक्त। अनुगणित। अनुपठित। व्याकुलित। गृहीत। अवधारित। गणित। निषादित॥ १५६॥

१५७. रसादि-गणः [रसादिभ्यश्च। अ० ५. २. ९५]—

रस। रूप। गन्ध। स्पर्श। शब्द। स्नेह॥ गुणाद् एकाचः॥ भाव॥ १५७॥

१५८. सिध्मादि-गणः [सिध्मादिभ्यश्च। अ० ५. २. ९७]—

सिध्म। गडु। मणि। नाभि। जीव। निष्पाव। पांसु। सक्तु। हनु। मांस। परशु[6]॥ पार्ष्णिधमन्योर्दीर्घश्च॥ पर्ण। उदक। प्रज्ञा। मण्ड। पार्श्व। गण्ड। ग्रन्थि॥ वातदन्तबलललाटगलानामूङ् च॥ जटाघटाकालाः क्षेपे॥ सक्थि। कर्ण। स्नेह। शीत। श्याम। पिङ्ग। पित्त। शुष्क[7]। पृथु। मृदु। मञ्जु। पत्र। चटु। कपि। कण्डू। सञ्ज्ञा॥ क्षुद्रजन्तूपतापाच्चेष्यते॥ कृष्ण। पेश। पक्ष्मन्। श्री। श्लेष्मन्। कुश। धारा॥ आकृतिगणोऽयम्॥ ॥ १५८॥

---

१. 'वृत्रहति' पा०। २. 'परिसारक' पा०। ३. 'मरुत्' पा०। ४. 'निचय' पा.। ५. 'पाद' पा.। ६. 'पर्शु' पा.। ७. 'पुष्क' पा.।

१५९. लोमादि-गणः [लोमादिपामादि...शनेलचः । अ० ५.२.१००]—

लोमन् । रोमन् । वल्गु । बभ्रु । हरि । कपि । शुनि* । तरु । कर्क । गिरि ॥ १५९ ॥

१६०. पामादि-गणः [लोमादिपामादि...शनेलचः । अ०५.२. १००]—

पामन् । वामन् । वेमन् । हेमन् । श्लेष्मन् । कद्रू । वलि । श्रेष्ठ । पलल । सामन् । ऊष्मन् । कृमि ॥ अङ्गात्कल्याणे ॥ शाकीपलालीदद्र्वां ह्रस्वत्वञ्च ॥ विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसन्धेः ॥ लक्ष्म्या अच्च ॥ १६० ॥

१६१. पिच्छादि-गणः [लोमादि...पिच्छादिभ्यः शनेलचः। अ०५.२.१००]—

पिच्छ । उरस् । ध्रुवका । क्षुवका ॥ जटाघटाकालात्क्षेपे ॥ वर्ण । उदक । पङ्क । प्रज्ञा ॥ १६१ ॥

१६२. व्रीह्यादि-गणः [व्रीह्यादिभ्यश्च । अ० ५.२.११६]—

व्रीहि । माया । शिखा । मेखला । सञ्ज्ञा । बलाका । माला । वीणा । वडवा । अष्टका । पताका । कर्मन् । चर्मन् । वर्मन् । हंसा । यवखद । कुमारी । नौ ॥ शीर्षान्नञः ॥ दंष्ट्रा । केका । शाला ॥ १६२ ॥

१६३. तुन्दादि-गणः [तुन्दादिभ्य इलच्च । अ० ५.२.११७]—

तुन्द । उदर । पिचण्ड । घट । यव । व्रीहि ॥ स्वाङ्गाद्विवृद्धौ ॥ १६३ ॥

१६४. अर्शआदि-गणः [अर्शआदिभ्योऽच् । अ० ५.२.१२७]—

अर्शस् । उरस् । तुन्द । चतुर । पलित । जटा । घटा । अभ्र । कर्दम । आम[1] । लवण ॥ स्वाङ्गाद्धीनात् ॥ वर्णात् ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १६४ ॥

१६५. सुखादिगणः [सुखादिभ्यश्च । अ० ५.२.१३१]—

सुख । दुःख । तृप्र[2] । कृच्छ्र । अस्र । आस्र[3] । अलीक । करुणा[4] । कृपण । सोढ । प्रमीप[5] । शील । हल । दल ॥ माला क्षेपे ॥ प्रणय । कक्ष ॥ १६५ ॥

१६६. पुष्करादि-गणः [पुष्करादिभ्यो देशे । अ० ५.२.१३५]—

पुष्कर । पद्म । उत्पल । तमाल । कुमुद । नड । कपित्थ । बिस । मृणाल । कर्दम । शालूक । विगर्ह । करीष । शिरीष । यवास । प्रवास[6] । हिरण्य ।

---

* 'मुनि' पा. ।

१. 'अम्ल' पा० । २. 'तृप्त' पा० । ३. 'आस्त' पा० । ४. 'करुण' पा० । ५. 'प्रतीप' पा० । ६. 'प्रवाह' पा० ।

केरव । कल्लोल । तट । तरङ्ग । वयस । पयस् । कमल । सरोरुह । सरोज । अम्भोज । राजीव । अरविन्द । पङ्कज । अब्ज । पुटक । जालीक ॥ १६६ ॥

१६७. बलादि-गणः [बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् । अ० ५.२.१३६]—

बल । उत्साह । उद्भाव[7] । उद्वास । उद्वाम[8] । शिखावल[9] । पूग । मूल । दंश । कुल । आयाम । व्यायाम । उपयाम । आरोह । अवरोह । परिणाह । युद्ध । कुल । चूडा । सुल ॥ १६७ ॥

१६८. देवपथादि-गणः [देवपथादिभ्यश्च । अ० ५.३.१००]—

देवपथ । हंसपथ । वारिपथ । जलपथ । राजपथ । शतपथ । सिंहगति[10] । उष्ट्रग्रीवा[11] । चामरज्जु[12] । रज्जु । हस्त । इन्द्र । दण्ड । पुष्प । मत्स्य । रथपथ । शङ्कपथ । करिपथ । सिंहपथ[13] । स्थलपथ । अजपथ ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १६८ ॥

१६९. शाखादि-गणः [शाखादिभ्यो यत् । अ० ५.३.१०३]—

शाखा । मुख । जघन । शृङ्ग । मेघ । चरण । स्कन्ध । शिरस् । उरस् । अग्र । शरण ॥ १६९ ॥

१७०. शर्करादि-गणः [शर्करादिभ्योऽण् । अ० ५.३.१०७]—

शर्करा । कपालिका । कपाटिका । पिष्टिका । कनिष्ठिक । कपिष्ठिक । पुण्डरीक । शतपत्र । लोमन् । गोलोमन् । गोपुच्छ । नराची[14] । नकुल । सिकता ॥ १७० ॥

१७१. अङ्गुल्यादि-गणः [अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् । अ० ५.३.१०८]—

अङ्गुलि[15] । भरुज[16] । बभ्रु । वल्गु । मण्डर । मण्डल । शष्कुल[17] । कपि । उदश्वित् । गोणी । उरस्[18] । शिखा । कुलिश । हरि । रुरु । खल । मुनि ॥ १७१ ॥

१७२. दामन्यादि-गणः [दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः । अ० ५.३.११६]—

दामनी[19] । औलपि । आकिदन्ती । काकरन्ति[20] । काकदन्ति[21] । शत्रुन्तपि[22] । सार्वसेनि । बिन्दु । बैन्दवि । मौञ्जायन । उलभ । सावित्रीपुत्र ।

---

७. 'उद्भास' पा० । ८. 'उद्दाम' पा० ।
९. 'शिखा' पा० । १०. 'सिद्धगति' पा० । ११. 'उष्ट्रग्रीव' पा० । १२. 'वामरज्जु' पा० । १३. 'सिन्धुपथ' पा० । १४. 'नराचि' पा० ।
१५. 'अङ्गुली' पा० । १६. 'भरुजा' पा० । १७. 'शष्कुली' पा० । १८. 'तरस्' पा० ।
१९. 'दामनि' पा० । २०. 'काकन्दि' पा० । २१. 'काकदन्तकि' पा० । २२. 'शात्रुन्तपि'

अच्युतन्ति[९] । कोकतन्ती । तुलभ । देववापि । औतकी । अपच्युतकी । कर्की । पिण्ड । वैजवापि । औदङ्कि । औडवि । आविदन्ति । शाकुन्तकि ॥१७२॥

१७३. पर्श्वादि-गणः [पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ । अ० ५.३.११७]—

पर्शु । असुर । रक्षस् । बाह्लीक । वयस् । मरुत् । दशार्ह । पिशाच । विशाल । अशनि । कार्षापण । सत्वत् । वसु ॥ १७३ ॥

१७४. यौधेयादि-गणः [पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ । अ० ५.३.११७]—

यौधेय । कौशेय । क्रौशेय । शौकेय[१०] । शौभ्रेय । धार्त्तेय । वार्तेय । जाबालेय[११] । त्रिगर्त । भरत । उशीनर ॥ १७४ ॥

१७५. स्थूलादि-गणः [स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् । अ० ५.४.३]—

स्थूल । अणु । माष । इषु । कृष्ण तिलेषु । यव व्रीहिषु । [१२]इक्षुतिलपाद्यकालावदाताः सुरायाम् ॥ गोमूत्र आच्छादने ॥ सुराया अहौ ॥ जीर्ण शालिषु ॥ पत्रमूले समस्तव्यस्ते ॥ कुमारीपुत्र । कुमार[१३] । श्वशुर । मणि ॥ १७५ ॥

१७६. यावादि-गणः [यावादिभ्यः कन् । अ० ५.४.२९]—

याव । मणि । अस्थि । जानु । लान्द्र । चण्ड । पीत । स्तम्ब । ऋतावुष्णशीते ॥ पशौ लूनवियाते ॥ अणु निपुणे ॥ पुत्र कृत्रिमे ॥ स्नात वेदसमाप्तौ ॥ शून्य रिक्ते ॥ दान कुत्सिते ॥ तनु सूत्रे ॥ ईयसश्च ॥ ज्ञात । अज्ञात ॥ कुमारीक्रीडनकानि च ॥ १७६ ॥

१७७. विनयादि-गणः [विनयादिभ्यष्ठक् । अ० ५.४.३४]—

विनय । समय ॥ उपायाद्ध्रस्वत्वञ्च ॥ सङ्गति । कथञ्चित् । अकस्मात् । समयाचार । उपचार । समाचार । व्यवहार । सम्प्रदान । समुत्कर्ष । समूह । विशेष । अत्यय । अस्थि । कण्डु । सम्प्रति ॥ १७७ ॥

१७८. प्रज्ञादि-गणः [प्रज्ञादिभ्यश्च । अ० ५.४.३८]—

प्रज्ञ । वणिज् । उशिज् । उष्णिज् । प्रत्यक्ष । विद्वस् । विदन् । षोडन् । षोडश । विद्या । मनस् ॥ श्रोत्र शरीरे ॥ जुहत् ॥ कृष्ण मृगे ॥ चिकीर्षत् । चोर । शत्रु । योध । वक्षस् । चक्षुस् । धूर्त । वसु । एत् । मरुत् ।

९. 'आच्युतन्ति' पा० । १०. 'शौक्नेय' पा० । ११. 'ज्यावाणेय', 'ज्यावालेय' इति पा० । १२. 'इक्षु । तिक ।' इति शब्दद्वयं गणसूत्रात्पृथक् क्वचित् । १३. 'कुमारीश्वशुर' इत्येकः शब्दः क्वचित् ॥

कुरु[1]। राजा। सत्वन्तु। दशार्ह। वयस्। आतुर। असुर। रक्षस्। पिशाच। अशनि। कार्षापण। देवता। बन्धु ॥ १७८ ॥

१७९. शरत्प्रभृति-गणः [अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः। अ० ५.४.१०७]—

शरद्। विपाश्। अनस्। मनस्। उपानह्। दिव्। हिमवत्। अनडुह्। दिश्। दृश्। चतुर्। त्यद्। तद्। यद्। कियत् ॥ जराया जरस् च॥ प्रतिपरसमनुभ्यो ऽक्ष्णः ॥ पथिन्। विश्। सदस्। विद् ॥ १७९ ॥

१८०. द्विदण्ड्यादि-गणः [द्विदण्ड्यादिभ्यश्च। अ० ५. ४. १२८]—

द्विदण्डि। द्विमुसलि। उभाञ्जलि। उभयाञ्जलि। उभाकर्णि। उभयाकर्णि। उभादन्ति। उभयादन्ति। उभाहस्ति। उभयाहस्ति। उभापाणि। उभयापाणि। उभाबाहु। उभयाबाहु। एकपदि। प्रोष्ठपदि। आढ्यपदि[2]। सपदि। निकुच्यकर्णि। संहतपुच्छि ॥ अन्तेवासि ॥ १८० ॥

१८१. हस्त्यादि-गणः [पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः। अ० ५.४.१३८]—

हस्तिन्। कटोल। कटोलक। गण्डोल। गण्डोलक। कण्डोल। कण्डोलक। महिला[3]। दासी। गणिका। कुसूल। अज। कपोत। गण्ड ॥ १८१ ॥

१८२. कुम्भपद्यादि-गणः [कुम्भपदीषु च। अ० ५. ४. १३९]—

कुम्भपदी। शतपदी। अष्टापदी। जालपदी। एकपदी। मालापदी। मुनिपदी। गोधापदी। गोपदी। कलशीपदी। घृतपदी। दासीपदी। निष्पदी। आर्द्रपदी। कुणपदी[4]। कृष्णपदी। द्रोणपदी[5]। द्रुपदी। शकृत्पदी। स्थूणापदी। सूपपदी। पञ्चपदी। अर्वपदी। स्तनपदी। स्थूलपदी। सूत्रपदी। कलहंसपदी। द्विपदी। विषुपदी[6]। सुपदी। सूकरपदी। सूचीपदी। शुचिपदी। शितिपदी। विष्णुपदी। गुणपदी। अपदी ॥ १८२ ॥

१८३. उरःप्रभृति-गणः [उरःप्रभृतिभ्यः कप्। अ० ५. ४. १५१]—

उरस्। सर्पिस्। उपानह्। पुमान्। अनड्वान्। नौ। पयस्। लक्ष्मी। दधि। मधु। शालि ॥ अर्थान्नञः ॥ १८३ ॥

१८४. पारस्करप्रभृति-गणः [पारस्करप्रभृतीनि च०। अ० ६.१.१५१]—

पारस्करो देशः। कारस्करो वृक्षः। रथस्पा नदी। किष्कुः प्रमाणम्। किष्किन्धा गुहा ॥ तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च ॥ प्रातुम्पतौ ॥ गवि कर्तरि ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १८४ ॥

---

१. 'कुन्च' पा.। २. 'आच्यपदि' पा.। ३. 'महेला' पा.। ४. 'कुणिपदी' पा.। ५. 'द्रोणीपदी' पा.। ६. 'विपदी' पा.।

१८५. उञ्छादि-गणः [उञ्छादीनां च । अ. ६. १. १५४]—

उञ्छ । म्लेच्छ । जञ्ज । जल्प । जप । व्यध । वध ॥ युग कालविशेषे रथाद्युपकरणे च ॥ गरो दूष्येऽवन्तः ॥ वेगवेदचेष्टबन्धाः करणे ॥ स्तुयुद्रुवश्छन्दसि (परिष्टुत् । संयुत् । परिद्रुत्)॥ वर्त्तनिः स्तोत्रे ॥ श्वभ्रे दरः ॥ साम्बतापौ भावगर्हायाम् ॥ उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र ॥ भक्षमन्थभोगदेहाः ॥ १८५ ॥

१८६. वृषादि-गणः [वृषादीनां च । अ० ६.१.१९७]—

वृष । जन । ज्वर । ग्रह । हय । गय । नय । तय[1] । पय[2] । वेद । अंश । दव । सूद । गुहा ॥ शमरणौ सञ्ज्ञायां सम्मतौ भावकर्मणोः ॥ मन्त्र । शान्ति । काम । याम । आरा । धारा । कारा । वह । कल्प । पाद । अम ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १८६ ॥

१८७. विस्पष्टादि-गणः [विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु । अ० ६.२.२४]—

विस्पष्ट । विचित्र । व्यक्त । सम्पन्न । पटु । पण्डित । कुशल । चपल । निपुण ॥ १८७ ॥

१८८. कार्तकौजपादि-गणः [कार्तकौजपादयश्च । अ० ६.२.३७]—

कार्तकौजपौ । सावर्णिमाण्डूकेयौ । आवन्त्यश्मकाः । पैलश्यापर्णेयाः । कपिश्यापर्णेयाः । शैतिकाक्षपाञ्चालेयाः । कटुकवार्चलेयाः[3] । शाकलशुनकाः । शाकलसणकाः । शुनकधात्रेयाः । सणकवाभ्रवाः[4] । आर्चाभिमौद्गलाः । कुन्तिसुराष्ट्राः । चितिसुराष्ट्राः[5] । तण्डवतण्डाः । गर्गवत्साः । अविमत्तकामविद्धाः । बाभ्रवशालङ्कायनाः । बाभ्रवदानच्युताः । कठकालापाः । कठकौथुमाः । कौथुमलौकाक्षाः । स्त्रीकुमारम् । मौदपैप्पलादाः । मौदपैप्पलादाः । वत्सजरत् । सौश्रुतपार्थिवाः । जरामृत्यू । याज्यानुवाक्ये ॥ १८८ ॥

१८९. दासीभारादि-गणः [कुरुगार्हपत…दासीभाराणाञ्च । अ० ६.२.४२]

दासीभारः । देवहूतिः । देवजूतिः । देवसूतिः । देवनीतिः । वसुनीतिः । ओषधिः । चन्द्रमाः ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १८९ ॥

१९०. युक्तारोह्यादि-गणः [युक्तारोह्यादयश्च । अ० ६.२.८१]—

युक्तारोही । आगतरोही । आगतयोधी । आगतवञ्ची । आगतनर्दी[6] । आगतप्रहारी । आगतमत्स्या । क्षीरहोता । भगिनीभर्ता । ग्रामगोधुक् ।

---

१. 'ताय' पा० । २. 'अय' पा० । ३. 'कटुकवाघूलेयाः' पा० । ४. 'सणकबाभ्रवाः' पा० । ५. 'चिन्तिसुराष्ट्राः' पा० । ६. 'आगतनन्दी' पा० ।

अश्वत्रिरात्रः । गर्गत्रिरात्रः । व्युष्टत्रिरात्रः[1] । शरणपादः[2] । समपादः । एकशितिपात् ॥ पात्रेसम्मितादयश्च ॥ १९० ॥

१९१. घोषादि-गणः [घोषादिषु च । अ० ६.२.८५]—

घोष । कट । पल्वल । वल्लभ । ह्रद । बदरी । पिङ्गल । पिशङ्ग । शाला[3] । रक्षः[4] । शिल्पी । अश्वत्थ । तृण । शाल्मली । मुनि । पुंस् । कूट ॥ १९१ ॥

१९२. छात्र्यादि-गणः [छात्र्यादयः शालायाम् । अ० ६.२.८६]—

छात्रि । पैलि । भाण्डि । व्याडि । आखण्डि । गोमि । आपिशलि । आपारि ॥ १९२ ॥

१९३. कर्क्यादि-गणः [प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् । अ० ६.२.८७]—

कर्की । मघी । मकरी । कर्कन्धू । शमी । करीर । कटुक[5] । कुरल[6] । कवल । बदर ॥ १९३ ॥

१९४. मालादि-गणः [मालादीनां च । अ० ६.२.८८]—

माला । शाला । शोणा । द्राक्षा । क्षौमा । क्षामा । काञ्ची । एक । काम ॥ १९४ ॥

१९५. क्रत्वादि-गणः [क्रत्वादयश्च । अ० ६.२.११७]—

क्रतु । दृशीक । प्रतीक । प्रतूर्ति । हव्य । भाग[7] । ॥ १९५ ॥

१९६. चिहणादि-गणः] आदिश्चिहणादीनाम् । अ० ६.२.१२४]—

चिहण । मडर । मडुर । वैतुल । पटत्क । वैडालिकर्ण । वैतालिककर्णि । कुक्कुट । चित्कण । चिक्कण ॥ १९६ ॥

१९७. चूर्णादि-गणः [चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । अ० ६.२.१३३]—

चूर्ण । करिप । करिव । शाकिन । शाकट । द्राक्षा । तूस्त । कुन्दम[8] । दलप । चमसी । चक्कन । चक्कन । चौल ॥ १९७ ॥

१९८. वनस्पत्यादि-गणः [उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । अ० ६.२.१३९]—

वनस्पतिः । बृहस्पतिः । शचीपतिः । तनूनपात् । नराशंसः । शुनःशेपः । शण्डामर्कौ । तृष्णावरूत्री । बम्बाविश्ववयसौ । मर्मृत्युः ॥ १९८ ॥

---

१. 'व्युष्टित्रिरात्रः' पा० । २. 'गणपादः' पा० । ३. 'माला' पा० । ४. 'रक्षा' पा० । ५. 'कन्दुक' पा० । ६. 'कुवल' पा० । ७. 'भग' पा० । ८. 'कुन्दुम' पा० ।

१९९. आचितादि-गणः [सञ्ज्ञायामनाचितादीनाम् अ० ६.२.१४५]—

आचित । पर्याचित । आस्थापित । परिगृहीत । निरुक्त । प्रतिपन्न । अपश्लिष्ट । प्रश्लिष्ट । उपहित । उपस्थित । उपद्रुत । संहिताऽगवि ॥१९९॥

२००. प्रवृद्धादि-गणः [प्रवृद्धादीनां च । अ० ६.२.१४६]—

प्रवृद्ध । प्रयुक्त[1] । अवहित । खट्वारूढ । कविशस्त ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २०० ॥

२०१. चार्वादि-गणः [कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च । अ० ६.२.१५८]—

चारु । साधु । यौधिक । अनङ्गमेजय । वदान्य । अकस्मात् ॥ वर्तमानवर्धमानत्वरमाणध्रियमाणक्रियमाणरोचमानशोभमानाः सञ्ज्ञायाम् ॥ विकारसदृशे व्यस्तसमस्ते ॥ गृहपति । गृहपतिक ॥ राजाह्नोश्छन्दसि ॥२०१॥

२०२. गुणादि-गणः [न गुणादयोऽवयवाः । अ० ६.२.१७४]—

गुण । अक्षर । छन्दोमान । सूक्त । अध्याय ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥२०२॥

२०३. निरुदकादि-गणः [निरुदकादीनि च । अ० ६.२.१८३]—

निरुदक । निरुलप । निरुपल । निर्मशक । निर्मक्षिक । निष्कालक । निष्कालिक । निष्पेष । दुस्तरीप । निस्तरीप । निस्तरीक । निरजिन । उदजिन । उपाजिन । परेर्हस्तपादकेशकर्षाः ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २०३ ॥

२०४. अंश्वादि-गणः [प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । अ० ६.२. १९२]—

अंशु । जन । राजन् । उष्ट्र । रोटक[2] । अजिर । आर्द्रा । श्रवण । कृत्तिका । अर्ध । पुर ॥ २०४ ॥

२०५. गौरादि-गणः [उपाद् द्व्यजजिनमगौरादयः । अ० ६. २.१९३]—

गौर । नैष[3] । तैल । लेट । लोट । जिह्वा । कृष्णा । कन्या । गुड । कल्प । पाद ॥ २०५ ॥

२०६. प्रियादि-गणः [स्त्रियाः पुंवद्० स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु । अ०६.३.३३]

प्रिया । मनोज्ञा । कल्याणी । सुभगा । दुर्भगा । भक्ति । सचिवा । अम्बा । कान्ता । क्षान्ता । समा । चपला । दुहिता । वामा । वामना । बाला । तनया । स्वा ॥ २०६ ॥

---

१. 'प्रयुत' पा० । २. 'खेटक' पा. । ३. 'तैष' पा. ।

२०७. पृषोदरादि-गणः [पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् । अ० ६.३.१०७]—

पृषोदर । पृषोद्वान । बलाहक । जीमूत । श्मशान । उलूखल । पिशाच । बृसी । मयूर ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २०७ ॥

२०८. कोटरादि-गणः [वनगिर्योः० कोटरकिंशुलकादीनाम् । अ०६.३.११६]

कोटर । मिश्रक । पुरक । सिध्रक । सारिक[१] ॥ २०८ ॥

२०९. किंशुलकादि-गणः [वनगिर्योः...किंशुलकादीनाम् । अ० ६.३.११६]—

किंशुलक । साल्वक[२] । अञ्जन । भञ्जन । लोहित । कुक्कुट । नड ॥२०९॥

२१०. अजिरादि-गणः [मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् । अ० ६.३.११८]—

अजिर । खदिर । पुलिन । हंसकारण्ड[३] । चक्रवाक । मलय ॥ २१० ॥

२११. शरादि-गणः [शरादीनां च । अ० ६.३.११९]—

शर । वंश । धूम । अहि । कपि । मणि । मुनि । शुचि । हनु ॥ २११ ॥

२१२. स्नात्व्यादि-गणः [स्नात्व्यादयश्च । अ० ७.१.४९]—

स्नात्वी । पीत्वी ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २१२ ॥

२१३. द्वारादि-गणः [द्वारादीनां च । अ० ७.३.४]—

द्वार । स्वर । स्वाध्याय । व्यल्कश । स्वस्ति । स्वग्राम । स्फ्यकृत् । स्वादुमृदु । श्वन् । स्व । स्वर् । श्वस् ॥ २१३ ॥

२१४. स्वागतादि-गणः [स्वागतादीनां च । अ० ७. ३. ७]—

स्वागत । स्वध्वर । स्वङ्ग । व्यङ्ग । व्यड । व्यवहार । स्वपति ॥ २१४ ॥

२१५. अनुशतिकादि-गणः [अनुशतिकादीनां च । अ० ७.३.२०]—

अनुशतिक । अनुहोड । अनुसंवरण । अनुसंवत्सर । अङ्गारवेणु । असिहत्य । अस्यहेति । वध्योग । पुष्करसत् । अनुहरत्[४] । कुरुकत । कुरुपञ्चाल । उदकशुद्ध । इहलोक । परलोक । सर्वलोक । सर्वपुरुष । सर्वभूमि । प्रयोग । परस्त्री ॥ राजपुरुषात्ष्यञि ॥ सूत्रनड ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २१५ ॥

---

१. 'शारिक' पा. । २. 'शाल्व', 'शाल्वक' इति पाठान्तरे । ३. 'हंस । कारण्ड' इति पृथक् शब्दद्वयं क्वचित् । ४. 'अनुहत्', 'अनुरहत्' पा० ।

२१६. न्यङ्क्वादि-गणः [न्यङ्क्वादीनां च । अ० ७.३.५३]—

न्यङ्कु । मद्गु । भृगु । दूरेपाक । फलेपाक । क्षणेपाक । दूरेपाक्‍ु । फलेपाक्‍ु । तक्र । वक्र । व्यतिषङ्ग । अनुषङ्ग । अवसर्ग । उपसर्ग । श्वपाक । मांसपाक । मूलपाक । कपोतपाक । उलूकपाक ॥ सञ्ज्ञायां मेघनिदाघाव-दाघार्घाः ॥ न्यग्रोध । वीरुत् ॥ २१६ ॥

२१७. गोत्रादि-गणः [तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः अ० ८.१.२७]

गोत्र । ब्रुव । प्रवचन । प्रहसन । प्रकथन । प्रत्ययन । प्रपञ्च । प्राय । न्याय । प्रचक्षण । विचक्षण । अवचक्षण । स्वाध्याय । भूयिष्ठ । नाम वा ॥ २१७ ॥

२१८. काष्ठादि-गणः [पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः[1] अ० ८.१.६७]

काष्ठ । दारुण । अमातापुत्र । अयुत । अद्भुत । अनुक्त । भृश । घोर । परम । सु । अति । अनुज्ञात । कल्याण । वेश ॥ २१८ ॥

२१९. यवादि-गणः [मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः । अ० ८.२.९]

यव । दल्मि । ऊर्मि । भूमि । कृमि । क्रुञ्चा । वशा । द्राक्षा । ध्राक्षा । वृक्षा । वेशा । ध्रजि । ध्वजि । सञ्जि । वजि । व्रजि । शञ्जि । निजि । सिजि । सिञ्जि । हरित् । ककुत् । गरुत् । इक्षु । मधु । द्रुम । मण्ड । धूम ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २१९ ॥

२२०. कस्कादि-गणः [कस्कादिषु च । अ० ८.३.४८]—

कस्क । कौतस्कुत । भ्रातुष्पुत्र । शुनस्कर्ण । सद्यस्काल । सद्यस्क्री । सद्यस्क । कांस्कान् । सर्पिष्कुण्डिका । धनुष्कपालम् । बर्हिष्पूल । यजुष्पात्र । अयस्काण्ड । तमस्काण्ड । मेदस्पिण्ड ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २२० ॥

२२१. सुषामादि-गणः [सुषामादिषु च । अ० ८.३.९८]—

सुषामा । निष्षामा । दुष्षामा । सुषेधः । निष्षेधः । दुष्षेधः । सुषन्धिः । दुःषन्धिः । निषन्धिः । सुष्ठु । दुष्ठु । अपष्ठु । ॥ गौरिषक्थः सञ्ज्ञायाम् ॥ प्रतिष्णिका । जलाषाहम् । नौषेवनम्[2] । दुन्दुभिषेवनम् ॥ एति सञ्ज्ञाया-मगात् ॥ नक्षत्राद् वा ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २२१ ॥

---

१. केषाञ्चिन् मतेन 'काष्ठादिभ्यः' इति पदमपाणिनीयम्, तदा काष्ठादिगणोऽप्य-पाणिनीयः । २. 'नौषेचनम्' पा० ।

२२२. सवनादि-गणः [न रपरसृपि० सवनादीनाम् । अ० ८.३.११०]—

सवने सवने । सूते सूते । सामे सामे । सोमे सोमे । सवनमुखे सवनमुखे । अनुसवनम् अनुसवनम् । किसं किसम् । बृहस्पतिसवः । शकुनिसवनम् । सुते सुते । संवत्सरे संवत्सरे । मुसलं मुसलम् । विसं विसम् । गोसनिम् । अश्वसनिम् ॥ २२२ ॥

२२३. क्षुभ्नादि-गणः [क्षुभ्नादिषु च । अ० ८. ४. ३८]—

क्षुभ्ना । नृनमन । नन्दिन् । नन्दन । नगर । नृतिर् यङि । तृप्नु । नर्तन । गहन । नन्दन[1] । निवेश । निवास । अग्नि । अनूप ॥ आचार्यादणत्वं च । हायन । इरिकादिभ्यो वनोत्तरपदेभ्यः सञ्ज्ञायाम्—इरिका । तिमिर । समीर । कुबेर । हरि । कर्मार ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २२३ ॥

इति गणपाठः

---

१. 'नदन' पा० ।

शिक्षा-सूत्रपाठः

१ आकाशवायुप्रभवः शरीरात्
समुच्चरन् वक्त्रमुपैति नादः ।
स्थानान्तरेषु प्रविभज्यमानो
वर्णत्वमागच्छति यः स शब्दः ।।

२ तमक्षरं ब्रह्म परं पवित्रं
गुहाशयं सम्यगुशन्ति विप्राः ।
स श्रेयसा चाभ्युदयेन चैव
सम्यक् प्रयुक्तः पुरुषं युनक्ति ।।

३ वर्णास्त्रिषष्टिः ।

४ स्थानमिदं करणमिदं
प्रयत्न एष द्विधाऽनिलः ।
स्थानं पीडयति वृत्तिकारः
प्रक्रम एषोऽथ नाभितलात् ।।

१—स्थान-प्रकरणम्

१ अकुँहविसर्जनीयाः कण्ठ्याः ।
२ हविसर्जनीयावुरस्यावेकेषाम् ।
३ जिह्वामूलीयो जिह्व्यः ।
४ कवर्ग ऋवर्णश्च जिह्व्यः ।
५ सर्वमुखस्थानमवर्णमित्येके ।
६ कण्ठ्यानास्यमात्रानित्येके ।
७ इचुँयशास्तालव्याः ।
८ ऋटुँरषा मूर्धन्याः ।
९ रेफो दन्तमूलीय एकेषाम् ।
१० दन्तमूलस्तु तवर्गः ।
११ लतुँलसा दन्त्याः ।
१२ वकारो दन्त्यौष्ठ्यः ।
१३ सृक्किणीस्थानमेकेषाम् ।
१४ उपूँपध्मानीया ओष्ठ्याः ।
१५ अनुस्वारयमा नासिक्याः ।
१६ कण्ठ्यनासिक्यमनुस्वारमेके ।
१७ यमाश्च नासिक्यजिह्वामूलीया एकेषाम् ।
१८ एदैतौ कण्ठ्यतालव्यौ ।
१९ ओदौतौ कण्ठ्यौष्ठ्यौ ।
२० ङञणनमाः स्वस्थाननासिकास्थानाः ।
२१ द्वे द्वे वर्णे सन्ध्यक्षराणामारम्भके भवतः ।
२२ सरेफ ऋवर्णः ।

२—करण-प्रकरणम्

१ जिह्व्यतालव्यमूर्धन्यदन्त्यानां जिह्वा करणम् ।
२ जिह्वामूलेन जिह्व्यानाम् ।
३ जिह्वामध्येन तालव्यानाम् ।
४ जिह्वोपाग्रेण मूर्धन्यानाम् ।
५ जिह्वाग्राधः करणं वा ।
६ जिह्वाग्रेण दन्त्यानाम् ।
७ इत्येतदन्तः करणम् ।

३—अन्तःप्रयत्न-प्रकरणम्

१ प्रयत्नोऽपि द्विविधः ।
२ आभ्यन्तरो बाह्यश्च ।

३ आभ्यन्तरस्तावत् ।
४ स्पृष्टकरणाः स्पर्शाः ।
५ ईषत्स्पृष्टकरणा अन्तस्थाः ।
६ ईषद्विवृतकरणा ऊष्माणः ।
७ विवृतकरणा वा ।
८ विवृतकरणाः स्वराः ।
९ संवृतस्त्वकारः ।
१० इत्येषोऽन्तः प्रयत्नः ।

—:*:—

४—बाह्यप्रयत्न-प्रकरणम्

१ अथ बाह्याः प्रयत्नाः ।
२ वर्गाणां प्रथमद्वितीयाः शषसविसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीया यमौ च प्रथमद्वितीयौ विवृतकण्ठाः श्वासानुप्रदानाश्चाघोषाः ।
३ एके अल्पप्राणा इतरे महाप्राणाः
४ वर्गाणां तृतीयचतुर्था अन्तस्था हकारानुस्वारौ यमौ च तृतीयचतुर्थौ नासिक्याश्च संवृतकण्ठा नादानुप्रदाना घोषवन्तश्च ।
५ एकेऽन्तस्थाश्चाल्पप्राणा इतरे सर्वे महाप्राणाः ।
६ यथा तृतीयास्तथा पञ्चमाः ।
७ आनुनासिक्यमेषामधिको गुणः ।
८ शादय ऊष्माणः ।
९ सस्थानेन द्वितीयाः ।
१० हकारेण चतुर्थाः ॥

—•—

५—स्थानपीडन-प्रकरणम्

१ तत्र स्पर्शयमवर्णकरो वायुरयःपिण्डवत् स्थानमभिपीडयति।
२ अन्तस्थवर्णकरो वायुर्दारुपिण्डवत् ।
३ ऊष्मस्वरवर्णकरो वायुरूर्णापिण्डवत् ।
४ उक्ताः स्थानकरणप्रयत्नाः॥

—:*:—

६—वृत्तिकार-प्रकरणम्

१ अवर्णो
ह्रस्वदीर्घप्लुतत्वाच्च
त्रैस्वर्योपनयेन च ।
आनुनासिक्यभेदाच्च
सङ्ख्यातोऽष्टादशात्मकः ॥
२ एवमिवर्णादयः ।
३ लृवर्णस्य दीर्घा न सन्ति ।
४ तं द्वादशभेदमाचक्षते ।
५ यदृच्छाशब्देऽशक्तिजानुकरणे वा यदा दीर्घाः स्युस्तदाऽष्टादशभेदं ब्रुवते क्लृपक इति।
६ सन्ध्यक्षराणां ह्रस्वा न सन्ति
७ तान्यपि द्वादशप्रभेदानि ।

८ अन्तस्था द्विप्रभेदा रेफवर्जिताः सानुनासिका निरनुनासिकाश्च
९ रेफोष्मणां सवर्णा न सन्ति।
१० वर्ग्यो वर्ग्येण सवर्णः ॥

—:*:—

७—प्रक्रम-प्रकरणम्

१ उक्ताः स्थानकरणप्रयत्नाः।
२ इह यत्र स्थाने वर्णा उपलभ्यन्ते तत् स्थानम्।
३ निर्वृत्यते तत् करणम्।
४ प्रयतनं प्रयत्नः ॥

—:*:—

८—नाभितल-प्रकरणम्

१ तत्र नाभिप्रदेशात् प्रयत्नप्रेरितः प्राणो नाभिवायुरूर्ध्वमाक्रामन्नुर आदीनां स्थानानामन्यतमस्मिन्स्थाने प्रयत्नेन विधार्यते। विधार्यमाणः सोऽपि तत्स्थानानि विहन्ति। तस्मात् स्थानाभिघाताद् ध्वनिरुत्पद्यत आकाशे सा वर्णश्रुतिः। स वर्णस्यात्मलाभः।
२ तत्र वर्णानामुत्पद्यमाने यदा स्थानकरणप्रयत्नपर्यन्तं परस्परं स्पृशति सा स्पृष्टता।
३ यदेषत्स्पृशति सेषत्स्पृष्टता।
४ यदा दूरेण स्पृशति सा विवृतता।
५ यदा सामीप्येन स्पृशति सा संवृतता।
६ एषोऽन्तः प्रयत्नः।
७ अथ बाह्यः प्रयत्नः।
८ स एवेदानीं प्राणो नाभिवायुरूर्ध्वमाक्रम्य मूर्ध्नि प्रतिहते निवृत्तो तदा कोष्ठे संहन्यमाने गलबिलस्य संवृतत्वात् संवारो नाम वर्णधर्मो जायते विवृतत्वाद् विवारः।
९ तौ संवारविवारौ।
१० तत्र यदा कण्ठबिलं संवृतं तदा नादो जायते।
११ विवृते तु कण्ठबिले श्वासोऽनुजायते।
१२ तौ श्वासनादावनुप्रदानावित्याचक्षते।
१३ अन्ये श्वासनादानुप्रदानं व्यञ्जने नादवत्।
१४ तत्र यदा नाभिस्थलजध्वनौ नादोऽनुप्रदीयते तदा नादध्वनिसंसर्गाद् घोषो जायते॥
१५ यदा श्वासोऽनुप्रदीयते तदा श्वास [ध्वनि] संसर्गादघोषो जायते।

१६ सा घोषवदघोषता ।

१७ महति वायौ महाप्राणः ।

१८ अल्पे वायावल्पप्राणः ।

१९ साल्पप्राणमहाप्राणता ।

२० [यत्र] महाप्राणत्वमूष्माणस्ते।

२१ तत्र यदानुसारिप्रयत्नस्तीव्रो भवति तदा गात्राणां निग्रहः कण्ठबिलस्य चाल्पत्वं स्वरस्य च वायोस्तीव्रगतित्वाद्रौक्ष्यं भवति तमुदात्तमाचक्षते।

२२ यदा मन्दः प्रयत्नो भवति तदा गात्राणां प्रसन्नत्वं कण्ठबिलस्य च बहुत्वं स्वरस्य च वायोर्मन्दगतित्वात्स्निग्धता भवति तमनुदात्तमाचक्षते ।

२३ उदात्तानुदात्तसन्निकर्षात् स्वरित इति ।

२४ स एवं प्रयत्नो ह्यभिनिर्वृत्तः कृत्स्नः प्रयत्नो भवति ।

२५ स एवमापाशिलेः पञ्चदशभेदाख्या वर्णधर्मा भवन्ति ।

२६ तद्यथा स्पृष्टतेषत्स्पृष्टता विवृतता संवृतता च । संवारविवारौ श्वासनादौ घोषवदघोषता । अल्पप्राणमहाप्राणता उदात्तानुदात्तस्वरिता इति ।

२७ इदानीं शिक्षाग्रन्थः श्लोकैरुपसंह्रियते—

२८ अष्टौ स्थानानि वर्णाना
मुरःकण्ठः शिरस्तथा ।
जिह्वा मूलं च दन्ताश्च
नासिकौष्ठौ च तालु च ॥

२९ स्पृष्टत्वमीषत्स्पृष्टत्वं
संवृतत्वं तथैव च ।
विवृतत्वं च वर्णाना-
मन्तःकरणमुच्यते ॥

३० कालो विवारसंवारौ
श्वासनादावघोषता ।
घोषोऽल्पप्राणता चैव
महाप्राणः स्वरास्त्रयः ॥

३१ बाह्यं करणमाहुस्तान्
वर्णानां वर्णवेदिनः ॥

॥ इति शिक्षा-सूत्रपाठः ॥

—:*:—

पाणिनीय-शब्दानुशासने

❀ परिशिष्टभागः ❀

१

कात्यायन–कृतो

वार्त्तिक-गणपाठः

१. कृतापकृतादिगणः [कृतापकृतादीनां चोपसङ्ख्यानम्] [1]—

कृतापकृत । भुक्तविभुक्त । पीतविपीत ॥ १ ॥

२. गतप्रत्यागतादिगणः [गतप्रत्यागतादीनां चोपसङ्ख्यानम्] [1]—

गतप्रत्यागत । यातानुयात । पुटापुटिका । क्रयाक्रयिका । फलाफलिका । मानोन्मानिका ॥ २ ॥

३. शाकपार्थिवादिगणः [समानाधिकरणाधिकारे शाकपार्थिवादीनामुपसङ्ख्यानमुत्तरपदलोपश्च] [2]—शाकपार्थिव । कुतुपसौश्रुत । अजातौल्वलि । यष्टिमौद्गल्य ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ ३ ॥

४. नावादिगणः ["यदेतदप्राणिष्विति, एतदनावादिष्विति वक्ष्यामि" (भाष्यम्)] [3]—नौ । काक । अन्न । शुक । शृगाल ॥ ४ ॥

५. प्रकृत्यादिगणः [तृतीयाविधाने प्रकृत्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्] [4]—

प्रकृति । प्राय । गोत्र । सम । विषम । द्विद्रोण । त्रिद्रोण । पञ्चक । साहस्र ॥ ५ ॥

६. मूलविभुजादिगणः [कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसङ्ख्यानम्] [5]—

मूलविभुज । नखमुच । काकगुह । सरसीरुह । कुमुद । महीध्र । कुध्र । गिरिध्र ॥ ६ ॥

७. पार्श्वादिगणः [पार्श्वादिषूपसङ्ख्यानम्] [6]—पार्श्व । उदर । पृष्ठ ॥७॥

८. उत्तानादिगणः [उत्तानादिषु कर्तृषु] [6]—उत्तान । अवमूर्धन् ॥८॥

९. सम्पदादिगणः [सम्पदादिभ्यः क्विप्] [7]—

सम्पद् । विपद् । प्रतिपद् । आपद् । परिषद् ॥ ९ ॥

---

१. क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् । अ. २.१.५९.

२. वर्णो वर्णेन । अ. २. १. ६८.

३. मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु । अ. २. ३. १७.

४. कर्तृकरणयोस्तृतीया । अ. २.३.१८.

५. तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । अ. ३. २. ५.

६. अधिकरणे शेतेः । अ. ३. २. १५.

७. रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम् । अ. ३. ३. १०८.

१०. खलादिगणः [खलादिभ्य इनिः][8]—

खल । डाक । कुटुम्ब । शाक । कुण्डल ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १० ॥

११. परिमुखादिगणः [ञ्यप्रकरणे परिमुखादिभ्य उपसङ्ख्यानम्][9]—

परिमुख । परिहनु । पर्योष्ठ । पर्युलूखल । परिसीर । उपसीर । उपस्थूण । उपकलाप । अनुपथ । अनुपद । अनुगङ्ग । अनुतिल । अनुशीत । अनुसाय । अनुसीर । अनुमाष । अनुयव । अनुयूप । अनुवंश । प्रतिशाख ॥ ११ ॥

१२. अध्यात्मादिगणः [अध्यात्मादिषु चेष्यते][10]—अध्यात्म । अधिभूत । अधिदेव । इहलोक । परलोक ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ १२ ॥

१३. माशब्दादिगणः [ठक्प्रकरणे तदाहेति माशब्दादिभ्य उपसङ्ख्यानम्][11]—माशब्द । नित्यशब्द । कार्यशब्द ॥ १३ ॥

१४. प्रभूतादिगणः [आहौ प्रभूतादिभ्यः][11]—प्रभूत । पर्याप्त ॥ १४ ॥

१५. सुस्नातादिगणः [पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः][11]—

सुस्नात । सुखरात्रि । सुखशयन ॥ १५ ॥

१६. परदारादिगणः [गच्छतौ परदारादिभ्यः][11]—परदार । गुरुतल्प । १६

१७. महानाम्न्यादिगणः [तदस्य ब्रह्मचर्यमिति महानाम्न्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्][12] महानाम्नी । आदित्यव्रत । गोदान ॥ १७ ॥

१८. अवान्तरदीक्षादिगणः [अवान्तरदीक्षादिभ्यो डिनिँः][12]—

अवान्तरदीक्षा । तिलव्रत । देवव्रत ॥ १८ ॥

१९. उपवस्त्रादिगणः [तदस्य प्रकरण उपवस्त्रादिभ्य उपसङ्ख्यानम्][13]—

उपवस्तृ । प्राशितृ । चूडा । श्रद्धा ॥ १९ ॥

२०. स्वर्गादिगणः [स्वर्गादिभ्यो यत्][14]—

स्वर्ग । धन । यशस् । आयुस् । काम ॥ २० ॥

२१. पुण्याहवाचनादिगणः [पुण्याहवाचनादिभ्यो लुक्][14]—

पुण्याहवाचन । शान्तिवाचन । स्वस्तिवाचन ॥ २१ ॥

---

८. इनित्रकट्यचश्च । अ. ४. २. ५१.

९. अव्ययीभावाच्च । अ. ४. ३. ५९.

१०. अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् । अ. ४. ३. ६०.

११. प्राग्वहतेष्ठक् । अ. ४. ४. १.

१२. तदस्य ब्रह्मचर्यम् । ५. १. ९४.

१३. ऋत्तोरण् । अ. ५. १. १०५.

१४. अनुप्रवचनादिभ्यश्छः । अ. ५. १. १११.

२२. चतुर्वर्णादिगणः [ब्राह्मणादिषु चतुर्वर्णादीनामुपसङ्ख्यानम्]—[15]
चतुर्वर्ण । चतुर्वेद । चतुराश्रम । सर्वविद्य । त्रिलोक । त्रिस्वर । षड्गुण । सेना । अनन्तर । सन्निधि । समीप । उपमा । सुख । तदर्थ । इतिह । मणिक ॥ २२ ॥

२३. ज्योत्स्नादिगणः [अण्प्रकरणे ज्योत्स्नादिभ्य उपसङ्ख्यानम्]—[16]
ज्योत्स्ना । तमिस्रा । कुण्डल । कुतुप । विसर्प । विपादिका ॥ २३ ॥

२४. भवदादिगणः ['भवदादिभिर्योग इति वक्तव्यम्' (भाष्यम्)][17]—
भवान् । दीर्घायुः । देवानाम्प्रियः । आयुष्मान् ॥ २४ ॥

२५. आद्यादिगणः [तसिप्रकरण आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्][18]—
आदि । मध्य । अन्त । पृष्ठ । पार्श्व ॥ २५ ॥

२६. शकन्ध्वादिगणः [शकन्ध्वादिषु च][19]—शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा । सीमन्तः केशवेषे । हलीषा । मनीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः । सारङ्गः पशुपक्षिणोः ॥ २६ ॥

२७. त्रिचक्रादिगणः [अन्तोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनां छन्दसि][20]—
त्रिचक्र । त्रिवृत् । त्रिबन्धुर ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ २७ ॥

२८. पील्वादिगणः ['अपील्वादीनामिति वक्तव्यम्' (भाष्यम्)][21]—
पीलु । दारु । रुचि । चारु । गम् । कम् ॥ २९ ॥

२९. पावकादिगणः [पावकादीनां छन्दस्युपसङ्ख्यानम्][22]—
पावकाः । ऋक्षकाः । अलोमकाः ॥ २९ ॥

३०. क्षिपकादिगणः [क्षिपकादीनां च][22]—क्षिपका । ध्रुवका । चरका । सेवका । करका । चटका । अवका । हलका । अलका । कन्यका । ध्रुवका । एडका ॥ ३० ॥

---

१५. गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च । अ. ५. १. १२४.
१६. अण् च । अ. ५. २. १०५.
१७. इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते । अ. ५. ३. १४.
१८. प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः । अ. ५. ४. ४४.
१९. एङि पररूपम् । अ. ६. १. ९४.
२०. परादिश्छन्दसि बहुलम् । अ. ६. २. १९९.
२१. इको वहे ऽपीलोः । अ. ६. ३. १२१
२२. न यासयोः । अ. ७.३. ४५

३१. काण्यादिगणः ['काण्यादीनां चेति वक्तव्यम्' (भाष्यम्)[२३]—
काणि। राणि। श्राणि। भाणि। हेठि। लोपि। ह्वायि। वाणि। लोटि॥ ३१॥

३२. अहरादिगणः [अहरादीनां पत्यादिषूपसङ्ख्यानम्][२४]—
अहर्। गीर्। धुर्॥ ३२॥

३३. पत्यादिगणः [अहरादीनां पत्यादिषूपसङ्ख्यानम्][२४]—
पति। गण। पुत्र॥ ३३॥

३४. इरिकादिगणः ['इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः' (भाष्यम्)][२५]—
इरिका। मिरिका। तिमिर॥ ३४॥

३५. गिरिनद्यादिगणः [वाप्रकरणे गिरिनद्यादीनामुपसङ्ख्यानम्][२६]—
गिरिनदी। गिरिनख। गिरिनद्ध। गिरिनितम्ब। चक्रनदी। चक्रनितम्ब। तूर्यमान। माषोन। आर्गयन॥ ३५॥

इति वार्त्तिक-गणपाठः॥

—:※:—

२३. भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम्। अ. ७. ४. ३.

२४. अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि। अ. ८. २. ७०.

२५ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः। अ. ८. ४. ६.

२६. वा भावकरणयोः। अ. ८. ४. १०.

२

परिभाषा-पाठः

१ व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि सन्देहादलक्षणम् ।
२ नहि कार्यी निमित्तत्वेनाश्रीयते ।
३ इतरेतराश्रयाण्यपि कार्याणि शास्त्रे प्रकल्पन्ते ।
४ आगमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते ।
५ निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति ।
६ नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वम् ।
७ वर्णाश्रये प्रत्ययलक्षणं नास्ति ।
८ क्वचिदेकदेशो ऽप्यनुवर्त्तते ।
९ अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य ।
१० न वर्णग्रहणेषु ।
११ भाव्यमानोऽण् सवर्णान्न गृह्णाति
१२ यस्मिन्विधिस्तदादावल्ग्रहणे ।
१३ विधिविधानविधिभाजां त्रयाणां सन्निधाने तदन्तविधिर्भवति ।
१४ एकयोगनिर्दिष्टानां सह वा प्रवृत्तिः सह वा निवृत्तिः ।
१५ उणादयोऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि ।
१६ सर्वो द्वन्द्वो विभाषयैकवद्भवति ।
१७ उदित्सवर्णं गृह्णाति न सवर्णमात्रम् ।
१८ प्रकृतिवदनुकरणं भवति ।
१९ विकरणेभ्यो नियमो बलीयान् ।
२० सकृद्गतौ विप्रतिषेधे यद् बाधितं तद् बाधितमेव ।
२१ पुनः प्रसङ्गविज्ञानात्सिद्धम् ।
२२ अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तरङ्गं बलवत्
२३ उभयनिर्देशे पञ्चमीनिर्देशो बलीयान् ।
२४ सर्वे विधयश्छन्दसि विकल्प्यन्ते ।
२५ प्रत्ययग्रहणे यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् ।
२६ न स्त्रीप्रत्यये चानुपसर्जने ।
२७ सञ्ज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तविधिर्नास्ति ।
२८ प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम ।
२९ विभक्तौ लिङ्गविशिष्टग्रहणम् ।
३० सूत्रे लिङ्गवचनमतन्त्रम् ।
३१ नञिव युक्तमन्यसदृशाधिकरणे तथा ह्यर्थः ।
३२ गतिकारकोपपदानां कृद्भिः समासवचनं प्राक्सुबुत्पत्तेः ।
३३ क्वचिदपवादविषयेऽप्युत्सर्गोऽभिनिविशते ।
३४ अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यब् बाधते ।
३५ असति सम्भवे बाधनं भवति ।
३६ अस्ति च सम्भवो यदुभयं स्यात् ।
३७ क्त्वल्युट्तुमुन्खलर्थेषु वाऽसरूपविधिर्नास्ति ।
३८ साम्प्रतिकाभावे भूतपूर्वगतिः ।
३९ नानुबन्धकृतमसारूप्यम् ।
४० लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणं न तु लाक्षणिकस्य ।
४१ एकदेशविकृतमनन्यवत् ।
४२ क्वचिद्विकृतिरपि प्रकृतिं गृह्णाति ।

४३ बहुव्रीहौ तद्गुणसंविज्ञानमपि ।
४४ ताच्छीलिकेषु वाऽसरूपविधिर्नास्ति ।
४५ पुरस्तादपवादा अनन्तरान् विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् ।
४६ नानुबन्धकृतमनेजन्तत्वम् ।
४७ चानुकृष्टं नोत्तरत्र ।
४८ मध्येऽपवादाः पूर्वान् विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् ।
४९ अनन्तरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वा ।
५० अकृतव्यूहाः पाणिनीयाः ।
५१ कृतमपि शास्त्रं निवर्तयन्ति ।
५२ निरनुबन्धकग्रहणे न सानुबन्धकस्य ।
५३ एकानुबन्धकग्रहणे न द्व्यनुबन्धकस्य ।
५४ तदनुबन्धकग्रहणे नातदनुबन्धकस्य ।
५५ स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत्
५६ क्रियाविशेषणानां कर्मत्वं नपुंसकलिङ्गता च ।
५७ ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिर्नास्ति ।
५८ व्यपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदिकेन ।
५९ समासप्रत्ययविधौ तदन्तविधिनिषेध उगिद्वर्णग्रहणवर्जम् ।
६० स्वार्थिकाः प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्तन्ते ऽपि ।
६१ सम्प्रसारणं सम्प्रसारणाश्रयं च कार्यं बलीयो भवति ।
६२ उभयत आश्रये नान्तादिवत् ।
६३ वर्णाश्रये विधौ नास्ति प्रत्ययलक्षणम्

६४ कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् ।
६५ समासान्तो विधिरनित्यः ।
६६ सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्य ।
६७ अनिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति।
६८ वार्णादाङ्गं बलीयः ।
६९ यो ह्यनादिष्टादचः पूर्वस्तस्य विधिं प्रति स्थानिवत् ।
७० प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणम् ।
७१ असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ।
७२ नाजानन्तर्ये बहिष्ट्वप्रक्लृप्तिः ।
७३ सञ्ज्ञापूर्वको विधिरनित्यः ।
७४ सन्नियोगशिष्टानामन्यतरापाये उभयोरप्यपायः ।
७५ ताच्छीलिके णेऽप्यण्कृतं कार्यं भवति ।
७६ धातोः कार्यमुच्यमानं तत्प्रत्यय एव भवति ।
७७ तन्मध्यपतितस्तद्ग्रहणेन गृह्यते ।
७८ अबाधकान्यपि निपातनानि भवन्ति ।
७९ अङ्गाधिकारे तस्य तदुत्तरपदस्य च
८० प्रत्येकं वाक्यपरिसमाप्तिः ।
८१ क्वचित् समुदाये वाक्यपरिसमाप्तिः
८२ अभेदका इह शास्त्रे गुणाः ।
८३ औपदेशिकप्रायोगिकयोरौपदेशिकस्यैव ग्रहणम् ।
८४ सर्वविधिभ्य इड्विधिर्बलवान् ।
८५ लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्यैव ग्रहणम् ।

८६ वस्त्यस्तप्रवृत्त्येह कार्याणि क्रियन्ते ।
८७ अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो लुग् बाधते ।
८८ सत्यपि सम्भवे बाधनं भवति ।
८९ पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्तिः ।
९० गर्भवट्टाबादयो भवन्ति ।
९१ विधौ परिभाषोपतिष्ठते नानुवादे ।
९२ प्रकृतिग्रहणे ण्यधिकस्यापि ग्रहणं भवति ।
९३ अङ्गवृत्ते पुनरङ्गवृत्तावविधिर्निष्ठितस्य ।
९४ पूर्वत्रासिद्धीये न स्थानिवत् ।
९५ उपजातनिमित्तोऽप्युत्सर्ग उपजनिष्यमाणनिमित्तेनापवादेन बाध्यते । परिहृत्यापवादविषयमुत्सर्गोऽभिनिविशते ।
९६ णौ कृतं स्थानिवत् ।
९७ अभ्यासविकारेष्वपवादा नोत्सर्गान् विधीन् बाधन्ते ।
९८ पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने ।
९९ अनित्यमागमशासनम् ।
१०० निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायः ।
१०१ गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसम्प्रत्ययः ।
१०२ कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमे कार्यसम्प्रत्ययः ।
१०३ प्रधानाप्रधानयोः प्रधाने कार्यसम्प्रत्ययः ।
१०४ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी ।
१०५ अवयवप्रसिद्धेः समुदायप्रसिद्धिर्बलीयसी ।
१०६ ग्रामादाग्रहणेष्वविशेषः ।
१०७ सामान्यस्यातिदेशे विशेषस्यानतिदेशः ।
१०८ श्रुतानुमितयोः श्रौतः सम्बन्धो बलीयान् ।
१०९ पित्स्वराच्चित्स्वरो बलीयान् ।
११० विधिनियमसम्भवे विधिरेव ज्यायान् ।
१११ प्रतिपदविधानाद्योगविभागो गरीयान् ।
११२ सर्वविधिभ्यो लोपविधिर्बलवान् ।
११३ अनन्त्यविकारेऽन्त्यसदेशस्य ।
११४ नानर्थकेऽलोन्त्यविधिः ।
११५ प्रत्ययाप्रत्यययोः प्रत्ययस्यैव ग्रहणम् ।
११६ सहचरितासहचरितयोः सहचरितस्यैव ग्रहणम् ।
११७ यथोद्देशं सञ्ज्ञापरिभाषम् ।
११८ कार्यकालं सञ्ज्ञापरिभाषम् ।
११९ गणकार्यमनित्यम् ।
१२० सन्देहे बहुवचनं प्रयोक्तव्यम् ।
१२१ अर्थाद्विभक्तिविपरिणामः ।
१२२ योगविभागादिष्टसिद्धिः ।
१२३ अगत्या हि खलु परिभाषाश्राश्रीयन्ते ।
१२४ व्यवस्थितविभाषयापि कार्याणि क्रियन्ते ।
१२५ अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्वार्थे भवन्ति ।
१२६ ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्र ।
१२७ युगपदधिकरणवचनो द्वन्द्वः ।
१२८ पूर्वं धातुः साधनेन युज्यते पश्चादुपसर्गेण ।
१२९ अन्ये तु पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते पश्चात् साधनेनेत्याहुः ।
१३० समासकृत्तद्धितेषु सम्बन्धाभिधानमन्यत्र रूढ्यभिन्नरूपाव्यभिचरितसम्बन्धेभ्यः ।

इति परिभाषापाठः

अथ शान्तनव-प्रणीतः

फिट्सूत्रपाठः

प्रथमः पादः

१ फिषः[1]।
२ पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम्।
३ गेहार्थानामस्त्रियाम्।
४ गुदस्य च।
५ ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य।
६ खान्तस्याश्मादेः।
७ हिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम्।
८ दक्षिणस्य साधौ।
९ स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा।
१० छन्दसि च।
११ कृष्णस्यामृगाख्या चेत्।
१२ वा नामधेयस्य।
१३ शुक्लगौरयोरादिः।
१४ अङ्गुष्ठोदकबकवशानां छन्दस्यन्तः
१५ पृष्ठस्य च।
१६ अर्जुनस्य तृणाख्या चेत्।
१७ अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत्।
१८ आशाया अदिगाख्या चेत्।
१९ नक्षत्राणामाब्विषयाणाम्।
२० न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत्।
२१ घृतादीनां च।
२२ ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि।
२३ बिल्वतिष्ययोः स्वरितो वा।

द्वितीयः पादः

१ अथादिः प्राक् शकटेः।
२ ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य।
३ नब्विषयस्यानिसन्तस्य।
४ तृणधान्यानां च द्व्यषाम्।
५ त्रः सङ्ख्यायाः।
६ स्वाङ्गशिटामदन्तानाम्।
७ प्राणिनां कुपूर्वम्।
८ खय्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत्।
९ उनर्वन्नन्तानाम्।
१० वर्णानां तणतिनितान्तानाम्।
११ ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये।
१२ अक्षस्यादेवनस्य।
१३ अर्धस्यासमद्योतने।
१४ पीतद्र्वर्थानाम्।
१५ ग्रामादीनां च।
१६ लुबन्तस्योपमेयनामधेयस्य।
१७ न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम्।
१८ राजविशेषस्य यमन्वा चेत्।
१९ लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरुः।
२० स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणाम्।
२१ शकुनीनां च लघुपूर्वम्।
२२ नर्तुप्राण्याख्यायाम्।
२३ धान्यानां च वृद्धक्षान्तानाम्।
२४ जनपदशब्दानामषान्तानाम्।
२५ हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा।
२६ इगन्तानां च द्व्यषाम्॥

---

[1] व्याकरणव्याख्याग्रन्थानामवलोकनाज् ज्ञायते यत्'फिषः' इत्येतावदेव सूत्रम्। 'अन्त उदात्तः' इत्युपरिष्टादनुवर्तते।

तृतीयः पादः

१ अथ द्वितीयं प्रागीषात्।
२ त्र्यचां प्राङ्मकरात्।
३ स्वाङ्गामकुर्वादीनाम्।
४ मादीनां च।
५ शादीनां शाकानाम्।
६ पान्तानां गुर्वादीनाम्।
७ युतान्यण्यन्तानाम्।
८ मकरवरूढपारेवतवितस्तेक्ष्वार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्ठाकाशीनामादिर्वा।
९ छन्दसि च।
१० कर्दमादीनां च।
११ सुगन्धितेजनस्य ते वा।
१२ नपःफलान्ताम्।
१३ यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्।
१४ थान्तस्य च नालघुनी।
१५ शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोष्ट्रारपुरूरवसां च।
१६ साङ्काश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्वाघाटानाम्।
१७ ईषान्तस्य हलादेरादिर्वा।
१८ उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम्।
१९ महिष्यषाढयोर्जायेष्टकाख्या चेत्।

चतुर्थः पादः

१ शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण
२ गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य।
३ पारावतस्योपोत्तमवर्जम्।
४ धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम्।
५ कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि।
६ न्यङ्स्वरौ स्वरितौ।
७ न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः।
८ तिल्यशिक्यकाश्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः।
९ बिल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि।
१० त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि।
११ सिमस्याथर्वणेऽन्त उदात्तः।
१२ निपाता आद्युदात्ताः।
१३ उपसर्गाश्चाभिवर्जम्।
१४ एवादीनामन्तः।
१५ वाचादीनामुभावुदात्तौ।
१६ चादयोऽनुदात्ताः।
१७ यथेति पादान्ते।
१८ परस्यान्त उदात्तः।
१९ शेषं सर्वमनुदात्तम्॥

इति फिट्सूत्रपाठः

धातुवर्णानुक्रमणिका

धातुभिः सह कोष्ठकेषु गणनामाद्यक्षराणि तदनन्तरं सूत्राङ्काश्च निर्दिश्यन्ते ।

ईडुँ (अ ९)
ईडँ (चु १३६)
ईरुँ (अ ८)
ईरँ (चु २३३)
ईर्क्ष्यँ (भ्वा ३४१)
ईर्ष्यँ (भ्वा ३४१)
ईशँ (अ १०)
ईषुँ (भ्वा ४०६)
ईषँ (भ्वा ४६१)
ईहुँ (भ्वा ४२१)
उक्षँ (भ्वा ४३९)
उखँ (भ्वा ८८)
उखिँ (भ्वा ८८)
उङ् (भ्वा ६८३)
उचँ (दि ११४)
उछिँ (भ्वा १३०)
,, (तु १३)
उछीँ (भ्वा १३१)
,, (तु १४)
उज्झँ (तु २१)
उठँ (भ्वा २२८)
उठुँ (भ्वा ५००)
उध्रसँ (क्रया ५४ टि)
,, (चु २१० टि)
उन्दीँ (रु १९)
उभँ (तु ३२)
उम्भँ (तु ३२)
उब्जँ (तु २०)
उरस् (क ३८)
उर्दँ (भ्वा १८)
उर्वीँ (भ्वा ३८२)
उलडिँ (चु ९ पा)
उषँ (भ्वा ४६४)
उषस् (क १०)
उहिँर् (भ्वा ४९१)
ऊठँ (भ्वा २२९)
ऊन (चु ३१२)
ऊयीँ (भ्वा ३२२)
ऊर्जँ (चु १७)
ऊर्णुञ् (अ ३२)
ऊषँ (भ्वा ४६०)
ऊहुँ (भ्वा ४३१)
ऋ (भ्वा ६७१)
ऋ (जु १६)
ऋचँ (तु १९)
ऋछँ (तु १५)
ऋजुँ (भ्वा १०७)
ऋजिँ (भ्वा १०८)
ऋणुँ (त ५)
ऋति [सौत्रः[1]]
ऋधुँ (दि १३१)
,, (स्वा २४)
ऋफँ (तु ३०)
ऋम्फँ (तु ३०)
ऋषीँ (तु ७)
ॠ (क्रया २८)
एजुँ (भ्वा १०९)
एजृँ (भ्वा १४३)
एठुँ (भ्वा १६६)
एधुँ (भ्वा २)
एला (क २७)
एवृँ (भ्वा ३३७ टि)
एषृँ (भ्वा ४१२)
ओखृँ (भ्वा ८६)
ओणृँ (भ्वा ३०५)
ओलडिँ (चु ९)
ककँ (भ्वा ७१)
ककिँ (भ्वा ७४)
कखँ (भ्वा ८५)
कखेँ (भ्वा ५३३)
कगेँ (भ्वा ५३७)
कचँ (भ्वा १०१)
कचिँ (भ्वा १०२)
कटीँ (भ्वा २१२)
कटेँ (भ्वा १९०)
कठँ (भ्वा २२५)
कठिँ (भ्वा १६३)
कठिँ (चु २७३)
कडँ (भ्वा २४९)
,, (तु ८८)
कडिँ (भ्वा १८१)
कडिँ (भ्वा २५०)
,, (चु ४८)
कडुँ (भ्वा २४०)
कणँ (भ्वा ३०३)
,, (भ्वा ५३९)
,, (चु १८३)
कण्डूञ् (क १)
कत्थँ (भ्वा ३०)
कत्र (चु ३३४)
कथुँ (भ्वा ५२४ टि)
कथ (चु २७८)
कदुँ (भ्वा ५२४)
कदिँ (भ्वा ५८)
कदिँ (भ्वा ५२३)
कनीँ (भ्वा ३११)
कपिँ (भ्वा २६१)
कबृँ (भ्वा २६४)

१ अष्टा. ३.१.२९

कॄञ् (क्रया १४)
कृतँ (चु १२०)
क्लृपँ (चु २१७ टि)
केपृँ (भ्वा २५७)
केला (क २७)
केलृँ (भ्वा ३६३)
केवृँ (" ३३८)
कै (" ६५४)
क्नसुँ (दि ७)
क्नूञ् (क्रया ८)
क्नूयीँ (भ्वा ३२६)
क्मरँ (" ३७४)
क्रथँ (" ५४२)
" (चु २५१)
क्रदुँ (भ्वा ५२४)
क्रदिँ (" ५८)
क्रदिँ (" ५२३)
[आङ्] क्रन्दँ (चु १९५)
क्रपँ (भ्वा ५२२)
क्रमुँ (" ३१९)
[डु] क्रीञ् (क्रया १)
क्रीडृँ (भ्वा २४१)
क्रुङ् (" ६८४)
क्रुञ्चँ (" ११३)
क्रुडँ (तु १०२)
क्रुधँ (दि ७८)
क्रुशँ (भ्वा ५९५)
क्लथँ (" ५४२)
क्लदुँ (" ५२४)
क्लदिँ (" ५८)
क्लदिँ (" ५२३)
क्लपँ (चु १२६)

क्लमुँ (दि ९७)
क्लिदिँ (भ्वा १४)
क्लिदिँ (" ५९)
क्लिदूँ (दि १२८)
क्लिशँ (दि ५०)
क्लिशूँ (क्रया ५२)
क्लीबृँ (भ्वा २६५)
क्लुङ् (" ६८६)
क्लेशँ (" ४०२)
क्वणँ (" ३०३)
क्वथेँ (" ५८५)
क्षजिँ (" ५२०)
क्षजिँ (चु ८६)
क्षणुँ (त ३)
क्षरँ (भ्वा ५९०)
[क्षप (चु ३६५)]
क्षपिँ (चु ८५)
क्षमूँष् (भ्वा ३०१)
क्षमूँष् (दि ९६)
क्षलँ (चु ६३)
क्षि (भ्वा १४५)
क्षि (स्वा ३०)
क्षि (तु ११५)
क्षिणुँ (त ४)
क्षिपँ (दि १५)
क्षिपँ (तु ५)
क्षीजँ (भ्वा १४६)
क्षीबृँ (" २६६)
क्षीवुँ (" ३८१)
क्षीष् (क्रया ३८)
[टु] क्षु (अ २९)
क्षुदिँर् (रु ६)
क्षुधँ (दि ७९)

क्षुभँ (भ्वा ५०२)
क्षुभँ (दि १२६)
" (क्रया ५०)
क्षुरँ (तु ५५)
क्षेवुँ (भ्वा ३८१)
क्षै (भ्वा ६५३)
क्षोट (चु २९९)
क्ष्णु (अ ३०)
क्ष्मायीँ (भ्वा ३२७)
क्ष्मीलँ (भ्वा ३४७)
[ञि] क्ष्विदाँ (भ्वा ४९७)
[ञि] क्ष्विदाँ (दि १३०)
क्ष्वेलृँ (भ्वा ३६३)
खचँ (क्रया ६०)
खजँ (भ्वा १४१)
खजिँ (भ्वा १४२)
खटँ („ २०२)
खट्टँ (चु ९९)
खडँ (चु ४८)
खडिँ (भ्वा १८२)
खडिँ (चु ४८)
खदँ (भ्वा ४०)
खनुँ („ ६१८)
खर्जँ („ १३८)
खर्दँ („ ४९)
खर्बँ („ २८८)
खर्वँ („ ३८८)
खलँ („ ३६६)
खवँ (क्रया ६१)
खषँ (भ्वा ४६२)
खादृँ („ ३९)
खिटँ („ १९७)

ग्रथिँ (भ्वा २९)
ग्रन्थँ (क्र्या ४४)
" (चु २५०)
" (चु २६३)
ग्रसँ (चु २१९)
ग्रसुँ (भ्वा ४२०)
ग्रहँ (क्र्या ६३)
ग्राम (चु ३१५)
ग्रुङ् (भ्वा ६८४)
ग्रुचुँ (" ११७)
ग्लसुँ (" ४२०)
ग्लहुँ (" ४३४)
ग्लहुँ (" ४३४ टि)
ग्लुचुँ (" ११७)
ग्लुञ्चुँ (" ११८)
ग्लेपृँ (" २५५)
" (" २५७)
ग्लेवृँ (" ३३७)
ग्लेषृँ (" ४१०)
ग्लै (" ६४५)
घघँ (" ९२)
घटँ (" ५१४)
घटँ (चु १९०)
" (" २२२)
घटिँ (" २२२)
घट्टँ (भ्वा १५९)
घट्टँ (चु ९७)
घस्लृँ (भ्वा ४७४)
घिणिँ (" २९६)
घुङ् (" ६८३)
घुटँ (" ४९९)
घुटँ (तु ९४)
घुणँ (भ्वा २९७)

घुणँ (तु ५०)
घुणिँ (भ्वा २९६)
घुरँ (तु ५६)
घुषिँ (भ्वा ४३५)
घुषिँर् (" ४३६)
" (चु १९४)
घूरीँ (दि ४५)
घूर्णँ (भ्वा २९७)
घूर्णँ (तु ५०)
घृ (भ्वा ६७२)
" (जु १४)
घृ (चु ११७)
घृणिँ (भ्वा २९६)
घृणुँ (त ७)
घृषुँ (भ्वा ४७०)
घ्रा (भ्वा ६६१)
ग्रुङ् (भ्वा ६८४)
ङुङ् (भ्वा ६८३)
चकँ (" ७३)
चकँ (" ५३२)
चकासृँ (अ ६७)
चक्कँ (चु ६२)
चक्षिँङ् (अ ७)
चञ्चुँ (भ्वा ११६)
चटँ (चु १८९)
चटेँ (भ्वा १९१)
चडिँ (भ्वा १७७)
चडिँ (चु ५५)
चणँ (भ्वा ५४०)
चतेँ (" ६०७)
चदिँ (" ५६)
चदेँ (" ६०७)

चनँ (भ्वा ५४३)
" (चु २६६)
चपँ (भ्वा २८३)
" (चु ९४)
चपिँ (चु ८४)
चमुँ (भ्वा ३१७)
" (स्वा २९)
चयँ (भ्वा ३२०)
चरँ (" ३७५)
" (चु २१३)
चर्चँ (भ्वा ४७५)
" (तु १७)
" (चु १८०)
चर्वँ (भ्वा २८८)
" (" २८९)
चर्वँ (" ३८६)
चलँ (" ५७४)
" (तु ६६)
" (चु ७४)
चषँ (भ्वा ६२९)
चहँ (" ४८४)
" (चु ९१)
चह (" २९०)
चायृँ (भ्वा ६२०)
चिञ् (स्वा ५)
चिञ् (चु ९५)
चिटँ (भ्वा २०८)
चितँ (चु १४३)
चितिँ (चु २)
चितीँ (भ्वा ३२)
चित्र (चु २४३)
चिरिँ (स्वा ३०)

[1] अष्टा. ३.२.१५०

जॄ (चु २३७)
जॄष् (दि २०)
जेषृँ (भ्वा ४१२)
जेहृँ (" ४२८)
जै (" ६५३)
ज्ञपँ (चु ८९)
ज्ञा (भ्वा ५५१)
ज्ञा (क्र्या ३९)
ज्ञा (चु १९९)
ज्या (क्र्या ३०)
ज्युङ् (भ्वा ६८५)
ज्रि (" ६७९)
ज्रि (चु २३८)
ज्वरँ (भ्वा ५२६)
ज्वलँ (" ५४५)
" (" ५७३)
झटँ (" १९९)
झमुँ (" ३१७)
झर्झँ (" ४७५)
" (तु १७)
झषँ (भ्वा ४६२)
झषँ (" ६३१)
झॄ (क्र्या २५)
झॄष् (दि २०)
टकिँ (चु १०४)
टलँ (भ्वा ५७६)
टिकृँ (" ७४)
टीकृँ (" ७४)
ट्वलँ (" ५७६)
डपँ (चु १४६)
डिपँ (दि १२१)
" (तु ८०)

डिपँ (चु १४१)
डिपँ (चु १४६)
डीङ् (भ्वा ६९६)
" (दि २५)
ढौकृँ (भ्वा ७४)
णक्षँ (" ४४२)
णखँ (" ८८)
णखिँ (" ८८)
णटँ (" २०३)
" (" ५३०)
णदँ (" ४४)
" (चु २२२)
णभँ (भ्वा ५०३)
णभँ (दि १२७)
" क्र्या ५१)
णमँ (भ्वा ७०९)
णयँ (" ३२०)
" (" ३२१)
णलँ (" ५७९)
णशँ (दि ८३)
णसँ (भ्वा ४१७)
णहँ (दि ५५)
णासृँ (भ्वा ४१६)
णिक्षँ (" ४४१)
णिजिँ (अ १८)
णिजिँर् (जु ११)
णिदिँ (भ्वा ५४)
णिदृँ (" ६१२)
णिलँ (तु ७०)
णिविँ (भ्वा ३९१)
णिशँ (" ४७८)
णिसिँ (अ १७)

णीञ् (भ्वा ६४३)
णीलँ (" ३४९)
णीवँ (" ३८०)
णु (अ २८)
णुदँ (तु २)
णुदँ (तु १३४)
णू (तु १०४)
णेदृँ (भ्वा ६१२)
णेषृँ (" ४१२)
तकँ (" ८२)
तकिँ (" ८३)
तक्षँ (" ४४६)
तक्षूँ (" ४३८)
तगिँ (" ८८)
तञ्चुँ (" ११६)
तञ्चूँ (रु २१)
तटँ (भ्वा २०१)
तडँ (चु ४७)
" (चु २२४)
तडिँ (भ्वा १७९)
तत्रिँ (चु १४७)
तनुँ (त १)
तनुँ (चु २६५)
तन्तस् (क १५)
तपँ (भ्वा ७१२)
तपँ (दि ४८)
तपँ (चु २४१)
तमुँ (दि १२)
तयँ (भ्वा ३२०)
तरण (क ३९)
तर्कँ (चु २२२)
तर्जँ (भ्वा १३६)

त्रैङ् (भ्वा ६९३)
त्रौकृँ (,, ७४)
त्वक्षूँ (,, ४३८)
त्वगिँ (,, ८८)
,, (,, ९०)
त्वचँ (तु १८)
त्वञ्चुँ (,, ११६)
[ञि] त्वराँ (भ्वा५२५)
त्वसँ (चु १९६)
त्विषँ (भ्वा ७२८)
त्सरँ (भ्वा ३७३)
थिपृँ (भ्वा २५३)
थुडँ (तु ९६)
थुर्वीँ (भ्वा ३८२)
थेपृँ (भ्वा २५३)
दंशँ (,, भ्वा ७१६)
दक्षँ (भ्वा ४०३)
,, (भ्वा ५२१)
दघँ (स्वा २८)
दण्ड (चु ३५३)
ददँ (भ्वा १६)
दधँ (भ्वा ७)
दमुँ (दि ९३)
दम्भुँ (स्वा २३)
दयँ (भ्वा ३२२)
दरिद्रा (अ ६६)
दलँ (भ्वा ३६९)
,, (चु २२१)
दशिँ (चु १४४)
दशिँ (चु २२२)
दसँ (चु १४५)
दसिँ (चु १४५)
दसिँ (चु २२३)
दसुँ (दि १०३)
दहँ (भ्वा ७१८)
[डु] दाञ् (जु ९)
दाण् (भ्वा ६६५)
दानँ (भ्वा ७२१)
दाप् (अ ५२)
दाशृँ (भ्वा ६२२)
दाशृँ (स्वा ३०)
दासृँ (भ्वा ६३५)
दिपृँ (,, २५३ टि)
दिविँ (भ्वा ३९२)
दिवुँ (दि १)
दिवुँ (चु १७४)
दिवुँ (चु १९२)
दिशँ (तु ३)
दिहँ (अ ५)
दीक्षँ (भ्वा ४०४)
दीङ् (दि २४)
दीधीङ् (अ ६९)
दीपीँ (दि ४१)
दु (भ्वा ६७८)
[टु] दु (स्वा १०)
दुःख (चु ३५६)
,, (क १६)
दुर्वीँ (भ्वा ३८२)
दुलँ (चु ६०)
दुवस् (क ३५)
दुषँ (दि ७४)
दुहँ (अ ४)
दुहिँर् (भ्वा ४९१)
दूङ् (दि २३)
दृ (स्वा ३०)
,, (क्र्या २३)
दृङ् (तु ११९)
दृपँ (तु ८५)
दृपँ (तु २९)
,, (चु २४४)
दृफँ (तु २८)
दृभँ (चु २४६)
दृभीँ (तु ३४)
,, (चु २४५)
दृम्पँ (तु २९)
दृम्फँ (तु २८)
दृशिँर् (भ्वा ७१५)
दृहँ (भ्वा ४८८)
दृहिँ (भ्वा ४८८)
दॄ (भ्वा ५४८)
देङ् (" ६९०)
देपृँ (" २५३ टि)
देवृँ (" ३३६)
दैप् (" ६५९)
दो (दि ३९)
द्यु (अ ३३)
द्युतँ (भ्वा ४९२)
द्यै (" ६४६)
द्रमँ (" ३१५)
द्रा (अ ४७)
द्राक्षिँ (भ्वा ४५०)
द्राखृँ (" ८६)
द्राघृँ (" ७८)
,, (" ७९)
द्राडृँ (" १८५)
द्राहृँ (" ४२९)

पथँ (चु २३)
पथिँ (चु ४३)
पथेँ (भ्वा ५८५)
पद् (दि ५८)
पद (चु ३१९)
पन् (भ्वा २९९)
पम्पस् (क १५)
पयँ (भ्वा ३२०)
पयस् (क ४०)
[पर्ण (चु ३६५)]
पर्दँ (भ्वा २४)
पर्पँ (भ्वा २८८)
पर्बँ (भ्वा २८८)
पर्वँ (भ्वा ३८५)
पलँ (भ्वा ५८०)
पल्पूल (चु ३०५)
पशँ (चु १८७)
पष (चु २८६)
पसिँ (चु ८१)
पा (भ्वा ६६०)
,, (अ ४९)
पार (चु ३३१)
पालँ (चु ७५)
पि (तु ११३)
पिच्छँ (चु ४४)
पिजँ (चु ३४)
पिजिँ (चु ३४)
पिजिँ (अ २०)
पिजिँ (चु २२२)
पिटँ (भ्वा २०४)
पिठँ (भ्वा २३०)
पिडिँ (भ्वा १७३)
पिडिँ (चु १३८)
पिविँ (भ्वा ३९१)
पिशँ (तु १४५)
पिष्लृँ (रु १५)
पिसँ (चु ३५)
पिसिँ (चु २२२)
पिसृँ (भ्वा ४७६)
पीङ् (दि ३२)
पीडँ (चु १२)
पीलँ (भ्वा ३४८)
पीवँ (भ्वा ३८०)
पुंसँ (चु १०३)
पुटँ (भ्वा २१५)
,, (तु ७६)
,, (चु २२२)
पुट (चु ३३२)
पुटिँ (चु २२३)
पुट्टँ (चु २९)
पुडँ (तु ९३)
पुडिँ (भ्वा २१८)
पुणँ (तु ४५)
पुथँ (दि १३)
,, (चु २२२)
पुथिँ (भ्वा ३६)
पुरँ (तु ५७)
पुर्वँ (भ्वा ३८५)
,, (चु १३४)
पुलँ (भ्वा ५८२)
,, (चु ६७)
पुषँ (भ्वा ४६६)
पुषँ (दि ७१)
पुषँ (क्र्या ५८)
पुषँ (चु २२०)
पुष्पँ (दि १६)
पुस्तँ (चु ५९)
पूङ् (भ्वा ६९४)
पूजँ (चु ११०)
पूञ् (क्र्या १०)
पूयीँ (भ्वा ३२५)
पूरीँ (दि ४२)
पूरीँ (चु २२५)
पूर्णँ (चु १०२)
पूलँ (भ्वा ३५५)
,, (चु १०१)
पूषँ (भ्वा ४५३)
पृ (स्वा ११२)
पृङ् (तु १११)
पृचँ (चु २३०)
पृचीँ (अ २२)
पृचीँ (रु २४)
पृजिँ (अ २१)
पृडँ (तु ४०)
पृणँ (तु ४१)
पृथँ (चु २२)
पृषुँ (भ्वा ४६८)
पॄ (जु ४)
,, (क्र्या १८)
,, (चु १६)
पेलृँ (भ्वा ३६४)
पेवृँ (भ्वा ३३७)
पेसृँ (भ्वा ४७६)
पै (भ्वा ६५६)
पैणृँ (भ्वा ३०९)
[ओँ] प्यायीँ (भ्वा ३२८)

भिदिँ (भ्वा ५२)
भिदिँर् (रु २)
भिषज् (क १९)
भिष्णज् (क २०)
[ञि] भी (जु २)
भुजँ (रु १७)
भुजोँ (तु १२६)
भुरण (क २५)
भुवोँ (चु २१६)
भू (भ्वा १)
,, (चु २७०)
भूषँ (भ्वा ४५९)
,, (चु १९७)
भृजीँ (भ्वा १०८)
[डु] भृञ् (जु ५)
भृञ् (भ्वा ६३९)
भृशिँ (चु २२३)
भृशुँ (दि ११५)
भॄ (क्र्या २०)
भेषृँ (भ्वा ६२३)
भ्यसँ (भ्वा ४१८)
भ्रंशुँ (भ्वा ५०६)
भ्रंशुँ (दि ११५)
भ्रंसुँ (भ्वा ५०४)
भ्रक्षँ (भ्वा ६३२)
भ्रणँ (भ्वा ३०३)
भ्रमुँ (भ्वा ५८९)
,, (दि ९५)
भ्रशुँ (भ्वा ५०६)
भ्रस्जँ (तु ४)
भ्राजृँ (भ्वा १०९)
[टु] भ्राजृँ (भ्वा५७०)
[टु] भ्राशृँ (भ्वा ५७०)
भ्री (क्र्या ३७)
भ्रुडँ (तु १०२)
भ्रूणँ (चु १५८)
भ्रेजृँ (भ्वा १०९)
भ्रेषृँ (भ्वा ६२४)
भ्लक्षँ (भ्वा ६३२)
[टु] भ्लाशृँ (भ्वा५७०)
भ्लेषृँ (भ्वा ६२४)
मकिँ (भ्वा ७०)
मक्षँ (भ्वा ४४५ टि)
मखँ (भ्वा ८८)
मखिँ (भ्वा ८८)
मगध (क १४)
मगिँ (भ्वा ८८)
मघिँ (भ्वा ७६)
,, (भ्वा ७७)
मघिँ (भ्वा ९३)
मचँ (भ्वा १०३)
मचिँ (भ्वा १०४)
मठँ (भ्वा २२४)
मठिँ (भ्वा १६३)
मडिँ (भ्वा १७२)
मडिँ (भ्वा २१३)
,, (चु ५६)
मणँ (भ्वा ३०३)
मत्रिँ (चु १४८)
मथिँ (भ्वा ३६)
मथेँ (भ्वा ५८७)
मदँ (चु १७३)
मदिँ (भ्वा १२)
मदीँ (भ्वा ५५५)
मदीँ (दि ९८)
मनँ (दि ६५)
मनँ (चु १७७)
मनस् (क ४ टि)
मनुँ (त ९)
मन्तु (क २)
मन्थँ (क्र्या ४३)
,, (भ्वा ३५)
मभ्रँ (भ्वा ३७५)
मयँ (भ्वा ३२०)
मर्चँ (चु ११६)
मर्वँ (भ्वा २८८)
मर्बँ (भ्वा ३८५)
मलँ (भ्वा ३३२)
मल्लँ (भ्वा ३३२)
मवँ (भ्वा ३९५)
मव्यँ (भ्वा ३४०)
मशँ (भ्वा ४७९)
मषँ (भ्वा ४६२)
मसीँ (दि १११)
मस्कँ (भ्वा ७४)
[टु] मस्जोँ (तु १२४)
महँ (भ्वा ४८५)
मह (चु २९१)
महिँ (भ्वा ४२२)
महिँ (चु २२३)
महीङ् (क ३३)
मा (अ ५५)
माक्षिँ (भ्वा ४४९)
माङ् (जु ६)
,, (दि ३३)
मानँ (भ्वा ७००)

लुभँ (तु २२)
लूञ् (क्र्या १२)
लूषँ (भ्वा ४५५)
„ (चु ७६)
लेट् (क ६)
लेपृँ (भ्वा २५८)
लेला (क ७)
लोकृँ (भ्वा ६२)
लोकृँ (चु २२२)
लोचृँ (भ्वा ९८)
लोचृँ (चु २२२)
लोट् (क ६)
लोडृँ (भ्वा २४६)
लोष्टृँ (" १५८)
वकिँ (" ६९)
„ (" ७४)
वक्षँ (" ४४३)
वखँ (" ८८)
वखिँ (भ्वा ८८)
वगिँ (" ८८)
वघिँ (" ७६)
वचँ (अ ५६)
वचँ (चु २६८)
वजँ (भ्वा १५४)
वञ्चुँ (" ११६)
वञ्चुँ (चु १७१)
वटँ (भ्वा १९६)
„ (" ५२९)
वट (चु २८२)
„ (चु ३४५)
वटिँ (चु ५३)
„ (भ्वा ३४७)

वठँ (भ्वा २२३)
वठिँ („ १६२)
वडिँ („ १७०)
वडिँ (चु ५४)
वणँ (भ्वा ३०३)
वदँ (भ्वा ७३६)
वदँ (चु २६७)
वदिँ (भ्वा १०)
वनँ (भ्वा ३१२)
„ (भ्वा ३१३)
वनुँ (भ्वा ५४४)
वनुँ (क ८)
[डु] वपँ (७३०)
वभ्रँ (भ्वा ३७५)
[टु] वमँ (भ्वा ५८८)
वयँ (भ्वा ३२०)
वर (चु २७९)
वर्चँ (भ्वा ९६)
वर्णँ (चु १९)
„ (चु २०)
वर्ण (चु ३६४)
वर्धँ (चु १२१)
वर्षँ (भ्वा ४०८)
वर्हँ (भ्वा ४२६)
वर्हँ (चु २२२)
वलँ (भ्वा ३३१)
वल्कँ (चु ३७)
वल्गुँ (भ्वा ८८)
वल्गु (क ३)
वल्भँ (भ्वा २७४)
वल्लँ (भ्वा ३३१)
वल्हँ (भ्वा ४२६)

वल्हँ (चु २२२)
वशँ (अ ७२)
वषँ (भ्वा ४६२)
वष्क (चु ३४२)
वसँ (भ्वा ७३२)
वसँ (अ १३)
वसँ (चु २१२)
[वस (चु ३६५)]
वसुँ (दि १०४)
वस्कँ (भ्वा ७४)
वहँ („ ७३१)
वा (अ ४३)
वाक्षिँ (भ्वा ४४९)
वाछिँ („ १२३)
वाडृँ (भ्वा १८४)
वात (चु ३०६)
वाशृँ (दि ५२)
वावृतुँ (दि ४९)
वास (चु ३०८)
विचिँर् (रु ५)
विछँ (तु १३१)
„ (चु २२२)
विजिँर् (जु १२)
[ओँ] विजीँ (तु ९)
[ओँ] विजीँ (रु २२)
विटँ (भ्वा २०९)
विथृँ (भ्वा २७)
विदँ (अ ४७)
विदँ (दि ६०)
„ (रु १३)
विदँ (चु १७६)
विदूलृँ (तु १४०)

शानँ (भ्वा ७२२)
[आङ्] शासुँ (अ १२)
शासुँ (अ ६८)
शिक्षँ (भ्वा ४००)
शिखिँ (भ्वा ८९)
शिघिँ (भ्वा ९५)
शिजिँ (अ १९)
शिञ् (स्वा ३)
शिटँ (भ्वा १९८)
शिलँ (तु ७२)
शिषँ (भ्वा ४६२)
,, (चु २४०)
शिष्लृँ (रु १४)
शीकँ (चु २२३)
,, (चु २५२)
शीकृँ (भ्वा ६१)
शीङ् (अ २५)
शीभृँ (भ्वा २६७)
शीलँ (भ्वा ३५०)
शील (चु ३०२)
शुचँ (भ्वा १११)
[इँर्] शुचिँर् (दि ५४)
शुच्यँ (भ्वा ३४३)
शुट्टँ (चु ३०)
शुठँ (भ्वा २३२)
,, (चु ११२)
शुठिँ (भ्वा २३३)
,, (भ्वा २३६)
,, (चु ११३)
शुधँ (दि ८०)
शुनँ (तु ४८)
शुन्धँ (भ्वा ६०)
शुन्धँ (चु २५८)
शुभँ (भ्वा २९५)
शुभँ (भ्वा ५०१)
शुभँ (तु ३३)
शुम्भँ (भ्वा २९५)
,, (तु ३३)
शुल्कँ (चु ८३)
शुल्वँ (चु ७७)
शुषँ (दि ७२)
शूर (चु ३२३)
शूरीँ (दि ४६)
शूर्पँ (चु ७८)
शूलँ (भ्वा ३५३)
शूषँ (भ्वा ४५६)
शृधँ (भ्वा ५१०)
शृधुँ (भ्वा ६१३)
शृधुँ (चु २०१)
शॄ (क्र्या १७)
शेलृँ (भ्वा ३६४)
शेवृँ (भ्वा ३३८)
शै (भ्वा ६५५)
शो (दि ३६)
शौटृँ (भ्वा १८७)
शोणृँ (भ्वा ३०६)
श्च्युतिँर् (भ्वा ३४)
श्मीलँ (भ्वा ३४७)
श्यैङ् (भ्वा ६९१)
श्रकिँ (भ्वा ६६)
श्रगिँ (भ्वा ८८)
श्रणँ (भ्वा ५४०)
,, (चु ४६)
श्रथँ (भ्वा ५४२)
श्रथँ (चु १४)
,, (चु २४८)
श्रथ (चु २९२)
श्रथिँ (भ्वा २८)
श्रन्थँ (क्र्या ४२)
,, (क्र्या ४४)
,, (चु २६३)
श्रमुँ (दि ९४)
श्रम्भुँ (भ्वा २७७)
श्रा (भ्वा ५५०)
श्रा (अ ४६)
श्रिञ् (भ्वा ६३८)
श्रिषुँ (भ्वा ४६७)
श्रीञ् (क्र्या २)
श्रु (भ्वा ६७६)
श्रै (भ्वा ६५५)
श्रोणृँ (भ्वा २०७)
श्लकिँ (भ्वा ६६)
श्लगिँ (भ्वा ८८)
श्लथँ (भ्वा ५४२)
श्लाखृँ (भ्वा ८७)
श्लाघृँ (भ्वा ८०)
श्लिषँ (दि ७५)
श्लिषँ (चु ४२)
श्लिषुँ (भ्वा ४६७)
श्लोकृँ (भ्वा ६३)
श्लोणृँ (भ्वा २०८)
श्वकिँ (भ्वा ७४)
श्वचँ (भ्वा १००)
श्वचिँ (भ्वा १००)
श्वठँ (चु ३२)
श्वठ (चु २८१)

ष्वस्कँ (भ्वा ७४)
[ञि] ष्विदाँ (भ्वा ४९६)
[ञि] ष्विदाँ (भ्वा ७०६)
[ञि] ष्विदाँ (दि ७७)
सङ्केत (चु ३१५)
सङ्ग्राम (चु ३४९)
सत्र (चु ३२६)
सपर (क १७)
सभाज (चु ३११)
समीँ (दि ११२)
सम्बर (क ४२)
सम्भूयस् (क ४१)
साति [सौत्रः[1]]
साधँ (स्वा १७)
साम (चु ३०३)
साम्बँ (चु २६)
सार (चु २९२)
सुख (चु ३५६)
,, (क १६)
सूच (चु २९५)
सूत्र (चु ३२८)
सूक्षँ (भ्वा ४४८)
सूक्ष्यँ (भ्वा ३४१)
सृ (भ्वा ३६०)
,, (जु १६)
सृजँ (दि ६७)
सृजँ (तु १२३)
सृल्टँ (भ्वा ७१०)
सेकृँ (भ्वा ६६)
स्कन्दिँर् (भ्वा ७०७)
स्कन्भु [सौत्रः[2]]
स्कभिँ (भ्वा २७१)
स्कुञ् (क्र्या ६)

१. अष्टा० ३.१.१३८
२. अष्टा० ३.१.८२

स्कुदिँ (भ्वा ८)
स्कुन्भु [सौत्रः[1]]
स्खदँ (भ्वा ५१९)
स्खदिँर् (भ्वा ५६६)
स्खलँ (भ्वा ३६५)
स्तन (चु २८४)
स्तन्भु [सौत्रः[1]]
स्तुन्भु [सौत्रः[1]]
स्तृञ् (स्वा ६)
स्तृहूँ (तु ६०)
स्तॄञ् (क्र्या १३)
स्तेन (चु ३१७)
स्तोम (चु ३५०)
स्त्यै (भ्वा ६५१)
स्थुडँ (तु ९६)
स्थूल (चु ३२४)
स्पदिँ (भ्वा १३)
स्पर्धँ (भ्वा ३)
स्पशँ (भ्वा ६२७)
स्पशँ (चु १४९)
स्पृ (स्वा १३)
स्पृशँ (तु १३०)
स्पृह (२९३)
स्पॄ (क्र्या २१ टि)
स्फरँ (तु ९९)
स्फायीँ (भ्वा ३२८)
स्फिटँ (चु ३९)
स्फिट्टँ (चु १००)
स्फुटँ (भ्वा १६०)
स्फुटँ (तु ८२)
,, (चु १८९)

१. अष्टा. ३. १. ८२.

स्फुटिँ (चु ४ पा)
स्फुटिँर् (भ्वा २२१)
स्फुडँ (तु १०१)
स्फुडिँ (चु ४)
स्फुरँ (तु ९८)
स्फुर्छाँ (भ्वा १२८)
स्फुलँ (तु १००)
[टुओँ] स्फूर्जाँ (भ्वा १४४)
स्मिटँ (चु ४०)
स्मीलँ (भ्वा ३४७)
स्मृ (भ्वा ५४७)
स्मृ (भ्वा ६६८)
स्मृ (स्वा १४)
स्यन्दूँ (भ्वा ५११)
स्यमँ (चु १६१)
स्यमुँ (भ्वा ५७१)
स्रंसुँ (भ्वा ५०४)
स्रकिँ (भ्वा ६६)
स्रम्भुँ (भ्वा २७६)
,, (भ्वा ५०७)
स्रिवुँ (दि ३)
स्रु (भ्वा ६७४)
स्रेकृँ (भ्वा ६६)
स्वनँ (भ्वा ५५८)
,, (भ्वा ५७१)
स्वर (चु २८७)
स्वर्दँ (भ्वा १७)
स्वादँ (भ्वा २३)
स्वादँ (चु २२८)
स्वृ (भ्वा ६६७)
स्वॄ (क्र्या २१ टि)
हटँ (भ्वा २०५)
हठँ (भ्वा २२७)

इति धातु-वर्णानुक्रमणिका

—:※:—

न विप्रपादोदककर्दमानि

न विप्र पाद उदक कर्दमानि

1188